



Baltic International Academy

International scientific conference

**THE ROLE OF LEGAL SCIENCE
IN ESTABLISHING A NEW WORLD ORDER
IN WARTIME AND POST-WAR PERIOD**

July 29–30, 2022

**Riga, Latvia
2022**

International scientific conference «The role of legal science in establishing a new world order in wartime and post-war period»: conference proceedings, July 29–30, 2022. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2022. 304 pages.

ORGANISING COMMITTEE

Dr.iur., Associate Professor **Tatiana Yurkevich**, Baltic International Academy;

Dr.iur., Docent **Armen Gabrielyan**, Baltic International Academy;

mg.hist. **Raimonds Rublovskis**, Baltic International Academy.

Each author is responsible for content and formation of his/her materials.

The reference is mandatory in case of republishing or citation.

CONTENTS

HISTORY AND THEORY OF LAW AND STATE

The historical aspect of formation and development of administrative regulation of expropriation: research areas

Antonenko A. V. 10

The role of legal ideology in regulating social relations which formed in Ukraine during war

Havrylenko O. I. 13

Understanding of the obligation by R. von Jhering in the work «The Struggle for Law»

Popovych T. P. 15

CONSTITUTIONAL AND MUNICIPAL LAW

The authority of local self-government bodies in the field of national resistance

Haliakhmetov I. A. 19

Prospects for improving the constitutional responsibility of the head of state in Ukraine

Gansetska E. V. 23

Current challenges to the constitutional system of Ukraine in the conditions of the Russian-Ukrainian war

Zozulia O. I. 26

To the issue of introduction dual citizenship (bipatrism) in Ukraine

Kolyukh V. V. 30

Formation and development of the institute of paralegals of the system of free legal aid of the Mykolaiv region in the field of legal education of the region. Experience of working under martial law

Kryvtsov A. O. 34

Ensuring the right to secrecy of correspondence in the conditions of martial law in Ukraine and its impact on the world order

Levchenko A. V. 38

The issue of implementation of constitutional law for housing in Ukraine

Pasichnyk V. V. 41

Realization of the right to education and organization of the educational process under martial law: analysis of legislation

Riabovol L. T., Krushenitskyi V. S. 45

The problem of status of the city of Sevastopol after the deoccupation
Trubchaninov K. S...... 49

Constitutional principles and foundation of the effective civil
service system of modern Ukraine
Chukaeva V. O. 53

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE. FAMILY LAW

Implementation of the European principles of electronic justice
in the civil process of Ukraine
Koroied S. O. 57

Theoretical and practical aspects of property damage compensation
for intellectual property violations during the period of military condition.
Analysis of judicial practice
Makoda V. Ye...... 61

Some aspects of the invalidity of transactions during the war
Tashian R. I. 64

The doctrine of fiduciary obligations in corporate law
Urazova H. O...... 68

ECONOMIC LAW AND ECONOMIC PROCEDURE

Peculiarities of legal regulation of digitization relations in the field
of construction
Kvasnitska O. O. 71

Scientific approaches to the implementation of the principle of social justice
in the legal regulation of the economy, including war and post-war factors
Mishchenko V. S...... 75

On the issue of legal regulation of the production of high-tech products
in the post-war period
Chubenko V. A. 78

Regarding the issue of regulating economic activities during the period
of marital law
Shvydka T. I. 81

LABOR LAW AND SOCIAL WELFARE LAW

Suspension of the employment contract in the conditions of military state
in Ukraine
Zolotarova O. A...... 85

Employee mobilization: today's challenges	
Koliesnik T. V.	89
Impact of the International Labour Organization Acts on public relations in field of medicine	
Kolosov I. V.	93
Application of mediation in labor conflicts	
Mozhaikina O. S.	96
New challenges for the science of labor law under conditions of Russia's invasion of Ukraine and the post-war period	
Rassomakhina O. A.	100
On labour regulations of civil servants at wartimes	
Tiutiunnyk V. K., Kotova L. V.	104

AGRARIAN AND ENVIRONMENTAL LAW. LAND LAW

Formation the institute of regulation of land relations during martial law in Ukraine	
Potapenko S. A.	108
Legal problems of the land market in Ukraine under martial law	
Savelieva O. M.	112
On the relevance of issues of legal protection of natural habitats of wild flora and fauna	
Suprunova I. A.	116
The need to implement European definitions on pollution into Ukrainian environmental legislation	
Uberman V. I., Vaskovets L. A.	120

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE. FINANCE LAW. INFORMATION LAW

Security issues of the implementation of preventive measures of detention and house arrest during martial law in Ukraine	
Bilak N. I., Nazarchuk A. V.	124
To the discussion on the topic of realization by the people of Ukraine of the powers of the owner of natural objects	
Branovytskyi V. V.	132
National sports federations in Ukraine: features of the administrative and legal status	
Vahin O. A.	136

Modernization of the civil service system: European experience for Ukraine	
Hryshchuk A. B.	140
Forms of placement of orphans and children deprived of parental care (as an object of administrative and legal regulation)	
Dychko N. V.	144
Information violations of the competition legislation of Ukraine	
Dudyk I. M.	149
Peculiarities of protection of children’s rights in conditions of war	
Yefimenko L. L.	153
National priorities of the law-making process	
Karpuntsov V. V.	156
Some problems of legal regulation of incentives of civil servants with official incentive awards	
Koldashov A. O.	159
Legal regulation of civil service in Ukraine during the legal regime: the main challenges as prerequisites for the implementation of the Ukraine Recovery Plan and the implementation of international standards	
Kolomoiets T. O.	163
Confidential information and trade secret in Ukraine	
Kravchenko O. M.	166
Ensuring children’s rights on the territory of foreign countries due to the armed conflict in Ukraine: separate issues	
Kushnir I. P., Tsarenko S. I., Tsarenko O. M.	170
The right to effective judicial protection. Tax perspectives	
Rarytska V. B.	172
Ensuring public safety during peaceful gatherings in Ukraine under martial law: the place and role of the National Guard of Ukraine	
Romanov M. Yu.	176
Government support of business under the conditions of marital state	
Sevastyanenko O. V.	180
On individual issues of the functioning of the commission for an external independent assessment (audit) of the effectiveness of the National Bureau’s performance	
Slavytska A. K.	183

Prohibitions for women to military service: foreign experience and prospects for Ukraine in war and post-war times Cherviakova O. V.	189
The vision of the development of higher legal education in the project of the post-war reconstruction plan of Ukraine Shemelynets I. I.	193
Scientific and practical analysis of legislative initiatives in the sphere of legal security of the functioning of the natural gas market under the conditions martial law in Ukraine Yumoranov D. I.	197

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY.

CRIMINAL AND PENAL LAW

Digitization as a factor in preventing corruption in the economy Bugera S. I.	202
Criminal protection of virtual assets Veresha R. V.	205
Signs and types of bank fraud. Fraudulent operations under martial law Zhuk I. V.	209
International legal protection of cultural heritage in time of war Kulakova N. V.	212
Application of norms of the Istanbul Convention in the perspective of the criminal legislation of Ukraine Matiushenko O. I.	216
Criminal values as the substance of war crimes Poklad V. I.	219
Criminal liability for misuse of humanitarian aid: amended legislation Symonenko N. O.	223
On the application prospects of punishment in the form of deprivation of military, special title, rank, grade or qualification class Turlova Y. A.	225
The Law of Ukraine «On Critical Infrastructure»: issues of criminal law Fediuk V. V.	229

CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS

Application of Article 616 of the CCP of Ukraine and judicial control: issues of correlation Alenin Yu. P., Hloviuk I. V., Zavtur V. A.	234
---	-----

The significance of expertises in criminal proces in the conditions of the reform of the legislation of Ukraine	
Volobuyev A. F.	240
Correlation of things and physical evidence as objects of claim and obtaining in accordance with Art. 93 of the CPC of Ukraine	
Krushenytskyi A. V.	244
Cyberfraud today	
Lytvyn E. P., Priakhin Ye. V.	250
Detention of a minor suspect under martial law	
Lytvynenko O. G., Aksonov K. V.	254
Transformation of the principle of direction of the examination of evidence by the court in criminal procedure during martial law	
Marochkin O. I.	258
Concerning the basic model of the criminalistic methodics of court proceedings	
Myroshnychenko Yu. M.	262
Forensic DNA analysis in wartime conditions	
Pozacheniuk E. I., Rublenko A. A.	266
Tasks and controiversalissues arising personal (person) identification in war and post-war	
Chashnytska T. H.	270

EUROPEAN UNION LAW. INTERNATIONAL LAW AND COMPARATIVE LAW

Anti-terrorist legislation: ways to overcome the challenges and threats of terrorism in the legislation of European countries in view of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine	
Goncharuk O. V.	273
«Air sovereignty»: modern interpretation	
Grygorov O. M.	277
Genocide: international regulation and issues of prosecution in light of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine	
Ivchuk Yu. Yu.	281
Violation of international legal norms by the russian federation in the context of forced deportation of ukrainians	
Kortukova T. O.	284

Legal acts of the EU in the field of civil protection of the population Malimon V. I., Pomfiuk T. M.	287
Peculiarities of the military personnel usage in space exploration at the current stage of international space law development Semenchuk M. R.	291
Geopolitical interests of Ukraine in Poland Semeniuk-Prybaten A. V.	293
On the issue of limiting the international legal personality of the Russian Federation as a result of armed aggression against Ukraine Servatiuk L. V., Tronts V. M.	299

HISTORY AND THEORY OF LAW AND STATE

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-1>

THE HISTORICAL ASPECT OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF ADMINISTRATIVE REGULATION OF EXPROPRIATION: RESEARCH AREAS

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСПРОПРІАЦІЇ: НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Antonenko A. V. **Антоненко А. В.**

*Postgraduate Student
at the Department of Administrative Law
and Process
Educational and Scientific Institute of Law
Taras Shevchenko Kyiv National University
Kyiv, Ukraine*

*аспірантка кафедри адміністративного
права та процесу
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Сучасний стан розвитку адміністративно-правової науки не дозволяє заперечувати наявність адміністративно-правової складової у відносинах відчуження об'єктів приватної власності для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності (далі – експропріація). Однак питання їх адміністративно-правового регулювання все ще становить собою предмет дискусій, зокрема, оскільки у процедурі експропріації традиційно продовжують використовувати приватноправові угоди [1; 2; 3]. У зв'язку з цим виникають питання про межі адміністративно-правового впливу на ці відносини і можливість заміни цивільно-правових договорів купівлі-продажу, дарування тощо на адміністративні договори, як це має місце у розвинених європейських державах [1; 4]. Водночас складність реформування наявної процедури пов'язана не лише із труднощами зміни звичних уявлень і переконань, які формувались у науковій спільноті десятиліттями, а й із цілковитою відсутністю адміністративно-правових наукових розробок у цій сфері, включаючи дослідження історичного аспекту становлення і розвитку адміністративно-правового регулювання експропріації.

У зв'язку з цим, з метою оптимізації вітчизняної процедури експропріації у відповідності з практикою провідних європейських країн, насамперед Німеччини, та удосконалення нормативно-правового

регулювання відносин, які складаються у цій сфері, на нашу думку, важливим є проведення повноцінного адміністративно-правового дослідження та здійснення належного наукового обґрунтування усіх необхідних для окреслених цілей змін до національних нормативно-правових актів. У такому разі, на нашу думку, розробка пропозицій та рекомендацій має спиратись не лише на аналіз нормативно-правової бази України та європейських держав, а й на наукове пізнання історичного аспекту формування адміністративно-правових засад експропріації в Україні та європейських країнах.

Для досягнення сформульованої мети вважаємо за доцільне наголосити на необхідності проведення історично-правового дослідження низки пов'язаних між собою питань, виконуючи тим самим наступні завдання:

1) визначити момент, від якого слід починати відлік становлення адміністративно-правового регулювання відносин експропріації;

2) ознайомитись із особливостями адміністративно-правового регулювання експропріації у різні історичні періоди існування нашої держави, зокрема у складі Російської імперії та СРСР;

3) встановити, які адміністративно-правові інструменти було передбачено у процедурі експропріації у дореволюційному, радянському та сучасному періодах;

4) з'ясувати, якими нормативно-правовими актами регулювалась процедура експропріації;

5) визначити, як змінювалась процедура експропріації упродовж XIX–XXI ст.ст.;

6) розглянути, як змінювався підхід до характеристики експропріації та її нормативно-правового регулювання у наукових дослідженнях і навчальних дисциплінах;

7) визначити перепони і передумови впровадження повноцінного та виключного адміністративно-правового регулювання експропріації, які мали місце у різні історичні періоди;

8) порівняти передумови та можливості визнання експропріації інститутом адміністративного права у XIX–XXI ст.ст.;

9) на підставі історично-правового аналізу і порівняння особливостей нормативно-правового регулювання експропріації у XIX–XXI ст.ст. обґрунтувати доцільність внесення змін до існуючої процедури експропріації;

10) обґрунтувати підхід до визначення періодизації становлення й розвитку адміністративно-правового регулювання експропріації в Україні;

11) встановити, як відбувався історичний розвиток експропріації та її адміністративно-правового регулювання в інших європейських країнах у XIX–XXI ст.ст., насамперед у Німеччині, зокрема:

- якими нормативно-правовими актами регулювалась процедура експропріації;
- які інструменти діяльності публічної адміністрації було передбачено у процедурі експропріації;
- як змінювалась процедура експропріації;
- чи мали місце аналогічні перепони для впровадження у процедуру експропріації адміністративних договорів;
- які передумови використання приватноправових і публічно-правових договорів у випадках, коли виникає необхідність експропріації, виділяються зарубіжними вченими;
- як характеризувалась експропріація у наукових та навчальних джерелах;
- яке місце інститут експропріації займав та займає у системі права зарубіжних країн.

Таким чином, результати, які буде отримано внаслідок проведення історично-правового дослідження за перерахованими вище питаннями, дозволять сформувати науковий базис для подальшого наукового обґрунтування адміністративно-правової природи експропріації, місця інституту експропріації у системі адміністративного права, необхідності та напрямків реформування сучасної процедури експропріації в Україні. Це зокрема сприятиме наближенню українського законодавства до європейського, узгодженню української практики нормативно-правового регулювання експропріації з практикою розвинених європейських держав і підвищенню рівня дотримання прав людини і громадянина (адже до адміністративно-правових процедур законодавством висунуто більше вимог, аніж до цивільно-правових).

Література:

1. Antonenko, A. Ongoing discussion regarding the correlation between expropriation and sales. *Адміністративне право і процес*. 2020. № 2 (29). С. 30–43.
2. Головня І. Я. Поняття та правова природа відчуження земельних ділянок для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності. *Молодий вчений*. 2015. № 2 (17). С. 229–232.
3. Суєтнов Є. П. Юридична природа угоди, що укладається під час викупу земельної ділянки та розміщеного на ній нерухомого майна для суспільних потреб. *Науковий вісник Ужгородського національного університету* (Серія Право). 2013. Вип. 23, ч. II, т 2. С. 63–67.

4. Антоненко А. В. Експропріаційний договір. Зарубіжний досвід для України. *Науковий вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2020. Вип. 4 (115). С. 5–9.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-2>

THE ROLE OF LEGAL IDEOLOGY IN REGULATING SOCIAL RELATIONS WHICH FORMED IN UKRAINE DURING WAR

Havrylenko O. I.

*Postgraduate Student at the Department of Theories and History of the State and Law
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
Dnipro, Ukraine*

In the conditions of war, Ukrainian society is forced to rethink the role and meaning of established principles, ideas and concepts that reflect the phenomena and processes of today's legal reality. We are talking not only about total «decommunization» and «derussification», but also about the devaluation of the post-Soviet political and legal ideas of «the common path of state-building of Ukraine and russia», «the legality of building a «russian peace» in Ukraine, etc. These ideas are now perceived by Ukrainian society as criminal calls by russian politicians to overthrow the state of Ukraine. Hence, the role of legal ideology in regulating social relations that developed in Ukraine during the war is significant, because its main function is the unification of the people for the sake of preserving the independence and unity of our state.

Analysis of the study of the problem. O. Baikov, A. Besyedin, O. Kotsyuba, I. Maksimova, M. Nedyukha, O. Taran, A. Lutskyi, V. Tovstenko, V. Kalitynskyi, R. Kalyuzhnyi, A. Tkachuk, M. Cherkas, and others engaged in scientific substantiation of legal ideology as a complex, complex, multifaceted concept.

A comprehensive theoretical and legal analysis of the functions of legal ideology in order to determine their role in law-making, social, economic, political and cultural processes was carried out by such scientists as V. Golovchenko, M. Nedyukha, L. Udovik and others.

Basic outline of the material. By the concept of «legal ideology» the majority of modern scientists understand a set of conceptually based ideas, principles and provisions, incentives and motives, moral and ethical and legal

norms that contribute to the strengthening and establishment of legitimate foundations of the functioning of the state and society.

However, some scientists, in particular V. Golovchenko, believe that legal ideology should be considered as a normative and value system parallel to positive law, which in its scope exceeds the content of all adopted laws, is much more complex in terms of its organization, mechanisms of functioning and influence on large groups of people, is closely related to both positive law and other elements of the domestic legal system [1, p. 659].

At the same time, the analysis of substantive and functional characteristics of legal ideology, determination of its place and role in the system of state legal policy, give grounds to M. Nedyusa to assert: firstly, that legal ideology makes sense of social reality from the perspective of its present, past and imaginary (ideal) legal states, ways to achieve them, according to which the legal consciousness of society is formed; secondly, that legal ideology contributes to the establishment of a certain legal order, legal relations, affects all aspects of social life and determines the nature and peculiarities of the functioning of the political regime. Hence, according to the author, legal ideology is integrated into the structures of consciousness in two main ways: a) through the main laws (Constitution and constitutional laws), which embody the legal ideology that society adheres to; b) due to belonging to a relevant social (political) group that adheres to a certain ideology and shares certain legal positions [2, p. 78].

Accordingly, the place of legal ideology in the process of implementation of state legal policy is determined by understanding its essence as a legal phenomenon; connection of legal policy with social reality; consideration of legal ideology as a component of the national legal system; approval of consensus principles for the development of democracy in Ukraine; unconditional provision of human and citizen rights and freedoms [3, p. 91].

From this, we believe that legal ideology in the conditions of war becomes not only a valuable guide for society, the basic concepts and principles of which form an understanding of legal reality, but also a motivator for compliance with legality and law and order, preservation of the constitutional order, restoration of territorial integrity and sovereignty of Ukraine, formation of a pro-European strategy reforming the legislation of Ukraine, etc.

Conclusions. A full-scale war, Russia's attempts to destabilize the socio-political and economic situation in Ukraine, as well as the provocation of separatist and collaborative sentiments determine the public need for the emergence of new concepts of legal ideology.

Legal ideology is designed to regulate social relations that have developed in Ukraine during the war. New concepts of the legal ideology of the Ukrainian state should become «civil democratic society», «the European

choice of the Ukrainian people»; «unity of law and social practice»; «collective security with the participation of Ukraine», «decommunization», «derussification», etc.

References:

1. Golovchenko V. Legal ideology / VV Golovchenko // Legal encyclopedia / Redcol: Yu.S. Shemshuchenko (chief editor) and others. – T. 2. D-Y. – K.: Publishing House «Ukrainian Encyclopedia» named after M. P. Bazhan, 1999. – P. 659.
2. Nedyukha M. Legal ideology of Ukrainian society: monogr. / M. P. Nedyukha. 2012. 400 pp.
3. Nedyukha M. Legal ideology of Ukrainian society: innovative potential of the process of social changes. Political management. No. 59, 2013. 91 p.
4. Nedyukha Mykola. Worldview and theoretical foundations of legal ideology / Mykola Nedyukha. Viche 2009. No. 21. P. 27-30.
5. Udovika L. G. Transformation of the legal system in the conditions of globalization: anthropological dimension: Monograph. / L. G. Udovyka. 2011. 552 p.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-3>

UNDERSTANDING OF THE OBLIGATION BY R. VON JHERING IN THE WORK «THE STRUGGLE FOR LAW»

РОЗУМІННЯ ОБОВ'ЯЗКУ Р. ФОН ІЄРІНГОМ У ПРАЦІ «БОРОТЬБА ЗА ПРАВО».

Porovych T. P. Попович Т. П.

*Candidate of Law, Associate Professor
Associate Professor at the Department of
Theory and History of State and Law
State Higher Education Institution
«Uzhhorod National University»
Uzhhorod, Ukraine*

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії
держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний
університет»
м. Ужгород, Україна*

Німецький вчений Р. фон Ієрінг у своїй інтегральній праці «Боротьба за право» відзначає, що в праві (як понятті практичному) містяться два найважливіші елементи – боротьба і мир. Боротьба є засіб права, тоді як мир – його ціль. Подібна схема застосовується ним і для пояснення правових інститутів, до прикладу, всі зобов'язання містять у собі ціль і

засоби [1, с. 11]. Право – це «поняття сили», що уособлюється у реалізації справедливості; це безперервна праця «не лише державної влади, але й цілого народу» [1, с. 12].

Категорія цілі в Р. фон Герінга має фундаментальне значення для права. В своїх судженнях вчений застосовує *цільовий закон* до усіх процесів, які відбуваються у Всесвіті – «немає діяння без цілі». Ціль є «сфера майбутнього», тоді як причина – «сфера минулого» [2, с. 2]. Діяти і діяти задля певної цілі є тотожними поняттями [2, с. 9]. Що стосується людини, то цілі природи і держави через неї досягаються за допомогою двох засобів впливу: нагороди (насолада, почуття задоволення, гроші, привілеї тощо) і покарання (хвороба, смерть, позбавлення свободи, майна, честі тощо) [2, с. 36-37].

Слідуючи постулату про те, що будь-яке право повинне боротися проти неправди, Р. фон Герінг вказує, що *спротив неправді є обов'язком, повинністю правоволодільця*. Даний обов'язок має два аспекти: 1) щодо самого себе (як заповідь морального самозбереження); 2) щодо суспільства (потреба у всезагальності) [1, с. 24].

Боротьба за право, таким чином, перш за все являє собою «повинність кожного правоволодільця щодо самого себе». Таку думку німецький вчений виводить із закону самозбереження, притаманного всьому живому. На рівні людини подібний закон – це умова не лише фізичного, але й морального існування. У свою чергу, умовою морального існування постає саме право. І в ньому людина обмежує і відстоює умову свого морального існування, інакше вона опускається на ступінь тварини. В праві також виражаються умови морального буття (через відповідні інститути): власність, шлюб, договір тощо [1, с. 24-25]. Звідси, кожен зобов'язаний відбивати будь-яке насильницьке посягання на його право, а також «неповагу до права в своїй особі» [1, с. 26]. Більше того, в ситуації з боржником, до прикладу, особа повинна захищати своє право, чого б це їй не коштувало. Якщо ж вона цього не робить, то поступається не лише цим правом, але й правом як таким [1, с. 29]. Правоволоділець захищає у своєму праві «найбільш істотні, найбільш життєві умови» [1, с. 31-32]. Боротьба за право водночас є боротьбою за закон [1, с. 48]. Боротьба за право в Р. фон Герінга являє собою боротьбу індивідів, нації, держави за існуючий порядок, підтримання і забезпечення надійного порядку життя [3, с. 33-34]. Саме ж право постає не системою розмежування абстрактних прав, але системою узгодження суперечливих інтересів [4, р. 83].

Справедливий боротьбі за право, що й, власне, постає обов'язком кожного індивіда, передує належне розуміння моральної ідеї того чи іншого права, а так само й певне почуття обов'язку (зокрема, стосовно

захисту права) [1, с. 34]. Сила права полягає у почутті, зокрема, болі. Коли порушується право людини, біль, яку при цьому вона відчуває, містить у собі «насильницьки вимушену інстинктивну самосвідомість того, що для неї право» [1, с. 37-38]. Здорове правове почуття, на думку Ієрінга, передбачає два критерії: чуттєвість як здатність відчувати біль від правопорушення; діюча сила як мужність і рішучість його відсторонити [1, с. 39]. Навіть питання приватного характеру, такі як, зокрема, зобов'язання, право власності, питання честі мають викликати реакцію на завданий моральний біль, адже впливають на особистість індивіда [5, р. 420].

Окрім цього, право пов'язане з категорією *інтересу*, який Р. фон Ієрінг визначає як «почуття залежності від життя», «життєві потреби» (праця «Інтерес і право»). Інтереси можуть мати як індивідуальний, так і колективний характер. Вчений вважає, що зі зміною інтересів народу змінюється і його право, призначення якого в тому, щоб зберегти життєві потреби суспільства завдяки примусу [6, с. 83]. У творі «Ціль у праві» інтерес розглядається Ієрінгом як те, завдяки чому ціль має владу над волею людини. Неможливо діяти без інтересу [2, с. 42].

Відтак, обов'язок правоволодільця щодо самого себе Р. фон Ієрінг переносить на обов'язок правоволодільця щодо суспільства. Кожен у суспільстві покликаний і повинен всіляко протидіяти проявам свавілля і беззаконня, якщо такі мають місце. Правосуддя, отже, чиниться не лише судом і правоохоронними органами, але й членами соціуму. Більше того, з двох положень – «не чини беззаконня» і «не терпи беззаконня» – перевагу має друге, адже саме «практична сила складає основу морального закону» [1, с. 44-45].

Боротьбу за право приватне і за право державне (публічне) німецький вчений розглядає як однопорядкові явища. Оскільки те, що почуває член нації, як він діє, є віддзеркаленням того, що почуватиме і як діятиме нація у цілому. Таким чином, у результаті формується свого роду «моральний капітал», який згодом держава зможе використати в більших цілях [1, с. 55]. Діючи на захист та в інтересах свого приватного права, індивід тим самим захищає право в цілому, забезпечуючи реалізацію законності [1, с. 56]. Реалізація закону державою дає можливість індивіду бажати загальних інтересів і так само індивідуальних, завдяки чому індивідуальний інтерес стає частиною соціальної мети, пов'язуючи цілі одних індивідів з цілями інших (суспільства) [7, р. 350].

Таким чином, у праці «Боротьба за право» Р. фон Ієрінг асоціює обов'язок з необхідністю захисту права його володільцем, завдяки чому утверджується та відновлюється справедливість не лише права, яке було

порушено, але й права (закону) в цілому. Це індивідуальний вимір обов'язку боротьби за право. Відтак, суспільний вимір передбачає обов'язок кожного протидіяти свавіллю, порушенням закону, і, таким чином, брати участь у здійсненні правосуддя у державі.

Література:

1. Иеринг Р. фон. Борьба за право. Москва: Типография Грачева и К., 1874. 77 с.
2. Иеринг Р. фон. Цель в праве. Санкт-Петербург: Издание Н.В. Муравьева, 1881. 412 с.
3. Горбань В.С. Правовое учение Иеринга и его интерпретации: автореф. дис. д-ра юрид. наук; спец.: 12.00.01. Москва, 2019. 48 с.
4. Seagle W. Rudolf von Jhering: or law as a means to an end. *The University of Chicago Law Review*. 1945. Vol. 13. P. 71-89.
5. Maciel-Lima S. «The struggle for law»: a legal field opening re-reading. *Revista Juridica*. 2017. Vol. 3, № 48. P. 411-427.
6. Иеринг Р. фон. Интерес и право. Ярославль: Типография губернской земской управы, 1880. 268 с.
7. Nalbandian E. Introductory concepts on sociological jurisprudence: Jhering, Durkheim, Ehrlich. *Mizan Law Review*. 2010. Vol. 4, № 2. P. 348-354.

CONSTITUTIONAL AND MUNICIPAL LAWDOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-4>**THE AUTHORITY OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES
IN THE FIELD OF NATIONAL RESISTANCE****ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОГО СПРОТИВУ****Haliakhmetov I. A. Галиахметов І. А.***Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.),
Docent,**Associate Professor at the Department of
Entrepreneurial and Corporate Law
Kyiv National Economic University after
named Vadym Hetman
Kyiv, Ukraine**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри підприємницького**та корпоративного права
Київського національного
економічного університету
імені Вадима Гетьмана
м. Київ, Україна*

Рухи спротиву на окупованій території прийняті як концепція з часів Другої світової війни. Юридичне поняття руху спротиву або партизанського бійця – це відносно новела для національного права на відміну від міжнародного права. Лише в ХХ ст. «добровольче формування територіальної громади» дійсно стали сприймати як легітимне правове явище в разі здійснення збройного конфлікту (війни). Однак точні характеристики цих рухів і які правила застосовуються до них, їх права та обов'язки, ніколи насправді не були достатньо визначені. Ця теза розглядає розвиток концепції організованого руху спротиву і зусилля (*англ.* right of resistance) по регулюванню таких організаційних форм діяльності у міжнародному гуманітарному праві, кульмінацією якого став Додатковий протокол до Женевських конвенцій, розроблений у 1977 р. Право на спротив є верховним підтвердженням, або основною функцією, прав людини або прав народу. Це право включає спротив незаконному арешту, а в США – право на носіння зброї. Воно виникло в суді присяжних з повноважень присяжних виправдати протидію доказів і знову направити увагу судді на закон (*Bushell's Case* 1607). Право спротиву визнається і в громадянській непокорі (*Henry Thoreau*). Воно інституціалізовано на чергових виборах і в лояльній політичній опозиції. Також була закріплено в Біллі про права 1689 р. і визнано у Французькій декларації (1789) та Загальній декларації прав людини (1948) [1].

У XX ст. найпомітнішим вираженням цього права є стаття 51 Статуту ООН. Однак це стосується лише права держав на самооборону. Тоді як особи захищають свої будинки (право на житло, право на життя), особи, що дають відсіч ворожим силам і таке інше вписуються в картину війни? Що за права мають ці особи як жителі окупованих територіальних громад?

Дійсно жодна держава не може визнавати правомірною ситуацію, створену серйозним порушенням [зобов'язання, що виникає відповідно до безпечеліційної норми загального міжнародного права]. Тому всі держави зобов'язані за міжнародним правом не визнавати правовими наслідки протиправних дій з боку інших держав (*англ.* Article 41(2) of the United Nations International Law Commission's Draft Articles on State Responsibility, representing the rule of customary international law (and adopted in UN General Assembly Resolution 56/83 of 28 January 2002, «Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts»), prevents states from benefiting from their own illegal acts: «No State shall recognize as lawful a situation *created by a serious breach* [of an obligation arising under a peremptory norm of general international law]» (emphasis added); Section III(e), UN General Assembly Resolution 36/103 of 14 December 1962, «Declaration on the Inadmissibility of Intervention and Interference in the Internal Affairs of States». – *I. Г.*).

Алесандро Ості розрізняє три моделі принципового спротиву: (1) політичний спротив; (2) інституціональний юрисдикційний спротив; (3) функціональний юрисдикційний (казуїстичний) спротив [2]. Саме Брюссельська конференція 1874 р. стала першим реальним зусиллям у досягненні міжнародного консенсусу щодо того, що було б допустимо, а що заборонено у разі війни. На цій конференції в підсумку не згадали про жодне право «піднятися» (*англ.* resist) проти окупаційної держави (агресора), але визнали право менших країн на створення «ополчення та добровольчі корпуси» (*англ.* militia and volunteer corps).

Отже, Брюссельська декларація про закони і звичаї війни 1874 р. визначила чотири критерії для використання таких корпусів (Article 9 Brussels Convention [3]). У підсумку ця норма «перебігла» 1907 р. до IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додатка до неї «Положення про закони і звичаї війни на суходолі» та закріпила таку редакцію норми про спротив, як право, коли військові закони, права і обов'язки застосовуються не лише до армій, а й також до ополчення та добровольчих загонів, якщо вони відповідають таким умовам: (1) знаходяться під командуванням особи, відповідальної за своїх підлеглих; (2) мають закріплену відмітну емблему, яка може бути впізнана на відстані; (3) відкрито носять зброю; і (4) ведуть бойові дії відповідно до законів і звичаїв війни. Тобто у країнах, в яких ополчення

або добровольчі загони становлять армію чи входять до її складу, вони включаються у категорію «армія». Жителі території, яка не була окупована, і які в разі наближення ворога добровільно беруться за зброю для того, щоб чинити спротив військам, що вторглися, але не мали часу самоорганізуватися відповідно до ст. 1, вважаються воюючою стороною, якщо вони відкрито носять зброю і дотримуються законів і звичаїв війни (тобто *англ.* the so-called Martens Clause).

В Україні 1992 р. була встановлена норма щодо сприяння «органам Державної прикордонної служби України у залученні громадян України на добровільних засадах до охорони державного кордону України» (ч. перша ст. 33 Закону України «Про державний кордон України»). Нині ознака добровільності чітко визначена та закріплена в новій категорії муніципального права, як «добровольче формування територіальної громади – воєнізований підрозділ, сформований на добровільній основі з громадян України, які проживають у межах території відповідної територіальної громади, який призначений для участі у підготовці та виконанні завдань територіальної оборони» (п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про основи національного спротиву»). Так повноваження органів і посадових осіб місцевого самоврядування визначені в ст. 14 зазначеного закону, які «сприяють створенню добровольчих формувань територіальних громад». Темпоральні межі дії (покладання) повноважень органів місцевого самоврядування зумовлені періодом підготовки та виконання завдань національного спротиву в мирний час та в особливий період.

Фінансування та матеріально-технічне забезпечення національного спротиву здійснюються за рахунок і в межах зокрема коштів місцевих бюджетів, а також з інших не заборонених законодавством України джерел. Видатки на здійснення та забезпечення заходів з організації, підготовки, підтримання та ведення руху спротиву не належать до таємних видатків місцевих бюджетів, на відміну від Державного бюджету України.

Загальновійськова підготовка громадян здійснюється в мирний час та особливий період незалежно від політичних та інших вподобань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання з метою формування в суспільстві готовності до стійкого спротиву агресору, зокрема в інформаційному просторі, патріотичної свідомості та стійкої мотивації, набуття та підтримання громадянами знань та практичних умінь, необхідних для захисту України. Забезпечення загальновійськової підготовки громадян полягає в організаційній діяльності Міноборони України також разом з органами місцевого самоврядування щодо створення матеріально-технічних,

транспортних та інших умов для здійснення запланованих заходів за всіма напрямками постачання відповідно до обґрунтованих заявок і норм забезпечення (лімітів використання) матеріально-технічними засобами за номенклатурами постачання, навчальною матеріально-технічною базою. В інтересах загальновійськової підготовки громадян створюється навчальна матеріально-технічна база за рахунок і в межах коштів, зокрема видатків місцевих бюджетів, а також інших не заборонених законодавством джерел.

Одночасно потрібно зауважити, що посадові особи місцевого самоврядування – керівники закладів освіти та органи управління освітою – початкової підготовки у закладах базової середньої освіти здійснюють контроль за організацією, проведенням і результатами загальновійськової підготовки громадян, її забезпеченням. Також вони несуть кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та матеріальну відповідальність за невиконання або неналежне виконання вимог зазначеного закону.

Отже, змістова характеристика повноваження органів місцевого самоврядування полягає в організації підготовки добровольчих формувань територіальних громад до виконання завдань територіальної оборони, що здійснюється шляхом проведення як суб'єктом підготовки заходів, спрямованих на планове, систематичне і всебічне навчання та виховання добровольців, забезпечення злагоджених дій добровольчих формувань під час виконання завдань територіальної оборони та окремих завдань руху спротиву.

Література:

1. Right of Resistance / In : Tugendhat Michael G. Liberty Intact: Human Rights in English Law. Oxford University Press, 2017. 252 pages.

2. Osti A. L'implementazione delle sentenze della Corte europea dei diritti e le resistenze nazionali: tre modelli a confronto. QUADERNI COSTITUZIONALI. Vol. 37:4 (2017 Dec), pp. 851–879. [DOI:10.1439/88140].

3. Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War. Brussels, 27 August 1874. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/135> (date of access: 25.07.2022).

4. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї «Положення про закони і звичаї війни на суходолі». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222 (дата звернення: 25.07.2022).

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-5>

PROSPECTS FOR IMPROVING THE CONSTITUTIONAL RESPONSIBILITY OF THE HEAD OF STATE IN UKRAINE

ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

Gansetska E. V. **Гансецька Е. В.**

*Postgraduate Student at the Department
of Constitutional Law
Educational and Scientific Institute of Law
Taras Shevchenko National University
of Kyiv
Kyiv, Ukraine*

*аспірантка кафедри
конституційного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Вдаючись до аналізу вітчизняної моделі конституційно-правової відповідальності глави держави, слід зазначити, що особливе значення в даному аспекті має саме дослідження інституту імпічменту. Правову основу імпічменту складають положення Конституції України та спеціального Закону України «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)», котрий у більшій частині дублює попередні положення Регламенту Верховної Ради України.

Відтак, детальний аналіз Конституції України та відповідного національного законодавства свідчить, що Президента України як главу держави можна усунути з поста в порядку імпічменту лише внаслідок вчинення ним державної зради або іншого злочину. Відповідно до ст. 12 Кримінального кодексу, злочином в загальному розумінні є суспільно небезпечне явище, до множини якого входять як дії, так і бездіяльність [1]. Враховуючи умови сьогодення, найгіршим сценарієм, що може слугувати підставою застосування імпічменту, є завдання главою держави шкоди територіальній цілісності та державному суверенітету. Теоретично, дані дії могли би знаходити свій прояв у потенційному переході глави держави (в тому числі і як громадянина України) на бік ворога в умовах воєнного стану, наданні іноземній державі чи організації допомоги у проведенні підривної діяльності проти нашої держави тощо.

З цього випливає, що законодавець навмисно вирішив виділити особливий вид злочину – державну зраду. Проте вказане виокремлення не є досконалим і носить дещо нереалістичний характер на відміну від «іншого злочину». Враховуючи це, більш доцільним вбачається

можливість зазначення в звинуваченні глави держави такої підстави як недотримання ним присяги, у якій, зокрема, міститься ключовий перелік його основних функцій. Так, згідно зі статтею 104 Конституції України, новообраний Президент України зачитує: «...присягаю на вірність Україні. Зобов'язуюсь усіма своїми справами боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу, обстоювати права і свободи громадян, додержуватися Конституції України і законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників, підносити авторитет України у світі» [2].

Водночас, повертаючись до положень, що усунення Президента України з поста є однією з підстав дострокового припинення повноважень Президента України, яке може відбутися тільки на основі звинувачення глави держави в державній зраді чи іншому тяжкому злочині, варто враховувати, що відповідно до Конституції України, главі держави може бути висунуте звинувачення в здійсненні досить вузького кола злочинів, тоді як Кримінальний кодекс України підрозділяє злочини на наступні категорії: нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі. Тому слід було б передбачити, що президентів, як і будь-якій іншій особі, за наявності достатніх підстав може бути висунуте звинувачення в скоєнні будь-якого злочину, а не тільки державної зради чи іншого тяжкого злочину. На відміну від Сполучених Штатів Америки, де у Конституції чітко визначене коло злочинів, за вчинення яких особа усувається з посади в порядку імпічменту [3, с. 611], в Україні перелік злочинів не є вичерпним.

Загалом можна відзначити, що механізм імпічменту, як основна форма застосування конституційно-правової відповідальності в Україні, містить низку формальних недоліків і потребує реформування. Це обумовлено тим, що реалізація процедури є потенційно можливою виключно за наявності політичної волі народних обранців парламенту та незалежності судової влади від президентської.

Виходячи з цього, вдосконалення інституту імпічменту глави держави в подальшому може відбуватись й шляхом розширення правових підстав – передусім щодо навмисного порушення президентом Конституції України, а також шляхом спрощення самої процедури імпічменту за рахунок обмеження кола її учасників і зниження парламентської більшості, необхідної для усунення його з поста.

Даний аспект є вкрай важливим, адже Президент України має великий обсяг владних повноважень, а його діяльність прямо чи опосередковано впливає на майже всі сфери державного та суспільного життя країни. Разом із тим, проголошуючи курс на побудову

демократичної та правової держави, український народ не може не бути зацікавленим у тому, щоб на чолі нашої держави стояла не просто законотворча людина, а вірець управління. Тому питання притягнення до відповідальності, а особливо до кримінальної, особи, яка обіймає таку посаду, є питанням надзвичайної ваги. Дійсно, не кожного дня постає питання про притягнення до кримінальної відповідальності саме глави держави. Однак у разі виникнення – в країні повинен бути створений дієвий механізм його цивілізованого вирішення [4].

Початкова мета будь-яких змін як стосовно покращення системи стримувань і противаг, так і інструментарію імпичменту, – це спрощення процедури та посилення кінцевого ефекту водночас. Усі конституційні механізми мають бути нескладними за формою, аби їх реалізація не закінчувалася на початковому етапі. Проте однозначно позитивним у даному випадку є розуміння необхідності нових запроваджень, постійний науковий пошук та навіть дискусійні моменти на шляху до істини. Адже усвідомлення проблеми – це перший крок до її вирішення.

Оскільки із кожним роком все більш нагальною стає потреба якнайшвидше вирішити проблемні аспекти, пов'язані із застосуванням конституційно-правової відповідальності глави нашої держави, створення ефективної процедури імпичменту, з урахуванням досвіду демократичних країн і напрацювань провідних вітчизняних вчених-конституціоналістів, поза сумнівів, сприятиме підвищенню персональної відповідальності президента, дотриманню балансу між гілками влади, а також виступатиме стримуючим фактором у діяльності глави держави.

Література:

1. Кримінальний кодекс України: Кодекс України, Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26. – С. 131.
2. Конституція України : закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.
3. Сравнительное конституционное право / Под. ред. А.И. Ковлера, В.Е. Чиркина, Ю.А. Юдина. – М.: Манускрипт, 1996.– 731 с.
4. Кримінально-процесуальний аспект імунітету Президента України / Волкотруб С. Г. Волкотруб С. Г. // Університетські наукові записки. – 2005. – № 1-2. – с. 231 – 237.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-6>

CURRENT CHALLENGES TO THE CONSTITUTIONAL SYSTEM OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Zozulia O. I.

*Doctor of Law, Associate Professor,
Head of the Scientific Sector of Comparative Constitutional and Municipal Law
Scientific Research Institute of State Building and Local Government of National Academy of
Law Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine*

The ongoing Russian-Ukrainian war, in particular the current full-scale Russian invasion of Ukraine, in accordance with the declared goals of the aggressor state directly causes a threat to Ukrainian statehood, and therefore to the constitutional identity of Ukraine. Effective counteraction to this threat is successfully provided by the Defense Forces of Ukraine by repelling and deterring Russia's armed aggression.

At the same time, no less important political and legal challenges for the domestic constitutional system in the conditions of the ongoing Russian-Ukrainian war are created by the declaring martial law in Ukraine, the related transformation of the public governance system, and the setting a number of restrictions on the constitutional rights and freedoms. This actualizes the issue of conformity of the acts and decisions of the head of state, parliament, government and other public authorities not only to the criteria of socio-political expediency of countering Russia's aggression, but also to the principles of the constitutional system and constitutional values, which form the basis of the modern constitutional identity of Ukraine.

In addition, it shouldn't only be about assessing compliance of the letter and spirit of the Constitution of Ukraine to the current rule-making and state-authority activities, but also about the need for the next reflection of the experience of the Russian-Ukrainian war in the current constitutional legislation, which, as practice shows, today isn't fully adapted to the realities of a full-scale war.

In this context, let's briefly dwell only on some problematic issues, which are already determined by the ongoing Russian-Ukrainian war.

First of all, the issue of essence and normative detailing of the content of the constitutional duty to defend the Motherland is of essential importance for ensuring the independence and territorial integrity of Ukraine. In the modern realities of the Russian-Ukrainian war, the constitutional establishment of the duty of Ukrainian citizens to defend the Motherland, taking into account broader

legislative regulation and real relations in this area, remains insufficient to ensure effective countermeasures against Russia's armed aggression. In fact, in addition to the duty of Ukrainian citizens to military service (which is usually equated with the constitutional duty to defend the Motherland), currently it separately distinguished their right to military service and participate in voluntary formations of territorial communities, the right of foreigners and stateless persons to military service, the right of civilians to individual armed resistance and participation in the resistance movement. Taking into account the experience of the Russian-Ukrainian war, this actualizes the transformation of the existing constitutional formulation of the duty of Ukrainian citizens to protect the Motherland into their right and duty to protect the sovereignty of Ukraine, a separate right to participate in such protection of foreigners and stateless persons. Guarantees of the protection of the sovereignty of Ukraine should be considered as one of the core elements of the constitutional system, which requires greater detailing of the content, subjects and realization limits of the right and duty to protect Ukraine.

Also, the Russian-Ukrainian war conditioned the expediency of the state's quick and proportional response to manifestations of illegal activity by political parties that support the aggressor state. However, countering the invasion of Russia is aimed not only at averting a military threat, but also at the same time preserving the established constitutional system of Ukraine, which requires compliance with the principle of the rule of law and current constitutional legislation, even under martial law. In view of this, we cannot agree with the practice of extrajudicial «suspension» activities of a number of political parties by the President of Ukraine (Decree dated March 19, 2022, No. 153/2022) on decision of the National Security and Defense Council of Ukraine. Because at that time they didn't have the corresponding constitutional powers for this, which cannot be leveled by social necessity. This creates risks not only of violation of political rights of citizens, but also of usurpation of power.

Thus, there is a need not only to improve the status of political parties, but also to clarify the limits of the constitutional powers of the President of Ukraine and the National Security and Defense Council of Ukraine (primarily during martial law), in particular, a clear solution to the issue of accepting the doctrine of «hidden powers». Because, as the Constitutional Court of Ukraine emphasizes (Decision dated September 22, 2005, No. 5-rp/2005), ensuring sufficient certainty of legal norms ensures their equal application and prevents arbitrariness.

The suspension of the parliamentary rights of People's Deputies of Ukraine from parties whose activities have been suspended (provided for by the draft law dated June 1, 2022, No. 7424) is also ambiguous. Because such an approach would mean an actual review of the results of the last

parliamentary elections in the case of a long-term martial law, as well as the long-term removal of a number of People's Deputies of Ukraine from participating in the parliament activity will reduce its institutional capacity. We believe that in this case it's expedient not to introduce constitutionally dubious restrictions on the parliamentary rights of individual people's deputies of Ukraine (which is already a certain challenge to national parliamentarism), but to ensure the real criminal responsibility of those of them who, regardless of their factional affiliation, carry out anti-Ukrainian activities.

Here, attention should also be paid to the right of people's deputies of Ukraine to military service during the martial law (provided for by the draft law dated March 21, 2022, No. 7187), as well as the granting to parliamentarians the right to participate in the work of territorial defense headquarters (provided for by the draft law dated May 3, 2022, No. 7344). The specified legislative initiatives cannot be supported in general, because they not only do not contribute to the increase of Ukraine's defense capability (by involving conditionally «incompetent» political figures in the military administration), but also negatively affect the ability to work in the conditions of martial law of the Verkhovna Rada of Ukraine (by allowing the removal of a number of parliamentarians from their duties).

The proposal to hold plenary sessions of the Verkhovna Rada of Ukraine remotely (draft law dated March 8, 2022, No. 7129) is rather ambiguous. On the one hand, this form of activity of the Verkhovna Rada of Ukraine can be justified in the conditions of Russia's ongoing armed aggression in order to preserve the functioning of the parliament in the event of the impossibility or justified danger of holding face-to-face plenary meetings. On the other hand, we should not ignore the associated risks of non-compliance with the constitutional requirement for personal voting of People's Deputies of Ukraine, guaranteeing their freedom of expression and the safety of the software environment for such voting.

Next, we note a certain inconsistency in the dismissal of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine on May 31, 2022. This, on the one hand, formally met the requirements of Part 4 of Article 12 of the Law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law» (as amended by the Law of Ukraine dated May 12, 2022, No. 2259-IX), but, on the other hand, for a long time created a power vacuum for the institution of the ombudsman during martial law. In our opinion, it would be more optimal to elect a new ombudsman at the same time, which would ensure the real continuity of the functioning of this power institution and its human rights activities, especially relevant in the conditions of the Russian-Ukrainian war.

Other challenges to the domestic constitutional system are related to the lack of necessary guarantees for the functioning of the justice system in the full-scale Russian-Ukrainian war, in particular, the lack of possibility to quickly renew the authority of the High Council of Justice. The issue of restoring the military justice system remains open, which is becoming more and more relevant in introduced martial law and a significant increase in the number of the Armed Forces of Ukraine and other paramilitary formations. After all, as noted by the Constitutional Court of Ukraine (Decision dated June 13, 2019, No. 4-r/2019), guaranteeing everyone judicial protection of rights and freedoms and introducing an effective mechanism for such protection is an immanent component of establishing the legal state.

We also note caused by the Russian-Ukrainian war the practice of establishing restrictive measures in linguistic, religious and other spheres by local government bodies. In particular, the Decision of the Khmelnytskyi Regional Council dated June 15, 2022, No. 25-11/2022 introduced a moratorium on the public use of Russian-language cultural products in the territory of the Khmelnytskyi Region. In addition, by the Decisions of the Konotop City Mayor dated May 5, 2022, the Brovar City Council dated May 6, 2022, the Boryslav City Council dated May 19, 2022, etc. there were prohibited on the territory of relevant territorial communities the activities of religious organization affiliated with the aggressor state. Despite the formal reference to the legislation on martial law and local government, the municipal government doesn't have similar powers, the cases of appropriation of which create additional threats to the constitutional system of Ukraine. The foregoing reveals the need not only to increase the legal awareness of representatives of municipal authorities, but also to timely state's respond to those public requests in respect of which local government bodies are forced to act illegally.

In this context, a more constructive way was the approval by the Parliament of the Law of Ukraine dated June 19, 2022, No. 2310-IX on the prohibition of reproduction of musical productions of the origin of the aggressor state. Although this Law of Ukraine isn't without a number of contradictory provisions. In particular, regarding giving powers to draw up a List of persons who pose a threat to national security, the apparatus of the National Security and Defense Council of Ukraine, which doesn't correspond to the status of this auxiliary body.

Thus, in the extraordinary conditions of the Russian-Ukrainian war, cases of social and political expediency prevailing over the norms of constitutional legislation in rule-making and state-power activities of public authorities create certain challenges to the constitutional system of Ukraine. Overcoming them primarily requires the further development of constitutional and legal

regulation and the elimination of its gaps, in particular with regard to the principles of the protection of Ukraine's sovereignty, the provision and protection of human rights and the functioning of public authorities in martial law. Instead, Ukraine's victory in the Russian-Ukrainian war requires not only the averting of Russia's military threat, but also the preservation of the national constitutional identity, which today requires unconditional respect and observance of the principles of the constitutional system and constitutional values of Ukraine.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-7>

**TO THE ISSUE OF INTRODUCTION DUAL CITIZENSHIP
(BIPATRISM) IN UKRAINE**

**ДО ПИТАННЯ ЩОДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ
ПОДВІЙНОГО ГРОМАДЯНСТВА (БІПАТРИЗМУ)**

Kolyukh V. V. Колюх В. В.

*Doctor of Political Sciences, Professor,
Professor at the Department
of Political Science
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine*

*доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри політичних наук
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Президент України Володимир Зеленський, виступаючи 1 грудня 2021 року у Верховній Раді України зі щорічним Посланням про внутрішнє і зовнішнє становище України, зокрема, сказав: «Важлива складова нашої міжнародної політики – підтримка світового українства. Я знаю, наскільки важливим для українців, що мешкають у США, Канаді, ЄС, є питання множинного громадянства. Сьогодні я вношу відповідний законопроект на розгляд парламенту. Нас 65 мільйонів» [1]. Законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про громадянство України» щодо підстав і порядку набуття та припинення громадянства України», як невідкладний, зареєстрований у Верховній Раді України 2 грудня під № 6368 [2].

Крім усього іншого, законопроект передбачає запровадження в Україні множинного (фактично – подвійного) громадянства, хоча терміни «множинне громадянство» і «подвійне громадянство» у тексті законопроекту не вживаються.

Громадянство набувається за народженням (філіація) – за громадянством батьків (принцип «права крові») чи за територіальною ознакою (принцип «права ґрунту») або за волевиявленням особи (натуралізація). Припиняється громадянство в порядку виходу з нього (за волевиявленням особи), втрати громадянства (внаслідок вчинення особою певних дій) або позбавлення громадянства (з ініціативи держави). За наявності загальних підстав набуття і припинення громадянства законодавство кожної держави має у цьому відношенні свої особливості, попри які, за загальним правилом, держава прагне уникнути на своїй території множинного громадянства і безгромадянства.

Наявність у особи множинного (зазвичай – подвійного) громадянства створює для держави і самої особи низку проблем, які стосуються передусім виконання громадянином конституційних обов'язків перед державою, зокрема, щодо сплати податків, відбування військової служби, захисту Вітчизни, її незалежності та територіальної цілісності, а також породжує проблему захисту такого громадянина за кордоном. Безгромадянство означає невизначеність правового статусу особи, її правову незахищеність, оскільки жодна держава не зобов'язана дбати про неї. Національне законодавство і міжнародно-правові акти з питань громадянства передбачають низку правових засобів щодо запобігання подвійного громадянства (біпатризму, від лат. *bis* – двічі і гр. *patris* – батьківщина) і безгромадянства (апатризму, від гр. *a* – заперечна частка і *patris* – батьківщина) та вирішення таких проблем. Одним із таких засобів є закріплення в законодавстві принципу єдиного громадянства, який полягає у тому, що держава сприймає особу з множинним (подвійним) громадянством тільки як громадянина цієї держави без урахування громадянства інших держав, причому незалежно від того, перебуває така особа на території даної держави чи за її межами. Принцип єдиного громадянства закріплено в конституціях багатьох держав.

Аналогічні положення щодо єдиного громадянства, набуття і втрати громадянства України містяться в новому Законі України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року № 2235-III [3]. Закон прийнято вже на основі відповідних положень нової Конституції України, яка, зокрема, встановила, що «В Україні існує єдине громадянство. Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом» (ст.4) [4].

Конституційне положення про існування в Україні єдиного громадянства іноді сприймається як заборона в Україні подвійного громадянства, хоча само по собі воно такою заборонаю не є. Зміст конституційного поняття єдиного громадянства розкрито в новому

Законі України «Про громадянство України». Визначаючи принципи законодавства України про громадянство, закон встановив, що «Законодавство України про громадянство ґрунтується на таких принципах: 1) єдиного громадянства – громадянства держави України, що виключає можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України. Якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України. Якщо іноземець набув громадянство України, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України...» (ст.2).

Закон містить низку застережень щодо запобігання виникненню випадків подвійного громадянства. Так, стаття 7 передбачає різні випадки набуття громадянства України особою, народженою за межами України або на території України, тільки в разі, якщо вона не набула за народженням громадянства іншої держави. Стаття 8 передбачає різні випадки набуття особою громадянства України за територіальним походженням тільки у разі взяття зобов'язання припинити іноземне громадянство, лише після припинення іноземного громадянства або подання декларації про відмову від іноземного громадянства (у разі, якщо особа з незалежних від неї причин не може отримати документ про припинення іноземного громадянства або якщо їй надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні). Особливо важливим є положення цієї статті про те, що «Особа, яка набула громадянство України і подала декларацію про відмову від іноземного громадянства, зобов'язується повернути паспорт іноземної держави до уповноважених органів цієї держави» (ч.8).

Стаття 9 встановлює, що «Іноземець або особа без громадянства можуть бути за їх клопотаннями прийняті до громадянства України» (ч.1); «Умовами прийняття до громадянства України є: ...2) зобов'язання припинити іноземне громадянство або неперебування в іноземному громадянстві» (ч.2). Стаття 19 передбачає, що «Громадянство України втрачається: 1) якщо громадянин України після досягнення ним повноліття добровільно набув громадянство іншої держави...; 2) якщо іноземець набув громадянство України і не подав... документ про припинення іноземного громадянства або декларацію про відмову від нього...» (ч.1).

Норма Закону України «Про громадянство України» про втрату громадянства України в разі добровільного набуття громадянином України громадянства іншої держави повністю відповідає положенню Європейської конвенції про громадянство від 6 листопада 1997 року, яку Україна ратифікувала 2006 року: «Держава-учасниця не може

передбачати у своєму внутрішньодержавному праві втрату її громадянства *ex lege* або на ініціативу самої-держави-учасниці, за винятком таких випадків: а) добровільне набуття іншого громадянства...» (ст.7) [5]. Щоправда, вирішення питання про збереження чи втрату особою у такому разі громадянства Конвенція відносить до відання держав-учасниць (ст.15).

Чинне законодавство України про громадянство України, отже, не передбачає можливості «множинного громадянства» (цей термін вживається в Європейській конвенції про громадянство) у громадян України, містить застереження щодо недопущення в Україні подвійного громадянства. Відомі випадки, коли громадянин України втрачав громадянство України у разі наявності у нього громадянства іноземної держави. Таким чином, законодавчі новації, внесені Президентом України у законопроекті «Про внесення змін до Закону України «Про громадянство України» щодо підстав і порядку набуття та припинення громадянства України» потребують більш широкої як наукової так і політичної дискусії.

Література:

1. Виступ Президента Володимира Зеленського у Верховній Раді зі щорічним Посланням про внутрішнє і зовнішнє становище України. Голос України. 2021. 2 грудня.
2. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про громадянство України» щодо підстав і порядку набуття та припинення громадянства України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/38468>
3. Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 року № 2235-III. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text
4. Конституція України. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр
5. Європейська конвенція про громадянство. URL: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_004#Text

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-8>

**FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE
OF PARALEGALS OF THE SYSTEM OF FREE LEGAL AID
OF THE MYKOLAIV REGION IN THE FIELD OF LEGAL
EDUCATION OF THE REGION. EXPERIENCE
OF WORKING UNDER MARTIAL LAW**

**СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ПАРАЮРИСТІВ
СИСТЕМИ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ
МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ У СФЕРІ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ
РЕГІОНУ. ДОСВІД РОБОТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Kryvtsov A. O. Кривцов А. О.

*Chairman of the Board
of the Non-Governmental Organization
«Youth center of scientific activities»,
Adviser to the Mykolaiv City Mayor on
Legal Education
Mykolaiv, Ukraine*

*голова правління громадської організації
«Молодіжний центр наукової
діяльності», позаштатний радник
Миколаївського міського голови з питань
правової освіти
м. Миколаїв, Україна*

Інститут параюристів системи безоплатної правової допомоги Миколаївської області є найпершим інститутом забезпечення швидкого та оперативного надання безоплатної правової допомоги громадянам в Україні. Інститут параюристів було запроваджено в Миколаївській області в 2017 році за участі Міністра юстиції України, керівництва Координаційного центру з надання правової допомоги, Миколаївської обласної державної адміністрації, Миколаївської міської ради, Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Миколаївській області, Першого та Другого місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Інститут параюристів заснований в рамках національного проєкту «Я маю право» Міністерства юстиції України та за ініціативи Координаційного центру з надання правової допомоги. В кожній області діє інститут параюристів або як його ще називають «інститут громадських радників».

Параюристами (громадськими радниками) є люди, які не мають вищої освіти, але пройшли відповідне спеціалізоване сертифіковане навчання з базових правових питань. Параюристами можуть бути представники інститутів громадянського суспільства, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, соціальні працівники, студенти закладів фахової передвищої і вищої освіти. Більшість студентів є параюристами, які навчаються за спеціальністю «Право» [1].

Головною метою інституту параюристів є підвищення правової грамотності населення, розробка мобільних юридичних програм щодо доступності надання безоплатної правової допомоги в містах та місцевих сільських радах, забезпечення до правосуддя і правозахисної діяльності, організація надання юридичних послуг громадянам, які проживають в найвіддаленіших населених пунктах тощо. До головних завдань параюристів відносять: надання юридичних консультацій на безоплатній основі, складання заяв, звернень, скарг і запитів, надсилання їх у компетентні органи, налагодження співпраці з територіальними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, поширення інформаційних матеріалів та юридичної літератури щодо організації надання безоплатної правової допомоги, перенаправлення клієнтів до юристів системи безоплатної правової допомоги, у разі складності вирішення питання [2, с. 194].

Параюристи системи безоплатної правової допомоги Миколаївської області активно виїжджають з робочими прийомами до міст обласного значення, окремих територіальних громад, найвіддаленіших населених пунктів, беруть участь в науково-практичних конференціях, круглих столах, форумах, беруть участь в організації правопросвітницьких проєктів і програм, регулярно підвищують свою кваліфікацію. Параюристи відіграють важливу роль у розвитку молодіжної політики, беручи участь у роботі дорадчо-консультативних органів та в конкурсі проєктів і заходів, розроблених громадськими організаціями та інститутами громадського суспільства, які направлені на виконання розділів 5, 6, 7, 9 Переліку завдань і заходів Програми «Молодіжна політика» на 2019-2021 роки, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка з міського бюджету від Миколаївської міської ради [3].

В рамках даного конкурсу параюристи долучилися до організації таких проєктів: просвітницький проєкт «Школа молодіжної політики», який проходив 10-11 листопада 2018 року на базі Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Миколаївській області, правопросвітницький проєкт «Школа правової освіти», який проходив 13 квітня 2019 року на базі Центральної бібліотеки імені М. Кропивницького ЦБС для дорослих міста Миколаєва, просвітницький проєкт «Миколаївська школа помічника депутата», який проходив 10 жовтня 2020 року на базі Миколаївської міської ради. Основними організаторами усіх заходів виступили: Миколаївська міська рада, ГО «Молодіжний центр наукової діяльності», ГО «Центр політичного навчання», Регіональний центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Миколаївській області [3].

Також в рамках даного конкурсу було організовано сертифіковане навчання для параюристів системи безоплатної правової допомоги під час реалізації правопросвітницького проекту «Миколаївська школа параюристів», який проходив 7 грудня 2019 року на базі Миколаївської міської ради. Метою проекту є підвищення правової культури студентів, модернізація інституту параюристів Миколаївської області, ознайомлення з роботою органів місцевого самоврядування, системою безоплатної правової допомоги, правозахисних організацій. Учасниками стали 55 студентів закладів вищої освіти Миколаївської, Одеської та Херсонської областей [4].

Протягом червня 2019 року та січня 2020 року, з метою підвищення кваліфікації параюристів, Регіональним центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Миколаївській області було організовано курс лекцій в рамках проекту «Правничий хаб для параюристів системи безоплатної правової допомоги Миколаївщини». Співкерами на проєкті виступили відомі адвокати та юристи області, представники правоохоронних органів, правозахисних організацій та Регіонального представництва Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Миколаївській області.

З 24 лютого 2022 року, під час дії правового режиму воєнного стану в Україні, параюристи спільно з волонтерами системи безоплатної правової допомоги Миколаївської області, з метою надання гуманітарної та правової допомоги військовослужбовцям Збройних Сил України, Сил територіальної оборони, співробітникам органів Національної поліції України та мешканцям міста і області, які постраждали від збройного нападу РФ, налагодили співпрацю з Регіональним представництвом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у Миколаївській області, Регіональним центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Кіровоградській та Миколаївській областях, неурядовими організаціями Іспанії, Польщі та Молдови. Неодноразово волонтери виїжджали до небезпечних точок міста Миколаєва та Миколаївської області, та районів міста Миколаєва, які найбільше постраждали від обстрілів, доставляючи гуманітарну допомогу та з метою надання необхідної правової допомоги громадянам. Під час дії правового режиму воєнного стану, параюристи спільно з волонтерами системи безоплатної правової допомоги на підставі Закону України «Про безоплатну правову допомогу» та Закону України «Про волонтерську діяльність» надають первинну правову допомогу соціально незахищеним верствам населення, зокрема у сфері трудового та адміністративного права, здійснюють перенаправлення громадян до юристів системи безоплатної правової допомоги. Також долучаються до

комунікаційної роботи безоплатної правової допомоги в регіоні, зокрема здійснюють поширення актуальних правових консультацій та роз'яснень підготовлених юристами системи в соціальних мережах, що дало змогу великій кількості громадян дізнатися про застосування різних аспектів права в період дії воєнного стану.

Тому, базуючись на вищесказаному можна зробити такий висновок, діяльність інституту параюристів системи безоплатної правової допомоги Миколаївської області є широко доступним інструментом захисту прав людини, який дозволяє отримувати громадянам необхідну безоплатну правову допомогу, соціальну та правову підтримку в умовах воєнного стану. Інститут параюристів активно допомагає реалізовувати і захищати права громадян, розвивати правову освіту регіону та налагоджує важливу співпрацю з органами виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Література:

1. Громадські радники // Українська школа практичних знань з питань доступу до правосуддя. URL: <https://ua2j.school/programs/community-advisers/> (дата звернення 15.07.2022).

2. Донець А.М. Роль пара-юристів в формуванні системи безоплатної правової допомоги в Україні. Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики: матеріали ІХ міжнар. наук.-практ. конф. (Миколаїв, 08-10 вересня 2017 року). Миколаїв, 2017. С. 193-194.

3. Конкурс проектів. Сімейна та молодіжна політика // Миколаївська міська рада. URL: <https://mkrada.gov.ua/content/konkurs-proektiv-program.html> (дата звернення 17.07.2022).

4. Миколаївська школа параюристів: у молоді є можливість підвищити рівень правової культури (ФОТО) // Інтернет-видання Inshe.TV. URL: <https://inshe.tv/suspilstvo/2019-12-09/491374/> (дата звернення 17.07.2022).

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-9>

**ENSURING THE RIGHT TO SECRECY OF CORRESPONDENCE
IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW IN UKRAINE
AND ITS IMPACT ON THE WORLD ORDER**

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ТАЄМНИЦЮ КОРЕСПОНДЕНЦІЇ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ
ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СВІТОВИЙ ПОРЯДОК**

Levchenko A. V. Левченко А. В.

*Postgraduate Student at the Department
of Constitutional and Criminal Law
Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman
Kyiv, Ukraine*

*аспірантка кафедри конституційного
та кримінального права
ДВНЗ «Київський національний
економічний університет
імені Вадима Гетьмана»
м. Київ, Україна*

Сьогодні найактуальнішою темою всіх обговорень, повідомлень і публікацій є тема повномасштабної війни в Україні, розпочатої на світанку 24 лютого 2022 року Російською Федерацією, яка цинічно вторглась на українську територію. Порушуючи всі принципи і норми ведення війни, російські війська безщадно знищують український народ [1, с. 412]. І це незважаючи на те, що після закінчення Другої світової війни, яка принесла мільйони смертей, тисячі біженців, сотні розділених сімей, увесь цивілізований світ сказав «Ніколи знову».

До того ж, після завершення Другої світової війни було укладено багато міжнародних угод та нормативних актів, спрямованих на забезпечення миру та недопущення воєнних конфліктів в майбутньому. Хоча в післявоєнний період архітектуру світового порядку визначило двополусне протистояння Західного блоку держав на чолі зі Сполученими Штатами Америки та соціалістичного блоку Росії-СССР, початок 70-х років ХХ століття ознаменувався потеплінням відносин між ними та підписанням Гельсінських угод, які стали складовою частиною нового світового порядку. Однак теперішнє грубе порушення Росією цих та інших міжнародних угод, в тому числі і так званого «Будапештського меморандуму» свідчить, наскільки умовний та національно-суб'єктивний характер має також і нормативна база світового порядку. Її напрацьовують і пропонують міжнародній спільноті переважно світових катаклізмів, однак вона є обов'язковою для всіх, окрім них самих. Тож, з наведеного випливає, що світовий порядок є нічим іншим як правилами міжнародного співжиття, які

встановлюють і силою примусу забезпечують лідери світової спільноти, керуючись при цьому, перш за все, своїми національними інтересами [2].

Безумовно, актуальним є питання визначення стратегічного національного інтересу України на сьогоднішньому етапі її розвитку, оскільки від цього залежить повноцінне і безповоротне утвердження України у світовому співтоваристві і в міжнародних організаціях зокрема.

Як і інші держави, незважаючи на відмінності, людські та історичні аспекти, Україна як основний інструмент регулювання відносин між членами суспільства використовує право. Водночас, окрім права світовий порядок складається ще з багатьох різних сфер – політика, економіка, культура, наука, релігія, екологія, медицина тощо. І саме тут по справжньому розкривається роль права і світового порядку. Адже без належного встановлення зв'язків між різними сферами їх взаємодія призведе до руйнівного хаосу. Право у своїй багатогранності включає регулювання відносин як у середині всіх сфер, так і одна з одною [3, с. 149, 152-153].

Дійсно, будь-які прогалини в законодавстві чи проблеми практичної реалізації законодавчих норм можуть спричинити як мінімум порушення прав і свобод людини, після чого вже й годі говорити про громадянське правове суспільство і його позитивний вплив на світовий порядок.

Нині забезпечення та реалізація прав і свобод людини в Україні набуває особливого значення у зв'язку із введенням на всій території країни, за винятком тимчасово окупованих територій, воєнного стану та, як наслідок, запровадження обмежень окремих прав і свобод людини. Одним із таких прав, що в умовах воєнного стану може зазнавати обмежень, є право на таємницю кореспонденції.

Варто відмітити, що воєнний стан є практично єдиною легальною можливістю суттєвого обмеження цього права. Однак окремі недоліки самої процедури введення воєнного стану в Україні можуть негативно впливати на забезпечення права на таємницю кореспонденції та призводити до надмірного або незаконного його обмеження.

Серед таких недоліків варто виділити, перш за все, складну бюрократичну процедуру введення воєнного стану та надмірну кількість нормативно-правових актів, які приймаються для його введення. Так, по факту процедура запровадження воєнного стану в Україні передбачає лише одну дію, але кілька документів – пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, Указ Президента України та підготовлений ним проект закону про затвердження указу, прийнятий Верховною Радою України закон.

Не менш важливою проблемою є неможливість народних депутатів коригувати зміст указу Президента України. Адже Конституція України

та Закон України «Про правовий режим воєнного стану» не регулюють таких техніко-юридичних та процедурних деталей, однак частинами 1 і 2 статті 190 Регламенту Верховної Ради України передбачено, що Верховна Рада України може прийняти повністю, частково з рекомендаціями та/або застереженнями або відхилити проект закону про затвердження відповідного указу Президента України про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях. При цьому, якщо Верховна Рада України затвердила відповідним законом такий указ Президента України частково з рекомендаціями та/або застереженнями, то чинними є положення відповідного указу, затвердженого Верховною Радою України.

Крім того, системне тлумачення Закону України «Про правовий режим воєнного стану», зокрема статті 5 цього нормативного акту, показує нелогічну структуру цієї статті. Незрозуміло, чому положення, в якому говориться про оголошення указу Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затвердженого Верховною Радою України (частина третя), розміщене перед положеннями про порядок затвердження цього указу Верховною Радою України (частини четверта та п'ята)[4, с. 75,81].

Таким чином, з метою удосконалення механізму введення воєнного стану та обмеження у зв'язку з цим прав і свобод людини, зокрема права на таємницю кореспонденції, необхідно змінити кількість нормативно-правових актів, які приймаються для введення воєнного стану. Доцільно запровадити таку процедуру введення воєнного стану, за якої Президент України ініціює запровадження воєнного стану шляхом внесення проекту закону, який розглядається і ухвалюється Верховною Радою України. Зазначена рекомендація дозволить подолати ще один недолік існуючого нині механізму щодо неможливості народних депутатів коригувати зміст указу Президента України про введення воєнного стану.

Крім того, необхідно врегулювати положення статті 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», зокрема перенести частину 3 після частин 4 і 5, що дозволить у логічній послідовності описати порядок введення воєнного стану.

Зрештою, потребують узгодження норми статті 64 Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Оскільки в Законі України «Про правовий режим воєнного стану» зазначено, що в указі Президента України про введення воєнного стану зазначається вичерпний перелік прав, які можуть зазнавати обмежень, а норми статті 64 Основного Закону наводять перелік прав, які, навпаки, обмежувати не можна навіть в умовах воєнного чи надзвичайного стану, то, певно, варто врегулювати зазначені положення шляхом приведення норм Закону України «Про правовий режим воєнного стану» у відповідність до норм статті 64 Конституції України.

Наведені рекомендації допоможуть спростити механізм введення воєнного стану в Україні або на окремих її територіях і, в той же час, захистити права і свободи людини і громадянина, зокрема конституційне право на таємницю кореспонденції від незаконних або надмірних обмежень. Водночас, удосконалення законодавства і його практичної реалізації в цій сфері дозволить позитивно вплинути на світовий порядок як в умовах запровадження воєнного стану, так і в післявоєнний період.

Література:

1. Левченко А.В. Можливість втручання у право на таємницю кореспонденції як спосіб отримання доказів у період воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2022. Випуск 70. С. 411-416. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/70-2> (дата звернення: 25.07.2022).

2. Олександр Сич. Світовий порядок: суб'єктивний характер і національний інтерес. *Недержавний аналітичний центр «Українські студії стратегічних досліджень»*. URL: <https://ussd.org.ua/2020/03/28/svitovuj-poryadok-sub-yektyvnyj-harakter-i-natsionalnyj-interes/> (дата звернення: 25.07.2022).

3. Дімітрій Торгонський. Світовий правовий порядок: теоретичні основи формування. *Публічне право*. 2021. №2 (42). С. 149-156.

4. Марусяк О.В. Проблеми імплементації особливих правових режимів в Україні на прикладі введення воєнного стану в 2018 році. *Центр політико-правових реформ*. URL: <https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2022/01/Marusyak.-Problemy-implementatsiyi-osoblyvyh-pravovyh-rezhymiv.pdf> (дата звернення: 25.07.2022)

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-10>

THE ISSUE OF IMPLEMENTATION OF CONSTITUTIONAL LAW FOR HOUSING IN UKRAINE

Pasichnyk V. V.

*Candidate of Legal Sciences, Attorney,
Legal Advisor of the Limited Liability Company «ELKO Ukraine»
Kyiv, Ukraine*

Ukraine is one of the European countries in the world whose citizens need housing place. It is characterized by the longest queue of Ukrainians in the apartment register, compared to other European countries. In order to obtain housing and improve living conditions, various sections of the population are

forced to stand in the district administrations and wait for years for their turn. It should be noted, that the affordable housing program is an affordable housing program. This program provides for the attraction of budget funds to compensate a person who is on the apartment register for a certain share of the cost of living space. However, unfortunately, there is a tendency to inefficiently provide the Ukrainian population with the necessary housing, including under this state program.

The modern system of normative legal acts of Ukraine, which regulate the issue of providing the Ukrainian population with housing under the affordable housing program, is quite ramified and diverse.

The Universal Declaration of Human Rights of 1948 provides for the right of every person to a standard of living, that is necessary to maintain the health and well-being of himself and his family (Part 1, Article 25). This Declaration states that the necessary standard of living is provided, in particular, by housing [1].

According to Part 1 of Art. 11 of the International Pact on Economic, Social and Cultural Rights of States 1966, participating to this Pact, recognize the right of everyone to sufficient standard of living for everyone and everyone's family, including sufficiently nutrition, clothing and housing, and to the continuous improvement conditions of life. In addition to the above, the obligation of the states participating in the Pact to take the necessary measures to ensure the exercise of such a right is established [2].

Article 47 of the Constitution of Ukraine defined, that everyone has the right to housing. The state creates the conditions under which every citizen will be able to build, own or lease housing. Citizens in need of social protection are provided with housing by the state or lease free of charge or for an affordable fee according to the law [3].

In addition to the Basic Law, the Housing Code of Ukraine belongs to the system of legislative acts in the field of housing provision. In Art. 1 of this Code defines, that according to the Constitution of Ukraine, citizens have the right to housing. This right is ensured by the development and protection of the housing stock, the promotion of cooperative and individual housing construction, the fair distribution under public control of the living space, which is provided in the course of the implementation of the program for the construction of improved housing, the provision of monetary compensation to citizens at their request for the housing they are entitled to receive for categories citizens defined by law, as well as a low fee for an apartment and utilities [4].

According to Part 2 of Art. 9 of the Housing Code of Ukraine, provision of permanent housing to citizens, who according to the law have the right to receive it, can be carried out through the construction or purchase of

affordable housing at the expense of providing state support according to with the procedure established by the Cabinet Ministers of Ukraine [4].

Thereby at the legislative level Ukraine guarantees the provision of living space for the Ukrainian population who are on the apartment register and according to international and Ukrainian national legislation have an unconditional right to receive it.

For citizens to implement what is fixed at the legislative level the constitutional right enshrined at the legislative level, local governments are entrusted with the functions of adopting relevant acts of individual action in this area. In 2011 and 2012, the Kyiv City State Administration adopted orders on the construction of housing for employees of municipally owned medical institutions of the city of Kyiv, employees of the Municipal Enterprise «Kyivskyi Metropoliten» and Joint Stock Company «Kyivmetrobud».

At first sight everything would seem perfect, but it is not as good, as it would be for a simple average citizen who has been on the housing register for a long time, is a medical worker, a subway builder or a subway worker and is not able to buy housing at market prices. Since the adoption of such subjective decisions by officials of the local governments to provide affordable housing for a certain category of citizens, certain enterprises, institutions and organizations, unfortunately, may lead to their making changes to previously adopted orders. The adoption of further decisions local governments, which amend the ordinances on housing construction about the affordable housing program for a certain category of citizens, may indicate a violation of the population's constitutional right to housing and deprive them of the opportunity to improve their housing conditions at affordable prices.

As an example, can serve as a decision by local governments to set aside a very small percentage of the living space in a residential building for purchase at affordable prices (30% by 70%). However, unfortunately, such acts of individual action by local governments take place and may violate people's rights to improve housing conditions under the affordable housing program.

Considering the court case No. 826/16308/17 on recognition as illegal and annulment of the acts of individual action of the local governments, the court noted that the court agrees with the plaintiff's references that the contested ordinances may violate the rights of the plaintiff, since the change in the distribution of the area made by them may affect the plaintiff's rights regarding the possible conclusion of a housing financing agreement [5]. At the same time, the plaintiff, who was deprived of the opportunity to exercise his right to improve housing conditions under the affordable housing program, was denied the administrative claim.

Let's note, that the protection of housing rights in the context of the judicial practice of Ukraine was also the subject of consideration in modern legal science [6].

Based on the above, can be concluded, that in order to solve the problem of providing housing for various categories of citizens who are on the apartment register and need to improve housing conditions, including, but not limited to, military personnel, medical workers of communally owned institutions, subway construction workers, subway workers etc., it is necessary for the Cabinet of Ministers of Ukraine at the national level to develop special state programs for providing housing for certain periods (years), such as: State program for providing housing for medical workers of communally owned institutions under the affordable housing program, State program for providing housing for employees of Joint Stock Company «Kyivmetrobud» under affordable housing program, etc. This will allow solving the problem of providing housing for this category of people and will gradually reduce the queues of people staying at the apartment registry.

Herewith, in order to implement such state programs of the Government, officials to perform the functions of local governments must allocate a greater number of land plots for residential development, as well as adopt legal acts of individual action on the construction of housing under the program of affordable housing for a specific population.

Literature:

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. Офіційний вісник України. 2008. № 93. Стор. 89. Ст. 3103.
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#n4320>
4. Житловий кодекс Української РСР: Закон України від 30.06.1983 № 5464-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10>
5. Судова справа № 826/16308/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76513279>
6. Teremetskiy V., Avramova O., Svitlychnyy O., Sloma V., Bodnarchuk O., Telestakova A., Kokhan V. Housing Rights Protection in the Context of Legislation and Judicial Practice of Ukraine [Захист житлових прав у контексті законодавства та судової практики України]. Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues, Vol. 24, Special Issue 1: Business Ethics and Regulatory Compliance, 1-9. URL: <https://www.abacademies.org/abstract/housing-rights-protection-in-the-context-of-legislation-and-judicial-practice-of-ukraine-11392.html>

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-11>

**REALIZATION OF THE RIGHT TO EDUCATION
AND ORGANIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS UNDER
MARTIAL LAW: ANALYSIS OF LEGISLATION**

**РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ОСВІТУ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ
ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ:
АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА**

Riabovol L. T.

*Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor,
Professor at the Department of Law
and Law Enforcement
Volodymyr Vinnichenko Central Ukrainian
State Pedagogical University
Kropyvnytskyi, Ukraine*

Рябовол Л. Т.

*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри права та
правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного
педагогічного університету імені
Володимира Винниченка
м. Кропивницький, Україна*

Krushenitskyi V. S.

*second (master's) level of higher education,
specialty 262 Law enforcement activity
Volodymyr Vinnichenko Central Ukrainian
State Pedagogical University
Kropyvnytskyi, Ukraine*

Крушеніцький В. С.

*здобувач другого (магістерського)
рівня вищої освіти, спеціальність 262
Правоохоронна діяльність
Центральноукраїнського державного
педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
м. Кропивницький, Україна*

Відповідно до ч. 1 ст. 53 Конституції України, «Кожен має право на освіту» [1]. Ця конституційна норма конкретизується у Законі України «Про освіту», згідно зі ст. 3 якого, «Кожен має право на якісну та доступну освіту», «Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти», «Право особи на освіту може реалізовуватися шляхом її здобуття на різних рівнях освіти, у різних формах і різних видах, у тому числі шляхом здобуття дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, ...» освіти [5]. У рамках нашого дослідження акцентуємо увагу на питання реалізації права на повну загальну середню освіту (ЗСО), що є, згідно з ч. 2 ст. 53 Конституції, обов'язковою.

Як зазначено у ч. 2 ст. 64 Основного Закону, в умовах воєнного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав та свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Закріплено також перелік прав і свобод (є вказівка на відповідні статті), які не можуть бути обмеженими у таких умовах [1]. Права на освіту у цьому переліку немає, отже, воно може бути обмеженим в умовах воєнного стану. В Указі Президента

України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 вміщено перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина (є вказівка на відповідні статті Конституції України), які можуть обмежуватися у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану на період дії цього правового режиму [2]. Право на освіту також є у цьому переліку.

Наразі увагу слід акцентувати на зміни освітнього законодавства щодо державних гарантій в умовах воєнного стану. Закон України «Про освіту» доповнено статтею 57⁻¹ [5]. Згідно з ч. 1 цієї статті, здобувачам освіти та працівникам закладів освіти (ЗО), установ освіти та наукових установ на час особливого періоду гарантується: організація освітнього процесу в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, що є найбільш безпечною для його учасників; збереження місця роботи, середнього заробітку, здійснення виплати стипендії та інших виплат, передбачених законом; місце проживання (пансіон, гуртожиток тощо) та забезпечення харчуванням (у разі потреби). Забезпечення перелічених державних гарантій тісно пов'язане зі створенням безпечного освітнього середовища (сукупність умов у ЗО, що унеможлиблюють заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди (ч. 2⁻¹ ст. 1 того ж закону)), а також організацією здобуття освіти й освітнього процесу в умовах воєнного стану. Відповідний обов'язок покладається на таких суб'єктів у межах їх компетенції, як: органи виконавчої влади, органи військового командування, військові, військово-цивільні адміністрації та органи місцевого самоврядування, їх представники, посадові особи, органи управління у сфері освіти; заклади та установи освіти, наукові установи; громадські об'єднання.

Враховуючи, що частина питань створення безпечного освітнього середовища, організації здобуття освіти, освітнього процесу, інші питання у сфері освіти і науки в умовах воєнного стану, переважно, не врегульовані законом, відповідне нормативно-правове забезпечення функціонування системи освіти і науки здійснює центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки, зокрема шляхом видання наказів, які не є регуляторними актами і підлягають державній реєстрації лише у разі, якщо стосуються прав, свобод, законних інтересів та обов'язків громадян і юридичних осіб.

Слід, однак, зазначити, що деякі питання організації освітнього процесу, зокрема у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО), наразі унормована шляхом внесення доповнень до Закону України «Про повну загальну середню освіту» [6]. Так, на час дії воєнного стану зупиняється дія положень ч. 3 ст. 10 цього закону, яка стосується організації освітнього процесу у ЗЗСО в межах навчального року, зокрема щодо

його початку – у День знань (1 вересня) і тривалості – не менше, як 175 навчальних днів та закінчення не пізніше 1 липня наступного року. На час воєнного стану зупиняється також дія положень ч. 2 ст. 12 щодо кількості учнів у класі державного, комунального ЗО, яка, за загальним правилом, не може становити: менше 5 учнів; більше 24 учнів, які здобувають початкову освіту, та більше 30 учнів, які здобувають базову чи профільну середню освіту (п. 2-1 розділу X). Важливим для організації освітнього процесу у ЗЗСО у 2021/2022 навчальному році є доповнення Закону України «Про повну загальну середню освіту» пп. 14 п. 3 розділу X, згідно з яким, здобувачі освіти, які завершують здобуття повної ЗСО у цьому навчальному році, звільняються від проходження державної підсумкової атестації.

МОН України на виконання приписів законодавця видав відповідні накази, як: Про деякі питання організації здобуття ЗСО та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні; Про затвердження методичних рекомендацій щодо окремих питань завершення 2021/2022 навчального року.

Відповідно до першого, на уповноважені органи (органи управління у сфері освіти місцевих органів виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, у підпорядкуванні яких перебувають ЗЗСО) покладено зобов'язання забезпечити: зарахування здобувачів ЗСО, які вимушені були змінити місце навчання та/або проживання і проживають в Україні чи за її межами, до ЗО за заявою, що подається одним із законних представників здобувача освіти будь-якими засобами зв'язку чи в інший спосіб (нарочно, факсом, електронною поштою, тощо, за вибором заявника); здобуття ЗСО для здобувачів освіти за будь-якою формою, що може забезпечити ЗО та є найбільш безпечною для них; оплату праці працівників ЗО незалежно від їх поточного місця проживання в Україні чи за її межами, тощо [3].

Другим наказом затверджено Методичні рекомендації щодо окремих питань завершення 2021/2022 навчального року [4], зокрема, щодо: організації освітнього процесу та тривалості навчального року; підсумкового оцінювання; переведення учнів на наступний рік навчання і видачі документів про здобуття освіти. Щодо першого питання, МОН України рекомендує ЗЗСО вирішувати ці питання у межах їх академічної автономії. Так, відповідно до ч.ч. 3-4 ст. 10 Закону України «Про повну ЗСО» питання організації освітнього процесу, виконання освітньої програми (ОП), навчального плану (НП) є внутрішнім питанням кожного ЗЗСО, його педагогічної ради та завданням педагогічних працівників. Саме тому, МОН України рекомендує ЗЗСО: самостійно визначити день закінчення освітнього процесу у 2021/2022 навчальному році та внести

відповідні зміни до структури навчального року; забезпечити виконання ОП та НП шляхом ущільнення навчального матеріалу, тощо, з використанням технологій дистанційного навчання та внести відповідні зміни до календарно-тематичного планування з усіх навчальних предметів; забезпечити надання дітям психологічної підтримки.

Щодо підсумкового оцінювання, рекомендації надано щодо організації та проведення: семестрового оцінювання за II семестр – за результатами тематичного та / або поточного оцінювання (отриманого учнями під час очного, змішаного, дистанційного навчання) та / або підсумкового оцінювання за II семестр (у т. ч., у вигляді письмової контрольної роботи, онлайн-тестування, діагностичної роботи, усної співбесіди тощо); річного оцінювання – на підставі семестрових оцінок з урахування динаміки особистих результатів навчання учня з предмета та сформованості умінь застосовувати набуті знання; державної підсумкової атестації – здобувачів ЗСО звільнено від державної підсумкової атестації. Останній припис окремо закріплено також у наказі МОН України «Про звільнення від державної підсумкової атестації учнів, які завершують здобуття початкової та базової загальної середньої освіти у 2021/2022 навчальному році» від 28.02.2020 № 232.

Регулювання окремих аспектів організації освітнього процесу, окрім наказів, МОН України також забезпечує листами, як: Про надання інформації, наприклад, щодо організації дистанційної роботи працівників закладів освіти та наукових установ за допомогою ІКТ від 15.03.2022; Щодо зарахування до 1-го класу закладів загальної середньої освіти від 16.04.2022, тощо.

У результаті аналізу доповнень до освітнього законодавства можемо констатувати, що в умовах воєнного стану в Україні забезпечується реалізація права на освіту загалом, зокрема організація освітнього процесу в ЗЗСО.

Література:

1. Конституція України: Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254л/96-ВР. URL: <http://surl.li/cnmov> (дата звернення: 25.07.2022)
2. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <http://surl.li/bqxpq> (дата звернення: 25.07.2022)
3. Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні: наказ МОН України від 28.03.2022 № 274. URL: <http://surl.li/cnmrx> (дата звернення: 26.07.2022)

4. Про затвердження методичних рекомендацій щодо окремих питань завершення 2021/2022 навчального року: наказ МОН України від 01.04.2022 № 274. URL: <http://surl.li/cdhfr> (дата звернення: 26.07.2022)

5. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://bit.ly/38kL6y3> (дата звернення: 24.07.2022)

6. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: <http://surl.li/mfrk> (дата звернення: 25.07.2022)

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-12>

THE PROBLEM OF STATUS OF THE CITY OF SEVASTOPOL AFTER THE DEOCCUPATION

ПРОБЛЕМА СТАТУСУ МІСТА СЕВАСТОПОЛЯ ПІСЛЯ ДЕОКУПАЦІЇ

Trubchaninov K. S.

*Student of Mastership Program «Law»
Faculty of Law Sciences
National University
of Kyiv-Mohyla Academy
Kyiv, Ukraine*

Трубчанинов К. С.

*студент магістратури факультету
правничих наук
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»
м. Київ, Україна*

Одним з очікуваних результатів реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя Президент України визначив зміцнення національної стійкості України [7]. Задля досягнення цієї мети Україна *inter alia* впроваджує реформи у сфері децентралізації та розробляє заходи з відновлення роботи органів місцевого самоврядування на території м. Севастополя після звільнення тимчасово окупованої території та відновлення на цій території конституційного ладу України. У зв'язку з цим виникає потреба у дослідженні проблем, пов'язаних із наявністю у м. Севастополя спеціального статусу.

Спеціальний статус м. Севастополя на конституційному рівні було закріплено ще до здобуття незалежності України. Так, частиною другою статті 77 Конституції УРСР 1978 року встановлювалося, що містами республіканського підпорядкування в Українській РСР є Київ і Севастополь [2]. Водночас експерти Центру дослідження безпекового середовища «Прометей» стверджують, що статус Севастополя як міста республіканського підпорядкування у радянські часи не означав, що

Севастополь був відокремленою від решти Криму адміністративно-територіальною одиницею, а лише передбачав фінансування м. Севастополя з державного, а не місцевого, бюджету, а отже, залишався частиною Кримської області, Кримської АРСР або Автономної Республіки Крим аж до 1995 року [9, с. 36].

17 березня 1995 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про Автономну Республіку Крим» [3]. Частина друга статті 5 цього Закону передбачає, що місто Севастополь є адміністративно-територіальною одиницею загальнодержавного підпорядкування і не входить до складу Автономної Республіки Крим. Статус міста Севастополя визначається законами України. Згодом, цей підхід було розвинуто у Конституції України.

Згідно з частиною третьою статті 133 Конституції України міста Київ та Севастополь мають спеціальний статус, який визначається законами України. Відповідно до частини другої статті 118 і частини другої статті 140 Основного Закону особливості здійснення виконавчої влади, місцевого самоврядування в містах Києві та Севастополі визначаються окремими законами України [1].

Але якщо спеціальний статус Києва було визначено Законом України «Про столицю України – місто-герой Київ» [4], то у випадку Севастополя відповідний закон, незважаючи на декілька спроб, так і не було прийнято. Також частиною другою статті 24 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» встановлено, що правовий статус місцевого самоврядування в містах Києві та Севастополі, а також в Автономній Республіці Крим визначається Конституцією України та цим Законом з особливостями, передбаченими законами про міста Київ і Севастополь [5].

У результаті виконавчу владу у місті на підставі пункту 10 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України [1] до окупації продовжувала здійснювати Севастопольська міська державна адміністрація, а місцеве самоврядування у місті *de facto* не функціонувало, оскільки місто Севастополь не мало міського голови, а міська рада – виконавчого органу.

Оскільки надання закріплення м. Севастополю спеціального статусу і його закріплення на конституційному рівні обумовлювалося передусім перебуванням на території міста військових підрозділів держави-агресора, то цілком очевидно, що після деокупації Севастополя потреба у збереженні спеціального статусу відпаде. Водночас у проєкті тексту змін до Конституції України в частині децентралізації влади [10, с. 8], що швидше за все ляже в основу конституційних змін у майбутньому, у питанні статусу Севастополя пропонується зберегти *status quo*.

Вважаємо такий підхід хибним з наступних міркувань. У 2020 році в Україні було проведено реформу адміністративно-територіального устрою, в результаті якої кількість територіальних громад і районів значно зменшилася. Новоутворені адміністративно-територіальні одиниці за своїми параметрами відповідають європейським стандартам NUTS [11] (англ. *Nomenclature of territorial units for statistics* – прим. Автора). Так, лише 36 із 136 районів мають чисельність населення менше 150 тис. осіб, тоді як усі інші райони відповідають стандарту NUTS 3, до якого відносяться адміністративно-територіальні одиниці із чисельністю населення від 150 тис. осіб до 800 тис. осіб. У свою чергу області і місто Київ підпадають під стандарти NUTS 2 або NUTS 1 (з чисельністю населення від 800 тис. осіб до 3 000 тис. осіб або від 3 000 тис. осіб до 7 000 тис. осіб відповідно). Севастополь – єдина адміністративно-територіальна одиниця регіонального рівня, яка підпадає під параметри стандарту NUTS 3 (чисельність населення складає 342,6 тис. осіб) [8, с. 5]. До реформи децентралізації Севастополь як адміністративно-територіальна одиниця мав більше схожого із районом, аніж із містом зі спеціальним статусом, яким він *de jure* мав би бути. Окрім відсутності у Севастопольської міської ради виконавчих органів, на це вказували площа її території (1079 км²) і кількість підпорядкованих населених пунктів (32) [9, с. 32].

17 липня 2020 року постановою Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів» [6] підпорядковані Севастопольській міській раді території, окрім самого м. Севастополя, було передано до Бахчисарайського району Автономної Республіки Крим. Таким чином, попри наявність у Севастополя відмінного від інших адміністративно-територіальних одиниць конституційно-правового статусу як до, так і після 2020 року Севастополь мало відрізняється за своїми показниками від районів або територіальних громад.

Отже, вартою розгляду видається пропозиція щодо вилучення із Конституції України в майбутньому положень про спеціальний статус та особливості здійснення виконавчої влади, місцевого самоврядування у м. Севастополі та приєднання міста у якості територіальної громади до Бахчисарайського району Автономної Республіки Крим.

Література:

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення: 21.07.2022).

2. Конституція (Основний Закон) України : Закон від 20.04.1978 р. № 888-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09/ed19780420#Text> (дата звернення: 21.07.2022).

3. Про Автономну Республіку Крим : Закон України від 17.03.1995 р. № 95/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/95/95вр#Text> (дата звернення: 21.07.2022).

4. Про столицю України – місто-герой Київ : Закон України від 15.01.1999 р. № 401-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-14#Text> (дата звернення: 21.07.2022).

5. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97вр#Text> (дата звернення: 21.07.2022).

6. Про утворення та ліквідацію районів : постанова Верховної Ради України від 17.07.2020 р. № 807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> (дата звернення: 21.07.2022).

7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» : указ Президента України від 24.03.2021 р. № 117/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533> (дата звернення: 21.07.2022).

8. Атлас адміністративно-територіального устрою України / [за заг. ред. Остапенка П.] / 2-е вид., доп.; Проект «Підтримка належного врядування в місцевих громадах як складової реформи децентралізації» Координатора проєктів ОБСЄ в Україні, Міністерство розвитку громад та територій України, Товариство дослідників України. Київ, 2021. 441 с.

9. Крим за завісою. Путівник зоною окупації / [за заг. ред. А. Майорової]. Київ : [Центр дослідження безпекового середовища «Прометей»], 2019. 156 с.

10. Фінальний звіт за результатами інклюзивних позапарламентських публічних консультацій «Зміни до Конституції України у частині децентралізації через консенсус» : Проект тексту змін до Конституції України в частині децентралізації влади / Офіс Президента України; Комітет Верховної Ради України з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування; Міністерство розвитку громад та територій України; Intellectum arti; гол. ред. та упоряд. А. Драженко. [Б. м., б. в.], [29.11.2021]. 20 с.

11. Regulation (EC) No 1059/2003 of the European Parliament and of the Council of 26 May 2003 on the establishment of a common classification of territorial units for statistics (NUTS). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003R1059&qid=1643924604736> (дата звернення: 21.07.2022).

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-13>

**CONSTITUTIONAL PRINCIPLES AND FOUNDATION
OF THE EFFECTIVE CIVIL SERVICE SYSTEM
OF MODERN UKRAINE**

**КОНСТИТУЦІЙНІ ПРИНЦИПИ ТА ФОРМУВАННЯ
ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ
СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ**

Chukaeva V. O. Чукаєва В. О.

*Candidate of Historical Sciences, Associate
Professor, Associate Professor
at the Department of Theory of State
and Law, Constitutional Law
and State Administration
Oles Honchar Dnipro National University
Dnipro, Ukraine*

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії держави і права,
конституційного права і державного
управління
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна*

На сучасному етапі в юриспруденції України проблема формування ефективної системи управління державною службою є особливо актуальним, коли відбувається кризисна ситуація забезпечення збереження державного суверенітету. Основою цієї системи є державний апарат.

Проблема формування ефективної системи державної служби розглядалась юристами науковцями в різних напрямках галузей права, але в основному в рамках теорії державотворення внутрішньої політичної кризової ситуації в країні, хоча зараз є спроби проаналізувати дану ситуацію з практики державного управління і на сучасному стані – це роботи П.Волнянського, О.Євсюкова, А.Герентьєвої [1].

Зараз в науці теорії держави і права категорія «державний апарат» має подвійне розуміння: у широкому та вузькому значенні. У першому випадку це розуміється як загальна сукупність управлінських інституцій включаючи главу держави, парламент, місцеві органи управління, збройні сили, поліцію, дипломатичні та консульські органи та інше. У другому випадку – це визначається як апарат виконавчої влади, яким керують центральні виконавчі органи. При цьому, що в першому випадку, що в другому основою та фундаментом державного апарату є державні службовці. Вони мають виконавчо-розпорядчі, владні повноваження від держави. Також їх повноваження визначаються конституційним і адміністративним правом, оформляються на службу за особливою процедурою та вимогами (наприклад, надає присягу на

вірність конституції), може мати деякі привілеї (фінансове забезпечення, додаткові соціальні пільги, незмінність на посаді і таке інше). Вони є основними суб'єктами публічних відносин державного управління, ядром публічної влади. Тому призначення державних службовців на посади – є прерогатива виконавчої влади, її вищих органів (глава держави, глава уряду). В основному, практика більшості країн, надходженню на державну службу передують конкурсний відбір. Умови конкурсного відбору може бути різним, в залежності від виду державної служби. Але незалежно від будь якої посади обов'язково йдуть вимоги професіонального рівня: освіта, досвід, результати досвіду в системі управлінської діяльності особи, яка претендує на конкретну посаду. Це є основою формування практичної ефективної системи державної служби та управління нею. Більш того – це є основними конституційними принципами при формуванні державного апарату в цілому. Достатньо для цього проаналізувати конституційний закон як «Про державну службу» 2016 р.

Управління державною службою можна розглядати як діяльність спеціально утворених державних органів з метою забезпечення діяльності державних службовців у державних органах, проведення єдиної державної кадрової політики, забезпечення гарантій функціонування державних органів у відповідності з публічними інтересами на базі встановлених Конституцією України та законами [2]. Саме ефективна кадрова політика знову ж таки базується на основі спеціальної освіти, яка необхідна для управління в конкретній галузі діяльності соціуму, досвіді управлінської діяльності та наявності позитивних результатів цієї роботи. Будь яке реформування державної служби повинні встановлювати ці основні вимоги для забезпечення ефективності роботи державних інституцій. На жаль і сьогодні це залишається основною проблемою правового регулювання функціонування державної служби в Україні. Хоча спроби в цьому напрямленні були і не раз.

Україна активно почала реформувати систему державного управління та державної служби ще з 2011 року, тоді парламент ухвалив закон «Про державну службу», але як завжди, ніяка система не здатна до само реформування, тому що вимогати вирішення тієї чи іншої проблеми від системи, яка цю проблему породила і сама є проблемою здійснити це не може[3]. У 2014 році була зроблена ще одна спроба кардинально реформувати державну службу при підтримці ЄС. Група експертів спільно з Національним агентством України з питань державної служби (НАГС) на основі рекомендацій проекту SIGMA (європейська організація, яка багато років інтелектуально та фінансово

супроводжувала реформу держуправління в Україні) та напрацьовань попередніх експертних команд підготували новий проект закону про держслужбу. Саме цей закон, проголосований у парламенті наприкінці 2015-го, і дав новий старт реформі державної служби. У червні 2016 року в день, коли уряд схвалив Стратегію реформи державного управління. Новий закон все ж таки не надав можливості побудувати ефективного інструменту державного управління, тому що без якісного наповнення державної вертикальної системи професійними кадрами не дає позитивного результату проведення реформи. Основною проблемою української держслужби завжди були чищення чиновників (так звана – люстрація), яких вдавалася кожна нова владна команда, а також постійний тиск політиків на держслужбовців. Як наслідок – створення системи «своя людина», корупція і неможливість формування професіонального державного апарату, дійових інституцій державного управління. В такому стані провести реформу за позитивним результатом просто неможливо. Кожна нова чистка погіршувала якість та компетентність держслужбовців та занурювала їх у політичну залежність від не професіональних політиків зі своїми особистими інтересами фінансового збагачення за рахунок держави.

Наразі ключові посадові особи: держсекретарі та керівники агентств, служб та інспекцій знову політично залежні, оскільки згідно з новою нормою закону можуть бути звільнені без пояснення причин протягом чотирьох місяців після зміни уряду. У квітні минулого року, з огляду на карантин та локдаун, було скасовано конкурси на посади державної служби. Локдаун потім закінчився, а конкурси досі не відновлені.

«Політична доцільність» на сьогодні повністю замінила правові норми, конституційні принципи, процедури, процеси проведення формування і діяльності публічної влади. Зараз під «політичною доцільністю» приймають закони, а не на основі Конституції України. Також треба зазначити, що за принципом державного управління – «політична доцільність» Комісія вищого корпусу державної служби фактично зруйнована. Щоб Комісії довіряли, до її складу повинні входити фахівці, які мають професіоналізм та добропорядність, а не лояльні люди до влади.

Таким чином, реформа державної служби та управління не може бути успішною, якщо політики проводять побудову державного апарату на принципі «політичної доцільності – своя, лояльна людина яка розуміє політичну ситуацію в рамках тез офіційної влади». Більше того, політики мають бути як мінімум компетентними у питаннях державного управління та організації влади.

Зараз в Україні є багато професійних кадрів, яким під силу здійснювати будь-які реформи та досягати позитивних результатів. Але чомусь таким людям шлях до управлінських структур держави практично закритий. Знову лояльність своєї людини важливіша за компетентність, досвід. В Україні виник «кадровий голод» не тому, що нема з кого обирати, а тому, що знову шукають серед «своїх». Принципи професіоналізму формування кадрів державної служби просто фактично не існує, хоча і закріплен у конституційному законодавстві.

Література:

1. Волнянський П. Шляхи підвищення ефективності персоналу органів управління державної служби України з надзвичайних ситуацій. URL: <http://journals.maup.com.ua/index.php/public-management/article/view/565>
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>; Закон України «Про державну службу» від 17 листопада 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4050-17#Text>; Закон України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>.
3. Сорока С. Інституції та революції: державна служба. URL: <https://zn.ua/internal/institutsii-vs-revoljutsii-hossluzhba-.html>

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE. FAMILY LAWDOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-14>**IMPLEMENTATION OF THE EUROPEAN PRINCIPLES
OF ELECTRONIC JUSTICE IN THE CIVIL PROCESS
OF UKRAINE****ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЗАСАД ЕЛЕКТРОННОГО
ПРАВОСУДДЯ В ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС УКРАЇНИ****Koroied S. O. Короєд С. О.**

*Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Law
Higher Education Institution
«King Danylo University»
Ivano-Frankivsk, Ukraine*

*доктор юридичних наук,
професор,
професор кафедри права
ЗВО «Університет Короля Данила»
м. Івано-Франківськ, Україна*

В ратифікованій Україною Угоді про асоціацію з ЄС Сторони визнали важливість адаптації чинного законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Така адаптація охоплює передусім узгодження національного законодавства із відповідними європейськими стандартами, зокрема у сфері цивільного правосуддя з метою ефективного судового захисту порушених прав і свобод. І хоча, як слушно зауважують окремі науковці, чіткого визначення поняття міжнародних стандартів цивільного судочинства не існує [1, с. 91; 2, с. 110], проте все ж таки вже загальноприйнято (з урахуванням рішень Європейського суду з прав людини) серед таких стандартів окремо виділяти доступність правосуддя [3, с. 39; 2, с. 114], одним із засобів забезпечення чого є електронне правосуддя, яке визнається однією з форм електронної демократії.

У Рекомендаціях CM/Rec(2009)1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про електронну демократію (е-демократію) наведено визначення електронного правосуддя як використання інформаційно-комунікаційних технологій у здійсненні правосуддя всіма заінтересованими сторонами судової влади з метою підвищення ефективності та якості надання державних послуг, зокрема, громадянам та бізнесу. Вона включає електронний зв'язок та обмін даними, а також

доступ до судової інформації. Її головною метою є підвищення ефективності судової системи та якості правосуддя.

Європейськими фахівцями звертається увага, що відповідно до права Ради Європи Європейський суд з прав людини не встановлює жодних конкретних вимог щодо електронного правосуддя, однак реалізація ініціатив електронного правосуддя регулюється правилами доступу до суду та правом на справедливий судовий розгляд за статтею 6 Конвенції [4, с. 187].

В доповіді щодо рентабельності розробки й зміни конструкції судових і юридичних інформаційних систем (Додаток до Рекомендації Rec (2001) 2) наголошувалось, що електронні технології здатні зіграти помітну роль у модернізації систем правосуддя і юридичних інформаційних систем, що вимагає справжнього бажання використовувати можливості зберігання даних в електронному вигляді для більш швидкого надання якіснішої інформації з метою сприяння управлінню в сфері здійснення правосуддя й надання послуг користувачам [5, с. 250].

У Висновку № 14 (2011) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя та інформаційних технологій було підтримано подальший розвиток практики використання інформаційно-комунікаційних технологій, які дозволяють учасникам ініціювати процес в електронному вигляді (електронний документообіг). Наголошується, що інформаційно-комунікаційні технології пропонують можливості більш ефективного, прозорого та суттєвого розгляду справ. Сторони та їхні представники можуть отримати доступ до інформації по справах, в яких вони є зацікавленими особами. Таким чином, вони можуть прослідкувати за рухом своєї справи, отримавши доступ до електронної версії історії руху справи [5, с. 289, 290].

Термін «електронне правосуддя» охоплює широкий спектр ініціатив, включаючи використання електронної пошти, подання позовів у режимі онлайн, надання інформації в Інтернеті (включаючи судові рішення), використання відеослухань і відеоконференцій, відстеження в реальному часі реєстрації та стадій розгляду справи, а також здатність суддів або інших осіб, які ухвалюють рішення, отримувати доступ до інформації в електронному вигляді [4, с. 186–187].

Отже, використання електронного судочинства покликане підвищити ефективність правосуддя, зокрема його доступність та прискорення судового розгляду, за рахунок запровадження електронної комунікації, доступу до судової інформації та обміну документами із

матеріалів справи в електронній формі між судами та між судом і учасниками справи.

Запровадження усіх існуючих у світовій практиці елементів електронного правосуддя в Україні, як зазначали провідні вчені-процесуалісти у 2017 році ще перед ухваленням Верховною Радою України нових редакцій процесуальних кодексів, мало сприяти «модернізації» цивільного процесу та покращення судочинства, зокрема в питаннях контролю сторін за розглядом справи, підвищення якості судових рішень, економії судових витрат [6, с. 52–53].

Стратегією розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженою Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021, з метою покращення доступу до правосуддя визнано за необхідне забезпечити: розвиток електронного судочинства з урахуванням світових стандартів у сфері інформаційних технологій, його інтегрування у національну інфраструктуру електронного врядування шляхом: запровадження можливості розгляду онлайн певних категорій справ незалежно від місцезнаходження сторін і суду та інших сервісів електронного судочинства; впровадження сучасного електронного діловодства в суді, електронного ведення справ, електронних комунікацій із судом, кабінету судді та кабінету учасника процесу; удосконалення та розвиток офіційного вебпорталу судової влади України для отримання інформації про суди і справи (провадження) з регулярним оновленням даних судової статистики.

Відповідно до чинного Цивільного процесуального кодексу України (ст. 14) в Україні електронне правосуддя має реалізуватись у формі функціонування Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи, яка мала б забезпечити обмін документами (надсилання та отримання документів) в електронній формі між судами, між судом та учасниками судового процесу, та завдяки якій суд би міг проводити розгляд справи за матеріалами судової справи в електронній формі. Проте зазначена Єдина судова інформаційно-комунікаційна система так й не почала повноцінно функціонувати, аби забезпечити роботу всіх елементів системи електронного правосуддя відповідно до наведених вище європейських стандартів. А це, з початком введення на території України 24 лютого 2022 року воєнного стану, в багатьох випадках створило перешкоди при фактичній передачі до інших судів саме в електронній формі цивільних справ, які перебували на розгляді суду, територіальна підсудність якого змінилася за відповідним розпорядженням Голови Верховного Суду у зв'язку із припиненням роботи такого суду в умовах воєнного стану на підставі ст. 26 Закону України «Про правовий режим

воєнного стану», ч. 7 ст. 147 Законом України «Про судоустрій і статус суддів», п. 3 ч. 1 ст. 31 ЦПК України.

Отже, як бачимо, цивільно-процесуальне регулювання застосування в Україні електронного правосуддя відповідно до вище окреслених європейських засад все ж дозволяє забезпечити, а в окремих випадках значно спростити, реалізацію учасниками справи їхніх процесуальних прав, а судам без додаткових перешкод вчиняти необхідні процесуальні дії. А відтак, в умовах воєнного стану повноцінне застосування електронного правосуддя дозволило б, в першу чергу, безперешкодно передавати цивільні справи на розгляд інших судів в електронній формі через Єдину інформаційно-комунікаційну систему.

Найшвидше повноцінне функціонування Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи має забезпечити реалізація розробленої Державною судовою адміністрацією України Концепції Програми інформатизації місцевих та апеляційних судів і проекту побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) на 2022–2024 роки.

Література:

1. Круковес В. В. Міжнародні стандарти цивільного судочинства: поняття та ознаки. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2020. № 2. Том 31 (70), ч. 1. С. 90–94.
2. Атаманчук І. В. Впровадження європейських стандартів у сферу процесуально-правового регулювання цивільного судочинства України. Правничий часопис Донецького університету. 2019. № 1. С. 109–116.
3. Верба І. О. Міжнародні стандарти права на доступ до правосуддя: теоретико-правові засади. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2015. № 17, том 1. С. 39–42.
4. Посібник з європейського права з питань доступу до правосуддя / Агенція Європейського Союзу з основних прав і Рада Європи, 2016 рік. Переклад на українську мову та надруковано за сприяння проекту Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні» у 2020 році. 234 с.
5. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ, 2015. 708 с.
6. Ханік-Посполітак Р. Ю. Електронне правосуддя: сучасні європейські стандарти в цивільному судочинстві України. Україна на шляху до Європи: реформа цивільного процесуального законодавства: Міжнародна науково-практична конференція (Київ, 7 липня 2017 р.): збірник наукових праць. К., 2017. С. 52–55.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-15>

**THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF PROPERTY
DAMAGE COMPENSATION FOR INTELLECTUAL PROPERTY
VIOLATIONS DURING THE PERIOD OF MILITARY CONDITION.
ANALYSIS OF JUDICIAL PRACTICE**

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ
МАЙНОВОЇ ШКОДИ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В ПЕРІОД ВОЄННОГО
СТАНУ. АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ**

Makoda V. Ye. Макода В. Є.

*Candidate of Law, Associate Professor at
the Department of Civil Law
Academic and
Scientific Institute of Law of the Kyiv Taras
Shevchenko University
Kyiv, Ukraine*

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
Навчально-наукового інституту права
Київського університету
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

У зв'язку з повномасштабним вторгненням Росії на нашу країну, на Україні був введений воєнний стан в Україні, який передбачає певні обмеження, які можуть бути покладені на всі органи державної влади, у тому числі і на судові. Порухення прав інтелектуальної власності і як наслідок відшкодування шкоди, завжди було актуальним серед різних суб'єктів господарювання, як серед резидентів, так і нерезидентів України. На даний час, слід зауважити, що дуже багато судових органів, вимушені виїхати з незаконно окупованих або тимчасово зайнятих Росією територій на територію, яка є підконтрольною Україні. У зв'язку з військовими діями на Україні дуже багато спеціалістів органів державної

влади, у тому числі і з судів, різних юрисдикцій, залишили Україну, як біженці. У зв'язку з цим, сьогодні суди працюють з великим перевантаженням різних справ, у тому числі, які мають відношення до захисту прав та інтересів прав інтелектуальної власності, зокрема, і щодо відшкодування матеріальної шкоди.

Слід зазначити, що такі справи, розглядаються у судах з порушенням розумних строків, які передбачені ЦПК України, оскільки в судах недостатньо суддів. У зв'язку з цим, Верховна рада 27.07.2022р. ухвалила Закон про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Так, частину першу статті 55 Закону про судоустрій доповнили абзацом другим такого змісту: «У період дії

надзвичайного чи воєнного стану і за умови зміни територіальної підсудності судових справ, що розглядаються у відповідному суді, в порядку, передбаченому частиною сьомою статті 147 цього Закону, суддя суду, територіальна підсудність справ якого змінюється, може бути без його згоди відраджений для здійснення правосуддя до суду, якому визначається територіальна підсудність справ, що перебували у провадженні суду, в якому працює суддя, а в разі відсутності вакансії у цьому суді – до іншого суду того самого рівня і спеціалізації». На думку законодавця, цей крок, допоможе судам впорятися з великим навантаженням справ, які перебувають у їх провадженні. Як правило, цивільно-правовий захист права інтелектуальної власності, як найбільш результативний, може бути здійснено судом. Згідно зі ст. 432 ЦК України кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого права інтелектуальної власності відповідно до статті 16 ЦК України. При цьому треба мати на увазі, що вибір конкретного способу захисту із числа можливих надається самому потерпілому, однак звичайно він визначений характером здійсненого правопорушення. Як показує остання судова практика Верховного суду, невірно обраний спосіб захисту, приводить до скасування рішень, які були винесені нижчими судами. Не можна не погодитися з думкою Кота О.О., який зазначає, що згідно ст. 113 ЦПК України, ст. 1 ГПК України наявність порушеного, не визнаного чи оспорюваного суб'єктивного права або принаймні законного інтересу є обов'язковою умовою надання судового захисту. І це положення є безумовним, оскільки за своєю правовою природою судовий захист надається не особі (хоча іноді говорять саме так), а суб'єктивному праву чи законному інтересу. Немає останніх-немає предмета захисту, а значить немає спору про право [1, 358]. На думку Ківалової Т.С. збитки патентовласника також найчастіше виражаються у формі упущеної вигоди, що може бути пов'язана не зі скороченням обсягів виробництва й реалізації запатентованої продукції, змушеним зниженням цін і т. і. Як упущена вигода можуть розглядатися втрати володільця комерційного найменування, зв'язані зі зниженням його доходів внаслідок неправомірних дій відповідача по використанню комерційного найменування для власного позначення, застосування її в товарному знаку або її перекручуванні. Розраховувавши упущену вигоду, необхідно представити докази того, наскільки реально її отримання, тобто показати наявність всіх умов для отримання доходу [2]. При відшкодуванні матеріальної шкоди різними суб'єктами, треба мати на увазі, що судова практика розгляду таких справ не є сталою, вона постійно змінюється, а тому необхідно слідкувати за рішеннями, які, зокрема приймає Верховний суд. Зокрема, хочу зазначити, що для притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 176 КК України (Порушення авторського права і суміжних

прав), слід мати на увазі, що винна особа, повинна завдати іншій особі, саме матеріальну шкоду, яка виражена у відповідній грошовій сумі, причому, «втрачена вигода», яка не була отримана власником авторських прав, не відноситься до матеріальної шкоди. Така правова позиція, була зазначена в ухвалі Черкаського апеляційного суду від 29.04.2021р (справа №712/98/15-к, провадження №11-кп/821/55/21). Відповідно до правової позиції Верховного Суду, викладеної у постанові колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 13 листопада 2018 року у справі № 449/613/15-к, провадження № 51-1531км18, матеріальна шкода або матеріальні збитки, які визначають наявність складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 176 Кримінальним кодексом України, не можуть визначатися на підставі розрахунку неотриманого прибутку, а мають встановлюватися на підставі прямої дійсної шкоди, завданої інкримінованими діями винної особи. Одним з видів, відшкодування матеріальної шкоди за порушення авторського права та суміжних прав є компенсація. Зокрема, Селіванов М.В. зазначає, що у першій редакції Закону «Про авторське право та суміжні права», прийнятій у 1993р., компенсація була врегульована, як стягнення, що визначається судом у сумі від 10 до 50000 мінімальних розмірів заробітної плати. У 2001 р. відбулося незначне коригування положення про виплату компенсації, однак граничні межі для її розрахунку були збережені. На відміну від реальних збитків та упущеної вигоди, які, якщо договором або законом не передбачено інше, відшкодовуються в повному обсязі, компенсація тривалий час мала специфічний, імовірнісний характер. З цього приводу вірно зауважувалося, що для виплати компенсації позивач має довести відповідне зменшення блага (шкоду), без прямого вираження його в економічному еквіваленті (розмірі збитків) [3,95]. Приймаючи до уваги різні думки науковців та судову практику, можна зробити висновок, що Цивільний кодекс України, Закони та нормативні акти не в повній мірі регулюють питання, які пов'язані з відшкодуванням майнової шкоди у сфері інтелектуальної власності. Слід зазначити, що вже довгий час в Україні, проходять різні заходи, на яких піднімаються питання, щодо проведення рекодефікації Цивільного кодексу України. Так, Кузнецова Н.С. зокрема зазначає, що принципи, дефініції, модельні правила приватного права ЄС (DCFR), а також уніфіковані акти, які витримали випробування часом-Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА, Віденська конвенція про договори міжнародної-купівлі-продажу, Правила ІНКОТЕРМС – все це дає підґрунтя для висновку про необхідність оновлення цивільного законодавства України, передусім Цивільного кодексу України. Слід зазначити, що процес модернізації цивільного законодавства є актуальним не тільки для України та інших

країн пострадянського простору, він є також характерним і для країн західної та Центральної Європи[4,84].

Приймаючи до уваги, що Україна отримала статус кандидата у члени Європейського Союзу є вкрай необхідним проведення адаптації національного законодавства України у відповідність до законодавства Європейського Союзу, у тому числі і у сфері права інтелектуальної власності.

Література:

1. Кот.О.О.Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики.Монографія.Правова Єдність,Київ,2017,С.358.

2. Ківалова Т. С., Особливості відшкодування шкоди, як способу захисту прав інтелектуальної власності. Режим доступу: http://app.nuoua.od.ua/archive/40_2010/5.pdf

3. Селіванов М. В. Шкода, як необхідна підстава застосування компенсації при захисті авторського права та суміжних прав. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2017. Вип. 24. С. 94-96.

4. Кузнецова Н.С. Розвиток сучасного приватного права і завдання рекодифікації цивільного законодавства України. Актуальні проблеми приватного права.Матеріали конференції. Харків, Право, 2019.С.84

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-16>

SOME ASPECTS OF THE INVALIDITY OF TRANSACTIONS DURING THE WAR

ДЕЯКІ АСПЕКТИ НЕДІЙСНОСТІ ПРАВОЧИНІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Tashian R. I. Таш'ян Р. І.

*PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department
Civil Law № 1
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine*

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права № 1
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

У межах даної роботи автор хотів би звернутися до особливостей недійсності правочинів під час війни, оскільки військові дії об'єктивно впливають на відносини з передавання майна, виконання робіт, надання

послуг тощо. У такому випадку застосовуються, зокрема, положення про недійсність правочинів – наприклад, вчинення правочину під впливом помилки або обману або положень про правочини, які порушують публічний порядок або вчинені з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства. Крім того, світовий досвід збройних конфліктів є дуже великим, і в різних державах законодавець може встановлювати спеціальні підстави недійсності таких правочинів.

Прикладом такого правового регулювання є положення ч. 6 ст. 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», відповідно до яких на тимчасово окупованій території будь-який правочин щодо нерухомого майна, у тому числі щодо земельних ділянок, вчинений з порушенням вимог цього Закону, інших законів України, вважається недійсним з моменту вчинення і не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю.

Безумовно, у цьому акті не ідеться про воєнний стан чи військові дії, однак режим тимчасово окупованих територій України також передбачає певні обмеження.

У той же час, військові дії також можуть обумовлювати встановлення особливих підстав недійсності правочинів, і для цього слід звернутися до зарубіжного досвіду.

Військові дії обумовлюють заборону економічних відносин між державами, які перебувають у стані військового конфлікту. Відповідно, це зумовлює заборону або обмеження контактів між їхніми резидентами, оскільки вони можуть сприяти збагаченню ворожої країни. Відповідно, договори, які порушують ці заборони, визнаються недійсними в силу вказівки закону або рішення суду. У цьому аспекті дуже цікавим є досвід країн англо-американської правової системи.

Так, американський дослідник John M. Hall зазначав, що договори, укладені між суб'єктами ворогуючих держав після початку війни, зазвичай оголошуються недійсними, якщо така торгівля не дозволена сувереном. Це є загальновідомим принципом міжнародного права, що базується на звичаях ведення війни. Відповідне правило ґрунтується на висновку, що будь-які гроші, майно, інформація можуть посилити ворожу сторону. Тому міжнародне право дозволяє обмежувати торгівлю не тільки між громадянами відповідних держав, і й між усіма іншими їхніми резидентами та особами, що мають право здійснювати торгівлю на території країни [1].

У той же час, правило щодо недійсності таких договорів не є абсолютним. Так, у США широко відомою є судова справа 1868 р. (*Kershaw v. Kesley*), суть якої полягала у наступному. У 1864 р. (за часів

Громадянської війни) було укладено договір оренди бавовняної плантації між резидентом Міссісіпі та резидентом Массачусетсу. Суд вирішив, що цей договір є дійсним, оскільки не містив умови про поставку хлопку через лінію військових дій, а отже, не збагачував жодну із сторін конфлікту. У рішенні було окремо зазначено, що саме по собі оголошення війни не містить «точної» підстави для недійсності договорів між громадянами ворогуючих країн.

У цій же справі була закладена ще одна важлива позиція: недійсність договору розглядається як економічна зброя, яка покликана допомагати зброї військовій і метою застосування якої повинно бути запобігти можливості збагачення ворожих територій та послабити ворожу економіку [2].

Прикладом законодавчого регулювання цього питання є Trading with the Enemy Act of 1917, USA [3] (Закон про торгівлю з ворогом, США), який надавав право Президенту США контролювати або обмежувати торгівлю між США та їхніми противниками під час війни, а також – право використовувати ці обмеження в мирний час шляхом внесення поправок до Конгресу. Відповідно до положень § 4303 Закону, визнавалося незаконним торгівля за особою, щодо якої є підстави вважати, що вона прямо або опосередковано діє за рахунок, або від імені, або на користь вороги чи союзника ворога. Поняття торгівлі охоплювало купівлю-продаж, інше передання власності іншим способом, а також кредитні відносини. Президент США наділений правом надавати дозвіл на таку торгівлю, якщо це відповідатиме національним інтересам.

Державна політика забороняє судам дозволяти будь-яку дійсність договорів з воюючими сторонами, через їх здатність завдавати шкоди найвищим суспільним інтересам і підірвати або знищити захист соціальної структури. Таким чином, де був виданий вексель як винагороду за те, щоб замінити армію Конфедерації та воювати проти Сполучених Штатів (Chancely vs. Bailey et al., 37 Ga. 532) вважалося, що такий контракт був незаконним і недійсним, тому що всупереч державній політиці та у справі Pichens vs. Eckridge, яка є аналогічною справою, це є нікчемним, оскільки договір суперечить державній політиці Сполучених Штатів і безпосередньо допомагає штатам Конфедерації [4].

Крім того, що війна робить неможливим або надзвичайно обтяжливим виконання багатьох контрактів, військові дії зробили багато контрактів незаконними – особливо у випадку тих, що були укладені з ворожими покупцями або продавці. На початку війни різні країни мали різні погляди на торгівлю з ворогом. Ні Німеччина, ні Австрія не забороняли торгівлю з ворогом, а дозволяли резидентам країн-ворогів

подавати позов і позиватися в місцевих судах. Англійське загальне право зайняло більш жорстку позицію. За звичайним правом торгівля з ворогами була незаконною – будь-який контракт, укладений з чужий ворог був недійсним. Королівська прокламація від 5 серпня підтвердила це, застерегши королівських підданих від торгівлі товарами, призначеними для Німеччини. У Франції указом від 27 вересня 1914 р. заборонено уся торгівлю з підданими ворожих держав і анульовано будь-які контракти, укладені з ворогом підлягає з початку війни. Німеччина та Австрія відповіли указом, що забороняв виробництво та виплати Англії та Франції та їхнім колоніям. Франція також відповіла своїм указом про недійсність будь-якого договору, укладеного з підданим будь-якої ворожої держави, а також підданими держави (такі як Османська імперія), які формально не перебувають у стані війни з Францією.

Таким чином, стан війни обумовлює запровадження нових механізмів правового регулювання або вдосконалення нині чинних. У тому числі, це стосується недійсності правочинів.

Література:

1. John M. Hall. The Effect of War on Contracts Author(s): Source: Columbia Law Review , Apr., 1918, Vol. 18, No. 4 (Apr., 1918), pp. 325-345 Published by: Columbia Law Review Association, Inc. Stable. P. 326-328.
2. <https://case-law.vlex.com/vid/100-mass-561-mass-615343126>
3. <http://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title50/chapter53&edition=prelim>
4. Schultz, William J., «The Effect of Our Civil War on Contracts» (1896). Historical Theses and Dissertations Collection. Paper 341.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-17>

THE DOCTRINE OF FIDUCIARY OBLIGATIONS IN CORPORATE LAW

ДОКТРИНА ФІДУЦІАРНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ В КОРПОРАТИВНОМУ ПРАВІ

Urazova H. O. **Уразова Г. О.**

*PhD in Law, Associate Professor,
Assistant at the Department
of Civil Law № 1
Yaroslav Mydryi National Law University
Kharkiv, Ukraine*

*кандидат юридичних наук, доцент,
асистент кафедри цивільного права № 1
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Доктрина фідучіарних обов'язків була сформульована в англо-американському праві, в корпоративному законодавстві. У найбільш загальному вигляді вона передбачає, що директор, члени ради директорів, інші менеджери та особи, які фактично управляють юридичною особою, повинні діяти на користь останньої (обов'язок лояльної поведінки, *duty of loyalty*) і розумно (з належною турботою, *duty of care*) [1, с. 10].

В романо-германську правову систему ця доктрина була рецесійована з англо-американського права. Так, не зважаючи на те, що в чинному корпоративному законодавстві України відсутнє поняття «фідучіарний обов'язок», однак, останнім часом доктрина фідучіарних обов'язків все частіше підлягає застосуванню в судовій практиці у сфері корпоративних правовідносин. Зокрема, під час визначення відповідальності органу або посадової особи юридичної особи перед юридичною особою.

Вважаємо за потрібне, з'ясувати що розуміється під поняттям «фідучіарний обов'язок» в корпоративному праві з метою визначення його змісту. Як наслідок, це дозволить, по-перше, досягти підвищення впливу (принаймні, мотивація цього) на дисципліну учасників цивільних правовідносин, по-друге, на його підставі встановити стандарти управління, по-третє, у випадку неправомірних дій учасників цивільних правовідносин завдяки розціненню обов'язку як фідучіарного визначити необхідний механізм відшкодування збитків.

Законодавче визначення поняття «фідучіарний обов'язок» містилось у пункті 1.12. Глави 1 Розділу I «Методичних рекомендаціях щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України» [2], відповідно до якого фідучіарний обов'язок – це обов'язок діяти якнайкраще в інтересах іншої особи. Керівник банку (фідучіар)

зобов'язаний діяти з урахуванням інтересів банку (тобто всіх його акціонерів та клієнтів), а не з особистих (приватних) інтересів. Від фідучіара завжди вимагається діяти добросовісно та безпристрасно. Фідучіар повинен бути чесним і не повинен вести справи в такий спосіб, що надає йому необумовлені вигоди або завдає шкоди інтересам клієнтів або акціонерів.

Принципи корпоративного управління Організації економічного співробітництва та розвитку [3], закріплюють такі основні фідучіарні обов'язки директорів підприємства: а) дбайливого ставлення (діяти добросовісно на користь розвитку підприємства, приділяючи достатньо часу, зусиль і професійних навичок управлінню ним) та б) лояльності (уникати конфлікту інтересів і діяти під час ухвалення рішень щодо діяльності підприємства лише в інтересах останнього).

Судова практика також виробила підхід до розуміння фідучіарних обов'язків, зокрема, директора або дирекції перед юридичною особою. Так, у постанові ВП ВС від 25.05.2021 у справі № 910/11027/18 про підстави та умови застосування відповідальності членів органів юридичної особи перед юридичною особою, зроблений висновок, що *фідучіарний обов'язок* означає діяти в інтересах юридичної особи, діяти добросовісно, діяти розумно та не перевищувати своїх повноважень, а також відповідальність за їх порушення [4].

У постанові від 4 грудня 2018 року у справі № 910/21493/17 Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду указав таке. Згідно з вимогами статті 92 ЦК України особи, які виступають від імені юридичної особи, зобов'язані діяти не лише в межах своїх повноважень, але й добросовісно і розумно. З огляду на положення наведеної правової норми та *довірчий характер відносин між господарським товариством та його посадовою особою (зокрема директором чи генеральним директором)* протиправна поведінка посадової особи може виражатись не лише в невиконанні нею обов'язків, прямо встановлених установчими документами товариства, чи перевищенні повноважень при вчиненні певних дій від імені товариства, а й у неналежному та недобросовісному виконанні таких дій без дотримання меж нормального господарського ризику, з особистою заінтересованістю чи при зловживанні своїм розсудом, прийнятті очевидно необачних чи марнотратних рішень. Аналогічні висновки зроблені і в постанові Великої Палати Верховного Суду від 22 жовтня 2019 року у справі № 911/2129/17 [5].

Отже, зазначені законодавчі та судові підходи до розуміння фідучіарних обов'язків у корпоративному праві дозволяють дійти до висновку, що вони засновані на принципах цивільного права, зокрема, справедливості, добросовісності та розумності. Останні хоча і взаємопов'язані, що зумовлено їх спільною спрямованістю на

досягнення цілей цивільного права, забезпечення балансу в інтересах учасників цивільних правовідносин, однак не є ідентичними. Кожен принцип має властиві йому характеристики, які в різних правовідносинах мають свої особливості. Доктрина фідучіарних обов'язків об'єднує вищезазначені принципи, які й розкривають її зміст. Так, в межах цієї доктрини, в корпоративному праві принцип справедливості полягає в тому, що директор, члени ради директорів, інші менеджери та особи, які фактично управляють юридичною особою повинні діяти відповідно до положень установчого документу та вимог закону. Принцип добросовісності – діяти на користь розвитку підприємства, приділяючи достатньо часу, зусиль і професійних навичок управлінню ним. Принцип розумності полягає, по-перше, в тому, що директор, члени ради директорів, інші менеджери та особи, які фактично управляють юридичною особою, повинні не перевищувати повноважень при вчиненні певних дій від імені товариства, по-друге, не приймати очевидно необачних чи марнотратних рішень, по-третє, діяти без особистої заінтересованості. Крім зазначених принципів, зміст фідучіарних обов'язків також складає й принцип лояльності – уникати конфлікту інтересів і діяти під час ухвалення рішень щодо діяльності підприємства лише в інтересах останнього.

Література:

1. Melvin A. Eisenberg. The Duty of Good Faith in Corporate Law. *Delaware Journal of Corporate Law*, Vol. 31, No 5, 2005. P. 1-75.

2. Методичні рекомендації щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України : Постанова Національного банку України від 28.03.2007 № 98. Втрата чинності від 03.12.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0098500-07#Text> (дата звернення : 19.07.2022).

3. Принципи корпоративного управління Організації економічного співробітництва та розвитку : Організація економічного співробітництва та розвитку від 1999 р. URL: <https://old.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=36989> (дата звернення : 19.07.2022).

4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25.05.2021 у справі № 910/11027/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98235845> (дата звернення: 20.07.2022).

5. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 4 грудня 2018 року у справі № 910/21493/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78412710> (дата звернення : 20.07.2022); постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 жовтня 2019 року у справі № 911/2129/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85743713> (дата звернення : 20.07.2022).

ECONOMIC LAW AND ECONOMIC PROCEDUREDOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-18>**PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION OF DIGITIZATION
RELATIONS IN THE FIELD OF CONSTRUCTION****ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН
ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА****Kvasnitska O. O. Квасніцька О. О.**

*PhD, Associate Professor at the Department
of Economic Law and Procedure
National University
«Odessa Academy of Law»
Odessa, Ukraine*

*кандидат юридичних наук, доцент
кафедри господарського права і процесу
Національного університету
«Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна*

Питання діджиталізації правовідносин у сфері будівництва вимагали якісного нормативно-правового забезпечення, що надавало можливість учасникам ринку ввійти до всеохоплюючої цифрової трансформації («digital transformation») світового господарства, а суб'єктів господарювання спонукати до переходу на якісно інший рівень реалізації проваджуваної ними діяльності з переорієнтацією господарської діяльності в напрямку синхронізації процесу будівництва на всіх етапах життєвого циклу з застосуванням BIM-технологій.

В Україні основу для регулювання діджиталізації відносин, що опосередковують будівельну діяльність було закладено Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення порядку надання адміністративних послуг у сфері будівництва та створення Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва» від 17.10.2019 р..

Постановою Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проєкту щодо запровадження першої черги Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва» було створено Єдину державну електронну систему в сфері будівництва (далі по тексту – ЄДЕССБ), мета якої пов'язана з автоматизацію всіх процесів та створення умов для якісного нагляду і контролю за будівництвом в Україні. Процедура та вимоги щодо ведення Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва регламентовані Постановою Кабінету Міністрів від 23 червня 2021 р. № 681 «Деякі питання забезпечення функціонування Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва» [1] відповідно до якої

ЄДЕССБ включає в себе три компонента: новий Реєстр будівельної діяльності, електронний кабінет користувача електронної системи та публічний портал електронної системи.

На законодавчому рівні вперше сформовано визначення поняття єдиної державної електронної системи у сфері будівництва, її компоненти та принципи за якими функціонує електронна система. Окреслено коло суб'єктів – користувачів ЄДЕССБ, які працюють виключно через електронні кабінети та функціонуванні можливості електронної системи, відповідно з якими у користувачів ЄДЕССБ виникають чіткі права та обов'язки. Постановою Кабінету Міністрів від 01.07.2022 року «Про внесення змін до Порядку ведення Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва» [2] був значно розширений перелік користувачів ЄДЕССБ – це 44 суб'єкти, які одночасно є користувачами електронного кабінету та відповідно до функціональної спрямованість наділяються цифровими правами, які є складовою права на інформацію.

Так в Україні в рамках Єдиного державного веб-порталу електронних послуг (Порталу «Дія») запрацював пілотний проект Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва за європейськими стандартами, держателем якого став Мінрегіон, завдання якого полягало – через публічність інформації унеможливити корупційні ризики та оцифрувати документацію, що супроводжує будівельний процес з метою гарантування та захисту інтересів учасників відносин. Такі кроки вперше, за роки незалежності України, дозволили учасниками містобудівних правовідносин отримати масштабну цифровізацію та провести реальні кроки до подолання корупції в рамках дозвільних процедур, вивести на інший рівень систему містобудівного контролю і державного містобудівного нагляду, організувати моніторинг законності будівництва на всіх стадіях будівельного процесу, в кожному місті/селищі.

На даний час ЄДЕССБ працює, і не зважаючи на повномасштабне вторгнення російської федерації, з 17 березня 2022 року, на території України, де не ведуться активні бойові дії, надаються всі послуги, які надавались до початку війни: завантаження проектної документації на будівництво об'єктів, проведення експертизи об'єктів, видача містобудівних умов та обмежень, отримання права на виконання підготовчих та будівельних робіт та інших, прийняття об'єктів в експлуатацію. Отже, контакти з чиновниками зведені до нуля, всі документи з самого початку будівництва і до введення в експлуатацію об'єктів будівництва, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з незначними наслідками (СС1) за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів із середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками, створюються і верифікуються за QR-кодом виключно в Реєстрі будівельної діяльності.

Все це свідчить про неабияку актуальність впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у сфері господарювання та звернення до прогресивних цифрових технологій у будівництві, що потребує дослідження характерних ознак й особливостей правового регулювання відносин діджиталізації, з'ясування суспільно корисних переваг цифровізації та вдосконалення законодавства спрямованого на *осучаснення будівельного комплексу України через масштабну цифровізацію реєстраційних процедур будівельної діяльності та її процесів на всіх стадіях будівництва.*

Аналізуючи загальні та спеціальні функціональні можливості суб'єктів електронного кабінету прослідковується специфіка суб'єктного складу відносинам діджиталізації, серед яких з'являється окрема група суб'єктів е-бізнесу, що спеціалізуються на обслуговуванні телекомунікаційних/електронних ресурсів, створенню пов'язаних з ними інновацій, їх запровадженню у виробництво, наданню телекомунікаційних послуг та електронних довірчих, реалізацію товарів (робіт, послуг) з використанням інформаційно-комунікаційних технологій [3, с. 131].

У зв'язку з цим, структура суспільних відносин у сфері будівництва, доповнюється відносинами між держателем електронної системи, технічним адміністратором та користувачів електронного кабінету, зокрема відносинами, що виникають із створенням, модернізацією та функціонуванням електронної системи; веденням та удосконаленням електронної системи; авторизацією користувачів електронного кабінету; блокування несанкціонованих дій щодо захищених ресурсів; внесення до Реєстру будівельної діяльності електронної системи відомості про анулювання присвоєного раніше ідентифікатора (ідентифікаторів) об'єкта будівництва (закінченого будівництвом об'єкта). А традиційні відносини між суб'єктами господарювання основна діяльність яких не базується на телекомунікаційних/електронних ресурсах, однак технології використовують для забезпечення основної діяльності, доповнюються особливою ознакою – системою електронного урядування через державний портал ДІЯ.

Отже система відносин у сфері організації і здійснення будівельної діяльності, має ядро, навколо якого формуються, об'єднуються, розвиваються, інтегруються її компоненти, що поряд з традиційними складниками відносин у сфері будівництва, з'являються цифрові, що надають таким відносинам нових характеристик. Так, організаційно-господарські, майново-господарські відносини, що опосередковують будівельну діяльність характеризуються: електронною взаємодією, електронними інформаційними ресурсами, електронними документами, інформаційно-комунікаційними технологіями, віртуальними суб'єктами, віртуальними об'єктами, рівнями ризиків, цифровими правами, своєрідними способами і засобами захисту.

Вищенаведене дає підстави стверджувати про проникнення цифровізації в будівельну галузь та набуття раніше непритаманної господарським відносинам ознаки, а саме: обов'язкового використання інформаційно-комунікаційних технологій та електронних ресурсів, як для легітимізації будівельної діяльності (реєстрація, ліцензування), для легалізації стадій будівельного процесу, так і при укладенні, зміні та припиненні окремих електронних договорів.

Таким чином, одним із вагомих чинників впливу на розвиток відносин у сфері діджиталізації будівництва стало оновлене законодавство, що забезпечує взаємодію з електронними інформаційними ресурсами під час надання адміністративних послуг та здійснення інших функціональних можливостей електронної системи, при цьому модифікуючи систему менеджменту суб'єктів господарювання через впровадження в подальшому технологій будівельного інформаційного моделювання. Використання сучасних технологій будівельного інформаційного моделювання (далі – BIM технології) дозволить синхронізувати відносини між учасниками будівництва на всіх його стадіях, що беззаперечно вимагає унормування відносин BIM-технологій у будівельній сфері, і не тільки в напрямку синхронізації процесу будівництва на всіх етапах життєвого циклу (від проектування до ліквідації) але у напрямку контролю за якістю робіт, безпечністю об'єктів будівництва та оптимізації витрати у будівництві, особливо коли це стосується фінансування об'єктів будівництва з державного/місцевих бюджетів та фінансових угод з міжнародними інституціями для післявоєнного відновлення України.

Вищевикладене дозволяє зробити висновки про забезпечення відносин у сфері будівництва новими засобами державного регулювання: системою електронного урядування через державний портал ДІЯ, ЄДЕССБ, цифровими публічними реєстрами. Цифрові технології забезпечують цифровізацію будівельної діяльності, кожен її стадію у зв'язку з чим варто змінити не тільки назву Глави 33 Господарського кодексу України «Капітальне будівництво» на «Правове регулювання будівельної діяльності», але й доповнити Господарський кодекс України новими статтями з врахуванням цифровізованості будівельної діяльності, нових засобів державного регулювання та термінології права цифрової економіки: «життєвий цикл об'єкту», «цифрове представлення інформації», «будівельне інформаційне моделювання», «стадії будівництва», тощо.

Література:

1. Деякі питання забезпечення функціонування Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва: Постанова Кабінету Міністрів від 23 червня 2021 р. № 681// <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/681-2021-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 10.07.2022).

2. Про внесення змін до Порядку ведення Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва: Постанова Кабінету Міністрів від 1.07.2022 р. № <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/747-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.07.2022).

3. О. Вінник. Право цифрової економіки: монографія. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2021. – 350 с. https://repository.ndipp.gov.ua/bitstream/handle/765432198/200/Pravo_cyvrovoi_ekonomiky_2021.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 18.07.2022).

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-19>

**SCIENTIFIC APPROACHES TO THE IMPLEMENTATION
OF THE PRINCIPLE OF SOCIAL JUSTICE IN THE LEGAL
REGULATION OF THE ECONOMY, INCLUDING WAR
AND POST-WAR FACTORS**

**НАУКОВІ ПІДХОДИ ЩОДО ВТІЛЕННЯ ПРИНЦИПУ
СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ У МЕТОДОЛОГІЮ
ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН
З УРАХУВАННЯМ ВОЄННИХ ТА ПОВОЄННИХ ЧИННИКІВ**

Mishchenko V. S.

*PhD, Researcher of the Department
of Modernization
of Economic Law and Legislation
State organization «V. Mamutov Institute of
Economic and Legal Research of the
National Academy of Sciences of Ukraine»
Kyiv, Ukraine*

Мищенко В. С.

*кандидат юридичних наук,
науковий співробітник відділу проблем
модернізації господарського права
та законодавства
Державної установи «Інститут
економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова
Національної академії наук України»
м. Київ, Україна*

Серед актуальних питань, які наразі постають перед українськими науковцями важливе місце посідають питання правового регулювання економічних відносин у країні під час війни та у повоєнний період. Багато науковців та політиків схиляються до думки, що розробляти плани повоєнної відбудови країни не зарано, а складні умови сьогодення вимагають вироблення нових підходів до вирішення актуальних проблем.

План післявоєнного відновлення України має спиратися на два основні компоненти: відновлення інфраструктури та відновлення економіки. За таких умов виникають нові для українського суспільства ситуації, які пов'язані із розподілом ресурсів (фінансів, гуманітарної допомоги, компенсацій тощо), які у свою чергу породжують питання щодо справедливості такого розподілу. У цьому контексті актуальним стає питання утвердження ідеології соціальної справедливості в суспільстві як головного критерію реалізації управлінських рішень.

Складність навколишнього світу та відносин у ньому впливає на суб'єктивне сприйняття реальності людиною, що у свою чергу формує індивідуальне сприйняття справедливості чи несправедливості [1, с. 44].

Сьогодні соціальна справедливість здебільшого розглядається у двох аспектах. У неспеціальному сенсі прикметник «соціальний» лише вказує на те, що мова йде про щось суспільне. У спеціальному сенсі соціальна справедливість співвідноситься зі складними процесами які виникли чи вперше почали усвідомлюватися у XVIII та XIX ст. Зокрема, йдеться про об'єднані під терміном «соціальне питання» складні процеси такі як безробіття, недостатня освіта, працевдатність внаслідок хвороби, голод тощо.

При визначенні соціальної справедливості найчастіше її співвідносять із соціальною рівністю, і в цьому контексті соціальна справедливість розуміється як міра рівності і нерівності в розподілі матеріальних і духовних благ у суспільстві, статусів і влади, а також у життєвому положенні різних суспільних груп [2, с. 106].

Попит на справедливість існує у всіх видах суспільних відносин – як відносинах кооперації, так і у відносинах конкуренції, оскільки при цьому виявляються протилежні інтереси та обов'язки. Тому об'єктивною умовою виникнення питання щодо справедливості є наявність спору чи конфлікту [3, с. 36].

Для реалізації економічних реформ, відновлення суспільства необхідний пошук компромісу, що відповідає національним особливостям, духовному настрою суспільства й ув'язаному з економічною ситуацією в країні [2, с. 106].

Говорячи про справедливість, у тому числі соціальну справедливість, часто маються на увазі лише питання розподілу. Проте, важливо розуміти, що ресурси, які підлягають розподілу спочатку мають бути зароблені, або як у випадку розподілу праці – взаємно обмінані. Тобто, перед тим, як розділити пиріг його потрібно спекти, а щоби його спекти потрібні інгредієнти та енергія, які мають бути забезпечені.

4 липня 2022 року на конференції у швейцарському Лугано було презентовано план післявоєнного відновлення України. Учасники

процесу особливо наголосили на тому, що успіх роботи з відновлення залежатиме від таких факторів як «чесність, прозорість і підзвітність». Вони підкреслюють «важливість справедливого та прозорого фінансування, кредитування та запозичення у відповідності з міжнародними правилами, стандартами та визнаними принципами» [4].

Таким чином, принцип справедливості є визначальним та має бути покладений в основу процесу післявоєнної відбудови країни. При цьому, варто зазначити, що підходи до визначення поняття «справедливість», а також до механізмів справедливого розподілу по-різному вбачаються прихильникам різних політичних доктрин (егалітаристська, утилітаристська, роулсіанська, ринкова тощо). Наявність різних, часто протилежних один одному підходів робить неможливим їх застосування в умовах сьогодення. З огляду на це, утвердження ідеології соціальної справедливості в суспільстві та впровадження зазначених принципів у чинне законодавство стане важливим кроком у післявоєнній відбудові країни.

Література:

1. North Douglass Institutions, institutional change and economic performance. CEU, 1997. 180p.
2. Гриненко А.М. Соціальна справедливість як ключовий принцип у реалізації соціальної політики держави. Наукові праці. Випуск 99. Том 112. С. 104-107. <https://core.ac.uk/download/pdf/197271424.pdf>
3. Хёффе Отфрид Справедливость: Философское введение. Пер. с нем. О. В. Кильдюшова под ред. Т. А. Дмитриева, М.: Праксис, 2007, 192 с. С.36
4. Представники влади 42-х країн підписали декларацію конференції щодо відновлення України в Лугано. Текст. URL: <https://mig.com.ua/predstavniki-vladi-42-h-krain-pidpisali-deklaraciju-konferencii-shhodo-vidnovlennja-ukraini-v-lugano-tekst/>

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-20>

ON THE ISSUE OF LEGAL REGULATION OF THE PRODUCTION OF HIGH-TECH PRODUCTS IN THE POST-WAR PERIOD

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИРОБНИЦТВА ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Chubenko V. A. **Чубенко В. А.**

*Ph.D, Junior Researcher of Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine*

*кандидат юридичних наук,
молодший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку
Національної академії правових наук
України
м. Харків, Україна*

Стратегія успішного розвитку національних економічних систем держав-лідерів тісно пов'язана з лідерством у дослідженнях і розробках, появою нових знань, розвитком високотехнологічного виробництва, постачання і створенням масових інноваційних продуктів. Проте, ще до початку повномасштабної війни в Україні, український експорт переважно мав сировинний характер. Більше того, частка високотехнологічного експорту в загальному експорті продуктів промисловості в Україні у 2018-2020 роках становила лише близько 6 відсотків. Тобто, економіка України потребувала суттєвих змін, спрямованих на переорієнтацію промисловості та високотехнологічне виробництво, а концепція розвитку високотехнологічних галузей потребувала активної участі від держави.

Після повномасштабного військового вторгнення Російської Федерації на територію України, з введенням в державі воєнного стану [1], Україна зіткнулась з новими реаліями функціонування політичних, державних, економічних інститутів та соціального життя. Разом зі змінами в основних алгоритмах та процесах ведення бізнесу, господарської діяльності, Україна втратила велику частину промислового потенціалу та агропромислового комплексу.

Таким чином, війна в Україні поставила перед державою виклики у вигляді зруйнованої інфраструктури, спаду наукового потенціалу, обмеження комерціалізації науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, відсутності можливості здійснювати пряму фінансову підтримку високотехнологічних виробництв (за виключенням

сфери оборони та озброєння), майже повного припинення діяльності бізнесу, що, звичайно, згубно впливає на високотехнологічне виробництво та експорт (які і до цього були не найвищому рівні), та на економіку держави в цілому.

Проте, будь-які виклики і кризи, як це не парадоксально в такий складний період для нашої держави, породжують можливості та перспективи. Прогнозуючи ситуацію, яка складеться в післявоєнний період, можна говорити про деякі перспективи у вигляді створення нової передової інфраструктури замість зруйнованої застарілої, перебудові зруйнованих старих виробничих циклів, освоєння нових видів енергетики, високого обсягу міжнародних інвестицій, перенесення іноземного досвіду науковцями, які повернуться до України, орієнтація на позитивний досвід Європейського Союзу в процесі розбудови правової системи тощо. Україна отримує унікальний історичний шанс відбудувати сучасну економіку із чистого аркуша на основі впровадження високотехнологічних галузей на виробництві.

Доцільним, у даному випадку, є приклад Південної Кореї. Остання після нападу КНДР, Китаю, СРСР у 1950 році, трирічної війни, повної розрухи, зуміла перетворитись у високотехнологічну державу, з одним з найбільших у світі ВВП на душу населення. При цьому, до початку війни, Південна Корея була здебільшого аграрною державою з низьким розвитком економіки [2].

За вказаних умов, однією з важливих передумов перебудови виробництва, збільшення високотехнологічного експорту є належна правова регламентація діяльності суб'єктів господарювання, науково-дослідної спільноти та держави, які є основними учасниками такої діяльності.

Закономірним є те, що підґрунтям здійснення нормативно-правового регулювання господарської діяльності з виробництва та постачання високотехнологічної продукції (про пріоритетність якої наголошується в ряді нормативних актів) є програмний документ, з визначеними цілями, метою, відповідними засобами досягнення поставлених завдань, та на підставі якого будується подальша правова база всього комплексу високотехнологічних галузей [3, с. 94].

Основною комплексною програмою, яка спрямована на запровадження моделі сталого економічного зростання вітчизняних підприємств шляхом удосконалення структури їх основного капіталу та інтенсивного інвестування високотехнологічного виробництва, логічно, могла б бути Загальнодержавна комплексна програма розвитку високих наукоємних технологій, затверджена Законом України від 09 квітня 2004 року № 1676-IV (далі – «Програма»). Першочерговою метою

вказаної Загальнодержавної комплексної програми розвитку високих наукоємних технологій є забезпечення сприятливих умов для створення і розвитку наукоємних технологій, і на цій основі – широкомасштабна модернізація національної економіки. Досягнення вказаної мети передбачалось в два етапи: 1) реалізація проєктів з розроблення наукоємних технологій, які мають найбільший ступінь готовності до впровадження (протягом 2005-2008 років); 2) впровадження на підприємствах наукоємних технологій, розроблених за результатами виконання Програми на першому етапі (протягом 2009-2013 років) [4]. Незважаючи на те, що виконання поставлених Програмою задач мало здійснюватися протягом дев'ятирічного періоду, вказане так і не було втілено в життя.

З огляду на викладене, основний документ, який передбачає систему, ключові орієнтири державного регулювання і стимулювання розвитку високотехнологічної промисловості на даний час чинний, проте, фактично не діючий і морально застарілий. Тобто, усі засоби регулювання державою вказаних відносин, без удосконалення визначального правового акту, будуть безсистемними, не узгодженими і фрагментарними.

Таким чином, в аспекті нормативно-правового регулювання відносин з виробництва та постачання високотехнологічної продукції, з метою стимулювання такої діяльності, вкрай необхідним є розробка та прийняття визначального та системного правового акту, в якому будуть унормовані вказані питання. Особливої ваги вказане набуває ще й з огляду на те, що після закінчення війни, з приходом інвестицій в Україну, а також з початку відбудови бізнесу, останній має орієнтуватись на чіткі правила, встановлені державою.

Література:

1. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 р. № 2102-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. №19. С. 13.
2. Бутко В. Економіка України має змінитись задля перемоги над ворогом. *Главком*. 2022. URL: <https://glavcom.ua/columns/viacheslavbutko/ekonomika-ukrajini-maje-zminitis-zadlya-peremogi-nad-vorogom-855233.html> (дата звернення: 15.07.2022).
3. Чубенко В. А. Деякі питання правового регулювання господарської діяльності щодо виробництва та постачання високотехнологічної продукції в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 93–97.

4. Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій : Закон України від 09.04.2004 р. № 1676-IV. *Офіційний вісник України*. 2004. № 18. С. 9.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-21>

REGARDING THE ISSUE OF REGULATING ECONOMIC ACTIVITIES DURING THE PERIOD OF MARITAL LAW

ЩОДО ПИТАННЯ ВРЕГУЛЮВАННЯ ВЕДЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Shvydka T. I. Швидка Т. І.

*Doctor of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Economic Law
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine*

*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарського права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

З початком повномасштабного вторгнення країни-терориста на територію України, а саме з 24 лютого 2022 року, указом Президента України введено воєнний стан на всій території України [1].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [2].

Введення воєнного стану на території України означає перехід до спеціального режиму господарювання, визначеного статтею 417 Господарського кодексу України. Данна стаття встановлює, що у період дії воєнного стану правовий режим господарської діяльності визначається на основі законів про оборону України, про режим

воєнного стану та інших законодавчих актів пов'язаних із забезпеченням обороноздатності країни [3, с. 154].

Проте на момент введення воєнного стану законодавство України не мало чітких процедур та механізмів здійснення контролю та інших заходів зі сторони держави, сприяння веденню господарської діяльності. У зв'язку з чим економіка країни в перший місяць зазнала значних втрат, у зв'язку з відсутністю можливості нормального функціонування малого та середнього бізнесу.

Протягом місяця з дня повномасштабного вторгнення країни-сусіда український законодавець оперативного врегулював питання пов'язанні з веденням господарської діяльності, спростив його умови та розробив декілька механізмів сприяння та підтримки підприємницької діяльності, тобто держава запровадила на території України політику дерегуляції.

Політика дерегуляції пов'язана з комплексом заходів, спрямованих на модернізацію реєстраційної системи, суттєве спрощення дозвільної та ліцензійної систем, полегшення контрольно-перевірочної діяльності, а також удосконалення податкового адміністрування [4, с. 60].

На сьогодні значна кількість змін закріплена в постановах Кабінету Міністрів України, і лише податкові зміни внесені та діють на підставі Податкового кодексу України. Дані нововведення полегшили діяльність фізичних осіб-підприємців, стимулювали веденню бізнесу за таких умов, а також знизили тиск на державні органи влади в сфері контролю та нагляду за господарською діяльністю підприємців.

Міністерство юстиції України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації було вимушено закрити доступ до всіх державних реєстрів, до яких відноситься і Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. Підставою даних дій є мінімізація можливості хакерських атак на реєстри та уникнення витоку інформаційних даних, в тому числі конфіденційних. Вищезгадані дії повністю заблокували можливість проведення будь-яких реєстраційних дій, і лише 19 березня 2022 року Міністерство юстиції України надало можливість здійснювати реєстраційні дії, проте з певними обмеженнями [5].

На сьогодні, реєстраційні дії, які можуть провадитися стосовно фізичних осіб-підприємців є: реєстрація фізичної особи-підприємця; припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця; внесення змін до відомостей про фізичних осіб-підприємців (зміна КВЕДу).

Коло суб'єктів надання адміністративних послуг, які можуть провадити реєстраційну діяльність є обмежене. Здійснення більшості вказаних реєстраційних дій можливе у міжрегіональних управліннях Міністерства юстиції України та міських радах, де не проводяться бойові

дії. Даний список суб'єктів надання адміністративних послуг та їх контактні данні оновлюється на офіційному сайті міністерства.

У зв'язку з внутрішнім переміщенням громадян та можливістю релокації бізнесу Міністерством юстиції України встановлено загальнонаціональну екстериторіальність. Це означає, що суб'єкти надання адміністративних послуг мають право проводити реєстраційні дії щодо фізичних осіб-підприємців, які зареєстровані на всій території України.

Дерегуляція в сфері ліцензійної та дозвільної систем, тобто зупинення регуляторних та інших обмежень для підприємців на час воєнного стану, встановлюється постановою Кабінету Міністрів України від 18.03.2022 № 314 «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану». Дана Постанова запровадила декларативний принцип господарської діяльності, відповідно до якого право на її провадження можливе і без отримання дозвільних документів [6].

Проте дане положення відноситься не для всіх видів діяльності та має певний перелік видів діяльності, для яких потреба та порядок ліцензування залишається незмінним, а саме: випуск та проведення лотерей, діяльність, пов'язана з радіоактивними та іншими небезпечними речовинами, видобутком корисних копалин, виробництвом лікарських засобів, зовнішньоекономічною діяльністю, організацією та проведенням азартних ігор, оцінкою відповідності щодо технічних регламентів тощо.

Також Постанова № 314 передбачає продовження строку дії строкових ліцензій та інших дозвільних документів до скасування або припинення воєнного стану та протягом двох місяців з дня його скасування або припинення.

Після скасування або припинення воєнного стану фізичні особи-підприємці зобов'язані протягом одного місяця, звернутися за отриманням дозволу до органу державної влади, що провадить свою діяльність в сфері ліцензування та видачі інших дозвільних документів.

Цікавим питанням є податкові зміни, які фактично звільнили підприємців від обов'язку подання декларації та сплати податків на час дії воєнного стану. Також зміни до Податкового кодексу України встановлюють ряд податків, від сплати яких також звільняються підприємці, проте лише ті, що провадять свою господарську діяльність на території України, на якій ведуться бойові дії або які є окупованими.

Податкові зміни встановили нову систему оподаткування з відсотковою ставкою 2% з рядом умов та обов'язків, які повинен дотримуватись платник податків, щоб перейти на дану систему. Проте, вищевказана система має і ряд певних ризиків для підприємців. Один з ризиків пов'язаний зі сплатою податку на додану вартість. Оскільки під

час перебування підприємця на податковій системі з відсотковою ставкою 2% реєстрація платника ПДВ призупиняється, то неможливо оформити податковий кредит на товари, які були придбані з урахуванням податку на додану вартість. Сплачений податок буде зараховуватись до собівартості товару. Також одним з ризиком в цій ситуації буде те, що у разі скасування чи припинення воєнного стану, у платників податків повертається обов'язок сплачувати податок на додану вартість з реалізованих товарів. Таким чином, виникає ситуація подвійної сплати податку на додану вартість – спочатку підприємець купляє товар з урахуванням ПДВ, та зараховує його до собівартості товару, і після зміни системи – сплачує податок на додану вартість. Результатом цього буде завищення цін та певної втрати конкурентоздатності такого підприємця.

Загалом, законодавець намагається створити найвигідніші умови для ведення господарської діяльності фізичним особам-підприємцям, встановлюючи пільги та зменшуючи податковий та адміністративний тиск. Проте, деякі питання потребують ще детального врегулювання зі сторони держави.

Література:

1. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24 лютого 2022 р. № 2102-IX. Голос України. 2022. № 37. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>

2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 25. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

3. Прохоренко М.М. Правове регулювання господарської діяльності та господарських відносин в особливий період. *Юридичний вісник*. 2016. № 2(39). С. 151-161

4. Лесько О. Й., Глущенко Л. Д., Мещерякова Т. К. Деретуляція підприємницької діяльності та покращення умов ведення бізнесу в Україні. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2016. № 1. С. 58-63

5. Порядок державної реєстрації юридичних осіб та ФОП в період воєнного стану. Урядовий портал: веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/poryadok-derzhavnoyi-reyestraciyi-yuridichnih-osib-ta-fop-v-period-voyennogo-stanu>____(дата звернення: 24.05.2022)

7. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 березня 2022 р. № 314. Урядовий кур'єр. 2022. № 62. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 24.05.2022)

LABOR LAW AND SOCIAL WELFARE LAWDOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-22>**SUSPENSION OF THE EMPLOYMENT CONTRACT
IN THE CONDITIONS OF MILITARY STATE IN UKRAINE****ПРИЗУПИНЕННЯ ДІЇ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ****Zolotarova O. A. Золотарьова О. А.**

*Associate Professor of the Department of
Legal Disciplines,
Adjunct Professor of the International
Personnel Academy
Odesa Institute PrJSC
«Higher educational institution
«Interregional Academy of Personnel
Management»
Odesa, Ukraine*

*доцент кафедри правових дисциплін,
ад'юнкт-професор
Міжнародної Кадрової Академії
Одеський інститут
ПрАТ «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління
персоналом»
м. Одеса, Україна*

Війна в Україні зумовила прийняття тимчасового надзвичайного трудового законодавства. Так, 24 березня 2022 року набув чинності Закон України № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року (далі – Закон № 2136). На період дії воєнного стану цим Законом вводяться обмеження права на працю та на страйк. Закон ввів новий правовий інститут – «Призупинення дії трудового договору», норми якого потребують сучасного аналізу для правильного застосування на практиці.

ІНТЕРНЕТ рясніє публікаціями на сайтах і в блогах юристів, адвокатів, кадровиків, де фахівці зазначають, що з початком воєнних дій практично «всім роботодавцям довелося шукати модель допустимої поведінки у відносинах з трудовим колективом» [7]. Володимир Ковальчук зробив аналіз «Трудові відносини під час війни: аналіз норм надзвичайного трудового законодавства України» [1]. Проте на момент нашого невеликого аналізу нового правового інституту трудового права жодного наукового дослідження з цієї теми ще не було здійснено. Тому мета нашого дослідження – проаналізувати зміст правового інституту «Призупинення трудових відносин» в умовах війни та порядок його належної реалізації.

Цьому тимчасовому правовому інституту присвячена стаття 13 Закону № 2136, яка зазначає, що «призупинення дії трудового договору – це тимчасове припинення роботодавцем забезпечення працівника роботою і тимчасове припинення працівником виконання роботи за укладеним трудовим договором. Дія трудового договору може бути призупинена у зв'язку з військовою агресією проти України, що виключає можливість надання та виконання роботи. Призупинення дії трудового договору не тягне за собою припинення трудових відносин. У разі призупинення дії трудового договору роботодавець та працівник за можливості мають повідомити один одного у будь-який доступний спосіб. Відшкодування заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат працівникам на час призупинення дії трудового договору у повному обсязі покладається на державу, що здійснює військову агресію проти України» [5, ст. 13]. Деякі юристи вважають невдалим формулювання дефініції такого призупинення [3], але суть призупинення, на наш погляд, в Законі № 2136 є очевидною.

Важливо враховувати, що призупинення може бути застосоване не за будь-яких умов, а лише якщо можливість надання та виконання роботи є унеможливленою у зв'язку з військовою агресією проти України. У цьому разі трудові відносини фактично тривають, але роботодавець тимчасово припиняє забезпечувати працівника роботою і зарплатою, а працівник тимчасово припиняє працювати за трудовим договором. Працівника не може бути звільнено через невиконання роботи протягом періоду такого призупинення. Міністерство економіки України в листі від 09.05.2022 р. № 4712-06/22838-09 роз'яснило умови призупинення дії трудового договору, зазначивши, що головна умова призупинення дії трудового договору – *абсолютна* відсутність у роботодавця можливості надати роботу, а в працівника – виконувати її [4].

Про призупинення дії трудового договору роботодавець і працівник за можливості повідомляють один одному в будь-який спосіб, це можуть бути усні й письмові заяви, ознайомлення з наказом, лист поштою, телефонні чи електронні повідомлення тощо. Наказ про призупинення дії трудового договору належить до кадрових наказів тривалого строку зберігання. Вважаємо, що умова за *можливості* підлягає застосуванню, коли окупантами блоковано засоби мобільного чи ІНТЕРНЕТ зв'язку, або коли працівник не виходить на зв'язок з причин взяття його в полон чи в заручники, або коли він тяжко поранений тощо. Юристи в своїх блогах висловлюють думку, з якою слід погодитись, що у випадку судових спорів роботодавцю потрібно буде доводити, за яких конкретно поважних причин він не міг зв'язатися з працівником для отримання від нього відповіді.

Закон № 2136 діє протягом воєнного стану, запровадженого відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [6], та втрачає чинність з дня припинення або скасування воєнного стану, трудовий договір може бути призупинено лише на зазначений період. У цей період працівнику не нараховують зарплату і він не має права на оплату лікарняних, адже немає втрати заробітку. Відповідно до положень ч. 3 ст. 13 Закону № 2136 відшкодування заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат працівникам на час призупинення дії трудового договору в повному обсязі покладається на державу, що здійснило військову агресію проти України. Механізм такого відшкодування має бути визначений надалі, сьогодні він відсутній. Таким чином, для подальшої реалізації зазначеної норми кожному роботодавцю необхідно фіксувати суми зарплати та компенсаційних виплат, які належали би працівникові, і розмір потенційного ЄСВ, бо усі ці витрати має відшкодувати країна-агресор. Навряд чи Росія захоче добровільно відшкодувати Україні збитки, включаючи зазначені виплати працівникам, ймовірно, цей механізм розрахунків і відшкодувань буде напрацьований разом з європейськими партнерами нашої країни. Безумовно, пройде тривалий час, поки працівники реально отримають свою зарплату, а роботодавці – суми ЄСВ.

Під час нашого дослідження вивчено практику дій шведської компанії «Н&М», яка на час війни взагалі вийшла з українського ринку: працівникам магазину в м. Одеса, що розташовувався в розбомбленому торговельному центрі «Рів'єра», роботодавець оплачує 2/3 від суми зарплати, використовуючи ст. 113 КЗпП України про простій [2, ст. 113]. За логікою, їм слід було б застосувати механізм призупинення дії трудового договору, проте для українських працівників оплата двох третин зарплати в умовах війни є позитивним і гуманним рішенням.

Висновки. Таким чином, форс-мажорні обставини в умовах війни стали підставою прийняття тимчасового надзвичайного трудового законодавства, в якому, зокрема, передбачено новий інститут *призупинення дії трудового договору*, що не припиняє трудових відносин між працівником та роботодавцем. Таке призупинення можливе лише за наявності абсолютної неможливості надавати роботу та виконувати її. Відшкодування заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат працівникам, а так само суми ЄСВ, які мали б сплачуватись з сум зарплат, на час призупинення дії трудового договору в повному обсязі покладається на державу, що здійснило військову агресію проти України. До такої компенсації період призупинення дії трудового договору не включається до соціального страхового стажу працівника.

Вважаємо, що під час призупинення дії трудового договору за основним місцем роботи працівник має право працювати тимчасово на інших підприємствах. Закон не забороняє роботодавцям, при фактичному призупиненні дії трудового договору, добровільно виплачувати працівникам частину зарплати, по аналогії з виплатами під час простою.

Література:

1. Ковальчук В. Трудові відносини під час війни: аналіз норм надзвичайного трудового законодавства України. URL: http://es.kiev.ua/cmsfileadminupload2/Trudovi_vidnosini_2022.pdf (дата звернення: 13.07.2022).
2. Кодекс законів про працю України: Редакція від 17.06.2022. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 13.07.2022).
3. Кочеров Михайло. Призупинення дії трудового договору в умовах війни: новели закону. *Юридична Газета online*. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/prizupinennya-diyi-trudovogo-dogovoru-v-umovah-viyuni-noveli-zakonu.html> (дата звернення: 13.07.2022).
4. Про надання роз'яснення: Лист Міністерства економіки України від 09.05.2022 р. № 4712-06/22838-09 URL: <https://document.vobu.ua/doc/13144> (дата звернення: 13.07.2022).
5. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України № 2136-IX від 15 березня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення: 13.07.2022).
6. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Редакція від 15.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 13.07.2022).
7. Федоришин Олександр. Призупинення трудових відносин у воєнний час. *Ліга. Блоги*. URL: <https://blog.liga.net/user/ofedoryshyn/article/45060> (дата звернення: 13.07.2022).

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-23>

EMPLOYEE MOBILIZATION: TODAY'S CHALLENGES

МОБІЛІЗАЦІЯ ПРАЦІВНИКІВ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Koliesnik T. V. Колеснік Т. В.

*Doctor of Law, Professor, Head of
the Department
of Civil Law,
Labor and Agrarian Law
State Biotechnological University
Kharkiv, Ukraine*

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри
цивільно-правових дисциплін трудового
та аграрного права
Державного біотехнологічного університету
м. Харків, Україна*

Сьогодні, захист суверенітету і територіальної цілісності України забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави та справою всього Українського народу. Зовнішня агресія з боку РФ завдає істотної шкоди національним інтересам України, а тому перед нами постала найбільша загроза за всю історію незалежності – загроза існування України, що актуалізує потребу правової визначеності та соціально-економічного захисту для мобілізованих працівників. Порядок проведення мобілізації регулюється Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [1], Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу», та іншими нормативно-правовими актами України» [2].

19.07.2022 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» від 01.07.2022 № 2352-ІХ (далі – *Закон № 2352*) [3]. Цей нормативно-правовий акт вносить зміни до деяких законів України щодо оптимізації трудових відносин в умовах воєнного стану. Серед них є і поправка до Кодексу законів про працю України (далі – *КЗпП України*), яку внесли й ухвалили під час другого читання. Вона змінює лише одне слово, але в подальшому може змінити багато чого для військовозобов'язаних, призваних на службу під час мобілізації, котрі до цього часу працювали в державних та приватних секторах економіки на підприємствах, в установах чи організаціях.

Зокрема, Закон № 2352 вніс зміни до ст. 119 КЗпП України, відповідно до якої раніше роботодавці зберігали середній заробіток, місце роботи і посаду за працівниками, призваними на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб із числа резервістів в

особливий період або прийнятими на військову службу за контрактом, у тому числі шляхом укладення нового контракту на проходження військової служби, під час дії особливого періоду на строк до його закінчення або до дня фактичного звільнення[4]. Пункт 17 Закону № 2352 постановив: у частині третій ст. 119 КЗпП України слова «зберігаються місце роботи, посада і середній заробіток» замінити словами «зберігаються місце роботи і посада». Слід зауважити, що питання матеріального забезпечення на період дії воєнного стану для осіб які несуть службу та членів їх сімей врегульоване у постанові Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 168 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану».

Принагідно зазначити, що відповідно до ст. 58 Конституції України закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи [5]. Отже, вирішуючи це питання, обов'язково необхідно враховувати зміст конституційного принципу незворотності дії закону у часі та негайної дії норми процесуального права, а також аналізувати рішення Конституційного Суду України щодо порядку застосування норми права у часі та вже сформовану практику Верховного Суду із зазначеного питання.

Позицію щодо незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів неодноразово висловлював Конституційний Суд України. Так, згідно з висновками щодо тлумачення змісту ст. 58 Конституції України, викладеними у рішеннях Конституційного Суду України від 13 травня 1997 року № 1-зп, від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99, від 5 квітня 2001 року № 3-рп/2001, від 13 березня 2012 року № 6-рп/2012, закони та інші нормативно-правові акти поширюють свою дію тільки на ті відносини, які виникли після набуття законами чи іншими нормативно-правовими актами чинності; дію нормативно-правового акта в часі треба розуміти так, що вона починається з моменту набрання цим актом чинності і припиняється із втратою ним чинності, тобто до події, факту застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або мали місце; дія закону та іншого нормативно-правового акта не може поширюватися на правовідносини, які виникли і закінчилися до набрання чинності цим законом або іншим нормативно-правовим актом.

В роз'ясненнях Міністерства економіки України з даного питання акцентується увага на соціально-економічний захист працівників, оскільки Конституційний Суд України у рішенні від 8 жовтня 2008 року № 20-рп/2008 у справі про страхові виплати вказав, що види і розміри

соціальних послуг та виплат потерпілим, які здійснюються і відшкодовуються Фондом соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України (в нашому випадку – середній заробіток зберігається роботодавцем за рахунок його коштів), встановлюються державою з урахуванням його фінансових можливостей [6].

Слід зауважити, що такий принцип закладений, зокрема, в Загальній декларації прав людини 1948 року (ст. 22) згідно з якою кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення та на здійснення необхідних для підтримання її гідності та для вільного розвитку її особистості прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави. Європейський суд з прав людини у рішенні від 9 жовтня 1979 року у справі «Ейрі проти Ірландії» також зазначив, що здійснення соціально-економічних прав людини значною мірою залежить від становища в державах, особливо фінансового. Такі положення поширюються й на питання допустимості зменшення соціальних виплат, про що зазначено в рішенні цього суду у справі «Кйартан Асмундсон проти Ісландії» від 12 жовтня 2004 року.

У рішенні Конституційного Суду України від 22 травня 2018 р. № № 5-р/2018 зазначається, що звуження змісту та обсягу існуючих конституційних прав і свобод людини є їх обмеженням. Верховна Рада України повноважна ухвалювати закони, що встановлюють обмеження, відповідно до таких критеріїв: «обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права» (абзац третій підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016).

Вище зазначені положення дозволяють зробити наступні висновки:

по-перше, враховуючи складність даного питання, слід зауважити, що війна на території України триває і може продовжуватися ще деякий час і це законодавче рішення є вимушеним і зваженим, оскільки

проблема з виплатами для працівників, яких мобілізували чи призвали на службу є, адже багато підприємств дійсно не в змозі оплачувати їм заробітну плату і водночас набирати нових працівників для забезпечення подальшої діяльності державного та приватного сектору і стабілізації економіки країни;

по-друге, відповідно до статті 9-1 КЗпП України підприємства, установи, організації в межах своїх повноважень і за рахунок власних коштів можуть встановлювати додаткові порівняно з законодавством трудові і соціально-побутові пільги для працівників;

по-третє, з метою уникнення дискримінаційних підходів та загострення даного питання відносно працівників, які будуть прийняті (призвані) на військову службу після дня набрання чинності Законом, збереження роботодавцем заробітної плати за працівниками, які були прийняті (призвані) на військову службу до дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин», є доцільним припинити.

Література:

1. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

2. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-ХІІ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12/card2#Card>

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин: Закон України від 1 липня 2022 року № 2352-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-IX#Text>

4. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

5. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

6. Чи припиняти виплату середнього заробітку працівникам, мобілізованим до 19 липня: Роз'яснення Міністерства економіки України від 20 липня 2022 року. URL: <https://www.kadrovik01.com.ua/news/8160-chi-pripinyati-viplatu-serednogo-zarobtku-pratsvnikam-moblzovanim-do-19-lipnya-pozitsya>

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-24>

IMPACT OF THE INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION ACTS ON PUBLIC RELATIONS IN FIELD OF MEDICINE

Kolosov I. V.

*Dr. Hab (Poland), PhD in Law (Ukraine),
Private Expert in Law
Nikopol, Dnipropetrovsk region, Ukraine*

1. There are currently no existing guidelines that specifically address the issue of priority access for health workers to services for the prevention, treatment and care of Human immunodeficiency virus (HIV) and Tuberculosis (TB), which, thereof, required such one as relevant.

2. The efficiency of production, labor productivity and efficiency of workers as development factors of domestic economy largely depend on the organization of labor protection in the sectors and in every considered enterprise. The ensuring safe and healthy working conditions in the production environment directly affects the health of workers and their ability to work, and it in its turn, affects the final results of the enterprise. However, in recent times, the labor protection is increasingly out of attention of employers [9, p. 524].

3. Based on the evidence that health workers are at increased risk, as well as the evidence that there is serious need to ensure that health workers are not lost to the health workforce as a result of HIV and TB, some countries have indeed introduced national policies aimed to provide health workers with services that prevent occupational exposures to blood-borne and airborne diseases, and some have begun to introduce programmes to ensure not only prevention but priority access to diagnosis, treatment and care [1].

4. One example is the Employee Health and Wellness Strategic Framework for the Public Service (South Africa, 2008), which was developed in response to the WHO Global Plan of Action on Workers Health 2008-2017 and the ILO Decent Work Agenda in Africa 2007-2015 [2]. The document aims to integrate the quality of working life, well-being, and health and safety in order to build and maintain a healthy workforce for increased productivity and enhanced service delivery.

5. The Swaziland Comprehensive Wellness Centre Model established in 2006 by the Swaziland Nursing Association to address the issue of HIV among health workers is noteworthy. This programme, as described by Galvin and De Vries (2008), offers health and wellness services exclusively to health workers and their immediate families and highlights the fact that services for health workers must be comprehensive and accessible [5].

6. As discussed, secondary and tertiary prevention of bloodborne and airborne diseases generally (e.g. hepatitis B and influenza.), the inclusion of HIV and TB prevention, treatment, care and support, should not provide a particular financial burden. As such the development of national policies to ensure priority access of health workers to services for the prevention, treatment and care of HIV and TB should be well-supported. Findings from Corbett's 5-Country Study also support this statement namely that health facilities that observed better practices (the so-called «best practice» sites) reported lower death rates and more staff on ART than randomly selected sites. The study found that 95% of health workers welcomed annual testing for TB with a similar high proportion for HIV, and strongly supported doing so at their own facilities but often only when combined with priority access to ART for health workers [6, p. 317-323].

7. It is noteworthy that the ILO Code of Practice on HIV and the World of Work applies to workers and their families and the code states that: 'in light of the nature of the epidemic employee assistance programmes may need to be established or extended appropriately to include a range of services for workers as members of families, and to support their family members. This should be done in consultation with workers and their representatives, and can be done in collaboration with government and other relevant stakeholders in accordance with resources and needs' [3].

8. As noted by the ILO Convention [4, p. 115-120], the designation of inclusion criteria should be established at the regional or local level, in consultation with workers and their representatives, and in collaboration with government and other relevant stakeholders in accordance with resources and needs. Thus, there is strong evidence that health workers are at additional risk due to their occupation. There is strong evidence that there is a world crisis in health human resources and that many healthcare workers are lost to the workforce as a result of HIV and TB.

9. There is also evidence that providing priority HIV and TB prevention, treatment and care for health workers can be readily accomplished without prohibitive cost, if provided within staff health services within healthcare facilities, assuming issues addressed in other statements (e.g. preventing discrimination and addressing stigma) are incorporated into national policy, and that the programmes are adequately supported by all stakeholders [7, p. 875].

10. Several countries have indeed introduced or strengthened national policies to ensure priority access for health workers to services for the prevention, diagnosis, treatment and care of HIV and TB. There are some national policies that are indeed exemplary, and finally some interventions

providing priority access to health workers have been conducted, and the results were positive [8, p. 1990].

11. Aforesaid attests that for Ukraine, in circumstances of humanitarian disaster and war conflict, is relevant to establish and acknowledgement or extended appropriately to include a range of services for workers as members of families, and to support their family members on way of professional and dangerous diseases affect overcome.

12. This action, thereof, would expand a number of labour law participants in respect to ILO requirements and became a new subject of investigations in field of labour law.

References:

1. Joint WHO/ILO policy guidelines on improving health worker access to prevention, treatment and care services for HIV and TB. URL: http://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA60/A60_R26-en.pdf (Day of Address July, 26, 2022).

2. World Health Organization. Global Plan of Action on Workers Health 2008-2017. URL: http://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA60/A60_R26-en.pdf (Day of Address July, 26, 2022).

3. International Labour Office. The Decent Work Agenda in Africa: 2007-2017; Report of Director-General to the Eleventh African Regional Meeting, Addis Ababa. April, 2007.

4. Connelly, D., Veriava, Y., Roberts, S., Tsotetsi, J., Jordan, A., DeSilva, E., et al. Prevalence of HIV infection and median CD4 counts among health care workers in South Africa. *South African Medical Journal = Suid-Afrikaanse Tydskrif Vir Geneeskunde*. 2007. 97(2): 115-120.

5. Galvin SR, De Vries DH. Access barriers to HIV care among health workers in Swaziland. *The Capacity Project*. 2008.

6. Corbett, E. L., Muzangwa, J., Chaka, K., Dauya, E., Cheung, Y. B., Munyati, S. S., et al. Nursing and community rates of mycobacterium tuberculosis infection among students in Harare, Zimbabwe. *Clinical Infectious Diseases : An Official Publication of the Infectious Diseases Society of America*. 2007. 44(3): 317-323.

7. Ekwueme DU, Weniger BG, Chen RT. Model-based estimates of risks of disease transmission and economic costs of seven injection devices in sub-Saharan Africa. *Bulletin of the World Health Organization*. 2002. 80(11): 859-875.

8. Chen, L., Evans, T., Anand, S., Boufford, J. I., Brown, H., Chowdhury, M., et al. Human resources for health: Overcoming the crisis. *Lancet*. 2004. 364(9449): 1984-1990.

9. Yaroshenko, O. Labor Protection in branches: European experience of normative support of risk-oriented approaches. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2019. 1 (28). 522-530.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-25>

APPLICATION OF MEDIATION IN LABOR CONFLICTS

ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАЦІЇ В ТРУДОВИХ КОНФЛІКТАХ

Mozhaikina O. S. Можайкіна О. С.

*PhD in Psychology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of
International, Civil and Commercial Law
State University of Trade and Economics
Kyiv, Ukraine*

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного,
цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного
університету
м. Київ, Україна*

Конфлікти є невід'ємною частиною людського буття. І головне завдання полягає не в запобіганні їх виникненню, а в усвідомленому бажанні їх врегулювання найбільш ефективними способами, які допоможуть сторонам досягти найбажаніших результатів і порозуміння.

Говорячи про трудові конфлікти, можна з впевненістю стверджувати, що вони є дуже різноманітними за своїм змістом та їхні сторони можуть бути різними. Це може бути конфлікт між директором підприємства або керівником структурного підрозділу та трудовим колективом щодо робочого часу або обсягу навантаження; конфлікт між керівництвом школи та профспілковою організацією щодо умов праці та/або розміру премій; конфлікт між працівниками щодо виконання певних видів робіт тощо. При цьому способи вираження конфлікту можуть бути також різними: образи, відмова від спільної роботи, залякування, гнів. Його причини можуть варіюватися від особистісних сутичок та непорозуміння у спілкуванні до організації праці.

Варто зважати на той факт, що трудовий конфлікт є досить небезпечним соціальним явищем, оскільки в результаті його загострення це може негативно позначитися не лише на його сторонах, а й на інших членах трудового колективу. Крім того, негативні наслідки трудового конфлікту можуть включати збій в роботі, зниження продуктивності, невиконання проектів, звільнення. Емоційні треси можуть бути як причиною, так і наслідком трудового конфлікту.

Підтвердження цієї тези знаходимо у дослідженні Помаз О.М., Помаз Ю.В. та Коробкіної В.М., які зазначають, що трудові конфлікти являють собою досить поширене явище на вітчизняних підприємствах. За переконням авторів конфлікт є невід'ємною частиною будь-якої організації, і це не обов'язково негативне явище. З іншого боку, конфлікти значною мірою погіршують соціально-психологічний клімат у трудових колективах та знижують продуктивність праці [1, с. 154].

Відтак стає зрозумілим, що є нагальна потреба пошуку ефективних шляхів і способів врегулювання трудових конфліктів. Одним з таких способів юристи та медиатори визначають медіацію. Медіація стає більш привабливою процедурою, оскільки дозволяє сторонам досягти порозуміння в межах переговорів і, відповідно, дає можливість подальшого співробітництва. Рішення в медіації сторони напрацьовують самостійно, не віддаючи ці повноваження третім особам. І тут варто наголосити, що спостерігається ефективність її застосування в таких сферах, як трудове право, сімейні конфлікти, комерційні спори, а в деяких випадках і в політичній сфері.

Перш ніж розглянути питання щодо використання медіаційної процедури у галузі трудового права, потрібно звернути увагу на поняття та специфічні особливості трудових конфліктів.

Особливу увагу привертає той факт, що досить велика кількість наукових розвідок з права присвячено проблемам трудових конфліктів та трудових спорів. В той же час варто відмітити, що наразі не має єдиного узгодженого розуміння чи є зазначені дефініції тотожними. Враховуючи обмеженість даного наукового дослідження, проаналізуємо саме категорію «трудоий конфлікт».

У своєму науковому дослідженні О.В. Валецька зазначає, що трудовим конфліктом варто вважати розбіжності, протиборство між працівниками, з одного боку, й роботодавцем – з іншого, з приводу використання законодавчих та інших нормативних актів про працю, колективного, трудового договору та інших умов, безпосередньо пов'язаних із трудовими правовідносинами чи такими, що впливають із них. За переконання авторки таке формулювання дає змогу визначити не тільки правовий характер трудового конфлікту, а й його соціально-економічну складову частину [2, с. 76].

Виходячи з визначеного О.В. Валецькою можна зробити висновок, що трудовий конфлікт може виникати як між окремим працівником та роботодавцем, так і між трудовим колективом та роботодавцем.

Звернемо увагу, що Глава XV Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України), не дивлячись на те, що має назву «Індивідуальні трудові спори», не містить визначення даного поняття. Однак, виходячи

зі змісту ч. 2 ст. 221 КЗпП України стає зрозумілим, що мова йде про такий трудовий спір, де сторонами виступають окремих працівник, з одного боку, та роботодавець – з іншого [3].

Не можна оминати увагою й ст. 2 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», в якій зазначено, що колективний трудовий спір (конфлікт) – це розбіжності, що виникли між сторонами соціально-трудова відносин, щодо встановлення нових або зміни існуючих соціально-економічних умов праці та виробничого побуту; укладення чи зміни колективного договору, угоди; виконання колективного договору, угоди або окремих їх положень; невиконання вимог законодавства про працю [4].

Як видно з наведеного, законодавець ототожнює поняття «спір» з поняттям «конфлікт». В той же час, погоджуємося з думкою О.В. Пасечник, яка висновує, що трудовим спором є розбіжності, які виникають з приводу передбаченого законом кола питань, а не трудовий конфлікт, який став трудовим спором внаслідок передачі його на розгляд уповноваженого юрисдикційного органу [5, с. 34].

Варто також наголосити, що в контексті вирішення трудових конфліктів за допомогою медіації зазначені конфлікти мають розглядатися не лише як такі, що виникають між працівником та/або трудовим колективом, з одного боку, та роботодавцем – з іншого. Трудовий конфлікт може виникати й між самими працівниками, які входять до складу одного трудового колективу.

Враховуючи усе наведене вище, вбачаємо необхідність закріплення поняття трудового конфлікту на законодавчому рівні, що забезпечить однакове розуміння зазначеної дефініції.

В останні роки в Україні спостерігається інтенсивний розвиток медіації, як одного з найефективніших способів альтернативного врегулювання конфліктів (спорів). В наукових джерелах визначено, що медіацією є структурована добровільна та конфіденційна процедура позасудового врегулювання спору (конфлікту), в якій медіатор (посередник) допомагає сторонам у розумінні їхніх інтересів та пошуку ефективних шляхів досягнення взаємоприйнятого рішення [6, с. 101].

Також звернемо увагу, що 16.11.2021 року було прийнято Закон України «Про медіацію», в якому медіація визначається як позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [7].

Прийняття даного Закону стало підставою й для внесення змін до КЗпП України. Так, Кодекс було доповнено статтею 222¹, в якій

передбачено право працівника і роботодавця врегулювати індивідуальний трудовий спір шляхом медіації.

Специфіка трудових відносин зумовлює певні особливості трудової медіації, що включають, зокрема, таке:

- медіація переважно ініціюється роботодавцем;
- часто зовнішній юрист радить роботодавцю вдатися до медіації для вирішення трудового спору;
- незважаючи на те, що роботодавець є сильною стороною трудових відносин, під час трудового спору (особливо пов'язаного зі звільненням працівника) баланс сил нерідко змінюється на користь працівника [6, с. 345].

Не можна оминати увагою й той факт, що медіація проводиться медіатором, тобто спеціально підготовленим посередником. В той же час, в практиці зустрічаються випадки, коли на підприємствах, в установах чи організаціях роль медіатора покладається на HR-менеджерів, які пройшли спеціальну підготовку та мають практичні вміння і навички проведення даного виду переговорів з урегулювання конфліктів.

Література:

1. Помаз О.М., Помаз Ю.В., Коробкіна В.М. Основні причини трудових конфліктів на вітчизняних підприємствах аграрної сфери. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 47-1. С. 151-155.
2. Валецька О.В. Окремі аспекти визначення та характеристики трудових спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 75-77.
3. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
4. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів): Закон України від 03.03.1998 р. № 137/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137/98-%D0%B2%D1%80#Text>.
5. Пасечник О.В. Вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) за законодавством України та окремих зарубіжних країн: дис. ...канд.юрид.наук: 12.00.05. Одеса, 2021. 198 с.
6. Медіація у професійній діяльності юриста: підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський [та ін.]; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса: Екологія, 2019. 456 с.
7. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. №1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-26>

NEW CHALLENGES FOR THE SCIENCE OF LABOR LAW UNDER CONDITIONS OF RUSSIA'S INVASION OF UKRAINE AND THE POST-WAR PERIOD

Rassomakhina O. A.

Ph.D. in Law,

Associate Professor at the Department of Law of the Faculty of Law

Private Higher Educational Institution «European University»

Kyiv, Ukraine

Introduction. Russian invasion of Ukraine, the announcement on the 24-th of February 2022 of martial law in our country and its extending to next periods, its imposition on all the territory of Ukraine, the process of mobilization as well, all this caused lots of adverse consequences for all spheres of life of Ukrainian society. These adverse effects concern humanitarian, economic, social and international global issues in general, and legal issues in particular. Many people left our country, many Ukrainians lost their jobs, and only few of them could find temporary earnings to support themselves. Nowadays, the situation is not getting better. These urgent issues also affected the legal science.

Among the problems of legal science, some of the most painful became those connected with the process of using human labor. According to International Labor Organization estimates, 30 percent of all jobs (that is, almost 4.8 million) have been lost since the beginning of the war. As the conflict drags on, more and more Ukrainians may lose their jobs; millions of Ukrainians may find themselves in a situation of poverty. All of that will negate years of development efforts in Ukraine [1].

The Science of labor law faced the general issue of finding models of legal regulation of labor relations under war conditions. The task to find effective methods of improving labor legislation also emerged. Searching of concept of changes into the legislation, the assessment of practical effectiveness of implementation of principles of labor law in war conditions and post-war period belong now to the main aims of science of labor law. A new relevant subject of study for the science of labor law of Ukraine has become the extent to which the new changes have corresponded to real labor relations, and the comparison of national and foreign labor legislation in the field of employment.

The most important scientific issues have become legal guarantees of realization of right to employment during the war; local acts of regulations of

labor relations in war conditions (termination of the employment contract, employees transfer, recovering the lost employment record books etc.); legal regulation of working hours, salary payments and the annual basic paid vacation during martial law in Ukraine; labor disputes and their resolution under conditions of war; certification and use of the personnel during the war; labor discipline and social protection and insurance of employees during the war [2]. All-mentioned above proves the relevance of study of the labor law science role during the war and post-war period.

The aims of this study are to highlight the role and significance of labor law science of Ukraine during the war and in the past-war period, and also to determine the main trends of its global influence.

Methods and materials. In the process of study there were used philosophical and general scientific methods of cognition, in particular the general sociological method, the formal-logical method, the historical method, the system-functional method, as well as the special-legal method.

In the course of the research, changes in the labor legislation of Ukraine, changes in the labor legislation of foreign states, that regulates the employment of Ukrainian citizens abroad, as well as materials of law enforcement practice on this issue, were analyzed.

Results and discussions. After the imposition of martial law in Ukraine, labor relations have changed considerably. Regarding the General part of labor law, the scope of legal regulation and subject of labor law have extended. New patterns of employment have appeared, in particular remote employment for many categories of employees. During the war, many aspects of labor relations need special regulation: organization of employment, salary payment, the annual basic paid vacation, employees transfer, termination of the employment contract etc. Obviously, the scope of the subject of labor law has broadened.

The system of labor law has broadened, too. New institutions of wartime labor law and cross-border labor law [3; 4] have appeared, along with the revival of international labor law. Many Ukrainians have received the status of refugee or displaced person abroad, that caused clarification of legal norms regarding their employment opportunities in many foreign countries, and regarding requirements to Ukrainian employees. In the future, that will entail a review of scientific views on the labor law system.

The main principles of labor law and their significant meaning under war conditions must be rethought. The new changes to labor legislation should provide the implementation of principles of labor law in war conditions and post-war period. New changes to the labor legislation should not violate the main approaches and exceptions in the regulation of human and citizen rights and freedoms.

Among the most important functions of labor law during the war period became the function of ensuring stability of labor relations and the function of protection of labor relations and its participants.

Adoption of Law of Ukraine «On Organization of Labor Relations under Martial Law» № 2136-IX [5] and issuing recommendations and comments regarding the application of new changes in the legislation have extended the scope of sources of labor law.

Many of individual employers and employees were mobilized or joined territorial defense, or received the status of temporarily displaced person, or migrants, or refugees abroad. That caused the appearance of new categories of employees and the need to define their status in labor legislation and to regulate organization of the process of their labor. So, the system of participants of labor relations and their status have changed too in a certain way.

The war and its direct consequences (employees transfer, employees displacement, changes in their status etc.) are those legal facts, that change the dynamics of labor relations. These are events and other types of legal facts, that require deep scientific analysis and reflection.

The accents of social dialogue and the national and foreign trade union organizations activities have changed considerably. International cooperation became the main direction of their activity. The main areas of integration of national and foreign trade union organizations of various levels are charity, assistance to displayed persons and refugees. In my opinion, development of cooperation between participants of social dialogue in Ukraine and International Labor Organization as to the questions of assistance to employees and individual employers, who became victims of war, is extremely important.

Separate and special issues of the organization of the labor process in military conditions are resolved in the Special Part of Labor Law, which has an extremely large number of legal norms.

Conclusions. Russian invasion of Ukraine, the announcement on the 24-th of February 2022 of martial law in our country caused essential legal consequences for labor relations and labor law as well. The searching of concept of changes into legislation, the assessment of practical effectiveness of implementation of principles of labor law in war conditions and post-war period belong now to the main aims of science of labor law. The institutions of wartime labor law and transborder labor law should find their place in the system of labor law and even in some parts of the Labor Code of Ukraine. The accents of social dialogue and the national and foreign trade union organizations activities have changed considerably, too. The development of cooperation between participants of social dialogue in Ukraine and International Labor Organization as to the questions of assistance to

employees and individual employers, who became victims of war, is extremely important.

References:

1. International Labor Organization: response to the crisis in Ukraine. 20-th of July 2022//The website of the United Nations Office in Ukraine. URL: <https://ukraine.un.org/uk/191101-mop-reahuvannya-na-kryzu-v-ukrayini> (date of application: 26.07.2022).

2. Tax and accounting news. Labor relations//The website «Buhgalter911». URL: <https://buhgalter911.com/uk/news/trudovyie-otnosheniya/> (date of application: 25.07.2022).

3. The Russian invasion of Ukraine and Czech labor law. 23-d of March 2022// The website of law company «Eversheds Sutherland». URL: https://www.eversheds-sutherland.com/global/en/what/publications/shownews.page?News=en/czech-repub lic/en/The_Russian_invasion_of_Ukraine_and_Czech_labour_law (date of application: 25.07.2022).

4. Lithuania: New arrivals from Ukraine exempt from language requirements for employment. 4-th of April 2022// European Website of Integration. URL: https://ec.europa.eu/migrant-integration/news/lithuania-new-arrivals-ukraine-exempt-language-requirements-employment_en (date of application: 25.07.2022).

5. Major Changes Introduced by the Law of Ukraine «On Organization of Labor Relations under Martial Law» № 2136-IX// The website of the Deloitte. Tax & Legal Alert. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/en/pages/press-room/tax-and-legal-alerts/2022/04-08.html> (date of application: 25.07.2022).

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-27>

ON LABOUR REGULATIONS OF CIVIL SERVANTS AT WARTIMES

Tiutiunyk V. K.

*Postgraduate Student of the Third Year of Studying
at the Department of Law
East Ukrainian Volodymyr Dahl National University
Dnipro, Ukraine*

Kotova L. V.

*Candidate of Law Sciences, Professor,
Professor at the Law Department of Law Faculty
East Ukrainian Volodymyr Dahl National University
Dnipro, Ukraine*

The problem of preserving the economic and social guarantees of civil servants, the effective work of state institutions and ensuring human and citizen rights realization was relevant throughout the period of Ukraine's independence. The outlined problem was considered in the works of well-known scientists who, to a greater or lesser extent, dealt with issues of public service. In particular, the problems of organizing the effective work of state bodies and ensuring the guarantees of state employees are highlighted in the works of such scientists as: N. Alyushyna, O. Andriyko, A. Benish, Yu. Bityak, O. Butenko, K. Vashchenko, I. Venediktov, S. Dubenko, M. Kanavets, V. Kolpakov, V. Kupriy, S. Kivalov, V. Kovalenko, T. Kolomoiets, M. Konovalova, V. Lazarev, V. Malinovskiy, N. Nyzhnyk, L. Stekkolini, S. Stetsenko, V. Tymoshchuk and others. At the same time, analysing the works of scientists, it is worth noting that the mentioned problems were not considered from the point of view of the wartime. There was no such experience in independent Ukraine, and it was even difficult to imagine that such conditions would be possible. Therefore, it is worth stating that in the current situation, state institutions had to face some difficulties and unforeseen situations. As it turned out, the legislative basis was also not ready for such a situation. Although, since 2014, namely with the active phase of the anti-terrorist operation in Luhansk and Donetsk oblasts, it would be worth paying more attention to the regulations of the civil service during armed attacks and war context.

Therefore, it is important and relevant to highlight certain problematic issues of the civil service functioning that require a solution and a clear normative regulation at wartime.

First of all, it is worth defining that wartime is a special legal regime introduced in Ukraine or in some of its localities in case of armed aggression or threat of attack, danger to the state independence of Ukraine, its territorial integrity, and expects that appropriate state authorities, military command, military administrations and local self-government bodies have the powers to avert the threat, repulse armed aggression and ensure national security, eliminate the threat of danger to the state independence of Ukraine, its territorial integrity, as well as the temporary, due to the threat, restriction of the constitutional rights and freedoms of a person and citizen and the rights and legal interests of legal entities with an indication of the period of validity of these restrictions [1].

First, it is worth paying attention to the issue of entering the civil service at wartime. Analysing the Law «On Civil Service» of 2015, it is worth noting that the relevant law does not regulate the issue of filling vacant positions in the system of civil service bodies at wartime [2].

At the same time, according to the explanation of the National Agency for Civil Service «Regarding recruitment to state bodies at wartime in Ukraine» namely in accordance with Art. 4 in case that a raion or oblast state administration acquires the status of a raion or oblast military administration, the positions of civil servants in such administrations may be replaced by military servicemen formed in accordance with the relevant legislation, by members of law enforcement agencies, civil protection services, who are seconded to them according to the procedure established by law to carry out tasks in the interests of the state defence and its security, while remaining in military service, service in law enforcement agencies, civil defence agencies and units without exclusion from personnel lists.

It is also worth mentioning that the direct filling of vacant positions in the civil service at wartime and the creation of the corresponding military administrations are regulated by Art. 3 of the Law «On Civil-military Administrations», in particular, in case that a raion, oblast state administration acquires the status of a corresponding raion, oblast civil-military administration, the positions of civil servants in such administrations may be replaced by military personnel of military formations formed in accordance with the law, by private and senior officers of law enforcement agencies, who are seconded to them in accordance with the procedure established by law to perform tasks in the interests of the state defence and ensure its security, while remaining in military service, service in law enforcement agencies without exclusion from personnel lists, as well as by decision of the head of the raion, oblast civil-military administration, other persons with special knowledge and experience may be appointed to the positions of civil servants in such an administration, without competitive selection [3].

That is, at wartimes, a competition for the position is not held, and persons are enrolled in the position automatically. The legislation does not provide any other special procedures or exceptions for filling positions in the civil service during a special period. It is worth asking questions about the normative and professional component of the implementation of such an appointment procedure, especially if we consider that the state of war in the country can be extended for quite a long time. There is still a question of a possible solution to the problematic issue and the provision of such procedures at the regulatory level. Of course, the special competences and powers of military administrations should not be neglected. However, the introduction of additional conditions and opportunities to replace positions will allow to ensure the normal activity and efficiency of state bodies at war times [4].

In this case, it is worth paying attention to the possibility of forming a personnel reserve and forming relevant professional specialized lists of potential candidates for filling positions in the civil service. The personnel reserve is familiar to us in the historical plane based on the Law «On Civil Service» of 1993. As for the formation of lists of potential candidates, it is necessary to consider the specialist's professional training, his/her practical experience in the past, as well as a place of work. It is also worth noting that in accordance with the provisions of civil legislation, some types of work and services may be performed under the terms of a civil law contract between an individual and a state body (which was conducted during restrictions because of the coronavirus disease 2019 (COVID-19) caused by severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 (SARS-CoV-2)).

At the same time, a positive point in the regulatory framework is the norm that to ensure power exercising by state bodies, it is possible to change the staff list of a state body, providing instead of vacant positions in the civil service, the positions of employees of state bodies who perform service functions and employees of patronage services. Filling of such positions is carried out without conducting a competition in accordance with the current labour legislation by concluding an employment contract.

So, the issue of entering the positions of civil service still requires a sustainable legal approach and further studying in the scientific circles.

Література:

1. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 27.07.2022 р.)

2. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. No 889-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 27.07.2022 р.).

3. Про військово-цивільні адміністрації : Закон України від 03.02.2015 р. No 141-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text> (дата звернення: 27.07.2022 р.).

4. Кортунa Л.М. Окремі питання провадження державної служби в умовах воєнного стану. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. № 2. 2022. С. 64-69. URL: <http://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/192/170> (дата звернення: 27.07.2022 р.).

References:

1. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 r. № 389-VIII / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (as of: 27.07.2022).

2. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 r. № 889-VIII / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (as of: 27.07.2022).

3. Pro viiskovo-tsyvilni administratsii: Zakon Ukrainy vid 03.02.2015 r. № 141-VIII / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text> (as of: 27.07.2022).

4. Kortuna L. M. Okremi pytannia provadzhennia derzhavnoi sluzhby v umovakh voiennoho stanu. *Dniprovskiyi naukoviyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava*. № 2. 2022. С. 64-69. URL: <http://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/192/170> (as of: 27.07.2022).

AGRARIAN AND ENVIRONMENTAL LAW. LAND LAW

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-28>

FORMATION THE INSTITUTE OF REGULATION OF LAND RELATIONS DURING MARTIAL LAW IN UKRAINE

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Potapenko S. A. **Потапенко С. А.**

Doctor of Philosophy in specialty 081 «Law», Lawyer, Associate Professor at the Department of Civil, Economic and Labor Law Academy of Labor, Social Relations and Tourism Bila Tserkva, Kyiv region, Ukraine

доктор філософії за спеціальністю 081 «Право», адвокат, доцент кафедри цивільного, господарського і трудового права Академії праці, соціальних відносин і туризму м. Біла Церква, Київська область, Україна

Зважаючи на правову природу і характер земельних відносин їх унормування є актуальним на кожному етапі розвитку суспільства і держави. Наразі в умовах уведеного в Україні воєнного стану [1], правовий режим якого передбачає певні заходи щодо обмеження конституційних прав громадян, призупинення роботи Державного земельного кадастру (далі – ДЗК) і доступу до нього та обмежень у роботі Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (далі – ДРП), регулювання даного виду правовідносин потребує особливої оперативної уваги. У цьому зв'язку законодавцем і урядом прийнята ціла низка нормативно-правових актів, спрямованих на упорядкування земельних відносин в умовах воєнного стану в Україні. За юридичною доктриною група взаємопов'язаних між собою правових норм, що регулюють окремий вид суспільних відносин, створює інститут права, як складову ланку система права [2, с. 701]. Наведене дає підстави говорити про формування в Україні інституту регулювання земельних відносин під час дії воєнного стану.

Перш за все слід звернути увагу на те, що чинним Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 року № 389-VIII [3] (далі – Закон № 389-VIII) у сфері регулювання земельних відносин визначені лише повноваження військових адміністрацій на територіях,

де органи місцевого самоврядування вже припинені або не виконують своїх повноважень, а саме щодо вирішення відповідно до закону питань регулювання земельних відносин (крім вирішення питань відчуження з комунальної власності земельних ділянок та надання таких земельних ділянок в оренду на строк понад один рік), надання містобудівних умов і обмежень забудови земельних ділянок та встановлення земельного податку відповідно до Податкового кодексу України [4]. Оскільки у більшості областей України органи місцевого самоврядування здійснюють свої повноваження щодо регулювання земельних відносин, то їх унормування в умовах воєнного стану не охоплюється положеннями Закону № 389-VIII та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 27.05.1997 року №280/97-ВР [5], а тому потребує спеціального врегулювання.

Першим кроком у даному напрямку став Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24.03.2022 року № 2145-IX [6] (далі – Закон № 2145-IX), який враховуючи зупинення роботи ДЗК і ДРП, з метою забезпечення стабільності подальшого використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення, з 24.02.2022 року визнав поновленими строком на один рік всі договори оренди, суборенди, емфітевзису, суперфіцію, земельного сервітуту, на земельні ділянки всіх форм власності, строк користування щодо яких закінчився після введення воєнного стану в Україні, без укладення додаткових угод і без внесення відомостей про їх поновлення до ДРП. Варто, відзначити, що наведена правова норма є спеціальною і такою, що має зворотну дію.

За Законом № 2145-IX всі орендарі і суборендарі земельних ділянок сільськогосподарського призначення усіх форм власності отримали можливість передавати належне їм право оренди або суборенди іншій особі для використання земельної ділянки за цільовим призначенням. Також встановлений спрощений порядок передачі в оренду строком до одного року земельних ділянок (сформованих і несформованих) державної, комунальної і колективної власності для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, а саме: без проведення земельних торгів; без присвоєння сформованій земельній ділянці кадастрового номеру; без переважного права орендаря на поновлення договору та купівлю орендованої земельної ділянки; без розповсюдження права оренди земельної ділянки на її надземний і підземний простір. Такий договір оренди, а також зміни до нього, договір про розірвання такого договору укладаються лише в електронній формі, засвідчуються кваліфікованими електронними підписами орендаря і орендодавця та підлягають реєстрації,

яка здійснюється відповідною районною військовою адміністрацією. Тобто, ми повернулися до реєстрації договору оренди, а не права оренди в ДРП. В свою чергу, правовідносини оренди, суборенди, емфітевзису, суперфіцію, земельного сервітуту, які виникли в умовах воєнного стану продовжують свою дію на встановлений строк незалежно від припинення або скасування воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях. Водночас земельна ділянка, сформована без присвоєння їй кадастрового номеру за особливою процедурою, перестає бути самостійним об'єктом цивільних прав, після закінчення строку дії такого договору.

Даним законодавчим актом теж уведений мораторій на приватизацію земель державної і комунальної власності, та відповідно, надання дозволів на розроблення документації із землеустрою з метою такої безоплатної передачі та її розроблення. Отже, безоплатний розподіл земельного фонду України в умовах воєнного стану зупинений, що на нашу думку є доцільним.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про деякі питання регулювання земельних відносин» від 10.05.2022 року № 563 [7] спочатку було призупинено реалізацію пілотного проекту, згідно з яким розробники документації із землеустрою мали б отримали можливість вносити відомості до ДЗК самостійно, а за Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» від 12.05.2022 року № 2247-IX [8] (далі – Закон № 2247-IX), офіційно функціонування ДЗК було призупинено.

З поміж іншого, Законом № 2247-IX підприємствам, які підлягають переміщенню (евакуації) із зони бойових передбачено право на одержання в оренду без проведення земельних торгів земельних ділянок державної, комунальної власності для розміщення свої виробничих потужностей, без права на зміну цільового призначення орендованої земельної ділянки та без передачі в суборенду. Сільським, селищним, міським радам передано право розпорядження земельними ділянками державної власності незалежно від реєстрації права комунальної власності на них у ДРП. Новелою цього Закону є припис, який встановлює обов'язок для сертифікованих інженерів-землепорядників та/або інженерів-геодезистів отримати спеціальний дозвіл від органу Служби безпеки України на виконання топографо-геодезичних вишукувань під час дії воєнного стану. За відсутності такого дозволу заборонено проведення будь-яких обстежувальних, вишукувальних, топографо-геодезичних робіт, у тому числі для складання документації із землеустрою, використання геодезичного обладнання (геодезичних ГНСС-приймачів, електронних тахеометрів, теодолітів), користування

геодезичними та картографічними даними, відомостями про координати пунктів Державної геодезичної мережі, а також надання відомостей про координати поворотних точок меж об'єктів ДЗК.

З огляду на вищевикладене, інститут регулювання земельних відносин під час дії воєнного стану в Україні є комплексним, оскільки він містить норми різних галузей права, зокрема, шляхом внесення відповідних змін до великої кількості законодавчих актів. За колом осіб даний інститут розповсюджується на всіх суб'єктів права, за дією в часі певні його правові норми мають зворотню дію, а у просторі дія цього інституту поширюється на всю територію України, а в окремих її місцевостях з певними особливостями. Даний інститут містить оперативні норми, які чітко визначають час вступу їх у дію та час їх припинення. Певні процедури щодо регулювання земельних відносин, здійснені в умовах воєнного стану, втрачають свою чинність після припинення його дії та закінчення строку, на який вони були встановлені. Отже, інститут регулювання земельних відносин під час дії воєнного стану в Україні передбачає безальтернативний спосіб унормування даного виду суспільних відносин з врахуванням встановлених обмежень.

Література:

1. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» : Закон України від 22.05.2025 р. № 2263-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2263-20#Text> (дата звернення 13.07.2022).

2. Юридична енциклопедія: В 6 т. Т. 2. Д-Й. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана. 1999. 741 с.

3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 13.07.2022).

4. Податковий кодекс України : Закон України від 02.10.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення 13.07.2022).

5. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 27.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 13.07.2022).

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану : Закон України від 24.03.2022 р. № 2145-IX. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#n6> (дата звернення 13.07.2022).

7. Про деякі питання регулювання земельних відносин : Постановою Кабінету Міністрів України від 10.05.2022 р. № 563. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/563-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 13.07.2022).

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 12.05.2022 р. № 2247-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20#n6> (дата звернення 13.07.2022).

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-29>

LEGAL PROBLEMS OF THE LAND MARKET IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РИНКУ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Savelieva O. M. **Савельєва О. М.**

PhD in Law *кандидат юридичних наук*
Kharkiv, Ukraine *м. Харків, Україна*

За рік функціонування ринку земель, починаючи з 1 липня 2021 року в Україні було здійснено 105,173 тис. угод із землею. Ці показники вочевидь демонструють новий більш інтенсивний етап розвитку ринкових земельних правовідносин, незважаючи на обмежений суб'єктний склад за окремими видами земельно-правових угод, і спонукають до аналізу слабких місць і прогалин, заповнення яких сприятиме захисту прав землевласників та землекористувачів та посилить інвестиційну привабливість та імідж України.

Категорія «ринок земель», перш за все, категорія економічна та соціальна. Ринком земель в науці земельного права прийнято вважати урегульовані нормами чинного законодавства суспільні відносини, що виникають у процесі здійснення органами державної влади та місцевого самоврядування прав власника на землю від імені Українського народу, а також реалізації фізичними і юридичними особами, державою і територіальними громадами гарантованого Конституцією України

суб'єктивного права власності та інших прав на земельну ділянку, формування і функціонування інфраструктури ринку земель, державного і самоврядного регулювання ринку земель на національному, регіональному та місцевому рівнях, забезпечення захисту прав учасників ринкових земельних відносин. Як зауважує проф. В. В. Носік, правове регулювання ринкових земельних правовідносин повинно базуватися на конституційних засадах здійснення права власності на землю Українського народу, охорони землі як основного національного багатства з метою забезпечення соціальної справедливості, балансу державних, суспільних і приватних інтересів, ефективності, прозорості, відкритості у використанні й охороні земель, реалізації суб'єктивних прав на земельну ділянку. До об'єктів ринкових земельних правовідносин належать земельні ділянки, які не заборонені законом для вільного відчуження із земель державної і комунальної власності у приватну власність фізичних і юридичних осіб, а також від однієї приватної особи до іншої. За чинним земельним законодавством України об'єктами земельних правовідносин у ринкових умовах визнаються також права на земельні ділянки, право на земельну частку (пай), частки у праві власності на земельні ділянки [1, с. 549]. Також варто відмітити, що адміністративний обіг земельних ділянок передбачає перехід прав на земельні ділянки на підставі рішення органів державної влади або місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень, визначених законом. Наприклад, розподіл та перерозподіл земель державної та комунальної власності, безоплатної передачі земельних ділянок із земель державної та комунальної власності (ст. 81 ЗК України).

Окремо слід зазначити про існування різних правових режимів щодо обігу земель сільськогосподарського та несільськогосподарського призначення й про особливості суб'єктного складу таких правовідносин, що також безпосередньо впливає на обсяг прав і обов'язків їх учасників та відповідні обмеження, що стосуються, зокрема, нерезидентів.

Перш за все держава повинна бути зацікавлена в розвитку сільських територій. Це пов'язано з тим, що Україна – одна із небагатьох країн світу, де сільське господарство не тільки може, а й повинно бути дохідним агробізнесом. Отже потенціал українських чорноземів має бути реалізований повною мірою [2, с. 78]. І в цьому відношенні на перший план виступає питання щодо забезпечення охорони ґрунтів і недопущення їх знищення внаслідок реалізації ринкових земельних правовідносин та можливої зміни цільового призначення земель, а також внаслідок земельних правопорушень. Це виступає чи не найбільшою загрозою для майбутнього українських чорноземів, що становлять

чверть світового обсягу, що має стати об'єктом пильної уваги в процесі формування та реалізації державної земельної політики.

Воєнні дії, які розпочалися в Україні з 24 лютого 2022 р. фактично мали наслідком зупинку та обмеження ринкового обігу земель, що відбулась з моменту введення воєнного стану в державі та супроводжувалося припиненням роботи Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та Державного земельного кадастру. Пізніше Міністерство юстиції України частково відносило роботу реєстру Речових прав, і угоди з нерухомим майном в Україні поступово розпочали своє функціонування.

Станом на травень 2022 р. в системі «Prozorro.Продажі» вже було оголошено понад п'ять тис. онлайн-аукціонів із продажу й оренди землі. Загальна вартість усіх лотів склала 1,44 млрд грн, а площа перевищила 27 тис. га. Однак внаслідок реалізації положень і набуття чинності Закону України від 12.05.2022 р. № 2247-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» 09 червня 2022 р. відбулося призупинення роботи Державної служби з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастру), відтак знову призупинила роботу інформаційна система Державного земельного кадастру до ухвалення Держгеокадастром та Міністерством аграрної політики та продовольства погодженого рішення щодо відновлення його функціонування. Внаслідок цього, наприклад, державний реєстратор не в змозі зареєструвати перехід права власності на земельну ділянку, а й навіть якщо договір передбачатиме, що перехід права власності відбудеться пізніше (наприклад, після закінчення воєнного стану, відновлення роботи Реєстру тощо), нотаріально завіривши такий договір буде неможливо, оскільки нотаріус зобов'язаний, насамперед, перевірити наявність обмежень такої земельної ділянки в Реєстрі речових прав на нерухоме майно.

Такі зміни у сфері ринкового обігу земель та державне втручання у вигляді застосування норм імперативного характеру з метою захисту майнових прав громадян і публічних інтересів держави спонукали до проведення аналізу ризиків і проблем, що мали наслідком порушення ряду засад земельного законодавства України. У землеохоронному законодавстві виділено два ключові принципи земельного права – забезпечення охорони земель як основного національного багатства Українського народу та відшкодування збитків, заподіяних порушенням законодавства України про охорону земель.

Згідно з чинним законодавством власникам землі та землекористувачам відшкодовуються збитки, заподіяні вилученням

(викупом) та тимчасовим зайняттям земельних ділянок, встановленням обмежень щодо їх використання, погіршенням якості ґрунтового покриву та інших корисних властивостей земельних ділянок або приведенням їх у непридатний для використання стан та неодержанням доходів у зв'язку з тимчасовим невикористанням земельних ділянок. Розміри збитків визначаються комісіями, створеними Київською та Севастопольською міськими, районними державними адміністраціями, виконавчими органами сільських, селищних, міських рад.

Щодо неодержання доходів за час тимчасового невикористання земельної ділянки як самостійною підставою відшкодування збитків, то вона може бути результатом як правомірних, так і протиправних дій відповідного суб'єкта. Вказаний перелік підстав для відшкодування збитків не є вичерпним та підлягає розширеному тлумаченню [3, с. 65]. На цьому етапі реалізації норм земельного законодавства постає питання про ефективність правових норм, яка виражається у повному виконанні й реалізації вказаних принципів. Очевидно, що в умовах воєнного стану потребує уточнення методика оцінки збитків, завданих земельній ділянці як внаслідок неправомірних дій, так і внаслідок невикористання земельної ділянки, а також обидві умови в комплексі. Це ж стосується й оцінки стану якості ґрунтів, який було погіршено внаслідок воєнних дій.

Прогнозуючи пріоритетність розвитку агроінвестиційних відносин в Україні та зростання кількості цивільно-правових угод із земельними ділянками в найближчі декілька років, необхідно замислитись над питанням удосконалення землеохоронного законодавства в частині гарантування державою відшкодування збитків власникам і землекористувачам. Мова йде про запровадження, наприклад, системи обов'язкового страхування земель сільськогосподарського призначення, запровадження системи безпеки даних про земельні ділянки, що містяться в Державному земельному кадастрі, зокрема, за допомогою технологій блокчейну, а також запровадження обов'язкової оцінки якості землі та фіксування її показників у всіх цивільно-правових угодах із земельними ділянками, у тому числі з їх частинами.

Література:

1. Носік В. В. Ринок земель. *Велика українська юридична енциклопедія. Т. 16: Земельне та аграрне право* / редкол.: М. В. Шульга (голова), В. В. Носік, П. Ф. Кулинич (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і прав ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2019. С. 549–551.
2. Шульга М. В. Ринок земель як передумова сталого розвитку сільських територій. *Досвід і проблеми інкорпорації, імплементації та*

адаптації екологічного законодавства: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 25 верес. 2013 р.) / Нац. гірн. ун-т. Дніпропетровськ, 2013. С. 76–79.

3. Гордєєв В. І., Федорович В. І. Ринок земель. *Велика українська юридична енциклопедія. Т. 16: Земельне та аграрне право / редкол.: М. В. Шульга (голова), В. В. Носік, П. Ф. Кулинич (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і прав ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2019. С. 64–70.*

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-30>

ON THE RELEVANCE OF ISSUES OF LEGAL PROTECTION OF NATURAL HABITATS OF WILD FLORA AND FAUNA

ЩОДО АКТУАЛЬНОСТІ ПИТАНЬ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРИРОДНИХ СЕРЕДОВИЩ ІСНУВАННЯ ДИКОЇ ФЛОРИ ТА ФАУНИ

Suprunova I. A. Супрунова І. А.

*Postgraduate Student at the Department
of Environmental Law
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine*

*аспірантка кафедри екологічного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Обраний Україною вектор на інтеграцію з Європейським Союзом (далі – ЄС) та практика імплементації міжнародно-правових документів у національне екологічне законодавство передбачають розробку та впровадження правового забезпечення охорони природних середовищ існування дикої флори та фауни.

Важливість зазначеної проблематики підкріплюється й тим, що, з одного боку, на сьогодні в Україні немає чітко вироблених комплексних державно-правових заходів у сфері охорони природних середовищ існування дикої флори та фауни, а з іншого – відповідні програми з цього питання вже добре реалізуються та застосовуються у міжнародному просторі, що зумовлює потребу в запозиченні зарубіжного досвіду для його використання у вітчизняному законодавстві.

Починаючи з другої половини ХХ ст. у центрі уваги міжнародної спільноти стає проблема збереження біологічного різноманіття. І хоча

окремі договори, спрямовані на збереження біоресурсів, можна зустріти на більш ранніх етапах розвитку міжнародного екологічного права, вести мову про цілісну концепцію збереження та сталого використання біорізноманіття стало можливим тільки з кінця минулого століття.

Основні підходи та принципи збереження та сталого використання біорізноманіття визначені багатьма міжнародними документами, ключове місце серед яких займають Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі 1979 р. (Бернська конвенція) та Конвенція про охорону біологічного різноманіття 1992 р. У країнах ЄС вони знайшли деталізацію у Директиві № 2009/147/ЄС про збереження диких птахів (Пташина директива), яка визначає спеціальні природоохоронні території, а також у Директиві № 92/43/ЄС про збереження природних оселищ та видів природної фауни і флори (Оселищна директива), яка визначає ділянки, важливі для ЄС, або об'єкти природи загальноєвропейського значення, в аспекті збереження біотичної та ландшафтної різноманітності.

Однією з ключових категорій, яка висвітлена у перерахованих вище документах, є оселищна концепція збереження біорізноманіття, тобто ідея збереження певних типів оселищ, як територій (місць) існування видів або їх груп, що мають важливе значення для збереження біорізноманіття Європи. Методологія оселищної охорони – це своєрідний інструмент уніфікації підходів до охорони біотичного та ландшафтного різноманіття в країнах Європи [1, с. 9].

Законом України від 18.03.2004 р. «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» наша держава заявила про свій намір узгодити методологію у сфері охорони природи з методологією, яка використовується в країнах ЄС. А вже через десять років, 27.06.2014 р., як відомо, була прийнята Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергетики і їхніми державами-членами, з іншої сторони, де в Додатку ХХХ до Глави 6 «Навколишнє природне середовище» Україна зобов'язалась поступово наблизити своє законодавство до законодавства ЄС у сфері охорони природи, зокрема впровадити положення Пташиної та Оселищної директив.

Оселищна концепція збереження біорізноманіття покликана вирішити практичні завдання територіальної охорони біорізноманіття, зокрема в регіонах з давньою історією господарського освоєння, де природні екосистеми збереглися лише фрагментарно, на малих ділянках, роз'єднаних великими просторами антропогенних ландшафтів. Вона є свого роду інструментом для визначення територій, охорона або

природоохоронний менеджмент яких є перспективним для збереження біотичної різноманітності [1, с. 10].

Необхідно вказати, що у процесі формування оселищної концепції збереження біорізноманіття майже кожна європейська країна стикається з рядом проблем щодо адаптації наявного традиційного наукового понятійно-термінологічного, концептуального та методологічного апарату з потребами оселищного підходу щодо збереження біорізноманіття. Аналіз чинного законодавства нашої країни показує, що Україна також наразі має ряд невирішених питань з приводу адаптації європейського законодавства.

Так, деякі положення чинних національних законів з охорони біорізноманіття на сьогодні не відповідають реаліям ХХІ століття. При цьому понятійний апарат галузевого законодавства повинен спиратися на термінологію та формулювання природничих наук у комплексі з аналізом практичного досвіду правової охорони біологічного різноманіття як в Україні, так і за її межами.

Особливою гостротою проблема активного впровадження в Україні принципів оселищного підходу до збереження біорізноманіття набула у зв'язку з проголошенням розбудови екологічної мережі керівним принципом розвитку територіальної охорони природи країни та закріпленням його на законодавчому рівні. В Україні були запроваджені дещо інші критерії до формування екомережі, що значною мірою зробило схеми екомережі України несумісними з аналогічними схемами європейських країн. Особливо відчутно це проявляється на прикордонних територіях, де виникає необхідність узгодження структури регіональних екомереж України з європейськими. Принциповим є фактичне ігнорування в Україні «оселищних критеріїв» вибору складових елементів екомережі й абсолютизація значення територій та об'єктів природно-заповідного фонду як основи екомережі [2, с. 13].

Наразі у Верховній Раді України зареєстровано проєкт Закону України «Про збереження природних оселищ та видів природної флори та фауни, що підлягають особливій охороні (про території Смарагдової мережі в Україні)» від 23.07.2021 р. № 4461-1. Його метою є визначення правових та організаційних засад формування територій Смарагдової мережі в Україні, проведення оцінки впливу на території Смарагдової мережі та управління такими територіями для збереження природних оселищ та видів природної флори та фауни, що підлягають особливій охороні в Європі, згідно з вимогами Бернської конвенції та з урахуванням вимог Пташиної та Оселищної директив [3].

Цей законопроект є альтернативним до проєкту Закону України «Про території Смарагдової мережі» (реєстр. № 4461 від 04.12.2020 р.) та

пропонує концепцію більш виваженого підходу врегулювання питань збереження природних оселищ та видів природної флори та фауни, що підлягають особливій охороні. Водночас, суттєві відмінності альтернативного проекту від основного та доопрацьованого полягають у тому, що в ньому є все ж таки ряд неузгодженостей, як на національному рівні, так і на міжнародному (наприклад, йде мова про різні підходи до здійснення оцінки впливу та провадженні планованої діяльності, неоднакове значення термінів, понять, вживаних у тексті), що свідчить про актуальність даної теми на сьогоднішній день.

Дійсно, на національному, європейському та міжнародному рівнях слід зміцнювати потенціал у галузі оцінки, вивчення та вдосконалення правового регулювання охорони природних середовищ існування дикої флори та фауни. А тому в подальшому необхідно дослідити таке регулювання в контексті відповідності міжнародно-правовим і європейським стандартам.

З огляду на викладене, можна зробити висновок, що цінність охорони природних середовищ існування дикої флори і фауни не можна ставити під сумнів. Використання європейського досвіду в Україні дасть, безперечно, позитивні результати щодо втілення в країні пріоритетів Бернської конвенції, насамперед у частині збереження рідкісних оселищ. Зменшення природного біорізноманіття займає особливе місце серед екологічних проблем сучасного світу, адже відбувається інтенсивне знищення природних екосистем та зникнення видів живих організмів. Саме тому ця сфера є вкрай актуальною та має велике теоретичне і практичне значення для подальших наукових досліджень.

Література:

1. Оселищна концепція збереження біорізноманіття: базові документи Європейського Союзу / за ред. О. О. Кагало, Б. Г. Проць. Львів: ЗУКЦ, 2012. 278 с.
2. Методи вивчення оселищного різноманіття / за ред. Б. Г. Проць, О. О. Кагало. Львів: Ліга Пресс, 2017. 61 с.
3. Проект Закону про збереження природних оселищ та видів природної флори та фауни, що підлягають особливій охороні (про території Смарагдової мережі в Україні): від 26.07.2021 р. № 2035-ІХ. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72597 (дата звернення: 17.07.2022).

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-31>

**THE NEED TO IMPLEMENT EUROPEAN DEFINITIONS
ON POLLUTION INTO UKRAINIAN ENVIRONMENTAL
LEGISLATION**

**НЕОБХІДНІСТЬ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ
ДЕФІНІЦІЙ ЩОДО ЗАБРУДНЕННЯ СЕРЕДОВИЩА
В УКРАЇНСЬКЕ ЕКОЛОГІЧНЕ ЗАКОНОДАВСТВО**

Uberman V. I. Уберман В. І.

*Ph. D. (Eng.), Leading Scientific
Researcher, Laboratory of Problems of
Water Quality Formation and Regulation,
Research Institution «Ukrainian Scientific
and Research Institute of Environmental
Problems» Ministry of Ecology and Natural
Resources of Ukraine
Kharkiv, Ukraine*

*кандидат технічних наук, провідний
науковий співробітник лабораторії
формування та регулювання якості вод
науково-дослідної установи
«Український науково-дослідний
інститут екологічних проблем»
Міндовкілля,
м. Харків, Україна*

Vaskovets L. A. Васьковець Л. А.

*Ph. D. (Biol.), Professor, Professor
at the Department of Occupational and
Environmental Safety, National Technical
University «Kharkiv Politechnic Institute»
Kharkiv, Ukraine*

*кандидат біологічних наук, професор,
професор кафедри безпеки праці
і навколишнього середовища
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»
м. Харків, Україна*

Правова регламентація надходження забруднювальних речовин (ЗР) у природні середовища з техногенних джерел є центральним та актуальним напрямом забезпечення якості цих середовищ, їх охорони. За доктринальними документами до 2025 р. передбачається імплементація Україною екологічних норм і стандартів права ЄС (*acquis*). Але на цьому шляху виникають багато наукових проблем та перешкод. Однією з них є **проблема гармонізації з екологічним законодавством ЄС норм-дефініцій базових українських законодавчих актів щодо окремих природних середовищ та впливів на них**. Складним технічним завданням є **офіційний переклад, адекватний українській усталеній термінології, суспільній традиції та практиці**.

Найбільшої уваги вимагає **проблема гармонізації дефініцій в українському водному законодавстві з екологічним законодавством ЄС**. В основу діяльності з охорони вод покладено еколого-правові поняття «забруднення» (З) та ЗР, якими окреслюються об'єкт, предмет та зміст діяльності із забезпечення якості води. Від коректного

визначення зазначених понять залежать цільові напрями, заходи та засоби впливу на джерела забруднення вод. Наукове вивчення зазначеної проблеми започатковано у [1]. Українські юридичні дефініції зазначених понять наведено у ст. 1 Водного кодексу України (ВКУ) [2], а європейські – у Водній рамковій директиві ЄС (ВРД) [4]. У визначенні першого з джерел міститься головна ознака речовини, що претендує на статус ЗР, яка з'явилася у редакції ВКУ від 25.10.2000 р. та існує до тепер. Нею є *привнесення хімічної речовини (або групи речовин) у водний об'єкт*. Аналіз поняття «привнесення», заснований на [4, с. 1111], свідчить, що ця ознака є ключовою у визначенні З і *надає останньому релятивний характер*. При скиданні ЗР у водний об'єкт привнесення має два аспекти: номінаційний та кількісний. За першим – вважається, що до матриці складу приймальної води додаються нові речовини. У кількісному аспекті «привнесення» означає, що маса або концентрація деяких речовин у приймальній воді збільшується внаслідок скидання. При розгляді кількісного аспекту також виникає питання про чітку фіксацію місця визначення концентрації у приймальному водному об'єкті (референтний пункт). Можливі також обидва випадки. Тобто сучасне водне законодавство України визнає як ЗР лише таку хімічну речовину (або її групу), яка з'являється або маса якої збільшується у приймальній воді внаслідок людської діяльності. Таке визначення спрямовує правовий регулювальний вплив не на зменшення небезпеки або шкоди довкіллю, а на дотримання референтного вмісту ЗР у воді. Відповідні визначення у ВРД, є принципово відмінними від ВКУ: за ст. 2(31) ВРД ««Забруднювач» означає будь-яку речовину, яка може викликати забруднення, зокрема, речовини, перелічені у Додатку VIII»; а за ст. 2(33) ««Забруднення» означає пряме чи непряме введення, в результаті діяльності людини, речовин чи тепла у повітря, воду чи землю, які можуть бути небезпечними для здоров'я людей або для якості водних екосистем або наземних екосистем, що безпосередньо залежать від водних екосистем, яке призводить до пошкодження матеріальної власності або до припинення чи погіршення функціонування комунальних служб або інших законних користувачів довкілля». Хоча визначення ЄС, як і ВКУ, обумовлює забруднення людською діяльністю, але має абсолютний характер. У тексті ВРД здійснюється юридичний поділ ЗР, виходячи з їх властивостей, цільових завдань та потреб законодавчого регулювання, на такі категорії: 1) речовини з індикативного переліку основних ЗР за груповими описами; 2) небезпечні речовини, за ст. 2(29) ВРД; 3) пріоритетні речовини, боротьба із забрудненням якими потребує першочергових заходів; 4) особливі (або специфічні) ЗР, що скидаються

в басейнах у великих обсягах і які поділяються за своїм походженням на синтетичні та несинтетичні. Відтак у ВРД визначальними ознаками ЗР є їх надходження внаслідок людської діяльності та можливість небезпечного впливу (у першу чергу на екосистеми). Показник «великих обсягів» конкретизується для певного водного басейну.

Отже, за українською дефініцією ознака «привнесення» у визначенні хімічної речовини як ЗР переводить її з категорії абсолютних до категорії релятивних (відносних) понять. Тобто «привнесення» є операційним поняттям, яке для свого визначення вимагає додаткових досліджень. Зазначені *особливості українського поняття ЗР принципово відрізняють його від європейського відповідника, значно ускладнюють адаптацію ВКУ до ВРД та викривляють вплив правового регулювання у ВКУ*. Наближення до європейських вимог ВРД вимагає змін у чинних наразі українських законодавчих поняттях З і ЗР та викликає необхідність у низці похідних дефініцій. Слід зазначити, що у Директиві 2010/75/ЄС [5] поняття З концептуально збігається із поняттям у ВРД.

Значно коректнішими є відповідні визначення стосовно атмосферного повітря. Закон України «Про охорону атмосферного повітря» (ЗУПОАП) [6] з 2001 р. подібно ВКУ містить визначення «забруднення атмосферного повітря» та «забруднююча речовина», але вони формально не пов'язані одне з одним. У цих визначеннях відсутня будь-яка релятивність, а правовий регулювальний вплив цілком спрямовано на забезпечення здоров'я людини та стан навколишнього природного середовища. Але європейський відповідник ЗУПОАП Директива 2008/50/ЄС [7] містить лише одну дефініцію «*pollutant*», яка визначає ЗР і не поширюється на речовини біологічного походження. Таке виключення у директиві відповідає визначенню «речовини» у [5]. В перекладі [7] використано мовно некоректний термін «забруднику» [4, с. 377]).

Найскладнішим є значення понять З та ЗР для визначення стану земель. Земельний кодекс України, спирається на їх інтуїтивне розуміння, тоді як Закон України «Про охорону земель» [8] надає достатньо складне для правозастосування визначення щодо поверхневої частини земель: «забруднення ґрунтів – накопичення в ґрунтах речовин, які негативно впливають на їх родючість та інші корисні властивості». Це визначення уточнюється у [9]: «забруднення земель – накопичення в ґрунтах і ґрунтових водах внаслідок антропогенного впливу пестицидів і агрохімікатів, важких металів, радіонуклідів та інших речовин, вміст яких перевищує природний фон, що призводить до їх кількісних або якісних змін». У законодавстві ЄС забруднення землі (ґрунту)

розглядається у [5], а також у Директиві 2004/35/ЄС [10], яка базується на принципі «забруднювач платить».

Отже, при гармонізації українського та європейського екологічних законодавств норми-дефініції щодо ЗР та З доцільно розглядати як базові об'єкти для порівняльних досліджень і домагатися їх уніфікації. Ліпшим місцем для цього є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», який наразі не містить жодної дефініції.

Література:

1. Уberman В. І., Васьковець Л. А. Наближення понять еколого-правового лімітування скидання речовин законодавства ЄС та України. *Юридичний вісник*. 2021. № 2. С. 105–117. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2149>.

2. Водний кодекс України. *Відомості ВР України*. 1995. № 24. Ст. 189. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text>

3. Директива 2000/60/ЄС про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_962#Text.

4. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К., Ірпінь. ВТФ «Перун». 2005. С. 377.

5. Директива 2010/75/ЄС про промислові викиди. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/%202010_75_%D0%84%D0%A1.pdf.

6. Закон України «Про охорону атмосферного повітря». *Відомості ВР України*. 1992. № 50. Ст. 678. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text>.

7. Директива 2008/50/ЄС про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_950#Text.

8. Закон України «Про охорону земель». *Відомості ВР України*. 2003. № 39. Ст. 349. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text>.

9. Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель». *Відомості ВР України*. 2003. № 39. Ст. 350. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text>.

10. Директива 2004/35/ЄС про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди, від 21 квітня 2004 року (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_965#Text.

**ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE.
FINANCE LAW. INFORMATION LAW**

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-32>

**SECURITY ISSUES OF THE IMPLEMENTATION
OF PREVENTIVE MEASURES OF DETENTION
AND HOUSE ARREST DURING MARTIAL LAW IN UKRAINE**

**БЕЗПЕКОВІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ
ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ ТА ДОМАШНЬОГО АРЕШТУ
ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ**

Bilak N. I. Білак Н. І.

*Candidate of Legal Sciences, Lawyer
co-founder CO «CF «Volunteer
movement »Ukraine»
Kyiv, Ukraine*

*кандидат юридичних наук, адвокат
співзасновник БО «БФ «Благодійний рух
«Юкрейн»
м. Київ, Україна*

Nazarchuk A. V. Назарчук А. В.

*Senior Assistant at the Department of
Administrative and Financial Law
National University
«Odesa Law Academy»
Odesa, Ukraine*

*старший лаборант кафедри
адміністративного та фінансового
права Національного університету
«Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна*

В Україні з 24 лютого 2022 року запроваджено воєнний стан, який триває досі. На жаль, більшість регіонів продовжують перебувати під постійними загрозами ракетних обстрілів. З метою збереження життя, у разі наявності оперативної інформації про наявність ризиків обстрілів, оголошується тривога, під час дії якої громадянам терміново потрібно слідувати в укриття та або інші безпечні місця. Інформація щодо стану захисних споруд цивільного захисту комунальної форми власності, із зазначенням адрес їхнього розташування публікується на офіційних веб сайтах місцевих органів влади, а також доводиться в інший спосіб до відома мешканців відповідних житлових районів.

З огляду на зазначене виникає потреба в дослідженні нормативно-правових актів, якими врегульовано випадки законних обмежень прав і свобод людини (в тому числі, на вільне пересування), та проведення відповідного аналізу щодо їх адаптації до нових умов життя під час війни.

Згідно ст. 64 Конституції конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України [3].

З метою забезпечення виконання особами, які мають статус «підозрюваного», «обвинуваченого» покладених на них процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам переховуватися або в інший спосіб перешкоджати кримінальному провадженню, до таких осіб в установленному законом порядку може бути застосовано запобіжний захід.

Видами запобіжних заходів є: 1) особисте зобов'язання; 2) особиста порука; 3) застава; 4) домашній арешт; 5) тримання під вартою [5].

Домашній арешт та тримання під вартою є тими видами запобіжного заходу, які повністю або частково обмежують права людини на вільне пересування. В окремих випадках, Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) прямо передбачено обов'язок застосування одного із вище перелічених видів запобіжних заходів. Наприклад, згідно КПК України, під час дії воєнного стану до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109-114-1, 258-258-5, 260, 261, 437-442 Кримінального кодексу України [4] (далі – КК України), за наявності ризиків, зазначених у статті 177 КПК України, застосовується запобіжний захід у вигляді тримання під вартою.

Дослідження питання обрання запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту та тримання під вартою набувають особливої актуальності в умовах дії воєнного стану. Вважаємо, що у кожному індивідуальному випадку при обранні виду запобіжного заходу слід всесторонньо враховувати наявність усіх обставин, ризиків, а також безпекових загроз для життя особи або життя інших людей, якими особа яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення опікується (наприклад, неповнолітні діти, батьки). Окрема оцінка повинна надаватись стану оперативної обстановки в місцевості, де буде (за умови його обрання) реалізовано дію запобіжного заходу (зокрема, чи перебуває відповідний населений пункт, де підозрюваний, обвинувачений повинен знаходитись під домашнім арештом або утримуватись під вартою під загрозою ракетних обстрілів).

Окрім цього, вважаємо, що обираючи запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, яким встановлено заборону залишати місце свого проживання цілодобово або у нічний період часу, слідчий суддя, суд має враховувати наявність реальних загроз для життя підозрюваного, обвинуваченого, у випадках оголошення повітряної тривоги або ж необхідності термінової евакуації. В цьому контексті важливо наголосити, що підозрюваний або обвинувачений може самостійно

виховувати дітей або здійснювати догляд за близькими родичами, тому накладення обмежень щодо домашнього арешту фактично обмежує права і цих осіб, та створюють відповідні ризики для життя в умовах воєнного стану.

З огляду на зазначене, вважаємо що при обранні запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту в ухвалі слідчого судді, суду повинні передбачатись виключні випадки, за яких підозрюваний, обвинувачений може покинути місце постійного проживання. Зокрема, до таких випадків може бути віднесено необхідність надання невідкладної медичної допомоги з можливістю, за нагальної необхідності, відвідування лікувальних закладів для підозрюваного, обвинуваченого або їх малолітніх дітей (якщо особа самостійно виховує дітей та проживає тільки з ними), у разі загострення стану здоров'я, що може зумовити в будь-який момент потребу виїзду до медичного закладу (в тому числі, в нічний або ранній час).

При обранні запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, на обвинуваченого, підозрюваного слідчим суддею, судом можуть покладатись додаткові процесуальні обов'язки, визначені ст.194 КПК України, а саме: 1) перебувати до визначеної службової особи із встановленою періодичністю; 2) не відлучатися із населеного пункту, в якому він зареєстрований, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду; 3) повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та/або місця роботи; 4) утримуватися від спілкування з будь-якою особою, визначеною слідчим суддею, судом, або спілкуватися з нею із дотриманням умов, визначених слідчим суддею, судом; 5) не відвідувати місця, визначені слідчим суддею або судом; 6) пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежності; 7) докласти зусиль до пошуку роботи або до навчання; 8) здати на зберігання до відповідних органів державної влади свій паспорт (паспорти) для виїзду за кордон, інші документи, що дають право на виїзд з України і в'їзд в Україну; 9) носити електронний засіб контролю [5].

Щодо процесуального обов'язку підозрюваного, обвинуваченого здати на зберігання до відповідних органів державної влади свій паспорт (паспорти) для виїзду за кордон, інші документи, що дають право на виїзд з України і в'їзд в Україну, як правило слідчий суддя, суд не вказують до якого саме органу потрібно знати ці документи, який порядок передачі (зокрема, строки, оформлення документів про передачу). Також останнім часом існують непоодинокі випадки, за яких в особи примусово вилучають одночасно паспорт громадянина України та паспорт для виїзду за кордон ще на етапі затримання, при цьому не оформлюють такі дії жодним документом, що є протиправним. Оскільки

додатковий обов'язок передбачає виявлення власної волі, та повинен виконуватись у разі його ухвалення в рішенні слідчого судді, суду.

Також, важливо врахувати, що паспорт громадянина України згідно закону не є документом, який надає право виїзду за кордон та не може бути просто вилученим, що підтверджується наступним.

Відповідно до ст.ст. 16, 21 Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» оформлення, видача, обмін документів, їх пересилання, вилучення, повернення державі та знищення відбуваються в порядку, встановленому законодавством, якщо інше не передбачено цим Законом. Паспорт громадянина України є документом, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України. Оформлення, видача, обмін паспорта громадянина України, його пересилання, вилучення, повернення державі та знищення здійснюються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [7].

Реалізація права на вилучення уповноваженим суб'єктом документів відповідно до Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» [7] можлива лише у разі використання особою документів з метою вчинення кримінального правопорушення на території України чи за кордоном, підроблення або в інших випадках, передбачених законом.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» документами, що дають право громадянину України на виїзд з України і в'їзд в Україну, є: паспорт громадянина України для виїзду за кордон; дипломатичний паспорт України; службовий паспорт України; посвідчення особи моряка; посвідчення члена екіпажу; посвідчення особи на повернення в Україну (дає право на в'їзд в Україну). У передбачених міжнародними договорами України випадках замість документів, зазначених у частині першій цієї статті, для виїзду з України і в'їзду в Україну можуть використовуватися інші документи [10].

Згідно Правил перетинання державного кордону громадянами, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 р. №57 передбачено, що перетинання громадянами України державного кордону здійснюється в пунктах пропуску через державний кордон та пунктах контролю (далі – пункти пропуску), якщо інше не передбачено законом, за одним з таких документів, що дають право на виїзд з України і в'їзд в Україну: 1) паспорт громадянина України для виїзду за кордон; 2) дипломатичний паспорт; 3) службовий паспорт; 4) проїзний документ

дитини (чинний протягом строку, на який він виданий); 5) посвідчення особи моряка; 6) посвідчення члена екіпажу [9]. Таким чином, даний перелік не містить паспорта громадянина України, як підстави для виїзду за кордон.

Окрім цього, при вилученні паспорта громадянина України у підозрюваного, обвинуваченого слід враховувати, що із запровадженням в Україні воєнного стану, додатково також визначено обов'язок громадян України носити при собі документ, що посвідчує особу. Відповідно до ст. 13 Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України», посвідчують особу чи її спеціальний статус», до документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України віднесено: а) паспорт громадянина України; б) паспорт громадянина України для виїзду за кордон; в) дипломатичний паспорт України; г) службовий паспорт України; г) посвідчення особи моряка; д) посвідчення члена екіпажу; е) посвідчення особи на повернення в Україну; є) тимчасове посвідчення громадянина України [7].

Право на проведення перевірки документів, які посвідчують особу під час запровадження воєнного стану надано відповідним уповноваженим особам Національної поліції, СБУ, Національної гвардії, Держприкордонслужби, ДМС, Держмитслужби та Збройних Сил, які визначені в наказі коменданта. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану» від 29 грудня 2021 р. № 1456 у разі відсутності в особи документів, передбачених пунктом 7 цього Порядку, уповноважена особа **затримує таку особу** для її встановлення на строк, передбачений Кодексом України про адміністративні правопорушення [8]. З огляду на зазначене, за порушення вимоги носіння документу, що підтверджує особу, підозрюваного, обвинуваченого може бути безпідставно притягнуто до адміністративної відповідальності.

Аналогічні вимоги, встановлено із запровадженням заходів боротьби із всесвітньою пандемією. Так, відповідно до змін, що внесені до постанови Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2020 року № 1236 «Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» у період карантину заборонено перебування на вулицях без документів, що посвідчують особу [6].

За порушення, таких вимог передбачено статтею 44-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення, передбачено адміністративну відповідальність у вигляді штрафу [2].

Таким чином, встановлення слідчим судом при обранні запобіжного заходу додаткового обов'язку щодо здачі на зберігання до відповідних органів державної влади свого паспорту для виїзду за кордон, інших документів, що дають право на виїзд з України створює правові підстави правової невизначеності, можливості притягнення підозрюваних, обвинувачених осіб до адміністративної відповідальності, їх тимчасового затримання та інших негативних наслідків (зокрема, неможливість зібрання доказів, характеристик, безперешкодний доступ в приміщення суду тощо), а також суперечить завданням кримінального провадження (ст. 2 КПК України) в частині захисту особи від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [5].

Водночас ст. 6 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» містить пряму норму, яка передбачає тимчасове обмеження права громадянина України на виїзд з України серед яких є випадок, за якого стосовно особи у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством, застосовано запобіжний захід, за умовами якого йому заборонено виїжджати за кордон, – до закінчення кримінального провадження або скасування відповідних обмежень [10]. Зазначене засвідчує, відсутність необхідності додатково вказувати обов'язок щодо здачі закордонного паспорту у разі обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, оскільки на рівні закону встановлено порядок обмеження виїзду громадян. І навіть за наявності на руках закордонного паспорту, таку особу має бути обмежено у праві виїзду.

Згідно існуючої практики, ЄСПЛ визнано, що абстрактна можливість перешкоджання кримінальному провадженню є недостатньою для обґрунтування обрання запобіжного заходу. Виходячи із правової позиції ЄСПЛ при розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу слідчий суддя, суд у кожному випадку повинен принципово та критично ставитись до доводів прокурора та

слідчого, які обґрунтовують необхідність застосування саме цього запобіжного заходу, об'єктивно оцінюючи його переконливість. Прокурор повинен довести, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не може запобігти ризикам передбачених ст. 177 КПК України. У рішенні ЄСПЛ у справі «Клишин проти України» зазначено, що наявність кожного ризику повинна носити не абстрактний, а конкретний характер та доводитись відповідними доказами [1].

Висновки. З огляду на зазначене вважаємо, що кримінально процесуальне законодавство в частині обмеження права на пересування слід адаптувати до умов воєнного стану, передбачивши необхідність встановлення можливості для осіб, відносно яких обрано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту покидати в обраний для них час місце проживання в безпекових цілях на час дії повітряної тривоги з урахуванням часу необхідного для того щоб пройти в укриття та назад.

За можливості в клопотанні про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та відповідно ухвалі слідчого судді, судді, повинно бути відображено найближчі від місця проживання особи (відносно якого прийнято запобіжний захід у вигляді домашнього арешту) розташування укриття.

Також на рівні Міністру необхідно переглянути можливість перепрофілювання законсервованих установ, які перебувають в більш безпечних районах переміщення в резервні приміщення, де можуть насамперед утримуватись особи, узяті під варту. Зазначена пропозиція обґрунтовується тим, що камерне утримання значної кількості осіб, узятих під варту, недостатність персоналу слідчих ізоляторів, відсутність належно обладнаних укриттів в достатній кількості, багатопверховість будівель слідчих ізоляторів, їх аварійний стан, та інші фактори, фактично унеможливають слідування в місця укриття та або вжиття самостійних дій із рятування ув'язнених, у разі можливого ракетного обстрілу, пожежі, тощо.

Література:

1. Єдиний реєстр судових рішень: офіційний веб сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 23.07.2022р.).
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 22.07.2022 р.).
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 20.07.2022 р.).

4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 23.07.2022 р.).

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 23.07.2022 р.).

6. Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: постанова КМУ від 09.12.2020 № 1236. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1236-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.07.2022 р.).

7. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус: Закон України від 20.11.2012 р. № 5492-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text> (дата звернення: 21.07.2022 р.).

8. Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану: постанова КМУ від 29.12.2021 р. № 1456. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1456-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.07.2022 р.).

9. Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України: постанова КМУ від 27.01.1995 № 57. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.07.2022 р.).

10. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України від 21.01.1994 р. № 3857-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12#Text> (дата звернення: 24.07.2022 р.).

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-33>

**TO THE DISCUSSION ON THE TOPIC OF REALIZATION
BY THE PEOPLE OF UKRAINE OF THE POWERS
OF THE OWNER OF NATURAL OBJECTS**

**ДО ДИСКУСІЇ НА ТЕМУ РЕАЛІЗАЦІЇ НАРОДОМ УКРАЇНИ
ПРАВОМОЧНОСТЕЙ ВЛАСНИКА ПРИРОДНИХ ОБ'ЄКТІВ**

Branovytskyi V. V. Брановицький В. В.

ORCID ID: 0000-0002-4339-2214

Attorney at Law, Senior partner Law Firm

“KB Partners»

PhD in Economics

Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-4339-2214

адвокат, старший партнер

АО «КБ Партнерс»

кандидат економічних наук

м. Київ, Україна

Питання визнання народу України (далі – народ) реальним суб'єктом права власності на природні об'єкти є достатньо дискусійним через відсутність підтримки ідеї про його самостійність та певної політизації положень Основного закону України з боку правознавців. З цього приводу висувається чимало доводів, більшість з яких не мають, на нашу думку, належного обґрунтування [1]. Тим не менш, як у наукових джерелах, так і в офіційних документах пропонується різне бачення способів тлумачення ст.ст. 13 – 14 Конституції України [2] (далі – КУ). У межах даних тез ми пропонуємо зупинитись на аналізі одного з таких підходів, запропонованого Конституційним Судом України (далі – КСУ), яке стосується правомочностей народу як власника природних ресурсів [3] та вивчення якого дозволить більше наблизитись до дійсного й коректного розуміння окресленої проблематики.

А саме зауважимо, що КСУ у проекті рішення щодо тлумачення названих вище статей КУ [3] приходить до думки, що народ може самостійно реалізовувати усі три складові права власності на природні ресурси, зокрема на землю, якими є права володіння, користування і розпорядження [3]. Але, якщо можливість безпосередньої реалізації права володіння не викликає у нас заперечень, то з приводу останніх двох правомочностей варто детальніше ознайомитись із позицією КСУ. Так, у п. 3.4 проекту рішення зазначено, що реалізація правомочності народу щодо користування землею здійснюється шляхом: надання кожному громадянину можливості використовувати відповідно до закону природні якості землі; забезпечення рівного доступу громадян до користування землею [3]. Іншими словами, КСУ встановлює, що у ч. 2 ст. 13 КУ закріплено право користування як складову права власності

народу. Така позиція знаходить свою підтримку і серед вчених, які наголошують на аналогічному розумінні правомочностей народу [4].

Однак, звернімо увагу, що, відповідно до ч. 1 ст. 13 КУ, права власника від імені народу здійснюється органами публічної влади [2]. Через це позиція КСУ викликає певні сумніви стосовно її узгодженості з КУ в зазначеній вище частині, адже якщо названі права реалізуються через органи публічної влади, то це стосується і прав користування та розпорядження. Тоді виникає питання, чому КСУ стверджує, що правомочність користування розкрита у ч. 2 ст. 13 КУ і реалізується кожним громадянином?

На нашу думку, для вирішення поставленого питання слід виходити з того, що ч. 1 ст. 13 КУ закріплює за органами публічної влади повноваження зі здійснення прав власника народу лише у межах, встановлених КУ [2]. Відповідно, можна припустити, що права кожного громадянина на користування природними об'єктами права власності народу знаходяться поза цими межами. Проте чи можна розглядати право кожного громадянина як спосіб реалізації права користування народом самостійно, адже носієм цього права є саме народ? На нашу думку, ні, адже народ є поняттям, узагальнюючим одразу усю сукупність громадян, а тому дії кожного окремого громадянина не стануть одночасно діями народу. У свою чергу, якщо народ може діяти або безпосередньо, або через органи публічної влади, то реалізація прав кожним громадянином не є реалізацією прав народу. Відповідно, варто відмежовувати права кожного громадянина на користування природними об'єктами від права власності народу на них. У такому разі можна дійти до висновку, що право користування природними об'єктами права власності народу є самостійним правом кожного громадянина України, який ним наділений з тієї причини, що він є частиною народу – власника цих природних об'єктів. І це право є окремим від загального права власності народу, яке реалізується виключно через органи публічної влади.

Що стосується надання органами публічної влади громадянам можливості використовувати природні об'єкти та забезпечення їм рівного доступу до них, про які йде мова у проєкті рішення КСУ [3], то, на нашу думку, зазначені повноваження не є проявами права користування як складової права власності народу. Натомість, наголосимо на тому, що вони кореспондують конституційному праву кожного громадянина, закріпленому у ч. 2 ст. 13 КУ і пов'язані із забезпеченням його реалізації. Це наводить на міркування, що зазначені повноваження є не напрямками реалізації права народу на користування

природними об'єктами, а способом забезпечення реалізації права кожного громадянина на користування ними.

Щодо права розпорядження природними об'єктами, то воно, на думку КСУ, може реалізуватись народом самостійно. Так, землею народ може розпоряджатись як складовою територією України, наприклад, шляхом передачі частини землі іншій державі або отримання землі від неї, змінюючи розмір території України [3]. Аналогічної позиції дотримуються й окремі науковці [4]. Але, на нашу думку, такий погляд є некоректним, адже можливість зміни території, на нашу думку, пов'язана безпосереднім чином з обов'язком народу із захисту територіальної цілісності України (ст. 17 КУ), який відокремлено від права власності на природні об'єкти (ст. 13 КУ) [2]. Та й територія держави є поняттям іншого значення, аніж природні об'єкти. Хоча, маємо зауважити, що підхід, за якого, характеризуючи категорію «території держави», вчені вдаються до характеристики різновидів природних ресурсів, також зустрічається у науковій літературі [5; 6]. З точки зору географії та за необхідності описати простір, на який поширюється територія держави, такий підхід можна виправдати, але ототожнення правового режиму території держави і правових режимів природних об'єктів і їх ресурсів, які на ній знаходяться, на нашу думку, є некоректним і не повинно мати місце у наукових джерелах. Зокрема, звернімо увагу на те, що народ, як закріплено у ч. 1 ст. 13 КУ, має право розпоряджатись природними об'єктами, які знаходяться у межах території України [2]. Тобто це право стосується того, що знаходиться в межах території, і жодним чином не стосується самої території та її кордонів. До того ж, зауважимо, що розпорядження природними об'єктами та зміна території здійснюються за різними процедурами, різними суб'єктами, на підставі різних нормативно-правових актів, а також мають різні правові наслідки. Зміна території безпосереднім чином пов'язана з організацією та існуванням держави (територія є однією з головних рис держави [5; 6]), тоді як розпорядження природними об'єктами – із задоволенням потреб іншого характеру (як то майнового, оздоровчого, рекреаційного тощо). Отже, на нашу думку, у вказаний КСУ спосіб право власності народу на природні об'єкти не реалізується.

Таким чином, підсумовуючи викладене, підкреслимо, що права володіння, користування і розпорядження природними об'єктами, як складові права власності народу, реалізуються за звичайних обставин органами публічної влади від його імені. Право громадян на користування природними об'єктами народної власності не є правомочністю права власності народу, оскільки народ та кожний

окремий громадянин є різними суб'єктами права. Натомість воно є самостійним конституційним правом громадян, яким вони наділені внаслідок свого статусу, як частини народу. Отже, опираючись на вказане, ми не можемо погодитись із позицією КСУ з приводу розуміння права власності народу на природні об'єкти.

Література:

1. Брановицький В. До дискусії з приводу співіснування народної та інших форм власності на природні об'єкти. *Адміністративне право і процес*. 2020. № 3(30). С. 53-68.

2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.

3. Проект рішення Великої палати КСУ у справі за офіційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень першого речення частини першої статті 13, частини першої статті 14 Конституції України від листопаду 2020 року. URL: https://ru.scribd.com/document/482832021/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BA%D1%82-pdf?fbclid=IwAR3vdMqgAaFq_2NKH2R4av8JPAGkM4CKer52UW6DnXr0cTgQdjSvPNjnak8 (дата звернення: 29.07.2022)

4. Костяшкін І. О. Окремі аспекти реалізації права власності на землю Українського народу. *Університетські наукові записки*. 2017. № 63. С. 204-214.

5. Паламарчук В. Теоретико-правові основи розуміння державної території України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 182-186.

6. Шкабаро В. М., Ященко В. М. Територія як ключова ознака держави та її характеристики. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки»*. 2015. № 2 (7). С. 56-51.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-34>

**NATIONAL SPORTS FEDERATIONS IN UKRAINE:
FEATURES OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS**

**НАЦІОНАЛЬНІ СПОРТИВНІ ФЕДЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ:
ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО
СТАТУСУ**

Vahin O. A. Вагін О. А.

Applicant здобувач

*Zaporizhzhia National University
Zaporizhzhia, Ukraine*

*Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна*

Протягом останніх 30 років з моменту відновлення української незалежності фізична культура і спорт є важливою складовою повсякденної реальності. Так Закон України Про фізичну культуру і спорт у статті 4 закріплює, що фізична культура і спорт є одними з пріоритетних напрямків гуманітарної політики держави, а також визнає їх роль у формуванні здоров'я як окремих осіб, так і здорової нації в цілому, розвитку моральних та етичних якостей осіб, що залучені до фізичної культури та спорту, а також у відстоюванні загальнолюдських цінностей, справедливості, людської поваги та гендерної рівності

Визначення адміністративно-правового статусу національних спортивних федерацій є важливою складовою вирішення проблеми подальшого розвитку в Україні як спорту найвищих досягнень, так і масового спорту. Виходячи з задекларованої державою важливості спорту для держави та суспільства вважаємо за необхідне дослідження як правового статусу національних спортивних федерацій, так і засад їх діяльності.

Активний внесок в дослідження та розвиток спортивного права внесли Василенко М.Д., Джафарова О.В., Зозуля І.В., Довгань О.І, Іванов В.О., Бордюгова Г.Ю., Тіхонова М.А. та ін.

Поняттю адміністративно-правового статусу громадських об'єднань та виокремленню його елементів присвячували свої роботи Курило С.Д., Мещерякова О.В., Колпаков В.К., Додіна Є.С., Бахрах Д.Н. та ін.

Так у зазначених вище працях акцент робився на дослідження поняття адміністративно-правового статусу та його складових елементів або основних засадничих категорій спортивного права в цілому, як частини адміністративного права, а не адміністративно-правовому статусу національних спортивних федерацій.

Адміністративно-правовий статус притаманний різним суб'єктам: фізичним особам, органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування, судам тощо, але оскільки в Україні всі національні спортивні федерації за своєю організаційно-правовою формою є громадськими організаціями чи громадськими спілками, то нас цікавить саме адміністративно-правовий статус об'єднань громадян.

Так В.Б.Авер'янов дає наступне поняття адміністративно правового статусу: «сукупність прав та обов'язків, які реалізуються в адміністративних правовідносинах, що виникають між громадськими об'єднаннями і державними органами, органами місцевого самоврядування» [1, 251]. Є.Є.Додіна визначає адміністративно-правовий статус громадських організацій як «правове положення громадської організації у відносинах із суб'єктами виконавчої влади, врегульоване нормами конституційного та адміністративного права», тобто мова йде саме про ті сфери діяльності громадських об'єднань, в яких їх публічна діяльність стосується органів державної влади та місцевого самоврядування [2, 8].

Щодо самих елементів адміністративно-правового статусу громадських об'єднань, то їх доволі влучно виокремила М.С.Цьвок: **правосуб'єктність, права, обов'язки, гарантії, обмеження, відповідальність за вчинення правопорушення** [3, 348]. Далі розглянемо, як ці елементи відносно саме НСФ та у порівнянні зі спортивними федераціями без статусу національної.

Адміністративна правосуб'єктність громадських об'єднань полягає у адміністративній правоздатності, дієздатності та деліктоздатності. У випадку з НСФ їх правосуб'єктність відрізняється від інших спортивних федерацій в тому аспекті, що вони отримують можливість набувати додаткові права та обов'язки завдяки своєму статусу.

Конституція України та закони України наділяють об'єднання громадян певними **правами**, які останні можуть використовувати для досягнення своїх статутних завдань та цілей.

Специфічними правами наділені і НСФ. Серед них можна виділити

- право отримувати фінансову підтримку на розвиток відповідного виду спорту, проведення спортивних заходів (ч. 10 ст. 20 ЗУ Про ФКіС),
- право на допомогу у розвитку матеріально-технічної бази відповідного виду спорту (ч.5 ст.24 ЗУ Про ФКіС),
- право вносити пропозиції щодо проведення міжнародних змагань на території України (ч.5 ст.45 Про ФКіС) тощо [4].

Бахрах Д.Н. серед **адміністративно-правових обов'язків** суб'єктів виділяє абсолютні, тобто такі, які покладаються на кожного суб'єкта,

незалежно від обставин, та відносні, які виникають на підставі певних специфічних дій суб'єкта [7, 34-35].

В даному випадку нас цікавлять саме відносні обов'язки, оскільки на НСФ покладена ціла низка додаткових у порівнянні зі іншими спортивними федераціями. НСФ відповідно до ЗУ Про ФКіС зобов'язані:

- забезпечувати розвиток відповідного виду спорту;
- представляти вид спорту у міжнародних спортивних федераціях та на міжнародних спортивних змаганнях, проводити змагання;
- вносити пропозиції щодо формування національних збірних команд (ч.1 ст.37 ЗУ Про ФКіС) тощо [4].

Авер'янов В.Б. визначив **адміністративно-правові гарантії** як комплекс адміністративно правових засобів, що забезпечують повноту, стійкість та стабільність прав та свобод суб'єкта у сфері державного управління. Тобто адміністративно-правові гарантії стосовно громадських об'єднань є системою інструментів та умов, передбачених нормами права, за допомогою яких досягається адміністративно-правове забезпечення фактичної реалізації прав та виконання обов'язків, які притаманні певному громадському об'єднанню.

Законодавець надає такі гарантії НСФ:

- ексклюзивність представництва (ч. 7 ст. 20 ЗУ Про ФКіС);
- матеріально-технічна та фінансова допомога (ч. 10 ст. 20 т.с.);
- участь у прийнятті рішень щодо проведення змагань та формування національних збірних.

Наступний елемент адміністративно-правового статусу громадських об'єднань, такий як **адміністративно-правові обмеження**, базується на ст. 4 ЗУ «Про громадські об'єднання». А ні цей закон, а ні ЗУ «Про ФКіС» не містять додаткових обмежень для НСФ у порівнянні з іншими спортивними федераціями чи з іншими недержавними громадськими організаціями.

Щодо **порушення законодавства**, то з одного боку права громадських об'єднань захищаються державою від порушень з боку третіх осіб, а з іншого – як громадські організації в цілому, так і їх посадові особи зокрема, несуть відповідальність перед законом за порушення встановлених приписів.

У порівнянні з іншими об'єднаннями громадян та спортивними федераціями, додатковою відповідальністю для НСФ в разі порушення законодавства можна вважати позбавлення статусу національної або відхилення документів такої федерації для участі в новому конкурсі через невідповідність кваліфікаційним вимогам.

Підсумовуючи, варто зазначити, що адміністративно-правовий статус національних спортивних федерацій в Україні значно відрізняється від адміністративно-правового статусу інших спортивних федерацій. Законодавець надає НСФ цілу низку додаткових прав, одночасно покладаючи і додаткові обов'язки. Незалежність діяльності, а також права та інтереси НСФ гарантуються та охороняються державою.

Література:

1. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у 2-х т. : Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). Київ: Юридична думка, 2004. 584 с.
2. Додіна Є. Є Адміністративно-правовий статус громадських організацій в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2002. 21 с.
3. Цьвок М. С. Адміністративно-правовий статус недержавних громадських організацій в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2017. № 861. С. 346–353.
4. Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24.12.1993 р. № 3808-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12>.
5. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.
6. Про затвердження Положення про надання на конкурсних засадах спортивній федерації статусу національної та позбавлення такого статусу: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.01.2012 р. № 22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/22-2012-п>.
7. Бахрах Д. Н. Административное право: Учебник для вузов. М., 1999. 368 с.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-35>

**MODERNIZATION OF THE CIVIL SERVICE SYSTEM:
EUROPEAN EXPERIENCE FOR UKRAINE**

**МОДЕРНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ПРОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ
СЛУЖБИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ**

Hryshchuk A. B.

*Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department of
Administrative and Legal Discipline
Institute of Law of Lviv State University
of Internal Affairs
Lviv, Ukraine*

Гришук А. Б.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри
адміністративно-правових дисциплін
Інституту права
Львівського державного університету
внутрішніх справ
м. Львів, Україна*

Інститут державної служби України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про державну службу», розпочав свій шлях на євроінтеграційний розвиток [1, с. 25-31].

Проведення в Україні адміністративної реформи та її основного напрямку реформування державної служби в першу чергу залежить організації діяльності державного механізму. Основним елементом організації та функціонування державного апарату є прийняття та проходження державної служби, від власне результату функціонування якого залежить результат ціле, що були визначені адміністративною реформою.

Цікавим є те, що у більшості держав світу модернізацію (усучаснення) було розпочато доволі давно приблизно у 70-80-тих роках минулого століття, важливим в цьому випадку є те, що по-перше: модернізація показала прекрасні результати, і по-друге: необхідно з ціллю визначення ефективних засобів проходження державної служби в Україні слід розглянути зарубіжний досвід реформування та проходження державної служби, що має вагоме значення для покращення проходження державної служби в Україні в умовах адміністративної реформи, яка триває й до сьогодні.

Наприклад, важливим фактом є те, що наприкінці 1940-х років Франція була першою державою, яка реалізувала реформування державної служби [2, с. 448]. У 1970-х роках реформа державної служби розпочалась у Сполучених Штатах Америки [3, с. 123]. Велика Британія реформу системи державної служби розпочала приблизно у 1971-1988 р.р. [4, с. 213] тощо.

Отже, для раціонального та практичного запозичення досвіду зарубіжних держав у проходженні державної служби, необхідно виокремити ряд провідних держав та виділити в них особливості проходження служби.

Аналізуючи та узагальнюючи наукові джерела, що визначають європейський досвід модернізації державної служби, можна узагальнити, що в основі організації європейської державної служби передбачені колективні (спільні) принципи:

- неупередженість та доброчесність державних службовців;
- їх незалежність від політичного керівництва;
- державний службовець служить народові, а не керівництву;
- розподіл адміністративних і політичних посад.

Спільними рисами трансформаційних перетворень у країнах Центрально-Східної Європи була їх спрямованість на демократію та ринок [5, с. 383].

«Основною метою адміністративних реформ, що проводились у європейських країнах було необхідністю вирішення одного або кількох завдань: підвищення якості функціонування системи державних органів; збільшення довіри населення до держави; перетворення держави на надійного роботодавця, який може залучити необхідну кількість службовців потрібної кваліфікації і одночасно здійснювати державний контроль на їх утримання» [5, с.382].

Важливою метою модернізації державної служби в Центрально-Східній Європі стала зміна можливостей реалізації функцій держави у світі. Держава ініціює процеси вирішення суспільних проблем і виступає свого роду посередником. Основними функціями держави стають: стимулювання, активізація та ініціювання [6, с. 8].

Для України на даний час необхідною є модернізація державної служби через ряд факторів, один з яких є власне незадоволення громадян діяльністю органів державної влади, які мають виконувати свою роботу ефективно та якісно. Варто зазначити, що певний відсоток населення держави вважає незважаючи на рівні державної служби на яких перебувають державні службовці є непрофесійними та корумпованими, тому й є неповна довіра до інституту державної служби. Одночасно існує й такий факт, що самі державні службовці вважають що їх праця є «недооціненою», а самі недоліки та проблеми у роботі, що виникають зумовлені низьким фінансуванням та численними реорганізаціями за останні роки [7, с. 100-101].

Метою модернізації державної служби є «створення» професійних державних службовців, що добре розумію, та усвідомлюють інтереси усіх соціальних груп, що є в державі, це і є на нашу думку основа по

справжньому демократичної держави, як вміє та може вирішувати проблеми управління за для досягнення інтересів усіх людей, а не конкретно лише якоїсь групи.

Можна виділити дві історичні стадії модернізації:

- первинну, при переході до індустріального суспільства;
- вторинну, при переході до суспільства, що базується на знаннях [8].

Особливістю сучасного періоду модернізації державної служби є те, що стабільність поступається місцем постійним змінам.

Основою алгоритму модернізації системи державної служби є на нашу думку три етапи:

- 1) розробка та прийняття прогресивної нормативно-правової бази;
- 2) формування стабільно-функціональних інститутів організації системи державної служби;
- 3) підвищення ефективності системи на основі моніторингу, аналізу та оцінки наявних проблем та розробленої інноваційної моделі державної служби.

Аналізуючи особливості модернізації системи державної служби в Україні в умовах глобалізації говорить про те, що основними проблемами є:

- відсутність цілісної концептуальної основи модернізації;
- невизначена загальновизнана суспільством модернізації державної служби, а відповідно і шляхи напряму, механізми, інструменти, інші засоби її модернізації.

Модернізуючи державну службу України, важливо врахувати особисті історичні, культурні, політичні, людські ресурси, а також вплив процесів глобалізації. Кожна держава має індивідуально вирішувати проблему того, як модернізувати інститути державної служби, як вникнути в світову систему враховуючи внутрішню ситуацію в кожній конкретній державі окремо [9, с.252-253].

Успіх модернізованих перетворень залежить від того як члени суспільства усвідомлюють та сприймають суть перетворень що відбуваються та їх наслідки. Ефективність діяльності державних службовців не через виконання формальних юридичних норм, а за результатами практичної діяльності органів державної влади, якості реалізації та вирішенні основних питань життя кожної людини по окремої та суспільства в цілому.

Результат модернізації безпосередньо залежить від рівня її підтримки зі сторони суспільства, якості зворотного зв'язку з населенням, рівня співпадінь очікувань громадян від змін та їх реального втілення в життя модернізаційних процесів.

З вище наведеного варто підкреслити той факт, що беручи до уваги основні елементи інтеграції України у Європейське співтовариство у сфері державної служби, необхідним є певною мірою доповнення з боку законодавця Закону України «Про державну службу», що стосується визначення поняття дисциплінарна відповідальність, уточнення поняття що стосується категорії «В» державної служби, осіб хто конкретно до неї відноситься тощо.

Основним аспектом слід наголосити необхідним є визначення, по-перше: безстроковості проходження державної служби (безстрокові трудові відносини); по-друге: висока заробітна плата та соціальне забезпечення державних службовців; по-третє службове зростання (просування по службі), яке залежить від стажу роботи, досвіду роботи та інших досягнень службовця.

Література:

1. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктна законотворчість: поняття і функції. Право України. 2002. № 6. С. 25–31.

2. Атаманчук Г. В. Сущность государственной службы: история, теория, закон, практика [Текст]. Г. В. Атаманчук. М.: Изд-во РАГС, 2002. 272 с.

3. Битяк Ю. П. Повноваження та організація діяльності місцевих державних адміністрацій, їх відносини з органами місцевого самоврядування [Текст]. Ю.П. Битяк. Державне будівництво і місцеве самоврядування : збірник наук. пр. Харків : Право, 2002. Вип. 4. С. 3 – 14.

4. Грицяк І. Законодавство про державну службу в Європейському Союзі (на прикладі Великобританії, Німеччини, Франції). І. Грицяк. Ефективність державного управління : зб. наук. пр. ЛРІДУ НАД У при Президентіві України. Львів : Вид-во ЛРІДУ НАДУ, 2004/2005. Вип. 6/7. С. 442-448.

5. Лахижа М. І. Основи та особливості посткомуністичної трансформації суспільства та влади в республіці Польща. М. І. Лахижа. Актуальні проблеми державного управління, 2012. № 2 (42). С. 381-389.

6. Райнхард К. Реформирование государственного управления. Концепция активизирующего государства. К. Райнхард Реформы государственного управления накануне третьего тысячелетия: сб. статей. М.: РАГС, 1999. С. 8–10.

7. Коломієць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2011. С. 142.

8. Обзорный доклад о модернизации в мире и Китае (2001-2010) под общей редакцией Н.И. Лапина. М.: Издательство «Весь Мир», 2011. 256 с.

9. Костюк В. Л. Тенденції розвитку публічної служби крізь призму прав осіб з інвалідністю. В.Л.Костюк. Формування публічної служби, чутливої до людей з особливими потребами: цифрові технології: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 10 листопада 2017р.) за заг. ред. В.С. Куйбіди, М.М. Білінської, В. М. Сороко, Л. А. Гаєвської. Київ: НАДУ, 2017. 296 с.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-36>

**FORMS OF PLACEMENT OF ORPHANS AND CHILDREN
DEPRIVED OF PARENTAL CARE (AS AN OBJECT
OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION)**

**ФОРМИ ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ,
ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ (ЯК
ОБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ)**

Dychko N. V. Дичко Н. В.

Postgraduate Student *аспірант*
Zaporizhzhia National University *Запорізький національний університет*
Zaporizhzhia, Ukraine *м. Запоріжжя, Україна*

Аналізуючи влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в якості об'єкта адміністративно-правового регулювання (через наявність ознак впливу держави на суб'єктів; реалізації повноважень органів публічної адміністрації; сукупності певних адміністративно-правових засобів тощо) слід приділити увагу і формам влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Щодо поняття «форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», власну позицію обґрунтовує Л.М. Токарчук і за твердженням вченої – це «врегульована законом процедура, в межах якої здійснюються заходи задля постійної або тимчасової турботи про дитину-сироту, дитину, позбавлену батьківського піклування, визначеними у відповідності з законом юридичними та/чи фізичними особами на підставі рішення відповідного органу державної влади» [1, с. 153]. Л.М. Зілковська пропонує під формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування розуміти «законодавчо встановлений порядок передання

дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ю або дитячу установу і забезпечення їм умов виховання, духовного та фізичного розвитку, здобуття освіти, налагодження відпочинку, забезпечення умов для прояву їхніх здібностей, захисту їхніх прав та інтересів» [2, с. 132]. Таким чином, можна сформулювати поняття *«форма влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування»* – це нормативно встановлений порядок здійснення державою своїх функцій, що регулює правовідносини щодо забезпечення провадження діяльності, пов'язаної з постійним або тимчасовим влаштуванням дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування у сім'ю, до закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, під патронат на законних підставах.

У правовій літературі можна зустріти різні погляди щодо класифікації форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Так, Н.М. Конончук, аналізуючи підстави набуття сімейно-правового статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, виділяє декілька груп сімейних форм виховання, а саме: «природна сімейна форма (в сім'ї її батьків чи одного з них); абсолютна сімейна (усиновлення дитини); квазісімейні форми (опіка та піклування, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу); тимчасова квазісімейна (патронат над дітьми)» [3, с. 5]. Натомість, Л.М. Токарчук вважає, що «дитина може бути влаштована у свою сім'ю, у сім'ю прийомну (під опіку, піклування, дитячий будинок сімейного типу, прийомну сім'ю) і в інтернатний заклад. На думку вченої влаштування дітей може бути здійснено: за допомогою сімейних форм влаштування; шляхом виконання державою своєї соціальної функції із утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; за допомогою благодійництва щодо дітей через влаштування дітей згаданих категорій у приватні дитячі заклади» [1, с. 149]. Л.Ф. Кривачук виокремлює дві форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – сімейні та інституційні. До сімейних відносить: усиновлення, опіку (піклування), прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу, патронат над дітьми. До інституційних, – будинок дитини, дитячий будинок, школа-інтернат [4]. В.Ю. Євко пропонує три форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: «сімейну (влаштування дітей у сім'ю); інтернатну (влаштування дітей в навчально-виховні заклади); квазі-сімейну (влаштування дітей у сім'ю із збереженням державної підтримки), кожна з яких має свої різновиди» [5, с. 17-18]. У свою чергу, О.О. Свіжа наполягає на визначенні чотирьох видів влаштування дітей,

а саме: а) назване батьківство – юридичне заміщення батьківства, при якому відносини між батьками та дітьми прирівнюються до кровноспоріднених (включає два підвиди: усиновлення та фактичне виховання); б) державне піклування – юридичне заміщення батьківства, при якому відносини між батьками (вихователями) та дітьми (вихованцями) прирівнюються до відносин «вихователь-вихованець» (включає підвиди – будинки дитини – для дітей від народження до трьох років; інтернатний заклад для дітей дошкільного віку; інтернатний заклад для дітей шкільного віку; інтернатний заклад змішаного типу для дітей дошкільного та шкільного віку; загальноосвітню школу-інтернат для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків (може бути з дошкільним відділенням); в) змішаний вид – влаштування осіб, яке встановлюється з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки (включає підвиди – опіку та піклування); г) професійне (фостерне) виховання – юридичне заміщення батьківства, при якому дитина-сирота або дитина, позбавлена батьківського піклування передається на виховання та проживання у сім'ю іншої особи до досягнення дитиною повноліття, за плату (включає підвиди – прийомну сім'ю, патронат) [6, с. 865-866].

Найбільш зручну та обґрунтовану точку зору висловлює В.А. Кройтор, який розглядає форми влаштування дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування як цілісну систему, до якої відносить три форми: сімейну, квазі-сімейну та інтернатну. До сімейної форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського, піклування відносить: усиновлення дитини; опіку та піклування над дитиною; фактичне виховання. Інтернатна форма передбачає влаштування дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування до навчально-виховних закладів переважно державної форми власності. Квазі-сімейна форма включає прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу та патронат над дитиною» [7, с. 123].

Варто зауважити, що у СК України відсутня окрема стаття, яка би чітко визначала поняття та перелік форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. СК України [8], а саме розділом IV «Влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» врегульовано форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: усиновлення (глава 18), опіка та піклування (глава 19), патронат (глава 20), прийомна сім'я (глава 20-1), дитячий будинок сімейного типу (глава 20-2). При цьому, у ст. 1 Закону України від 13.01.2005 р. «Про забезпечення організаційно-правових

умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» до переліку форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віднесено: усиновлення, встановлення опіки та піклування, передача до прийомної сім'ї, дитячих будинків сімейного типу, до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [9]. З огляду на це, законодавством передбачено дві основні форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: сімейні та несімейні. При цьому самих понять «влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» та «форма влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» не визначено.

Закон України від 13.01.2005 р. «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» трактує форми *сімейного влаштування* у такому значенні:

1) *усиновлення* – прийняття усиновлювачем у свою сім'ю дитини на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду. Усиновлення дитини провадиться в її інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя;

2) *встановлення опіки та піклування* – влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України, які перебувають, переважно, у сімейних, родинних відносинах з цими дітьми-сиротами або дітьми, позбавленими батьківського піклування, з метою забезпечення їх виховання, освіти, розвитку і захисту їх прав та інтересів;

3) *передача до прийомної сім'ї* – добровільне прийняття за плату сім'єю або окремою особою, яка не перебуває у шлюбі, із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від одного до чотирьох дітей на виховання та для спільного проживання;

4) *передача до дитячого будинку сімейного типу* – прийняття в окрему сім'ю, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, на виховання та для спільного проживання не менш як п'яти дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування. Загальна кількість дітей, включаючи рідних, у такій сім'ї не може перевищувати десяти осіб [9].

Водночас, зазначений законодавчий перелік включає не всі способи влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Аналіз положень сімейного законодавства дозволяє виокремити ще одну *специфічну форму* влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування – патронат. Так, ст. 252 СК України кореспондує: *патронат над дитиною* – це тимчасовий догляд,

виховання та реабілітація дитини в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин. Сім'я патронатного вихователя – це сім'я, в якій за згоди всіх її членів повнолітня особа, яка пройшла спеціальний курс підготовки, виконує обов'язки патронатного вихователя на професійній основі [8]. Є.В. Падун доводить, що «патронат є спеціальною формою влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування, на виховання в сім'ю патронатного вихователя (його праця є оплачуваною) за умови розмежування прав і обов'язків по захисту прав та законних інтересів дитини між уповноваженою службою по патронатному вихованню та патронатним вихователем. Патронат є виключно тимчасовим заходом для невідкладного забезпечення сімейного догляду за дитиною на період, коли її сімейно-правовий статус є невизначеним» [10, с. 15]. Відтак, *патронат над дитиною* слід вважати *квазісімейною формою влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування*.

Отже, можна зробити висновок, що на сьогоднішній день в національному законодавстві закріплено три основні форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: 1) *сімейна форма (влаштування у сім'ю)*; 2) *позасімейна форма (влаштування до закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування)*; 3) *квазісімейна форма (патронат над дитиною)*. За ступенем пріоритетності можна розташувати у наступному порядку: усиновлення, опіка (піклування), прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, патронат, заклади для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Література

1. Токарчук Л.М. Влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як реалізація принципу державної охорони сім'ї: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03 / Одеса, 2021. 512 с.
2. Зілковська Л.М. Правове регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. *Часопис Хмельницького університету управління та права «Університетські наукові записки»*. 2007. № 4 (24). С. 127-129.
3. Конончук Н.М. Сімейно-правовий статус дитини за законодавством України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2014. 20 с.
4. Кривачук Л.Ф. Сімейні форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. *Теорія та практика державного*

управління. 2011. Вип. 3. С. 197-203. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trdu_2011_3_33.

5. Євко В.Ю. Дитячий будинок сімейного типу в системі форм улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування: монографія. Харків: Ксилон, 2010. 156 с.

6. Свіжа О.О. Дитячий будинок сімейного типу в системі видів улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. *Форум права*. 2011. № 1. С. 864-872.

7. Кройтор В.А. Форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 5. С. 122-127.

8. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

9. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 р. *Відомості Верховної Ради України* № 2342-IV. 2005. № 6. Ст. 147.

10. Падун Є. В. Інститут прийомного виховання у сімейному праві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. 19 с.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-37>

INFORMATION VIOLATIONS OF THE COMPETITION LEGISLATION OF UKRAINE

ІНФОРМАЦІЙНІ ПОРУШЕННЯ КОНКУРЕНТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Dudyk I. M. **Дудик І. М.**

*Ph.D. in Law, Associate Professor at the
Department of Social and Humanitarian
Disciplines
Kyiv Medical University
Kyiv, Ukraine*

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних
дисциплін
ПВНЗ «Київський медичний
університет»
м. Київ, Україна*

Однією з найпоширенішою підставою, за яку регулярно (208 одиниць за 2021 рік [1, с. 151]) Антимонопольний комітет України (далі –

Комітет) накладає штраф на учасників товарних ринків, є інформаційні порушення.

Йдеться про:

- ненадання інформації,
- порушення строків надання,
- надання не у повному обсязі,
- надання недостовірної інформації на вимогу Комітету.

Частина перша статті 22-1 Закону України «Про Антимонопольний комітет України» наділяє органи Комітету правом вимагати надання інформації (а саме: документів, предметів чи інших носіїв інформації, пояснення, іншої інформації, в тому числі з обмеженим доступом та банківську таємницю) лише у разі, якщо така інформація є необхідною для виконання Комітетом завдань, передбачених законодавством про захист економічної конкуренції (про захист від недобросовісної конкуренції) та про державну допомогу суб'єктам господарювання.

Відповідно до статті 3 Закону України «Про Антимонопольний комітет України» до основних завдань органів Комітету належить участь у формуванні та реалізації конкурентної політики у частині, зокрема, здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів, запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції [2].

Відповідно до частини першої статті 7 Закону України «Про Антимонопольний комітет України» у сфері здійснення контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції Антимонопольний комітет України має повноваження, в тому числі: при розгляді заяв і справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, проведенні перевірки та в інших передбачених законом випадках вимагати від суб'єктів господарювання, об'єднань, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, їх посадових осіб і працівників, інших фізичних та юридичних осіб інформацію, в тому числі з обмеженим доступом.

Ненадання ж інформації на вимогу Комітету заважає йому виконувати свої функції і є порушенням законодавства про захист економічної конкуренції.

Законодавство про захист економічної конкуренції не містить вичерпного переліку випадків, за яких органи Антимонопольного комітету України мають право витребувати інформацію у суб'єктів господарювання та інших осіб, адже така інформація може бути витребувана як під час розгляду заяв, так і під час розгляду справ, а

також в інших випадках, передбачених Законом, а також не наділяє суб'єкта господарювання правом на власний розсуд вирішувати питання щодо форми, способу та доцільності витребування органом Комітету інформації, необхідної для виконання завдань, передбачених законодавством про захист економічної конкуренції, позаяк саме орган Комітету визначає форму, спосіб та строк надання такої інформації, за відсутності при цьому законодавчих обмежень стосовно підстав витребування Комітетом необхідної йому інформації.

Отже, обов'язок надання інформації на запит (вимогу) органу Антимонопольного комітету України повинен виконуватись суб'єктом господарювання незалежно від того, чи розпочата органом Антимонопольного комітету України справа про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, адже Закон України «Про Антимонопольний комітет України» та інші нормативно-правові акти не містять положень про право суб'єктів господарювання на відмову від виконання відповідних вимоги органу Антимонопольного комітету України, а тим більше, законодавцем не було наділено суб'єктів господарювання можливістю на власний розсуд вирішувати питання доцільності витребування відповідним органом інформації, необхідної для виконання завдань, передбачених законодавством про захист економічної конкуренції.

Відповідно до пункту 3 Рекомендаційних роз'яснень «Щодо застосування положень частини другої, п'ятої та шостої статті 52 Закону України «Про захист економічної конкуренції», частин першої та другої статті 21 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 09.08.2016 року № 39-рр (далі – Рекомендаційні роз'яснення) органи Комітету своїми рішеннями накладають штрафи відповідно до статті 52 Закону України «Про захист економічної конкуренції» та статті 21 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції».

За змістом статті 52 Закону України «Про захист економічної конкуренції» органи Комітету накладають штрафи на об'єднання, суб'єктів господарювання: юридичних осіб; фізичних осіб; групу суб'єктів господарювання – юридичних та/або фізичних осіб, що відповідно до статті 1 цього Закону визнається суб'єктом господарювання, у випадках, передбачених частиною четвертою цієї статті.

За порушення, передбачені пунктами 9, 13 – 18 статті 50 цього Закону, накладаються штрафи у розмірі до одного відсотка доходу (виручки) суб'єкта господарювання від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф.

Зазвичай компанії налаштовані на співпрацю з Комітетом та охоче надсилають затребувану інформацію.

Щоправда є такі, що не вкладаються у зазначені строки або не надають цій вимозі Комітету належного значення.

Третя категорія компаній – яким є що приховувати. В такому випадку у хід йдуть різноманітні умисні маніпуляції, затягування строків подання чи надання недостовірної інформації.

Розмір штрафів варіюється в залежності від різних обставин та поведінки самого суб'єкта господарювання.

Кожен випадок інформаційних порушень, здійснених суб'єктами господарювання, має певні особливості. І відповідно Комітет враховує ці особливості, ухвалюючи рішення щодо розміру штрафів.

Водночас, є обставини за яких суб'єкти господарюва не погоджуються з тим чи іншим розміром накладеного органами Комітету штрафу. Однією з таких підстав є, зокрема розрахунок розміру штрафу без врахування рекомендаційних роз'яснень. При цьому, нормами Закону України «Про захист економічної конкуренції» не передбачено обов'язку Комітету наводити в рішенні розрахунок штрафу, формули та алгоритм розрахунку штрафів.

Крім того, рекомендаційні роз'яснення Комітету згідно з їх пунктом 1 та назвою мають виключно рекомендаційний, а не обов'язковий характер, і питання, пов'язані з їх застосуванням до спірних правовідносин не можуть бути підставами для висновку про правильність застосування норм Закону як Комітетом, так і господарськими судами, що розглядають подібні справи (аналогічна правова позиція викладена у постановах Верховного Суду від 13.08.2019 року у справі № 916/2670/18 та від 21.01.2020 року у справі № 910/12400/18) [3].

Для уникнення таких санкцій суб'єкти господарювання мають неухильно дотримуватись вимог конкурентного законодавства та, зокрема, вчасно виконувати його вимоги щодо надання інформації.

Література:

1. Звіт Антимонопольного комітету України за 2021 рік, затверджений розпорядженням Антимонопольного комітету України 29.04.2022 № 6-рп. [Електронне видання] Режим доступу // <https://amcu.gov.ua/storage/app/uploads/public/627/ccb/c10/627ccb10ef3d640199715.pdf>

2. Закон України «Про Антимонопольний комітет України» від 26 листопада 1993 року № 3659-XII. Режим доступу // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text>

3. Інформаційний лист АМКУ від 03.06.2022 р. «Огляд судової практики Верховного Суду з питань застосування законодавства про захист економічної конкуренції». Режим доступу // <https://document.vobu.ua/doc/12918>

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-38>

PECULIARITIES OF PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS IN CONDITIONS OF WAR

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ

Yefimenko L. L. **Єфіменко Л. Л.**

*Candidate of Legal Sciences,
Teacher of Law
Ukrainian Humanitarian Lyceum
of Taras Shevchenko Kyiv National
University
Kyiv, Ukraine*

*кандидат юридичних наук, учитель
правознавства
Українського гуманітарного ліцею
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Рівень демократичного розвитку суспільства залежить не тільки від формального визнання державою основних прав і свобод кожного громадянина, але й характеризується значною кількістю інших чинників. З-поміж них варто виокремити чіткі юридичні механізми реалізації основоположних прав і свобод людини, а також гарантії їх визнання, забезпечення та захисту як на державному, так і на світовому рівні. Такий механізм має включати в себе специфіку діяльності кожного органу державної влади, що в свою чергу гарантуватиме реалізацію прав і свобод людини і громадянина шляхом виконання їх прямих функціональних обов'язків, а також передбачатиме відповідальність навіть за незначні порушення таких прав і свобод.

Особливої уваги щодо застосування чітких юридичних механізмів реалізації основоположних прав і свобод потребують діти. В сучасний кризовий період загострення соціально-економічних проблем в суспільстві, в умовах російської війни проти українського народу, саме діти є найменш захищеними. У більшості випадків діти не можуть самостійно себе захистити, звернутися за необхідною допомогою до відповідних органів державної влади, так як не мають знань та вмінь щодо захисту своїх прав.

Воєнний час супроводжується великими економічними та соціальними руйнуваннями, вбивством людей, у тому числі й дітей, які в цей час є найбільш незахищеними та потребують підтримки як з боку батьків, так і держави. За таких обставин питання захищеності дітей від країни-агресора, їх життя та здоров'я, психологічний стан, є найгострішою проблемою сьогодення.

Під час війни порушуються всі права дитини: право на життя, право бути з сім'єю і громадою, право на здоров'я, право на розвиток

особистості, а також право на турботу і захист. Соціальною цінністю і передумовою усіх інших прав є право дитини на життя. Війна є найбільшою загрозою життю дитини. Так, на офіційному сайті Офісу Генерального прокурора, наразі встановлено такі статистичні дані щодо злочинів вчинених в період повномасштабного вторгнення РФ в Україну, де особливо болючим є статистика загибелі та поранень дітей (рис. 1).



Рис. 1. Статистичні дані Офісу Генерального прокурора [1]

В останні десятиліття захист і добробут дітей став важливою частиною порядку денного міжнародної спільноти. Наразі розроблено низку норм і стандартів, що утворюють нормативно-правову базу для захисту дітей в умовах збройного конфлікту.

Важливим міжнародно-правовим актом, що становить основу для захисту дітей у ситуаціях збройного конфлікту є Конвенція ООН про права дитини (1989 р.).

Зокрема, стаття 6 Конвенції встановлює [2]:

1. Держави-учасниці визнають, що кожна дитина має невід'ємне право на життя.

2. Держави-учасниці забезпечують у максимально можливій мірі виживання і здоровий розвиток дитини.

В Загальній декларації прав людини (1948 р.) у ст. 25 і 26 також говориться про те, що діти повинні бути об'єктом особливого захисту і допомоги [3].

Незважаючи на наявність численних міжнародно-правових норм, які захищають права і свободу суспільства, забезпечують захист дітей, все таки не виключенням є порушення цих прав у всьому світі. У зв'язку з цим національне законодавство держави має стати вагомим підґрунтям правової системи, що надасть можливість захистити кожного

громадянина своєї держави як на національному рівні, так і на рівні міжнародного захисту прав і свобод.

Наразі Україна також прикладає максимум зусиль для врегулювання захисту прав і свобод дітей на національному рівні. Основним законом України, який врегульовує захист прав і свобод дітей в умовах збройних конфліктів є Закон України «Про охорону дитинства» (далі – Закон). Відповідно до Закону, дитиною, постраждалою внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, вважається «дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні» [4]. Важливе значення має також зобов'язання держави вживати всіх необхідних заходів для забезпечення захисту цих дітей, догляду за ними та возз'єднання їх із членами сім'ї (зокрема розшук, звільнення з полону, повернення в Україну дітей, незаконно вивезених за кордон).

Вагоме місце в системі національної безпеки країни має відводитися й охороні здоров'я, тому захист прав дитини на охорону здоров'я є одним із пріоритетних напрямків державної політики, що також визначено в статті 6 Закону України «Про охорону дитинства». В сьогоденних реаліях це право зазнає численних порушень, так як у зв'язку з воєнними діями погіршується доступ до послуг охорони здоров'я, існує нестача медичного обладнання та ліків. Така ситуація знову таки негативно відображається на найуразливіших групах, включаючи дітей, що в свою чергу є прямим порушенням права дитини на охорону здоров'я.

На жаль, така ж ситуація склалася наразі й в освітній сфері. На територіях, де проводяться активні бойові дії, діти не мають змоги навчатися на належному рівні, що негативно відображається на їхньому розвитку та суперечить нормам національного та міжнародного законодавства. Не зважаючи на такі складнощі, Україна продовжує вдосконалювати законодавство відповідно до міжнародних стандартів та співпрацювати з різними міжнародними організаціями для забезпечення належної безпеки та надання якісних освітніх послуг майбутньому поколінню. Прикладом безпечного освітнього процесу є приєднання України у 2019 році до Декларації про безпеку шкіл (Safe Schools Declaration) [5]. Декларація містить низку зобов'язань для попередження і реагування на напади та використання закладів освіти у військових цілях у період збройного конфлікту. У країнах, що приєдналися до Декларації раніше, вже розроблені та успішно впроваджуються підходи до імплементації документа. Зокрема, 4 серпня 2021 року Кабінет Міністрів України затвердив план заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл, що створило умови для

забезпечення права на освіту та формування безпечного освітнього середовища у період збройного конфлікту на сході України.

Варто зауважити, що наразі українська влада намагається забезпечити належний захист дітей, однак не можна зупинитися на досягнутому, так як саме від молодшого покоління залежить майбутнє незалежної України. Діти, що зростають в умовах війни повинні на належному рівні бути захищені не тільки нормами міжнародного права, але й бути упроваджені в національне законодавство держави.

Література:

1. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/>
2. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
3. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
4. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
5. Декларація про безпеку шкіл (Safe Schools Declaration). URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/deklaraciya-pro-bezpeku-shkil>

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-39>

NATIONAL PRIORITIES OF THE LAW-MAKING PROCESS

НАЦІОНАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ ЗАКОНОТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ

Karpuntsov V. V.

Doctor of Legal Sciences, Professor at the Department of Political Sciences and Law Kyiv National University of Construction and Architecture Kyiv, Ukraine

Карпунцов В. В.

доктор юридичних наук, професор кафедри політичних наук і права Київського національного університету будівництва і архітектури м. Київ, Україна

Після набуття чинності Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною, вільна торгівля, усунення бар'єрів та зближення нормативних вимог отримали додатковий імпульс, що призвело до

позитивного розвитку торгівлі та прогресу реформ. Згідно з Угодою про асоціацію, Україна має включити близько 350 директив та правил ЄС до національного законодавства протягом семи років з дати набуття чинності Угоди. Ці масштабні зміни стосуються практично всієї нормативно-правової бази та вимагають спільних зусиль держави, західних партнерів та експертної спільноти. Політична ціль Угоди – запровадження європейських стандартів на території України. Це передбачає впровадження фундаментальних європейських цінностей, зокрема демократії, верховенства закону, дотримання прав людини та стандартів європейської системи безпеки [1, с. 177]. Ухвалення угоди про асоціацію в Україні суттєво позначилося на законотворчості та законодавчому процесі.

Законодавчий процес у Європі має суттєві особливості, залежно від тієї чи іншої держави. У державах-членах ЄС законодавча діяльність парламентів на національному та наднаціональному рівнях (тобто дворівневого характеру) регулюється національними конституціями, а також загальноєвропейськими нормами, де учасниками законодавчого процесу є Європейський парламент, Рада Європейського Союзу та Європейська комісія. При цьому Європейський суд з прав людини не лише заповнює прогалини у законодавстві ЄС, але фактично розвиває та навіть створює право шляхом застосування онтологічного та системного тлумачення установчих договорів.

Законотворчий процес є однією із найважливіших функцій державного будівництва. Прагнення і цілі України в межах європейської інтеграції створюють необхідність синхронізації основних державно-правових інститутів, де законотворчий процес незмінно потребує узгодженості щодо питань визначення ролі та місця правових засад. Саме правовим засадам належить визначальна роль у формуванні правових механізмів, правовідносин, що відображують об'єктивні потреби суспільства в правових регуляторах. Дослідження дає підстави говорити про те, що значна кількість правових засад європейського права, що мають місце на доктринальному та теоретико-прикладному рівні, знаходять відображення і в українському праві.

В сучасних умовах, що характеризуються прискоренням темпів суспільного розвитку, появою нових видів правовідносин, виникає проблема модернізації законотворчості. Комплекс існуючих у цій сфері недоліків і, насамперед, відставання від об'єктивних потреб суспільства, негативно відбивається на розвитку держави [2, с. 54]. Реалізація суб'єктами права принципу верховенства права, забезпечення гармонійного вираження у правових нормах об'єктивних потреб суспільного розвитку є метою і ключовим завданням законотворчого

процесу, який полягає у формуванні, систематизації, прийнятті та оприлюдненні нормативно-правових актів. Пошук нових моделей законотворчості, – це передусім намагання визначити оптимальний шлях розвитку сучасної державно-управлінської діяльності суб'єктів законодавчої ініціативи [3, с. 87].

Удосконалення законодавства пов'язане із процесом вивчення, використання передових законодавчих практик, удосконалення нормотворчості. Останнє, в свою чергою, вимагає пошуку механізмів та вивчення кращих практик, з метою оцінки можливості їх адаптації до тієї чи іншої правової системи. Рецепція законодавства чи окремих законодавчих механізмів в усі часи була важливим інструментом вдосконалення права. Рецепція правових принципів у цьому контексті має особливе значення, оскільки саме принципи, визначають прихильність правовій (політико-правовій) моделі, у ширшому сенсі – моделі поведінки [4, с. 102]. Взаємний обмін правовими механізмами та політико-правовими ідеями здійснюється при використанні загальнотеоретичних методів, адаптуючи їх під існуючу правову дійсність, екстраполюючи ті чи інші правові явища та розробляючи на основі таких процедур законодавчі механізми, норми права. Розглядаючи екстраполяцію правових засад як елемент рецепції права слід відмітити, що в даному випадку йдеться про використання кращих законодавчих практик, сам процес, сприймається з точки зору об'єктивної доцільності і певною мірою прихильністю законодавця сучасним правовим цінностям.

Під поняттям екстраполяції як загальнонаукової категорії та методу, слід розуміти логіко-методологічну процедуру поширення (перенесення) висновків, зроблених щодо будь-якої частини об'єктів чи явищ, на всю сукупність даних об'єктів чи явищ, а також на їхню іншу певну частину; поширення висновків, зроблених на основі справжніх та (або) минулих станів явища або процесу на їхнє майбутнє (передбачуване) становище. Дуже близьким за своїм значенням до терміну «правові засади» є поняття «правова основа». Зазначимо, що ці терміни дуже часто використовуються як синоніми, або як дуже близькі за змістом поняття [5, 174]. На фоні трансформаційних процесів в світовій економіці та політиці, закономірно виникають нові виклики для права. Враховуючи євроінтеграційні прагнення України, ці процеси прямо або опосередковано впливають на державу, що зумовлює підвищений науковий інтерес в ракурсі вивчення цінностей і основ правової політики.

В свою чергу, слід відмітити, що на сьогодні в Україні теоретичні дослідження, присвячені визначенню характеру й ролі рецепції права в

умовах глобалізації та європейської інтеграції представлені досить обмежено. Приймаючи до уваги той факт, що в основі сучасної законотворчої політики України, серед пріоритетів – гармонізація механізмів національного і європейського права, питання про екстраполяцію правових засад становить окремий інтерес, оскільки воно здатне пояснити прихильність світоглядним цінностям і пріоритетам.

Література:

1. Predmestnikov, O., Gumenyuk, V. Harmonization of economic and legal mechanisms for deepening EU-Ukrainian relations. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5. No. 1. P. 174-181.
2. Johnstone, R., Ingleby, R. *Thinking about Law: Perspectives on the history, philosophy and sociology of law*. Routledge. 2020. 268 p.
3. Загуменна, Ю.О., Лазарев, В.В., Сидоренко, А.Ю. Відомча нормотворчість в Україні: досвід комплексного аналізу: монографія. Харків: Планета-Прінт. 2021. 228 с.
4. De Mulder, R., Gubby, H. What is the role of norms and values in the reception of law? In *Comparative Law*. Routledge. 2019. P. 98-110.
5. Кошиков, Д. Сутність правових засад реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави. Вісник пенітенціарної асоціації України. 2020. № 1. С. 164-175.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-40>

SOME PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF INCENTIVES OF CIVIL SERVANTS WITH OFFICIAL INCENTIVE AWARDS

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХОЧЕННЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ВІДОМЧИМИ ВІДЗНАКАМИ

Koldashov A. O. Колдашов А. О.

*Postgraduate Student at the Department of
Administrative Law
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine*

*аспірант кафедри адміністративного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Бездоганна та ефективна державна служба, особливі заслуги вимагають визнання зі сторони уповноважених суб'єктів та

застосування заходів заохочення до відповідних державних службовців. У зв'язку з цим важливим завданням є дослідження заохочення як засобу забезпечення бездоганної та ефективної державно-службової діяльності. Наведене завдання лише актуалізується під час воєнного стану, в умовах доцільності зміцнення мотивації державних службовців. Безпосередньо це стосується й відомчих відзнак як особливих заходів заохочення, які застосовуються до державних службовців.

У ст. 53 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. передбачено можливість застосування до державних службовців таких заходів заохочення як «нагородження грамотою, почесною грамотою, іншими відомчими відзнаками державного органу» [1]. Відповідні положення Закону України «Про державну службу» отримали деталізацію в Указі Президента України «Про відомчі заохочувальні відзнаки» від 30.05.2012 р. [2], а також низці підзаконних нормативно-правових актів, прийнятих на рівні центральних органів виконавчої влади та інших державних органів. Нагородження відомчими відзнаками державного органу вважається однією із найпоширеніших і найрозвиненіших форм стимулювання службовців. Відповідне нормативне регулювання представлене здебільшого у вигляді підзаконних нормативно-правових актів, прийнятих на рівні міністерств, оскільки комплексне врегулювання зазначеного питання на рівні Закону є не зовсім доречним, оскільки навіть зважаючи на назву заохочення – «відомчі відзнаки», підстави їх застосування та види повинні визначатись державними органами [4, с. 263].

Отже, законодавство про відомчі відзнаки державних службовців охоплює:

а) Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. – регулює загальні питання заохочення державних службовців (підстави заохочення, види заходів заохочення, у тому числі відомчі відзнаки, суб'єкти, уповноважені застосовувати заохочення, випадки, в яких заохочення не застосовується та ін.);

б) Указ Президента України «Про відомчі заохочувальні відзнаки» від 30.05.2012 р. – затверджує загальні положення про відомчі заохочувальні відзнаки, у якому визначаються основні особливості цих заходів заохочення (мета та підстави застосування відомчих відзнак, їх види, суб'єкти застосування, особливості встановлення відомчих відзнак, процедурні аспекти їх застосування та ін.).

Указом Президента України «Про відомчі заохочувальні відзнаки» від 30.05.2012 р. закріплено, що відомча відзнака встановлюється з одночасним затвердженням положення про відомчу відзнаку та ескізу відомчої відзнаки наказом відповідно керівника центрального органу

виконавчої влади, керівника (командувача) військового формування, державного правоохоронного органу, який згідно із законодавством України уповноважений видавати накази, що є нормативно-правовими актами. Положенням про відомчу відзнаку визначаються підстави відзначення осіб відомчою відзнакою, порядок представлення до відзначення, розгляду матеріалів та прийняття рішення про відзначення або відмову у відзначенні, опис відомчої відзнаки, порядок вручення, носіння, зберігання відомчої відзнаки, а також гранична кількість відомчих відзнак, якими можуть бути відзначені працівники, військовослужбовці, особи рядового і начальницького складу протягом календарного року. Ескіз відомчої відзнаки в установленому порядку попередньо погоджується з Комісією державних нагород та геральдики. Визначено конкретні вимоги до відомчих відзнак та закріплено, що останні не можуть відтворювати державні нагороди України. Крім того, Указом Президента України «Про відомчі заохочувальні відзнаки» від 30.05.2012 р.: по-перше, передбачено міністрам, керівникам центральних органів виконавчої влади, керівникам (командувачам) військових формувань, державних правоохоронних органів забезпечити в установленому порядку перегляд актів про встановлення відомчих заохочувальних відзнак, приведення таких актів у відповідність із вимогами цього Указу, дотримання закону про державну реєстрацію наказів щодо встановлення відомчих відзнак та положень про відомчі заохочувальні відзнаки; по-друге, запропоновано Генеральному прокуророві України переглянути акти щодо відомчих заохочувальних відзнак з метою оптимізації цих відзнак [2].

Зокрема, за сучасних умов низкою *нормативно-правових актів центральних органів виконавчої влади* встановлено відомчі відзнаки цих органів та затверджено положення про них, як-от: наказ Міністерства культури і туризму України «Про відзнаки Міністерства культури і туризму України» від 09.09.2006 р., наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства освіти і науки України» від 30.07.2013 р., наказ Міністерства закордонних справ України «Про відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства закордонних справ України» від 05.02.2013 р., наказ Міністерства екології та природних ресурсів України «Про затвердження Положення про відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства екології та природних ресурсів України» від 02.04.2013 р., наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства економічного розвитку і торгівлі України» від 22.01.2013 р., наказ Міністерства енергетики та вугільної промисловості України «Про затвердження Положення про

відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства енергетики та вугільної промисловості України» від 20.02.2013 р., наказ Міністерства інформаційної політики України «Про відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства інформаційної політики України» від 11.12.2015 р., наказ Міністерства інфраструктури України «Про затвердження Положення про відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства інфраструктури України» від 15.01.2013 р., наказ Міністерства молоді та спорту України «Про встановлення відомчих заохочувальних відзнак Міністерства молоді та спорту України» від 09.09.2013 р., наказ Міністерства соціальної політики «Про затвердження Положення про відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства соціальної політики України» від 01.08.2013 р. та ін.

У свою чергу, проведений аналіз законодавства України у сфері відомчих відзнак державних службовців свідчить про його часткову неузгодженість. Зокрема, така неузгодженість має місце, з однієї сторони, між положеннями Указу Президента України «Про відомчі заохочувальні відзнаки» від 30.05.2012 р. та Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р., з іншої сторони – між положеннями Указу Президента України «Про відомчі заохочувальні відзнаки» від 30.05.2012 р. та нормативно-правовими актами про затвердження положень про відомчі відзнаки окремих державних органів (в частині підстав застосування заходів заохочення, видів відзнак та ін.). Як приклад можна відзначити, що наказом Міністерства культури і туризму України «Про відзнаки Міністерства культури і туризму України» від 09.09.2006 р. встановлено такий вид відзнаки як «Почесна відзнака» [3], що не передбачена Указом Президента України «Про відомчі заохочувальні відзнаки» від 30.05.2012 р.

Підсумовуючи, слід зазначити, що, незважаючи на вагоме місце відомчих відзнак у забезпеченні ефективності державної служби, законодавство України у сфері відомчих відзнак державних службовців не є досконалим. Одним із напрямів подальшого вдосконалення правового регулювання відомчих відзнак державних службовців можна визначити усунення суперечностей між Законом України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. та Указом Президента України «Про відомчі заохочувальні відзнаки» від 30.05.2012 р., а також між Указом Президента України «Про відомчі заохочувальні відзнаки» від 30.05.2012 р. та наказами, прийнятими на рівні міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, якими затверджуються положення про відомчі заохочувальні відзнаки.

Література:

1. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р., № 889-VIII. *Офіц. вісн. України*. 2016. № 3, Ст. 149.
2. Про відомчі заохочувальні відзнаки: Указ Президента України від 30.05.2012 р. № 365/2012. *Офіц. вісн. України*. 2012. № 42. Ст. 1599.
3. Про відзнаки Міністерства культури і туризму України: наказ Міністерства культури і туризму України від 09.00.2006 р., № 750. *Офіц. вісн. України*. 2006. № 39. Ст. 2636.
4. Мхітарян Л. Е. Відомчі відзнаки, що застосовуються до державних службовців в Україні: окремі питання правового регулювання. *Публічна служба і адміністративне судочинство: здобутки і виклики: матеріали I Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Київ, 05-06 лип. 2018 р.)*. Київ: Дакор, 2018. С. 263-266.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-41>

**LEGAL REGULATION OF CIVIL SERVICE IN UKRAINE DURING
THE LEGAL REGIME: THE MAIN CHALLENGES
AS PREREQUISITES FOR THE IMPLEMENTATION
OF THE UKRAINE RECOVERY PLAN AND THE
IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL STANDARDS**

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ
В ПЕРІОД ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ:
ОСНОВНІ ВИКЛИКИ ЯК ПЕРЕДУМОВИ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ
ПЛАНУ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ ТА ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ
МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ**

Kolomoiets T. O. Коломоєць Т. О.

*Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Honoured Lawyer of Ukraine,
Corresponding Member of the National
Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Dean of Law Faculty of Zaporizhzhia
National University
Zaporizhzhia, Ukraine*

*доктор юридичних наук, професор, член-
кореспондент Національної академії
правових наук України, Заслужений
юрист України, декан юридичного
факультету Запорізького національного
університету,
м. Запоріжжя, Україна*

В умовах широкомасштабної зовнішньої агресії проти України, впровадження у країні правового режиму воєнного стану істотно

актуалізувало потребу унормування відносин державної служби, із забезпечення релевантності останніх реальним вимогам часу. «Звичайна» нормативна модель врегулювання відносин державної служби за вищезазначених умов, на жаль, є неспроможною задовольнити (до того ж досить оперативно) виклики, зумовлені воєнною агресією, для функціонування ефективного державної служби у «новаційних» умовах. Серед найгостріших проблемних питань, потреба у врегулюванні яких виникла у період воєнного стану в Україні, – врегулювання відносин допуску до служби осіб, які вже пройшли певні етапи конкурсного відбору, однак остаточно ще не набули правового статусу публічних службовців; відносини допуску до державної служби в цілому; виконання службових обов'язків державними службовцями, які вимушені були залишити місце служби й локаційно перебували за межами області, за кордоном; оплата праці державних службовців, які вимушені були залишити місце служби, й перебувають за кордоном; можливість і доцільність впровадження дистанційної моделі публічно-службових відносин при виконанні особою своїх службових обов'язків; припинення державно-службових відносин, з урахуванням обставин, зумовлених станом війни; відповідальність державних службовців за невиконання (неналежне виконання) службових обов'язків у період воєнного стану (в т.ч. на тимчасово окупованих територіях); відносини звітності та подання інших документів у період воєнного стану; суміщення основної служби із службою у ЗСУ або ТерО; антикорупційні обмеження у період воєнного часу тощо. За умови виникнення «новаційних» відносин наявне службове законодавство не у повній мірі було спроможне забезпечити їх регулювання, що й актуалізувало нормотворчу діяльність та інтерпретаційну діяльність різних суб'єктів (насамперед, Верховної Ради України, НАДС, НАЗК тощо). З акцентом на нагальність питань, оперативність нормотворчої діяльності щодо врегулювання відповідних питань фактично сформувалася ціла система «новаційних» джерел, «опалених війною», які передбачали «поєднання» законодавчого акту та кількох інтерпретаційних актів центральних органів виконавчої влади, уповноважених реалізовувати державну політику у сфері державної служби, запобігання корупції тощо. Були прийняті, наприклад, Закон України від 15.03.2022 «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (зі змінами від 01.07.2022 року) й низка роз'яснень НАДС (від 21.04.2022 року № 151 р/з «Щодо окремих підстав припинення державної служби», від 01.03.2022 року № 147 р/з «Щодо прийому на роботу до державних органів під час воєнного стану» тощо), Закон України від 03.03.2022 року «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та

іншу діяльність у період дії воєнного стану або стану війни» й Роз'яснення НАЗК (наприклад, від 12.05.2022 року «Щодо подання декларації «кандидата на посаду» та проведення спеціальних перевірок», від 07.03.2022 року «Щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно заходів фінансового контролю в умовах воєнного стану (подання декларацій, повідомлення про суттєві зміни, про відкриття валютного рахунку в установі-банку-нерезидента, проведення перевірок)»).

Узагальнений аналіз нормативно-правових актів та актів роз'яснення, прийнятих у період дії правового режиму воєнного стану для врегулювання відносин державної служби, дозволяє умовно виділити кілька «базових» напрямків як у вдосконаленні засад регулювання відносин державної служби задля забезпечення її спроможності для ефективного існування в умовах воєнного стану в Україні, так і її модернізації в умовах реалізації євроінтеграційних прагнень України, впровадження міжнародних правових стандартів державної служби й реформування державної служби як складового елемента Плану відновлення України (зокрема, щодо забезпечення її інституційної спроможності для імплементації *acquis*, роботи із талановитою молоддю, формування кадрового і кандидатського резервів, тощо). Серед таких можна виділити: 1) доступ до державної служби («базова», «альтернативна» модель, цифровізація прозорої процедури, конкурсний відбір з акцентом на професійні якості); 2) правовий статус державного службовця («м'які» моделі обмежень в умовах воєнного, надзвичайного стану; професійне безперервне навчання, інформатизація основної діяльності, мобільність форм і методів основної діяльності, дистанційна форма виконання службових обов'язків тощо); 3) управління державною службою (інтегрована система управління, цифровізація відносин, мінімізація корупціогенних ризиків, оцінювання результативності та результативності діяльності особи й співмірність заохочень); 4) відповідальність державних службовців (в т.ч. й за вчинення діянь, що загрожують безпеці й обороні держави, територіальній цілісності, незалежності, за колабораційну діяльність); 5) припинення служби (із переглядом підстав й їх релевантністю умовам воєнного та післявоєнного стану; із підтримкою службовців, звільнених в результаті скорочення тощо); 6) оплата праці («альтернативні» моделі для «нестандартних» умов праці; гарантії співмірності «внесок-оплата»; рейтинговий критерій тощо); 7) кадрове забезпечення потреб державної служби (оптимізація інституційна, поліфункціональність тощо).

В умовах правового режиму воєнного стану в Україні у правовому регулюванні відносин державної служби «оголилося» коло відносин, які зумовили неспроможність чинної нормативної моделі для забезпечення ефективного існування державної служби у відповідних умовах існування держави. Активізація нормотворчої діяльності, із акцентом на зазначене «коло» відносин, спрогнозувала «базові» вектори реформування державної служби та оновлення її правових засад, які варто розглядати як невід'ємну складову стратегічного плану розвитку держави, інтеграції вітчизняної нормативної моделі державної служби у глобальний службово-правовий простір.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-42>

**CONFIDENTIAL INFORMATION AND TRADE SECRET
IN UKRAINE**

**КОНФІДЕНЦІЙНА ІНФОРМАЦІЯ ТА КОМЕРЦІЙНА
ТАЄМНИЦЯ В УКРАЇНІ**

Kravchenko O. M. Кравченко О. М.
Candidate of Science of Law кандидат юридичних наук

Наукова робота зумовлена станом механізмів реалізації державної політики та законодавства України у сфері охорони конфіденційної інформації (КІ) та комерційної таємниці (КТ), а також встановлення можливих шляхів вдосконалення законодавства у цій сфері. Пошуку напрямів удосконалення правових та інституційних механізмів охорони КІ і КТ, й порівняння наявних нормативно-правових документів з метою удосконалення законодавчої бази України. Сьогодні суттєвою прогалиною правового регулювання комерційної таємниці залишається правова невизначеність змісту інформації, яка може вважатись у якості досліджуваного об'єкта права інтелектуальної власності.

У ст. 21 Закону України «Про інформацію», інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація. Конфіденційною вважається інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень [1].

Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом [1].

У ст. 7 Закону України «Про доступ до публічної інформації» вказано, що конфіденційна інформація – це інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, та яка може поширюватися у визначеному ними порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов [2].

Розпорядники інформації, визначені ч. 1 ст. 13 цього закону, які володіють конфіденційною інформацією, можуть поширювати її лише за згодою осіб, які обмежили доступ до інформації, а за відсутності такої згоди – лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [2].

У ст. 8 Закону України «Про доступ до публічної інформації» подано визначення таємної інформації як інформації, доступ до якої обмежується відповідно до ч. 2 ст. 6 цього закону, розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству й державі. Таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську, розвідувальну таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю, в тому числі комерційну таємницю [2].

Визначення комерційної таємниці міститься в Цивільному кодексі України (ЦКУ) [3], а також у Господарському кодексі України (ГКУ) [4], але, на наш погляд, потребує удосконалення. У ст. 505 ЦКУ зазначено, що КТ є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію [3]. У ст. 162 ГКУ вказано, що суб'єкт господарювання, що є володільцем технічної, організаційної або іншої комерційної інформації, має право на захист від незаконного використання цієї інформації третіми особами за умов, що ця інформація має комерційну цінність у зв'язку з тим, що вона невідома третім особам і до неї немає вільного доступу інших осіб на законних підставах, а володільць інформації вживає належних заходів до охорони її конфіденційності [4].

Юридичні терміни на кшталт «володільць КТ» (ГКУ) [4], «особа» (ЦКУ) [3], на наш погляд, потрібно замінити на термін «власник КТ», як ми і запропонували в проєкті Закону України «Про комерційну таємницю» [5, дод. А].

Провівши аналіз законодавства України щодо конфіденційної інформації та комерційної таємниці, можемо зазначити таке:

1. Власник інформації, яка має комерційну цінність, сам визначає на власний розсуд, чи буде інформація, що має комерційну цінність, належати до КІ, чи буде КТ.

2. Власник інформації, яка має комерційну цінність, встановлює заходи захисту цієї інформації та інші аспекти, пов'язані з охороною вказаної інформації (організаційні, юридичні, технічні).

3. Власник інформації, яка має комерційну цінність, встановлює терміни засекречування, коло осіб, які можуть бути ознайомлені з вказаною інформацією (на договірних засадах), та терміни припинення охорони та захисту (КІ або КТ).

Підсумовуючи розгляд дистинкції між КІ та КТ, пропонуємо на законодавчому рівні чітко відокремити їх. Аналіз свідчить, що нині різниці практично немає, а власник комерційно цінної інформації самостійно визначає, де КІ, а де КТ. З нашої точки зору, КІ – це секретна інформація, що стосується фізичної особи, КТ – це секретна інформація, що стосується юридичних осіб, підприємств, установ та організацій, яка має комерційну цінність, що позитивно впливає на прибуток суб'єктів господарювання.

Законодавцю потрібно виключити з визначення конфіденційної інформації згадки про юридичну особу й сформулювати його наприклад так: конфіденційна інформація – інформація, доступ до якої обмежено фізичною особою та яка може поширюватися у визначеному порядку за її бажанням відповідно до передбачених нею умов.

Суб'єкти та їх повноваження щодо охорони КТ в Україні [6,с. 133–156], і нормативно-правові заходи забезпечення КТ [7,с.82–89], а також структура правовідносин у сфері охорони КТ в Україні [8,с.137–145], були нами розглянуті у попередніх наукових працях.

Потрібно оновлювати і періодично переглядати перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці в Україні, а саме постанову Кабінету Міністрів України (КМУ) №611 [9]. Для того, щоб суб'єкти господарювання в Україні мали змогу ефективно протистояти сучасним загрозам та викликам. Також чітко розуміти, що є комерційною таємницею підприємства, установи чи організації, а що не може бути нею.

Підсумовуючи науковий аналіз КІ та КТ в Україні, можемо запропонувати шляхи вдосконалення законодавства. А саме – сформулювати визначення юридичного терміна «конфіденційна інформація», наприклад, так: конфіденційна інформація – інформація, що має цінність для фізичної особи, в тому числі інформація про сімейні секрети фізичної особи, інша інформація про фізичну особу, доступ до якої

обмежено фізичною особою та яка може поширюватися у визначеному порядку за її бажанням відповідно до передбачених нею умов.

Щодо комерційної таємниці потрібно прийняти Закон України «Про комерційну таємницю», де чітко сформулювати, що є комерційною таємницею, правила заходів охорони КТ, а також інші аспекти у сфері захисту КТ.

Література:

1. Про інформацію: Закон України. Верховна Рада України. URL: [//zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text) (дата звернення: 15.07.2022).
2. Про доступ до публічної інформації: Закон України. Верховна Рада України. URL: [//zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text) (дата звернення: 15.07.2022).
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: [//zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran2312#n2312](https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran2312#n2312) (дата звернення: 15.07.2022).
4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: [//zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page](https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page) (дата звернення: 15.07.2022).
5. Кравченко О. М. Адміністративно-правові засади охорони комерційної таємниці в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2019. 253 с.
6. Кравченко О. М. Суб'єкти та їх повноваження щодо охорони комерційної таємниці в Україні. Органи публічної влади в Україні: теорія та практика: колект. моногр. Київ: МОН України ; НУ «Одеська юрид. акад.», 2019. С. 133–156.
7. Кравченко О. М. Нормативно-правові заходи забезпечення комерційної таємниці в Україні. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. № 1. С. 82–89.
8. Кравченко О. М. Структура правовідносин у сфері охорони комерційної таємниці в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 3. С. 137–145.
9. Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.08.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/611-93-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.07.2022).

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-43>

**ENSURING CHILDREN'S RIGHTS ON THE TERRITORY
OF FOREIGN COUNTRIES DUE TO THE ARMED CONFLICT
IN UKRAINE: SEPARATE ISSUES**

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ НА ТЕРИТОРІЇ ІНОЗЕМНИХ
ДЕРЖАВ У ЗВ'ЯЗКУ З ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ В УКРАЇНІ:
ОКРЕМІ ПИТАННЯ**

Kushnir I. P.

*Doctor of Law,
Deputy Head of the Department of
Administrative Activity
Bohdan Khmelnytskyi National Academy of
the State Border Guard Service of Ukraine,
Khmelnytskyi, Ukraine*

Кушнір І. П.

*доктор юридичних наук,
заступник начальника кафедри
адміністративної діяльності
Національної академії Державної
прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
м. Хмельницький, Україна*

Tsarenko S. I.

*Candidate of Legal Sciences, Associate
Professor,
Associate Professor at the Department of
Theory of Law
and Criminal Procedural Activities
Bohdan Khmelnytskyi National Academy of
the State Border Guard Service of Ukraine
Khmelnytskyi, Ukraine*

Царенко С. І.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права та
кримінально-процесуальної діяльності
Національної академії Державної
прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
м. Хмельницький, Україна*

Tsarenko O. M.

*Candidate of Legal Sciences, Associate
Professor,
Associate Professor at the Department of
Administrative Activity
Bohdan Khmelnytskyi National Academy of
the State Border Guard Service of Ukraine
Khmelnytskyi, Ukraine*

Царенко О. М.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративної
діяльності
Національної академії Державної
прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
м. Хмельницький, Україна*

Початок повномасштабного військового вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 року зумовив потік масової міграції людей через державний кордон України з країнами Європейського Союзу. Через збройний конфлікт в Україні близько 2,4 мільйонів неповнолітніх громадян України знаходяться за межами держави [1]. Ця категорія дітей є особливо вразливою категорією осіб щодо торгівлі людьми, сексуального насилля, незаконного усиновлення, безвісного зникнення. Важливо підкреслити, що діюче законодавство України не

врегулює питання відстеження статусу переміщених за кордон неповнолітніх громадян України, забезпечення їх захисту за кордоном на території іноземних держав.

Спрощена система перетинання державного кордону України на виїзд до країн Європейського Союзу неповнолітніми громадянами України не передбачала обов'язкову наявність біометричних документів, нотаріально завіреної згоди другого із батьків на перетинання державного кордону. Натомість перетинання кордону здійснюється на підставі внутрішніх документів дитини (наприклад, свідоцтва про народження) та не вимагається нотаріально завірене доручення інших дорослих осіб, що здійснюють супровід дитини за кордон. Такий порядок перетинання кордону мав свої позитивні сторони, оскільки обумовлений великою кількістю потоку людей.

Серед бар'єрів у забезпеченні захисту прав неповнолітніх громадян України в іноземних державах можна виокремити питання оформлення статусу особи, що отримала тимчасовий захист на території Європейського Союзу відповідно до Директиви Ради 2001/55/ЄС від 20.07.2001 року про мінімальні стандарти надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому [2]. Правовий режим тимчасового захисту передбачає проживання на підставі посвідки, виданої приймаючою державою, який дозволяє тимчасово користуватися правами для отримання необхідного рівня захисту на території цієї держави.

Важливим кроком щодо забезпечення прав неповнолітніх громадян України закордоном є ухвалення резолюції Парламентською Асамблеєю Ради Європи (ПАРЄ) 2449 (2022) 22.06.2022 року [3], що присвячена захисту та догляду за дітьми-мігрантами та біженцями без супроводу. Резолюція стосується забезпечення: ідентифікації та реєстрації таких дітей; належної та гендерно-учутливої оцінки їхніх потреб; негайного призначення законного представника; доступу до освіти з наголосом на інтеграцію вказаних дітей; запровадження процедури оцінки віку, чутливої до дітей, та із застосуванням презумпції, що особа є неповнолітньою; доступу до ефективних засобів правового захисту тощо.

Питання захисту прав українських неповнолітніх стосується і постановки на консульський облік України таких дітей. Де факто, більшість українських неповнолітніх в'їхали в країни Європейського Союзу без паспортів громадянина України для виїзду за кордон або з паспортами, термін дії яких закінчився. Консульські адміністративні процедури потребують фізичної присутності особи у відповідних уповноважених органах для здійснення фактичної дії – реєстрації дитини. Водночас онлайн звернення для таких дій не передбачені, що суттєво ускладнює процес звернень щодо забезпечення прав дітей в іноземних державах.

Варто зазначити, що Міністерство цифрової трансформації України анонсувало нові можливості в застосунку «Дія», зокрема, і переклад англійською мовою усіх доступних документів [4]. Такі новели дозволять визнати прийнятним країнам такі цифрові документи українців за кордоном аналогом паперових у всіх правовідносинах.

Отже, питання вдосконалення адміністративних процедур, які здійснюються консульськими установами України, виконавчими органами, що забезпечують перетинання державного кордону України, є актуальним та може бути вирішеним за рахунок використання цифрових інструментів. Важливим є співробітництво України з країнами перебування українських дітей (наприклад, щодо ідентифікації дітей, шкільного навчання та медичного обслуговування тощо).

Література:

1. 2 млн українських дітей втекли від війни за кордон, 3 млн стали ВПО – ЮНІСЕФ. Новинарня. 18.06.2022. URL: <http://surl.li/cnozp>
2. Директива Ради 2001/55/ЄС від 20.07.2001 року. URL: <http://surl.li/cnpby>
3. Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) 2449 (2022) 22.06.2022 року. URL: <http://surl.li/cnpbx>
4. Нові можливості в застосунку «Дія». URL: <https://thedigital.gov.ua/>

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-44>

THE RIGHT TO EFFECTIVE JUDICIAL PROTECTION. TAX PERSPECTIVES

ПРАВО НА ЕФЕКТИВНИЙ СУДОВИЙ ЗАХИСТ. ПОДАТКОВІ ПЕРСПЕКТИВИ

Rarytska V. B. Рарицька В. Б.

*PhD in Law, Assistant Professor of
Department of Law, Vocational, Social and
Humanitarian Education
Higher Educational Institution «Podillia
State University»
Kamianets-Podilskyi, Khmelnytskyi region,
Ukraine*

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри права, професійної
та соціально-гуманітарної освіти
ЗВО «Подільський державний
університет»
м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька
область, Україна*

Provision of a person's right to effective judicial protection is the one of fundamental, guaranteed by European legislation legal principles, which

includes the right to an effective means of restoring of violated rights, as well as judicial protection of rights and freedoms.

Primarily, these rights are contained in the European Convention on Human Rights (hereinafter – the Convention) (Art. 6 – Right to a fair trial, Art. 13 – Right to an effective remedy)[1] and the Charter of Fundamental Rights of the European Union (Art. 47 – Right to an effective remedy and to a fair trial) [2]. The purpose of these fundamental, inalienable and non-limitable rights is to protect the legitimate interests and rights of the individual through the application of effective and fair justice, as well as to ensure the effectiveness and implementation of the general goals of EU law in the national legislation of the States [3].

Special nature of the right to judicial protection in tax legal relations is determined by the fact that it is a complex right that combines a number of rights related to the protection of the legitimate interests of the taxpayer. Thus, the European Court of Human Rights (hereinafter referred to as the ECHR, the Court) emphasizes the complex nature of the taxpayer's right to judicial protection. In particular, the ECHR draws attention to the fact that this right includes the right to apply to the court and the right to have his case heard and decided by the fair and public court. At the same time, the person must be provided with the opportunity to exercise the specified rights without any obstacles or complications, in compliance with the requirement of a *reasonable time* of proceedings (cases *Matsuk v. Ukraine* [4], *Rakitin v. Ukraine* [5], *Hentrich v. France* [6], *Sokor v. Ukraine* [7] etc.).

The special role of the right to effective judicial protection in the system of the taxpayer's rights is conditioned by the dominant in the Ukrainian domestic tax legal doctrine ideology of the relationship between the State, with its sovereign, asymmetric tax powers, and the taxpayer, endowed with a compulsory tax obligation, as two opposite sides of tax relations with completely opposite interests. The specified ideology creates the conditions for the State to go beyond the legitimate, fair and legally established interference with the taxpayer's rights.

In view of this, the taxpayer's right to effective judicial protection acts as a kind of guarantee of the full implementation of his other subjective rights and legitimate interests in tax legal relations and a means of mitigating the negative consequences for the taxpayer of the asymmetry of the tax powers of the State [8].

The taxpayer's right to judicial protection is enshrined in Ukrainian legislation in Art. 55 of the Constitution of Ukraine [9], and is also specified in Clause 17.1.7 of Art. 17 of the Tax Code of Ukraine [10], which establishes the right of the taxpayer «...to appeal ... decisions, actions (inaction) of controlling bodies ...» [10] and Art. 56 of the Tax Code of Ukraine, which allows the taxpayer to appeal administratively or judicially the decisions made by the controlling body [10].

However, the extremely high social importance of this right and its regulation by European and Ukrainian (at the constitutional and special legislative levels) legislation do not guarantee its proper implementation in practice. In particular, the research of the ECHR disputes with a tax-legal component, in which the taxpayer's right to judicial protection violated by the State appears, demonstrates the State's abuse of such tax right and ignoring the legally established rights and interests of taxpayers. Despite the general inapplicability of Art. 6 of the Convention (which directly concerns the right to a fair trial) to tax legal relations, the study of these cases indicates that due to the problems raised during their consideration, they fall under its influence. Their analysis allows us to record a violation of a fair balance between the observance of the general interests and the protection of property rights, combined with a violation of the taxpayer's right to an effective and fair trial by the State.

For example, in the ECHR case «*Hentrich v. France*», the Court draws attention to the State's abuse of its sovereign, asymmetric right to tax and, as a result, the State's violation of the balance of interests of the taxpayer and the State in tax relations [6]. Besides, the court established an important provision, indicating a violation of Art. 1 of Protocol No. 1 of the Convention, since the tax authorities violated «a fair balance between the protection of property rights and the requirement to observe common interests» and made an attempt to establish the limits of the State's behavior in tax legal relations, in particular, the inadmissibility of selective application certain measures, certainty and predictability as criteria for legislative intervention by the State, as well as the reality of the possibility of protecting of the rights of a private person as a criterion for a fair balance. In its decision, the Court also established a violation of Art. 6 of the Convention, since the courts limited the applicant's ability to provide evidence of the conformity of the land sale price with its market value, as well as the requirement of a *reasonable time* of proceedings [6]. By Court's decision, the satisfaction of the public interests to the detriment of the private is unacceptable, the actions of the State in relation to the taxpayer must be strictly limited by legal norms and be aimed at maintaining a fair balance in tax legal relations.

Thus, the violation of the fair balance between the satisfaction of general, public interests and the encroachment on the private interests of taxpayers, combined with the failure to comply with the requirements of an independent and fair judicial review of the case, as well as a reasonable period of such review, demonstrates the State's abuse of its asymmetric tax law and ignoring the rights and legitimate interests of the taxpayers. This statement is also substantiated in other ECHR decisions on tax disputes. Thus, in the case «*Sokor v. Ukraine*», the Court established the fault of the State in delaying of the trial of the case by public bodies and the impossibility of the taxpayer to renew his violated rights in a timely manner [7], in the case «*Matsyuk v.*

Ukraine» the Court drew attention to the importance of the effectiveness of the taxpayer's access to justice and his ability to challenge an act that indicates an interference with his rights [4], and in the case «*Rakitin v. Ukraine*» the Court decided the need for a fair and public hearing of the case within a reasonable time, timely and full execution of the court decision and the importance of having effective means of legal protection for the applicant's complaints in accordance with the Convention [5].

Accordingly, the analysis of ECHR cases with a tax-legal component indicates that the taxpayer's right to effective judicial protection includes the following requirements: efficiency of access to the court, a practical possibility for the taxpayer to appeal the act in the authorized body or in the court, availability of court proceeding, a *reasonable time* of proceeding, independence and impartiality of judges ect. However, the research of the ECHR's case law indicates the absence of the full implementation of the taxpayer's right to effective judicial protection, despite of its detailed normative regulation. Complexity in such an implementation reflects the impossibility of satisfying taxpayer's interests in tax legal relations and indicates that the true purpose of tax legal relations is at the stage of its transformation into a goal of provision of the subjective fiscal interest of the State. By systematically violating the requirements for the protection of the taxpayer's right to judicial protection, the State demonstrates the sovereign, unlimited, asymmetric nature of its tax powers. It is apparent that in the conditions of the asymmetric nature of the tax law of the State, the taxpayer's right to judicial protection, despite its true purpose – guaranteeing the realization of the subjective rights and interests of taxpayers, becomes only one of the many rights that are enshrined in law, and aimed at the taxpayer's fulfillment of his compulsory tax obligation, as well as the meeting of the fiscal needs of the State.

References:

1. European Convention on Human Rights. Rome, 4.XI.1950. URL.: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf.
2. The Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000/C 364/01). Official Journal of the European Communities. 18.12.2000. C 364/3/. URL.: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf
3. Arnall, Anthony. (2011). The Principle of Effective Judicial Protection in EU law: An Unruly Horse?. *European law review*. 36., pp. 51-70.
4. *Matsuk v. Ukraine*. No 1751/03. ECHR. 15.01.2008. URL.: <http://freecases.eu/Doc/CourtAct/4525177>.
5. *Rakitin v. Ukraine*. No 7675/04. ECHR. 11.01.2007. URL.: https://www.stradalex.com/en/sl_src_publ_jur_int/document/echr_7675-04?access_token=b6653894ecf613607edf28c6567013b1598ee696.

6. *Hentrich v. France*. No 13616/88. ECHR. 22.09.1994. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO2762>.

7. *Sokor v. Ukraine*. No 49009/07. ECHR. 09.12.2010. URL.: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_837.

8. Rarytska V. Асиметричність податкового права держави (Assymmetry of tax law of the State). The diss. for the degree of the cand. of legal sciences. Khmelnytsky, 2021.

9. Constitution of Ukraine on 28.06.1996. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР) (Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 1996, № 30, p. 141.

10. Tax Code of Ukraine on 02.12.2010 № 2755-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР) (Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, p. 112.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-45>

**ENSURING PUBLIC SAFETY DURING PEACEFUL GATHERINGS
IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW: THE PLACE
AND ROLE OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE**

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ
ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ МИРНИХ ЗІБРАНЬ В УКРАЇНІ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: МІСЦЕ
ТА РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ**

Romanov M. Yu. Романов М. Ю.

*Police Major,
Senior Investigator in Major Cases Main
Pre-Trial Proceedings Department of the
National Police of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

*майор поліції,
старший слідчий в ОВС Головного
слідчого
управління Національної поліції України
м. Київ, Україна*

Сучасні правоохоронні тенденції, зокрема й у питаннях забезпечення фундаментальних конституційних прав людини і громадянина на території України зумовлюють необхідність активізації наукових досліджень. Право громадян України збиратися мирно, без зброї – є непорушним і невід’ємним елементом комплексу демократичних цінностей у будь якій правовій системі держав сучасності. Водночас, стрімка зміна структури органів правопорядку, динамічність їх компетентнісного наповнення, а також триваюча російська агресія проти українського народу та держави зумовлюють необхідність наукового

опрацювання основних проблемних питань, пов'язаних із забезпечення громадської безпеки під час проведення мирних зібрань в Україні.

В умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні, Конституцією України з одночасним визначенням у статті 39 того, що «громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування», у статті 64 встановлюється, що «Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень» [1].

У операційних нормативно-правових актах, що запроваджують правовий режим воєнного стану в Україні (Указ Президента України від 17 травня 2022 року № 341/2022 «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» [2] (затверджений Законом України від 22 травня 2022 року № 2263-IX «Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» [3]) конкретних обмежень, щодо можливості реалізації громадянами України права на мирні зібрання не встановлюється, хоч за вмовчанням більшість обласних військових адміністрацій заборонили проведення мирних зібрань з моменту вторгнення російських військ на територію України.

В умовах активного ведення бойових дій однозначно правильним є тимчасове обмеження можливості реалізації права на мирні зібрання громадянами України, що можуть заважати проведенню військових операцій сил і засобів Збройних сил України та правопорядку (у тому числі вимагаючи від окремих підрозділів Національної гвардії України посилення їх безпеки під час проведення мирних зібрань, що логічно послаблює можливість виконання її основного й більш пріоритетного в умовах активних бойових дій у конкретному регіоні завдання, щодо захисту конституційного ладу України, цілісності її території від спроб зміни їх насильницьким шляхом), а також наражати власне життя та здоров'я, честь, волю і гідність на небезпеку.

Указане не скасовує необхідності виконання визначених функцій у тих адміністративно-територіальних одиницях де проведенню таких заходів не перешкоджає нічого, що підтверджується створенням обласними військовими адміністраціями механізмів реалізації права на мирні зібрання, навіть в умовах воєнного стану (розпорядження начальника Кіровоградської обласної військової адміністрації від 08.06.2022 «Про проведення масових заходів та території області в умовах воєнного стану» [4]).

А. Басов, підкреслює, що суб'єктів забезпечення громадської безпеки існує декілька видів, поділяючи їх при цьому на загальні, основні та

додаткові, що впливає з характеру їх компетенції [5]. Логічним, на нашу думку є віднесення Національної гвардії України до категорії основних, оскільки загальними суб'єктами в юридичній літературі здебільшого визначаються органи військово-політичного керівництва держави, зокрема в особі інституту Президента України, єдиного законодавчого органу влади – Верховної Ради України, виконавчих органів влади на чолі з Кабінетом Міністрів України та судової влади.

Підтвердженням цьому є те, що пунктом 3 частини першої статті 2 (Основні функції Національної гвардії України) Закону України «Про Національну гвардію України» визначається, що основними функціями Національної гвардії України, серед інших, є участь у забезпеченні громадської безпеки та охороні громадської безпеки і порядку під час проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій та інших масових заходів, що створюють небезпеку для життя та здоров'я громадян [6].

Поняття громадської безпеки та безпеки загалом, ученими та дослідниками тлумачиться по-різному. Наприклад, В. Циганов, безпеку особистості розуміє як стан захищеності життя і здоров'я людини, її ідеалів, матеріальних і моральних цінностей від небезпечних впливів, можливість безперешкодної реалізації її найважливіших інтересів [7], що на нашу думку може бути інтерпретовано на розуміння поняття громадська безпека, котра згідно думки В. Фатхутдінова, має такі характеристики, як: стан захисту; система суспільних відносин; система органів та засобів; сукупність прав і свобод; системний феномен; кореляція громадської безпеки через громадський порядок [8].

Таким чином, нами підкреслюється, що діяльність Національної гвардії України, щодо забезпечення громадського порядку полягає в виконанні покладених завдань із недопущення порушення права і свобод людини і громадянина під час проведення такого зібрання, збереження недоторканим стану захисту кожного учасника відповідного заходу та осіб, що знаходились поруч. Тоді як її роль і місце в системі суб'єктів забезпечення безпеки під час мирних зібрань є провідною, з віднесенням відповідного органу до спеціальних суб'єктів забезпечення, про що раніше вказувалось авторитетними вченими й дослідниками.

Крім цього, належить звернути увагу на фрагментарну неможливість виконання Національною гвардією України своєї функції щодо забезпечення громадської безпеки та охороні громадської безпеки і порядку під час проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій та інших масових заходів, що створюють небезпеку для життя та здоров'я громадян в умовах коли такі заходи проводяться в тимчасово окупованих містах, у зв'язку з відсутністю знаходження в адміністративно-територіальній одиниці підрозділів Національної гвардії України, задіяння їх сил і засобів на лінії фронту в наступальних і оборонних операціях, та за інших обставин.

Як свідчить практика (такі міста, як Херсон, Маріуполь, Мелітополь, Бердянськ, Каховка, Енергодар та багато інших де відбувались мітинги на захист української державності [9]) відсутність можливості підрозділів Національної гвардії України фізично забезпечити громадську безпеку громадян під час проведення мирного зібрання в окупації не стає перешкодою в реалізації громадянами цього права, хоч і тягне за собою, нажаль, значні людські втрати та факти викрадення найбільш активних і свідомих громадян України.

Відповідне питання, в контексті адміністративно-правових засад реалізації права громадян України на мирні зібрання як інструменту захисту державного суверенітету та територіальної цілісності громадянами України, пропонується розглянути в подальших дослідженнях.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.

2. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 17 травня 2022 року № 341/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2022#Text>

3. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні»: Закон України від 22 травня 2022 року № 2263-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2263-20#n5>

4. Про проведення масових заходів та території області в умовах воєнного стану: розпорядження начальника Кіровоградської обласної військової адміністрації від 08.06.2022. Офіційна веб-сторінка Кіровоградської обласної військової адміністрації. URL: <https://www.kr-admin.gov.ua/start.php?q=News1/Ua/2021/08062202.html>

5. Басов А.В. Щодо визначення системи забезпечення громадської безпеки. Форум права. 2010. № 4. С. 42-47.

6. Про Національну гвардію України: Закон України від 13 березня 2014 року № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>

7. Циганов В.В. Національна безпека України: посібник / Віктор Васильович Циганов. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2004. – 100 с.

8. Фатхутдінов В. Г. Адміністративно-правове забезпечення громадської безпеки в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юр. наук : спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Фатхутдінов В. Г. – Київ, 2017. – 38 с.

9. Біда О. Мітинги під обстрілами. Як люди виборюють Україну в окупованих містах. URL: <https://hromadske.ua/posts/mitingi-pid-obstrilami-yak-lyudi-viboryuyut-ukrayinu-v-okupovanih-mistah>

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-46>

GOVERNMENT SUPPORT OF BUSINESS UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Sevastyanenko O. V.

*Senior Teacher at the Department of Administrative, Financial and Informative Law
State University of Trade and Economics
Kyiv, Ukraine*

Small and medium-sized businesses play a significant role in the functioning of the socio-economic systems of Ukraine. In particular, it provides an innovative segment in entrepreneurship and healthy competition. Since our state is currently in an economic crisis, first caused by the COVID-19 pandemic, and later by the invasion of our territory by the troops of an aggressor country, therefore small and medium-sized businesses are now gaining the most relevance and currently need support the most from the state. One of the main problems faced by small enterprises on their way to development is the lack of own funding, which significantly exacerbates their need for borrowed resources. Also, precisely because of the invasion, most enterprises lost their physical establishments, and a significant number of employees lost their jobs.

Small and medium-sized businesses enterprises need financial aid, because as the experience of other countries of the world shows, almost the entire state is dependent on small and medium-sized businesses, therefore, after the war, this segment will be a driving force in the formation and improvement of the economy of Ukraine. SMEs businesses are a significant driving force because, firstly, they are more numerous, as statistics show, as of the end of 2020 there were 373,310 SMEs enterprises compared to 512 units of large ones [1], taking into account that due to the COVID-19 pandemic, the number has already shrunk, but they still occupy a leading position. Secondly, small and medium-sized enterprises produce more in terms of sales volumes, thereby providing more jobs to the population. As of the end of 2020, SMEs produced and sold products for 6.4 million UAH, in turn, as large products for 3.6 million [1] UAH. Which is an additional important aspect in maintaining this segment of the economy now, during the war and especially after victory?

According to Art. 2 of the Law of Ukraine «On Accounting and Financial Reporting», small enterprises are those whose indicators, as of the date of drawing up the annual financial statements for the year preceding the reporting year, meet at least two of the following criteria: the book value of assets must be 4 million euros for a small one, for the average up to 20 million euros; net income from the sale of products – up to 8 million euros and up to 40 million euros, respectively, and the average number of employees should reach 50 and 250 people. [2]

Since Ukraine is a fairly modern and developed country, all state support programs for the relocation or financing of enterprises have been gathered in one place, namely in the state program «Action», which is convenient for finding the necessary information for business, finding available credit and assistance .

Currently, during the period of martial law, many companies with programs that agree to support Ukrainian business have been activated, in particular, for example: the Support Ukrainian Businesses [3] platform, aimed at supporting companies that have reoriented their production or continue to work, covering the humanitarian needs of Ukrainians and the Armed Forces of Ukraine . Also, for example, the online business platform «One to One» [3] from the National Electronic Exchange, it will help entrepreneurs to exchange specialists, equipment, technologies, resources, capacities for solving business tasks.

In particular, our state began to help businesses that were located in the border territories with the aggressor country, in places where hostilities were and are being conducted. Developed a single platform of digital interaction for relocation, that is, moving a business to a relatively peaceful territory. In other words, Ukrainian enterprises located in the zone of active hostilities can receive assistance in moving their facilities to the western regions of Ukraine. State and regional support programs have been created for this purpose. In particular, enterprises will be able to move to safe regions: Lviv, Ternopil, Khmelnytskyi, Zakarpattia, Rivne and other regions.

Businesses that submit an application will be provided with conditions for free relocation to the place of temporary relocation, as well as for: selection of suitable areas for the location of production; relocation and resettlement of personnel; selection of employees at the place of deployment after moving. Since the support of this program will be joined by such companies as; Ukrainian railway company «Ukrzaliznytsia» and Ukrainian post company «Ukrposhta».

In order to support this small and medium-sized business by the Cabinet of Ministers of Ukraine even before the war, on February 1, 2020, a decision was made to implement the State Program «Affordable Loans 5-7-9%». This program is implemented by the Entrepreneurship Development Fund. The only participant of the FRP is the Government of Ukraine represented by the

Ministry of Finance of Ukraine, which coordinates all aspects of the Fund's activities. Currently, the government has expanded the range of opportunities for Small and medium-sized businesses and provides loans of up to 60 million UAH to any Ukrainian enterprise at 0% during martial law. [4]

What is provided under this program in wartime:

1. A loan for the implementation of an investment project and for debt refinancing is granted for a maximum of 5 years. For working capital financing – for 3 years;

2. The list of instruments that will allow banks to provide loans under the «5-7-9%» program in the event of a lack of collateral has been expanded;

3. The export credit agency will be able to insure the loans of exporting entrepreneurs, which simplifies access to cheap financing;

4. Any Ukrainian company, where the final beneficiaries with a share of more than 50% are Ukrainians, will be able to receive a loan;

Also, due to the fact that during the war, significant areas for sowing were destroyed in order to ensure the stimulation of the agricultural sector of the small and medium business segments, on March 13, 2022, the government approved changes to the provision of financial state support to farmers during the sowing season. As part of the program, support is provided [3]:

– small and medium-sized agricultural producers with a turnover of no more than 20 million euros per year, which is the equivalent of an enterprise that cultivates up to 10,000 hectares;

– interest rate compensation for borrowed loans;

– the maximum amount of the loan, which is subject to interest rate compensation, is 50 million UAH, the validity period will be 6 months;

– lending is provided for agricultural activities (sowing) during the period of martial law;

– the maximum amount of the state guarantee for portfolio loans is set to 80%.

So, we can conclude that our state fully supports small and medium-sized businesses by creating the necessary programs during the martial law period, providing financial guarantees and loans on more favorable terms than before the war. Since, he understands that our state will be rebuilt on this business segment in the future, because Small and medium-sized businesses are more mobile and accessible and, compared to large enterprises, have already resumed their work. In particular, thanks to the expansion of the state program «Affordable loans 5-7-9%», enterprises can attract funds for the restoration and modernization of their fixed assets, invest in their projects, thereby helping to support our economy. The introduction of an agricultural program for the sowing period is also a very important aspect, because with this the state will stimulate people to work in this direction, on which our future will completely depend.

References:

1. Official website of the State Statistics Service [Electronic resource]. – 2022. – Mode of access to the resource: <http://ukrstat.gov.ua> (date of application: 05/20/2022)
2. On accounting and financial reporting in Ukraine: Law of Ukraine dated 07/16/1999 No. 996-XIV, current edition – Edition dated 07/01/2021
3. Official website of the «Diya.Business» application [Electronic resource]. – 2022. – Mode of access to the resource: <https://business.diia.gov.ua/wartime> (application date: 05/20/2022)
4. Changes to the program «Available loans 5-7-9%»: company support and activation of entrepreneurship – edition of March 28, 2022 <https://www.kmu.gov.ua/news/zmini-do-programi-dostupni-krediti-5-7-9-pidtrimka-posivnoyi-kampaniyi-ta-aktivaciya-pidpriyemnictva28032022>

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-47>

**ON INDIVIDUAL ISSUES OF THE FUNCTIONING
OF THE COMMISSION FOR AN EXTERNAL INDEPENDENT
ASSESSMENT (AUDIT) OF THE EFFECTIVENESS
OF THE NATIONAL BUREAU'S PERFORMANCE**

**ЩОДО ОКРЕМИХ ПИТАНЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМІСІЇ
З ПРОВЕДЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ ОЦІНКИ
(АУДИТУ) ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ
НАЦІОНАЛЬНОГО БЮРО**

Slavytska A. K. Славицька А. К.

*Doctor of Law, кандидат юридичних наук,
People's Deputy of Ukraine Народний депутат України*

В червні цього року Європейською радою ухвалено рішення про надання Україні статусу кандидата в члени Європейського союзу [1]. Водночас однією із суттєвих умов, які залишаються актуальними для будь-якої країни-кандидата є зведення до мінімуму корупційних ризиків в усіх можливих сферах життєдіяльності держави. З цією метою в Україні утворено ряд державних органів, до відання яких віднесено здійснення антикорупційної діяльності, в тому числі й орган із спеціальним статусом – Національне антикорупційне бюро України (далі – Національне бюро), завданням якого є протидія корупційним та іншим кримінальним правопорушенням, які вчинені вищими

посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці, а також вжиття інших передбачених законом заходів щодо протидії корупції [2].

Корупція в Україні набула ознак системного явища, яке поширює свій негативний вплив на всі сфери суспільного життя, все глибше укорінюючись у повсякденному житті як основний, швидкий та найбільш дієвий протиправний засіб вирішення питань, досягнення певних цілей.

Окремі аспекти антикорупційної діяльності, роботи різних органів, до компетенції яких віднесено питання запобігання та боротьби з корупцією, процедурні аспекти діяльності стали предметом досліджень значної частини вітчизняних та міжнародних науковців, зокрема таких як Р.М. Труби, А.В. Савченка, Ю.М. Пителя, В.Г. Козленка, А.Б. Кручка, В.І. Чечерського, А.В. Юрченко, О.Г. Яновської та інших.

З огляду на важливість завдань, покладених на працівників Національного бюро та статус посадових осіб, кримінальні правопорушення вчинені якими відносяться до підслідності Національного бюро, можна говорити про існування корупційних ризиків й всередині бюро, що зумовлює потребу у здійсненні контрольно-перевірочних заходів. Зазначене підтверджується зафіксованими фактами спроб надання неправомірної вигоди працівникам Національного бюро за сприяння у вирішенні питань, пов'язаних із їх діяльністю. До прикладу, в 2019 році директором одного із підприємств Харківської області запропоновано детективу Національного бюро хабар у розмірі 100 тисяч доларів за вирішення питання про закриття кримінального провадження. В 2020 році затримано групу осіб, які намагалися передати неправомірну вигоду у розмірі 5 млн дол. США керівництву антикорупційних органів на закриття кримінального провадження, яке Генеральна прокуратура передала до Національного бюро за підслідністю [3].

Контрольними функціями за діяльністю Національного бюро наділений комітет Верховної Ради України, до предмету відання якого відноситься боротьба з корупцією і організованою злочинністю. Важливо наголосити, що згідно положень Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» здійснення такого контролю відбувається в порядку, визначеному Конституцією України [4], Законом України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» [5], цим та іншими законами України [2]. Однак, Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» втратив чинність ще у 2018 році.

З огляду на зазначене, до Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» [2] необхідно внести відповідні зміни.

З метою попередження, виявлення та розслідування правопорушень у діяльності працівників Національного бюро у складі його центрального управління діє підрозділ внутрішнього контролю. Такі підрозділи можуть утворюватися за рішенням Директора Національного бюро й у складі територіальних управлінь Національного бюро [2].

З огляду на те, що ці підрозділи внутрішнього аудиту утворюються та підпорядковують за рішенням керівника Національного бюро, виникає необхідність й проведення незалежного зовнішнього аудиту діяльності цього антикорупційного органу та визначення ефективності його діяльності.

Функціями щодо проведення зовнішньої незалежної перевірки (аудиту) ефективності діяльності Національного бюро наділена Комісія з проведення зовнішньої незалежної оцінки (аудиту) ефективності діяльності Національного бюро (далі – *Комісія з проведення зовнішньої незалежної оцінки (аудиту) або Комісія*). Аналіз чинного законодавства дає підстави прийти до висновку, що процедура формування Комісії з проведення зовнішньої незалежної оцінки (аудиту) ефективності діяльності Національного бюро складається з наступних стадій: 1) *стадія прийняття рішення про початок формування Комісії, в межах якої передбачено ухвалення рішення про початок формування Комісії (не пізніше ніж за 30-ти календарних днів до закінчення річного строку з дати затвердження останнього звіту зовнішньої незалежної оцінки (аудиту) ефективності діяльності Національного бюро Кабінетом Міністрів України [2]); 2) стадія визначення Міністерством закордонних справ України переліку міжнародних та іноземних організацій – кандидатів в члени Комісії, в межах якої передбачено відбір міжнародних та іноземних організацій за встановленими законом критеріями та формування переліку кандидатів в члени Комісії; 3) стадія призначення членів Комісії Кабінетом Міністрів України.*

Участь у конкурсі на членство до складу Комісії мають право приймати організації, які мають статус міжнародних та іноземних. *Критерії* відбору конкурсантів серед бажаючих міжнародних та іноземних організацій, які виявили намір бути включеними до складу Комісії можуть бути поділені за суб'єктною приналежністю на *зовнішні* та *внутрішні*. Прикладом *зовнішнього критерію* є вимога щодо здійснення кандидатами у члени Комісії протягом останніх 3 років до проведення оцінки діяльності щодо надання Україні міжнародної технічної допомоги у сфері запобігання і протидії корупції відповідно до міжнародних або міждержавних угод. *До внутрішніх критеріїв* кандидатів у члени Комісії віднесено вимоги щодо наявності у осіб: досвіду роботи в органах досудового розслідування, прокуратури, судах

за кордоном чи в міжнародних організаціях (не менше 5 років); необхідних знань та навичок в сфері проведення оцінки (аудиту); бездоганної ділової репутації.

Водночас Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» [2] не уточнено перелік посад, досвід роботи на яких вимагається до претендентів (оскільки, особа може працювати в загальному відділі, канцелярії, або займати інші посади в органах прокуратури, судах, функціональні обов'язки яких безпосередньо не пов'язані із здійсненням аудиту). Окрім цього, в повній мірі не розкрито, які саме навички та знання в сфері проведення оцінки (аудиту) можуть вважатись достатніми для набуття членства в Комісії.

Також, можна виокремити *обмежувальні критерії* відбору конкурсантів до складу Комісії, які передбачають, що членами комісії не можуть бути: особи, які за рішенням суду визнані недієздатними або їх дієздатність обмежена; особи, що мають судимість за вчинення кримінального правопорушення, якщо така судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку (крім реабілітованих осіб), або на яких протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією, або притягалися судом до відповідальності за вчинення умисного кримінального правопорушення; особи, які відповідно до вироку суду, що набрав законної сили, позбавлені права займатися діяльністю, пов'язаною з виконанням функцій держави, або обіймати певні посади; особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» [6].

Основними повноваженнями Комісії є щорічне проведення зовнішньої незалежної оцінки (аудиту) ефективності діяльності Національного бюро, а також затвердження і оприлюднення критеріїв та методики проведення оцінювання ефективності діяльності Національного бюро [2].

З метою проведення зовнішньої незалежної оцінки (аудиту) ефективності діяльності Національного бюро, члени Комісії наділяються досить широкими правами, які можна класифікувати на:

– *ті, що пов'язані із наданням доступу до інформації* (зокрема, право доступу до матеріалів кримінального провадження, право доступу до матеріалів досудового розслідування, яке здійснювалося Національним бюро та було завершено, право доступу до іншої інформації (документів), які перебувають у володінні Національного бюро з урахуванням обмежень, передбачених Законом України «Про державну таємницю» [7]);

– *ті, що пов'язані із збором інформації, необхідної для проведення оцінки (аудиту)* (зокрема, право на звернення до державних органів,

будь-яких фізичних чи юридичних осіб із запитом про надання пояснень, документів; право на проведення конфіденційних інтерв'ю з працівниками Національного бюро, прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, працівниками інших державних та правоохоронних органів, а також з іншими особами, які володіють інформацією (документами), необхідними для проведення оцінки (аудиту));

– *ті, що пов'язані із залученням інших осіб (спеціалістів) до перевірки* (зокрема, право користуватися допомогою помічників, які належним чином ознайомлені з обмеженнями, що встановлені у зв'язку з виконанням ними відповідних обов'язків).

Окрім прав, члени Комісії мають і низку обов'язків, належне виконання яких має безпосередній вплив на результати незалежної зовнішньої оцінки (аудиту). У більшості ці обов'язки стосуються даних, які стали відомі членам Комісії у ході проведення аудиторської перевірки. У цьому контексті, на членів Комісії покладене зобов'язання забезпечення захисту та нерозголошення даних, які мають персональний характер, інформації з обмеженим доступом, відомостей досудового розслідування.

Результатом проведення незалежної зовнішньої оцінки (аудиту) ефективності діяльності Національного бюро є складення висновку, ухвалення якого відбувається шляхом позитивного вибору під час голосування усіх членів Комісії. Після ухвалення, даний висновок підлягає оприлюдненню протягом 5-ти денного строку на офіційному веб-сайті Кабінету Міністрів України. Після чого включається до звіту Національного бюро як додаток та заслуховується Верховною Радою України. При цьому, наявність висновку Комісії про неефективність діяльності Національного бюро та неналежне виконання обов'язків його Директором є підставою для звільнення директора Національного бюро із займаної ним посади [2].

Водночас слід зазначити, що 03.01.2020 року зареєстровано законопроект № 2714 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення боротьби з корупцією», автори якого зауважують, що аудит Національного бюро проведено не було саме через недосконалість процедури формування Комісії у складі трьох членів створює можливості суттєвого політичного впливу на цей процес [8].

Тобто, з дня утворення Національного бюро (а це вже 6 років) жодного разу не було проведено незалежної зовнішньої оцінки (аудиту) ефективності діяльності Національного бюро. І наразі, відповідно до Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо приведення статусу Національного антикорупційного бюро України у відповідність з вимогами Конституції України» встановлено, що перша зовнішня незалежна оцінка (аудит)

ефективності діяльності Національного антикорупційного до статті 26 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» [2] проводиться через один рік з дня призначення Директора Національного антикорупційного бюро України [9]. Таким чином, незалежну перевірку та оцінку ефективності за період роботи попереднього директора Національного бюро в порушення вимог закону не проведено, у зв'язку з чим, існуючий механізм незалежної зовнішньої оцінки (аудиту) ефективності діяльності Національного бюро потребує нагального удосконалення.

Висновки. Проведене дослідження специфіки роботи Комісії дозволило виокремити основні стадії процедури формування Комісії з проведення зовнішньої незалежної оцінки (аудиту), до яких віднесено: 1) стадія прийняття рішення про початок формування Комісії; 2) стадія визначення Міністерством закордонних справ України переліку міжнародних та іноземних організацій – кандидатів в члени Комісії; 3) стадія призначення членів Комісії Кабінетом Міністрів України. Здійснено градацію критеріїв відбору конкурсантів серед бажаючих міжнародних та іноземних організацій, які виявили намір бути включеними до складу Комісії можуть за суб'єктною приналежністю на зовнішні та внутрішні.

Виявлено ряд недоліків щодо формування та функціонування Комісії. Наголошено на необхідності вдосконалення законодавства, з урахуванням втрати чинності окремих нормативно-правових актів.

Література:

1. Історичний момент: Україна отримала статус кандидата в ЄС. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-61889833> (дата звернення: 22.07.2022 р.).
2. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 р. № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення: 23.07.2022 р.).
3. Національне антикорупційне бюро України. Офіційний веб сайт. URL: <https://nabu.gov.ua/tags/habar> (дата звернення: 24.07.2022 р.).
4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 23.07.2022 р.).
5. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України від 19.06.2003 р. № 975-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/975-15#Text> (втратив чинність) (дата звернення: 23.07.2022 р.).
6. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 25.07.2022 р.).

7. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text> (дата звернення: 23.07.2022 р.).

8. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення боротьби з корупцією № 2714 від 03.01.2020 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67841 (дата звернення: 23.07.2022 р.).

9. Про внесення змін до деяких законів України щодо приведення статусу Національного антикорупційного бюро України у відповідність з вимогами Конституції України: Закон України від 19.10.2021 р. № 1810-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1810-20#Text> (дата звернення: 23.07.2022 р.).

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-48>

**PROHIBITIONS FOR WOMEN TO MILITARY SERVICE:
FOREIGN EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR UKRAINE
IN WAR AND POST-WAR TIMES**

**ЗАБОРОНА ЗАЙНЯТТЯ ОКРЕМИХ ПОСАД ВІЙСЬКОВОЇ
СЛУЖБИ ЖІНКАМИ: ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД
ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ У ВОЄННИЙ
ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ЧАС**

Cherviakova O. V. Червякова О. В.

*<https://orcid.org/0000-0002-8144-1195>
Ph.D in Law, Associate Professor of the
Military Law Department,
Military Law Institute, Yaroslav Mudryi
National Law University
Kharkiv, Ukraine*

*<https://orcid.org/0000-0002-8144-1195>
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри військового права
Військово-юридичного інституту
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Розпочнемо з досвіду України. Починаючи з 2014 року роль жінок у вирішенні збройного конфлікту докорінним чином змінилася. І на сьогодні зберігається тенденція збільшення кількості жінок, які прийшли і продовжують йти в сили оборони і безпеки держави, беручи на себе активну функцію захисту і оборони України від збройної агресії. В цей же час, у 2014 році це був практичний виклик для України. На практиці непоодинокими були випадки, коли законодавство не

враховувало можливості для жінок займати ті посади, функції яких вони виконували. Така ситуація мала свої причини та передумови.

Перш за все, формування та розвиток військового законодавства України ґрунтувалися на тих традиційних уявленнях про стереотипну участь жінок у вирішенні збройного конфлікту – пасивна участь [1]. На практиці це означало, що, наприклад, жінки вимушені були влаштовуватись в лави Збройних Сил України на посади кухарок, медичного персоналу тощо, хоча вони мали бажання обіймати бойові посади (стрілецькі, танкові, бойових машин і бронетранспортерів та ін.).

Це питання було вирішено у 2016-2018 роках у вигляді змін до низки актів військового законодавства України [2; 3;4]. Але при цьому, не всі посади стали відкритими для жінок. На сьогодні залишається частина посад військової служби, які залишаються закритими для жінок. Відповідні заборони пояснюються, наприклад, необхідністю збереження репродуктивних функцій жінок, охороною материнства та іншими причинами. Водночас, заборони жінкам займати такі посади можуть бути визнані порушенням їх прав на свободу вибору роду діяльності, права на працю. З цієї позиції, до уваги доцільно брати ті аргументи, що кожна людина має вільно обирати свій шлях. Якщо жінка бажає забезпечувати національну безпеку, відновлювати суверенітет держави на тій посаді, яка (ймовірно) загрожуватиме її репродуктивній функції, то вона має знати про наслідки і робити свідомий вибір.

Тут доцільно навести приклад країн, де жодна посада військової служби не є забороненою для жінок. Передовим досвідом у цьому сенсі є Уругвай [5]. У звіті цієї країни за 2021 рік названо 5 кроків, які вважаються Женевським центром демократичного цивільного контролю передовими у галузі забезпечення гендерної рівності жінок і чоловіків у секторі безпеки та оборони. Першим кроком було як раз названо: забезпечення доступу жінок до всіх посад. І вже наступним кроком є активне рекрутування жінок, перевірка на відсутність гендерних злочинів та сексизму в особових справах всіх, кого приймають на службу.

Аналізуючи вказаний досвід, можливо запропонувати ввести новий термін «гендерна доброчесність» і здійснювати перевірку всіх кандидатів на посади в сили безпеки та оборони на гендерну доброчесність. Перевірка на гендерну доброчесність може стати засобом визначення осіб, які мають стереотипи, які в подальшому перешкоджатимуть встановленню статутних взаємовідносин між військовослужбовцями, досконалому виконанню своїх обов'язків та впровадженню гендерної рівності в секторі безпеки та оборони. Звернемо увагу на досвід Уругваю, який проводить перевірку на

порушення прав людини, на відсутність сексизму і сексуальної експлуатації та насильств, можливо цей досвід необхідно враховувати і в Україні.

Третій пункт також є дуже цікавим для України оскільки він описує забезпечення репродуктивної функції і захист материнства для військових жінок [5]. Зокрема, в Уругваї в секторі безпеки та оборони для військовослужбовиць та працівниць правоохоронних органів були обладнані кімнати для годування груддю. До законодавства були внесені зміни, що дозволяють враховувати час годування груддю до робочого часу.

Проблема годування груддю і підтримка репродуктивної функції також має велике значення для виконання службових обов'язків жінками. Обґрунтованою видається думка, яка вказує на те, що абсолютно всі посади повинні бути доступними для осіб жіночої статі, необхідно забезпечити свідомий вибір жінки працювати саме на тій посаді на яку вона претендує, з розумінням усіх ризиків, які можуть вплинути на репродуктивну функцію. Знову ж таки звернемось до досвіду Уругваю, у якому окремим напрямком забезпечення всіх можливостей жінкам є надання можливості годувати груддю свою дитину при виконанні своїх обов'язків за посадою, не виходячи у декретну відпустку та не перериваючи годування.

Останнім кроком є моніторинг і контроль кількості жінок. У 2012 році була організована спеціальна моніторингова комісія, яка не тільки відслідковувала кількість жінок, які служать в лавах сил оборони Уругваю, але й серед інструкторів було збільшено кількість жінок, а також було збільшено кількість тренінгів з гендерних питань [6].

Отже, сучасні виклики національній безпеці України вимагають перегляду підходів до управління та комплектування збройних сил та інших складових сектору безпеки і оборони України. Інтеграція жінок в сили оборони у відповідь на збройну агресію вже стала поштовхом для системних багатокрокових змін кадрової політики у сфері оборони щодо жінок. Водночас, на сьогодні в Україні все ще забороненими залишаються окремі посад сил оборони (на підводних човнах і надводних кораблях; в управліннях бригад надводних кораблів; спеціального призначення; протипожежної охорони, робота на яких пов'язана з безпосереднім гасінням пожеж; логістичного забезпечення, робота на яких пов'язана з отруйними речовинами). Це пояснюється історичними передумовами формування сектору безпеки і оборони України та відповідного розвитку законодавства. І дискусія сьогодні має вигляд протиставлення між прихильниками збереження і неможливості зменшення гарантій, раніше визначених для жінок з причин необхідності охорони репродуктивної функції, материнства та з інших

причин. Та прихильників повної гендерної рівності, що ґрунтується на рівності прав чоловіків та жінок вільно обирати місце служби.

Враховуючи сучасні тенденції розвитку сектору безпеки і оборони, а також реалізовані загрози національній безпеці, суверенітету та незалежності України, можливим є перегляд існуючих заборон. Однак, для зайняття окремих з посад жінка повинна бути попереджена про наслідки служби на конкретній посаді, якщо це може бути пов'язано з невідворотними змінами здоров'я чи значним психологічним навантаженням.

Література:

1. Як в Україні долають дискримінацію жінок в армії. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/genderni-pitannya-u-sferi-bezpeki/ukraine-w.html> (дата звернення: 20.07.2022)

2. Про затвердження переліків військово-облікових спеціальностей і штатних посад рядового, сержантського і старшинського складу і тарифних переліків посад вищезазначених військовослужбовців: Наказ Міністерства оборони України від 13.12.2018 № 627 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1507-18#Text> (дата звернення: 20.07.2022)

3. Про затвердження змін до Переліку військово-облікових спеціальностей осіб офіцерського складу, Переліку військових посад осіб офіцерського складу, які можуть бути заміщені військовослужбовцями-жінками, Переліку військово-облікових спеціальностей, за якими може бути присвоєно первинне військове звання молодшого лейтенанта запасу: Наказ Міністерства оборони України від 23.01.2017 № 43 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0226-17#Text> (дата звернення: 20.07.2022)

4. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях: Закон України від 06.09.2018 № 2523-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2523-19#Text> (дата звернення: 20.07.2022)

5. Uruguay's Armed Forces take action to pave the way for gender equality. URL: <https://www.dcaf.ch/uruguays-armed-forces-take-action-pave-way-gender-equality> (дата звернення: 20.07.2022)

6. STOP «FIXING» WOMEN! URL: <https://www.dcaf.ch/stop-fixing-women> (дата звернення: 20.07.2022)

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-49>

THE VISION OF THE DEVELOPMENT OF HIGHER LEGAL EDUCATION IN THE PROJECT OF THE POST-WAR RECONSTRUCTION PLAN OF UKRAINE

БАЧЕННЯ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В ПРОЄКТІ ПЛАНУ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Shemelynets I. I. Шемелинець І. І.

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Director of the Analytical Center
Borys Grinchenko Kyiv University
Kyiv, Ukraine*

*кандидат юридичних наук, доцент,
директор аналітичного центру
Київського університету
імені Бориса Грінченка
м. Київ, Україна*

Внаслідок збройної військової агресії росії проти України зазнали шкоди усі сфери суспільного життя, зокрема і освіта. Велика кількість працівників освіти та студентів вимушено покинули свої домівки або залишилися на непідконтрольній Україні територіях, інфраструктура закладів освіти, що розташовані на територіях, де велись бойові дії, повністю або частково зруйнована, виник брак фінансових ресурсів.

Все це зумовило необхідність вироблення концептуального бачення відновлення та розвитку України після завершення війни. Тому наприкінці квітня 2022 року Президентом України була створена Національна рада з відновлення України від наслідків війни [1], одним із основним завданням якої є розроблення плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України. На початку липня, в рамках Міжнародної конференції з питань відновлення України був презентований проєкт Плану відновлення України, який охоплює 23 напрямки, зокрема і напрямок освіти і науки [2].

У сфері вищої освіти робоча група ідентифікувала вісім великих проблем, хоча детально аналізуються окремо інших шість: Неєфективне використання ресурсів у системах вищої і фахової передвищої освіти; Несистемне сприйняття, недовіра до інституційних механізмів забезпечення якості вищої освіти; Низький рівень доступності вищої освіти для певних верств населення; Низький рівень інтеграції вищої освіти в сучасні глобалізаційні процеси; Низький рівень привабливості закладів вищої освіти для навчання та академічної кар'єри; Втрати людського потенціалу (викладачі, науковці, потенційні вступники) та руйнування інфраструктури ФПО та ВО України під час воєнного стану.

Внаслідок детального аналізу змісту Плану, цілей, які планується досягти, завдань, які необхідно здійснити для вирішення ідентифікованих проблем, а також ризиків та необхідних ресурсів можна дійти висновку, що робоча група намагалась якимось чином структурувати загальні проблеми, які є у вищій освіті і які були ідентифіковані раніше у стратегічних документах, зокрема у Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки.

План не виділяє окремо кроки для розвитку вищої юридичної освіти. Проте низка ідентифікованих проблем, а за тим і визначених цілей та пропонувані завдання стосуватимуться і розвитку вищої юридичної освіти. Так зокрема, визначені цілі: проектування і законодавче забезпечення модернізації мережі ЗВО та ЗФПО, включаючи (аудит мережі ЗВО, виявлення сфер неоптимального використання державних ресурсів, пропозиції щодо оптимізації, публічне обговорення); забезпечення чесного та прозорого вступу до закладів вищої освіти, надання вступникам можливості обирати навчання усвідомлено та поінформовано; залучення представників громадянського суспільства до формування освітньої політики та управління закладами вищої освіти; забезпечення високого статусу у суспільстві та перспективи професійного розвитку для викладачів, що сприяють привабливості академічної кар'єри відповідають стратегічним цілям, визначеним у проєкті Концепції розвитку юридичної освіти [3].

Теж стосується і закріплених у Плані завдань. Так, проведення модернізації мережі закладів вищої освіти, що корелює із стратегічною ціллю 9 проєкту Концепції розвитку юридичної освіти, планується провести в декілька етапів: від розробки дорожньої карти модернізації мережі ЗВО, законодавчого забезпечення до завершення повної модернізації мережі ЗВО (II етап), зокрема шляхом їх укрупнення до грудня 2029 року. Також завдання Плану «розширення сфери застосування технологій незалежних оцінювань результатів навчання, у тому числі для вступу на наступний рівень освіти» та «запровадження системи професійної діагностики при вступі та під час навчання в ЗФПО і ЗВО» відповідають стратегічній цілі 2. «Система конкурсного вступу до правничих шкіл забезпечує добір вмотивованих та підготовлених осіб, які спроможні здобувати вищу юридичну освіту» проєкту Концепції розвитку юридичної освіти.

З іншого боку, низка завдань, визначених в Плані відновлення повністю або частково дублюють положення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки. Наприклад, завдання, які стосуються розширення бюджетного кредитування здобуття вищої освіти та освіти дорослих, запровадження бюджетного співфінансування здобуття вищої

і фахової передвищої освіти, розширення повноважень наглядових рад ЗФПО, ЗВО, розроблення та апробація стандартизованого цифрового продукту для інструментальної частини перевірки на академічну доброчесність, постійна робота з надання особливої підтримки у здобутті вищої освіти мешканцям тимчасово окупованої території, недостатньо представленим, незахищеним та вразливим групам населення, особливо з урахуванням наслідків війни, усі завдання у сфері забезпечення якості вищої освіти та інші завдання повністю повторюють положення Стратегії.

Водночас деякі завдання, які є в проєкті Плану відновлення вочевидь втратили свою актуальність. Наприклад завдання «Нормативне врегулювання акредитації освітніх програм в період воєнного стану», яке передбачено завершити до жовтня 2022 року уже здійснено, оскільки ще у березні була прийнята постанова КМУ «Про особливості акредитації освітніх програм, за якими здійснюють підготовку здобувачі вищої освіти, в умовах воєнного стану», а в квітні Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти затвердило тимчасовий порядок акредитації освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, в умовах воєнного стану. Теж стосується і завдання «врегулювання питання про визнання результатів неформальної та інформальної освіти в системі вищої освіти», оскільки з цього питання є відповідні нормативно-правові акти.

Необхідно також звернути увагу на деякі положення Плану в напрямку «Права людини» [4]. Однією з ідентифікованих проблем є низький рівень обізнаності громадян щодо інструментів захисту прав людини і основоположних свобод, в документі зокрема зазначається «Існує нестача системної просвітницької роботи в сфері реалізації та захисту прав людини і основоположних свобод в рамках формальної та неформальної освіти. На фоні ескалації збройного конфлікту, стає помітнішим низький рівень правової культури та обізнаності людей в Україні, зокрема вразливих категорій населення, про свої права та механізми їх реалізації і захисту. При цьому відсутній ефективний механізм набуття знань про права людини, навичок та мотивації захисту прав, який відповідає міжнародним, у тому числі європейським, стандартам». Серед запропонованих завдань, які необхідно буде здійснити для подолання цієї проблеми члени робочої групи зокрема визначають необхідність: розробки та затвердження комплексної державної цільової програми з підвищення обізнаності у сфері прав людини та механізмів їх захисту, передбачення у змісті освітніх програм всіх рівнів досягнення компетентностей щодо усвідомлення гідності людини та зміцнення поваги до прав людини і основоположних свобод

без будь-якої дискримінації, здійснення перегляду та оновлення навчальних матеріалів з метою доповнення їх питаннями щодо розуміння, дотримання, реалізації та захисту прав і свобод людини, а також змісту міжнародних та європейських стандартів прав людини.

Цікаво, що подібні завдання раніше були закріплені в Плані заходів з реалізації національної стратегії в сфері прав людини на період до 2020 року, де зокрема передбачалась необхідність розроблення у співпраці з міжнародними організаціями, в тому числі неурядовими, та затвердження загальнодержавної програми з освіти у сфері прав людини, що містить чітку систему моніторингу та оцінки її виконання (п. 84) та включення до навчальних програм загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладів теми з міжнародних стандартів у сфері прав людини (п.85). Така програма так і не була затверджена, а в оновленому Плані дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки про її створення і затвердження взагалі не йдеться.

Отже, запропонований проєкт Плану відновлення України в сфері вищої освіти потребує суттєвого доопрацювання. Завдання, визначені в Плані сформульовані надто загально, переважно дублюють попередні стратегічні документи та мають нереалістичні терміни виконання. Тому необхідно актуалізувати роботу над створенням реального та дієвого документу, що стане дороговказом в процесі післявоєнного відновлення України.

Література:

1. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни: Указ Президента України № 266/2022 від 21 квітня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text>

2. Проєкт Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Освіта і наука». Липень 2022. URL: https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62c457a317b0588435902c74_%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0%20%D1%96%20%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B0.pdf

3. Концепція розвитку юридичної освіти (проєкт). URL: https://kno.rada.gov.ua/news/main_news/75652.html

4. Проєкт Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Права людини». Липень 2022. URL: https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62c8583e777ee523718dcd90_%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0%20%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8.pdf

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-50>

**SCIENTIFIC AND PRACTICAL ANALYSIS OF LEGISLATIVE
INITIATIVES IN THE SPHERE OF LEGAL SECURITY
OF THE FUNCTIONING OF THE NATURAL GAS MARKET
UNDER THE CONDITIONS MARTIAL LAW IN UKRAINE**

**НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ
ІНІЦІАТИВ В СФЕРІ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ПРИРОДНОГО ГАЗУ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ**

Yumoranov D. I. Юморанов Д. І.

*Postgraduate Student Scientific Institute of Public Law
Kyiv, Ukraine* *аспірант
Науково-дослідного інституту
публічного права
м. Київ, Україна*

Ринок природного газу являє собою сукупність правовідносин, що виникають у процесі купівлі-продажу, постачання природного газу, а також надання послуг з його транспортування, розподілу, зберігання (закачування, відбору), послуг установки LNG (п. 33 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про ринок природного газу» [1]). Ринок природного газу є однією з найважливіших складових паливноенергетичного комплексу, стан розвитку якого впливає на рівень енергетичної безпеки кожної країни, відображаючись на рівні її політичної та економічної незалежності. Міжнародне енергетичне агентство (МЕА), Всесвітня енергетична рада (World Energy Council, WEC), енергетичні гіганти Shell та ExxonMobil прогнозують зростання попиту на газ у найближчі десятиліття, оскільки він є чистим, економічно конкурентоздатним, профіцитним ресурсом і відіграє важливу роль у пом'якшенні наслідків змін клімату в усіх регіонах світу. Ціна на природний газ залежить від низки чинників: попиту і пропозиції, диверсифікації джерел постачань, геополітичної ситуації, рівня податків і зборів, мережевих витрат, витрат на охорону навколишнього середовища, погодних умов тощо. Зауважимо, що ціни на газ для населення в Україні формуються з огляду на використання природного газу різного походження. Відповідний обсяг газу вітчизняного видобутку покриває близько 70 % потреб населення, решту – 30 % – НАК «Нафтогаз України» вимушений імпортувати. Що стосується промислових споживачів, то тут склалася інша ситуація: з введенням у дію 1 жовтня 2015 р. Закону України «Про

ринок природного газу», НКРЕКП втратила повноваження щодо забезпечення проведення цінової політики на ринку природного газу (в частині встановлення цін на природний газ для споживачів). А постачання природного газу здійснюється за цінами, що вільно встановлюються між постачальником та споживачем, крім випадків, передбачених цим Законом [2, с. 4, 24, 28].

У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, в Україні з 24 лютого 2022 року введено воєнний стан. Із вказаної дати зазначені обставини, до їх припинення в офіційному порядку, є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними перешкодами для продовження нормальної діяльності учасників ринку природного газу. З огляду на це, в умовах воєнного стану забезпечення належного та безперервного постачання природного газу, теплової енергії, надання послуг з постачання теплової енергії та послуг з постачання гарячої води, зумовлює необхідність запровадження додаткових заходів законодавчого регулювання (державного реагування) для запобігання підвищенню цін та тарифів на відповідних ринках. У зв'язку з цим до Верховної ради України було подано та 21 червня 2022 року вже прийнято за основу законопроекти, спрямовані на врегулювання відносин на ринку природного газу протягом дії воєнного стану, а саме: а) про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» (щодо фінансування заходів, спрямованих на врегулювання відносин на ринку природного газу та у сфері теплопостачання під час війни та подальшого відновлення) № 7429 [3]; б) про внесення змін до розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо забезпечення стабільного функціонування ринку природного газу протягом дії воєнного стану та подальшого відновлення № 7428-2 [4]; в) про особливості регулювання відносин на ринку природного газу та у сфері теплопостачання протягом дії воєнного стану та подальшого відновлення № 7427 [5].

Так, законопроектом № 7427 передбачається на період дії воєнного стану: встановити мораторій на підвищення тарифів на послуги розподілу природного газу, тарифів на теплову енергію (її виробництво, транспортування та постачання) та послуги з постачання теплової енергії та постачання гарячої води; визначити, що ціна на природний газ для побутових споживачів не підлягає збільшенню від ціни, що застосовувалася у відносинах між постачальником та побутовими споживачами станом на 24 лютого 2022 року; встановити тимчасову заборону постачальнику природного газу здійснювати будь-які дії щодо примусу побутового споживача до оплати заборгованості (у тому числі, включати цю заборгованість у рахунок на оплату, подавати судові

позови, проводити стягнення цієї заборгованості у примусовому порядку, вчиняти заходи з припинення газопостачання тощо). Водночас проблемним залишається питання визначення джерел для відшкодування різниці між державно регульованими цінами та цінами економічно обґрунтованими, адже передбачається залучення додаткових коштів в рамках програм допомоги Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ, проте відсутнє належне фінансово-економічне обґрунтування зокрема щодо обсягів та структури.

Що стосується законопроекту № 7429, то його розроблено з метою забезпечення реалізації компенсаторних заходів та створення умов для стабілізації діяльності підприємств стратегічних галузей, що докладають усіх можливих зусиль для забезпечення енергетичної безпеки держави та запобігання настанню гуманітарних криз та катастроф на усій території України, у період воєнного стану та післявоєнний період. Проте, зазначений законопроект не містить належне фінансово-економічне обґрунтування (з відповідними розрахунками), зокрема, щодо: потреби у фінансуванні передбачених проектом заходів та взаєморозрахунків; параметрів (обсягів, структури) залучення додаткових коштів в рамках програм допомоги Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ; очікуваних витрат (з урахуванням обсягів, джерел та ціни придбання) на формування ресурсу природного газу для забезпечення сталого проходження опалювального періоду 2022/2023 року. Також варто зазначити, що цей законопроект системно пов'язаний із попереднім законопроектом № 7427, який, на наш погляд, має розглядатись парламентом першим.

Стосовно законопроекту № 7428-2, то метою його прийняття є збалансування податкового навантаження на суб'єктів ринку природного газу в рамках процедур, спрямованих на подолання кризових явищ на ринку природного газу та розв'язання боргової кризи, передбачених законопроектом «Про заходи, спрямовані на подолання кризових явищ та забезпечення фінансової стабільності на ринку природного газу». Цей законопроект, як й попередній, є системно пов'язаним із проектом № 7427 та є похідним від нього.

Прийняття вказаних законопроектів має врегулювати комплекс нагальних проблем на ринку природного газу в умовах запровадженого в Україні воєнного стану, зокрема дозволить: а) створити законодавчі підстави для запровадження мораторію на підвищення цін та тарифів на ринках природного газу та теплової енергії; б) регламентувати компенсаторні механізми відшкодування втрат та витрат суб'єктів

господарювання, зумовлених запровадженням вищезначеного мораторію та застосуванням інших інструментів державного регулювання ринків, а також витрат, понесених з метою усунення наслідків військових дій та для запобігання настанню гуманітарних кризових ситуацій під час дії воєнного стану та у післявоєнний період; в) створити належні умови для забезпечення сталого надання споживачам України суб'єктами господарювання на ринку природного газу та теплової енергії відповідних послуг; г) підготуватися до наступного опалювального періоду (що є вкрай необхідною для вирішення проблематикою в умовах війни).

Водночас зауважимо, що зазначені та всі майбутні законодавчі ініціативи в цій сфері в умовах війни в Україні мають враховувати й європейський досвід подолання кризи на ринку природного газу, де експертами пропонується ряд шляхів стабілізації ринку природного газу, а саме: а) використання буферного газу (загальна кількість газу, що підвищує тиск у колекторі від нуля до рівня, необхідного для забезпечення необхідного дебіту). За умови надання погодження національними регуляторами використання буферного газу може забезпечити країни ЄС газом на період до одного календарного місяця; б) збільшення поставок скрапленого газу з використанням LNG терміналів (частина газової інфраструктури ЄС і не тільки), з поставками з країн Північної Америки та Азії; в) збільшення обсягів закупки газу саме в літній період (навіть враховуючи що підвищений попит збільшить вартість природного газу характерну для цього періоду а загальні витрати країн ЄС виростуть з до 1 трлрд доларів порівняно з 500 млрд за такий же період в минулих роках) [6].

Література:

1. Про ринок природного газу: Закон України від 9 квітня 2015 року № 329-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19#Text>.

2. Маркевич К., Омельченко В. Ціноутворення на енергетичних ринках: досвід ЄС та України / Аналітична доповідь. Київ: Заповіт, 2016. 56 с.

3. Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» (щодо фінансування заходів, спрямованих на врегулювання відносин на ринку природного газу та у сфері теплопостачання під час війни та подальшого відновлення): Проект Закону України від 01.06.2022 № 7429. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39739>.

4. Про внесення змін до розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо забезпечення стабільного

функціонування ринку природного газу протягом дії воєнного стану та подальшого відновлення: Проект Закону України від 17.06.2022 № 7428-2. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39817>.

5. Про особливості регулювання відносин на ринку природного газу та у сфері теплопостачання протягом дії воєнного стану та подальшого відновлення: Проект Закону України від 01.06.2022 № 7427. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39737>.

6. How will Europe cope if Russia cuts off its gas? URL: <https://www.economist.com/europe/2022/01/29/how-will-europe-cope-if-russia-cuts-off-its-gas>.

**CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY.
CRIMINAL AND PENAL LAW**

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-51>

**DIGITIZATION AS A FACTOR IN PREVENTING CORRUPTION
IN THE ECONOMY**

**ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ
У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ**

Bugera S. I. Бугера С. І.

*Doctor of Law, Senior Researcher,
Head of the Department for
Researching
the Problems of Combating Corruption
and Threats to Economic Security
Interdepartmental Research Center on
Problems of Combating Organized
Crime at the National Security and
Defense Council of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

*доктор юридичних наук, старший
науковий співробітник,
начальник відділу з дослідження проблем
протидії корупції та загрозам
економічній безпеці
Міжвідомчий науково-дослідний центр
з проблем боротьби з організованою
злочинністю при Раді національної
безпеки і оборони України
м. Київ, Україна*

Цифрова економіка, як головна прикмета сучасності, зачіпає всі сфери життя суспільства. Як тренд розвитку світової економіки і суспільства цифровізація по-різному впливає на різні сфери. А від ступеня впливу цифровізації на національне економічне та соціальне життя залежить місце кожної країни у світовому співтоваристві. Цифровізація надає низку переваг для розвитку економіки. Висока швидкість цифровізації всіх аспектів життя обумовлена, перш за все, її можливими позитивними проявами та наслідками на всіх рівнях. Перевагами цифровізації на рівні всього суспільства є: підвищення прозорості економічних операцій і забезпечення можливості їх моніторингу [1, с. 81–82].

Цифровізація є також важливим фактором підвищення рівня запобігання корупції у сфері економіки. При цьому Національна економічна стратегія на період до 2030 року визначає одним з орієнтирів в економічній політиці ефективну цифрову сервісну державу та компактні державні інститути (розвиток цифрової економіки як одного із драйверів економічного зростання України). Стратегія також визначає ряд тих неприпустимих кроків, заборонених напрямів руху, що є

критичними перепонами для розвитку економіки («червоні лінії»), зокрема: неправомірне використання бюджетних коштів та зменшення прозорості управління державною власністю. При цьому одним із стратегічних курсів економічної політики до 2030 року є напрям «Верховенство права» в частині забезпечення ефективної роботи антикорупційної системи для запобігання, виявлення та покарання за корупцію [2].

Також, одним з основних підходів, що визначений Стратегією здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року є централізація IT-ресурсів та IT-функцій Мінфіну і центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів, з пріоритетним використанням хмарних технологій, створенням єдиного сховища даних, поступовим переходом на новий рівень сервісно орієнтованих систем шляхом забезпечення доступності державних послуг у режимі он-лайн [3].

Метою Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери є забезпечення європейських стандартів функціонування інституцій соціального захисту, надання послуг соціального характеру, фінансової стабільності соціальної сфери, підвищення її прозорості та оптимізації її адміністративних видатків [4].

Загалом в багатьох країнах триває процес переходу до електронного урядування. При цьому електронне урядування у світовій практиці публічного менеджменту є одним з найдієвіших на сьогодні інструментів протидії корупції та забезпечення прозорості публічної служби. У питаннях боротьби із корупцією електронний уряд має чимало переваг: забезпечення прозорості, співпраці, публічної участі, рівного доступу, розширення можливостей та економія найважливішого ресурсу – часу [5].

Необхідно зазначити, що Прем'єр-міністр України Денис Шмигаль заявив, що в Україні проводять цифровізацію в різних сферах для запобігання корупції. У найближчих планах, за його словами, цифровізація на митниці. Про це він розповів, відповідаючи на запитання журналістів на конференції з питань відновлення України в швейцарському Лугано. За словами Дениса Шмигала, якщо люди не будуть контактувати зі службовцями на митниці, це прибере корупційні ризики. Він нагадав, що в Україні вже реалізується цифровізація адміністративних послуг. «Перш за все, ми повинні створити умови в нашій країні, де буде неможливо мати корупцію, і тоді не потрібно буде боротися з нею... Перш за все – це цифровізація. Ми вже перевели в цифровий порядок дуже багато сфер – інвестиції, будівництво,

архітектура. Повністю це переведено на електронні рамки, і в такому випадку корупція неможлива», – зазначив Прем'єр-міністр України [6].

Отже, цифрова трансформація робить усі процеси більш прозорими, надає можливість відстежити здійснення тієї чи іншої операції, є перепорою для реалізації різноманітних корупційних схем [7]. Це важливо не тільки для розвитку економіки країни, але й для ефективного запобігання та виявлення корупції на підприємствах, в установах та організаціях. Зважаючи на активний розвиток процесів цифровізації доцільним є також розроблення кримінологічних засад здійснення антикорупційної запобіжної діяльності з урахуванням особливостей певних галузей економіки в умовах цифрової трансформації. При цьому важливим є також дослідження зарубіжного досвіду з цього питання.

Література:

1. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти (керівник проекту, автор доповіді – Пищуліна О.). Центр Разумкова, 2020; Видавництво «Заповіт», 2020. 274 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf.
2. Національна економічна стратегія на період до 2030 року: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25>.
3. Стратегія здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1467-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1467-2021-%D1%80#Text>.
4. Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1353-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text>.
5. Шевченко С., Сидоренко Н. Електронне урядування та ІКТ як інструменти протидії корупції у контексті світового тренду прозорості публічної служби. *Аспекти публічного управління*. 2020. Том 8. № 5. С/ 72–81. URL: <https://aspects.org.ua/journal/article>.
6. В Україні анонсували цифровізацію митниці. URL: <https://www.unian.ua/society/v-ukrajini-provedut-cifrovizaciju-mitnici-shmigalnovini-ukrajini11891484.html>.
7. Цифрова трансформація: навіщо вона потрібна державі та бізнесу. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/tehnologii/cifrova-transformacia-naviso-vo-na-potribna-derzavi-ta-biznesu>.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-52>

CRIMINAL PROTECTION OF VIRTUAL ASSETS

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ

Veresha R. V. **Вереша Р. В.**

*Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of Criminal and
Administrative Law
Academy of Advocacy of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального та
адміністративного права
Академії адвокатури України
м. Київ, Україна*

Чинне законодавство України про віртуальні активи є необхідною регуляторною основою для їх обігу у країні. Віртуальні активи – це нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, що має вартість і виражене у вигляді сукупності даних в електронній формі. Віртуальний актив може засвідчувати майнові права, у тому числі права вимоги на інші об'єкти цивільних прав.

Закон визначає сферу його застосування, правовий режим учасників ринку віртуальних активів, їх права та обов'язки, послуги з обміну віртуальних активів. Також, закон встановлює загальні принципи державного регулювання обороту віртуальних активів та органи, що здійснюють державне регулювання у сфері обороту віртуальних активів, визначає повноваження Національного банку у сфері обороту віртуальних активів, повноваження Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку у сфері обороту віртуальних активів та послуг, пов'язаних із обігом віртуальних активів. Законом також визначено загальні принципи міжнародного співробітництва у сфері обороту віртуальних активів та повноваження державних органів щодо забезпечення міжнародного співробітництва у сфері обороту віртуальних активів, а також порядок їх реалізації.

Державні інституції, зокрема, Національний банк України, висловлюють повну зацікавленість у тому, щоб зробити обіг віртуальних активів максимально зручним та безпечним, і максимально адаптувавши технологію до вимог усіх стейкхолдерів. Одночасно звертається увага на дискусію про ризики як для монетарної політики України, так і для її фінансової стабільності. Найбільше ризиків може виникнути саме в контексті монетарної політики – вони полягають у появі емісійного центру (центрів) в Україні – та можливості їх впливу на політику Нацбанку [1]. Беручи до уваги обмежену поширеність віртуальних

активів та їх високу цінову волатильність, останні не мають значного впливу на монетарну політику та фінансову стабільність, однак незабаром це може змінитися за рахунок зростання зацікавленості інвесторів при одночасному зниженні волатильності.

Так, потенційними ризиками у поширенні віртуальних активів є:

- ризик заміщення національної валюти та виникнення паралельного грошового обігу за межами контролю з боку Національного банку;
- ризик використання віртуальних активів в обхід чинного державного регулювання та нагляду;
- ризики перетікання частини банківських депозитів у віртуальні активи та витіснення традиційного банкінгу, що може посилити загрози фінансової стабільності банківської системи та фінансової системи країни загалом [2, с. 182].

Кримінально-правовий контекст обігу віртуальних активів насамперед пов'язаний з питаннями фінансової кримінально-протиправної діяльності, відмивання грошей та фінансуванням тероризму [3, с. 108]. Кримінально-правова складова обігу віртуальних активів, дає можливість виділити характерні особливості правовідносин, що з'являються в аналізованій сфері, представивши їх як елементи поведіння з віртуальними активами, а саме:

- характер емітента віртуальних активів (зокрема, виходячи з категорій «ідентифікований-неідентифікований», «державний-приватний», «регульований-нерегульований»);
- призначення віртуального активу (інвестиції, платежі);
- права власників віртуальних активів (при взаємодії категорій «володіння ключем – володіння активом»);
- контроль над реєстром (відкритий, закритий);
- валідація реєстру (з дозволом, без дозволу);
- механізм передачі права власності на віртуальний актив.

Визначаючи кримінально-правову складову нових видів правовідносин у сфері поведіння з віртуальними активами, слід зазначити, що на сьогоднішній день законодавство переважної більшості країн світу, включаючи Україну, не поширюється на правове регулювання кримінальної відповідальності за незаконний обіг віртуальних активів, що, зокрема, обумовлено питаннями як теоретичного, так і нормативно-правового характеру. Так, немає єдиних підходів щодо розуміння онтології та типології кібер- та криптозлочинів. Відсутність напрацювань у цій сфері частково пов'язана з деяким зміщенням наукових інтересів у межах домінуючого в останні два роки пандемічного порядку денного [4, с. 8021], а частково з науково-технологічним контекстом, що інтенсивно змінюється.

Водночас, за даними на 2021 рік, протиправна активність у криптосусільстві становить менше одного відсотка від усіх транзакцій. А в період з 2017 по 2021 рік більшість економічних кримінальних правопорушень були скоєні за допомогою традиційних фінансових інструментів. Найпопулярніша кримінально протиправна активність у світі криптовалюти – не відмивання грошей, торгівля людьми чи фінансування тероризму, а крадіжка криптовалюти в інших користувачів. Водночас, з позицій кримінально-правової кваліфікації, об'єктивна сторона кримінальних правопорушень не зазнала суттєвих змін. Однак поведження з криптоактивами породило як нові правовідносини, так і нові детермінанти кримінально протиправної діяльності, середовище та інструменти скоєння кримінальних правопорушень.

Показники ризику при поведженні з віртуальними активами, на які, зокрема, звертає увагу FATF, не завжди є обов'язковою умовою визначення тієї чи іншої діяльності як протиправної. Але коли вони проявляються у поєднанні з іншими індикаторами, це може свідчити про так звану «підозрілу» активність, зокрема:

- використання так званих «грошових мулів» або підроблених документів на легальних біржах;

- використання неліцензованих бірж;

- використання децентралізованих обмінних сервісів, що надають можливість обійти контроль відповідності;

- незаконні перекази за допомогою використання банкоматів для криптоактивів. Зокрема, для конвертації фіатних грошей у криптовалюту чи навпаки, та переведення незаконних коштів членом кримінально протиправної мережі;

- використання сервісів азартних ігор-онлайн у схемах відмивання грошей.

Існуючі випадки, пов'язані з шахрайством, коли законні учасники ринків криптоактивів зазнали суттєвих збитків, поставили питання про необхідність більш ефективного регуляторного нагляду за крипторинками, зокрема, про те, як таке регулювання має здійснюватися і ким. Так, криптовалюти використовувалися як спосіб оплати за купівлю незаконних наркотичних речовин на чорному онлайн-ринку Silk Road, який ФБР США закрило у жовтні 2013 р. У 2017 р. Управління боротьби з наркотиками Міністерства юстиції США опублікувало звіт, в якому робиться висновок про те, що віртуальні валюти, такі як біткойн, дозволяють транснаціональним злочинним організаціям легко переказувати незаконні доходи на міжнародному рівні. Частково у

відповідь на ці проблеми деякі фірми, що займаються віртуальними активами, добровільно зазнали регулюючого нагляду [5, с. 18].

Чинне законодавство України покладає частину відповідальності за неправомірну діяльність з віртуальними активами на Міністерство цифрової трансформації України. Останнє здійснює контроль та нагляд за дотриманням учасниками ринку віртуальних активів законодавства України про обіг віртуальних активів та притягнення таких осіб до відповідальності. Проте, на нормативному рівні не врегульовані питання про сертифікацію брокерів (дилерів) у сфері обігу криптоактивів. Це саме стосується й питань визначення відповідальності.

Запорукою того, що ринок віртуальних активів в Україні буде працювати ефективно, є:

- 1) запровадження чіткої та однозначної термінології (зокрема, що охоплює суб'єктів та правовідносини, які існують у країнах ЄС та США);
- 2) визначення правил взаємодії держави з учасниками ринку віртуальних активів та належний контроль за ним;
- 3) внесення змін та доповнень до адміністративного та кримінального законодавства України, в частині гарантування реалізації положень чинного законодавства України щодо функціонування системи віртуальних активів.

Література:

1. Ukrinform (2022). The National Bank believes that virtual assets will become an important phenomenon both in public administration and in human relations over the next five years. <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3284598-virtualni-aktivi-ne-stvoruut-istotnih-rizikiv-dla-monetarnoi-politiki-nbu.html>
2. NOVITSKY, V., & FITSA, V. (2021). Formation and development of legal regulation of the circulation of virtual assets. *Information and Law*, (4 (39)), 179-186.
3. Frick, T. A. (2019, July). Virtual and cryptocurrencies—regulatory and anti-money laundering approaches in the European Union and in Switzerland. In *Era Forum*. Vol. 20, No. 1, pp. 99-112.
4. Veresha, R. V. (2016). Mistake of Criminal Law and Its Influence on the Classification of Crime. *International Journal of Environmental and Science Education*, 11(15), 8017-8025.
5. Edwards, F. R., Hanley, K., Litan, R., & Weil, R. L. (2019). Crypto assets require better regulation: Statement of the financial economists roundtable on crypto assets. *Financial Analysts Journal*, 75(2), 14-19.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-53>

SIGNS AND TYPES OF BANK FRAUD. FRAUDULENT OPERATIONS UNDER MARTIAL LAW

ОЗНАКИ ТА ВИДИ БАНКІВСЬКОГО ШАХРАЙСТВА. ШАХРАЙСЬКІ ОПЕРАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Zhuk I. V. Жук І. В.

*Doctor of Philosophy, Associate
Professor,
Senior Researcher of the Scientific
Laboratory on Crime Prevention of
Educational and Research Institute No 1
National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine*

*кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем
протидії злочинності Навчально-
наукового інституту № 1
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна*

Банківська система є однією з головних ланок фінансової системи держави, від надійності функціонування якої залежить стабільність соціально-економічного розвитку. Внаслідок широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації на економіку України у 2022 році чекає суттєве скорочення. Так, за оцінками Світового банку, ВВП в Україні може знизитися на 45 % [1]. У цих умовах питання забезпечення безпеки банківської діяльності, зокрема, її захисту від злочинних посягань, набувають особливої актуальності.

Під час дослідження, що проводилося компанією «KPMG International»¹ з питань шахрайства у банківській сфері, більшість респондентів повідомили про збільшення кількості випадків зовнішнього шахрайства, розмірів спричинених ними збитків, а також про розширення типології шахрайських дій [2]. Дійсно, процеси цифрової трансформації, які зумовлюють розширення ринку фінансових послуг та впровадження нових платіжних інструментів, створюють підґрунтя для подальшої криміналізації банківської системи, зокрема, збільшення кількості шахрайства.

У науковій літературі по-різному визначають зміст банківської діяльності. На думку О. Драчевської, під банківською діяльністю слід

¹ Глобальне дослідження KPMG у банківській сфері було проведене у період листопад 2018 року – лютий 2019 року у 43 роздрібних банках, 13 з яких розташовані у країнах Азіатсько-Тихоокеанського регіону, 5 – в Америці і 25 – у Європі, на Середньому Сході та в Африці (ЕМА). 18 з цих банків мали дохід понад 10 млрд дол. США, а 31 банк мав понад 10 000 співробітників у різних країнах світу.

розуміти врегульовану правовими нормами діяльність юридичних осіб щодо надання визначених законодавством банківських послуг на підставі дозвільних документів (банківської ліцензії) та закону [3, с. 196]. Банківська сфера, якій завдається шкода шахрайськими діями, визначається термінологією, що міститься у законах «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 року № 2121-III, «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року № 679-XIV тощо, а також нормативно-правових актах Національного банку.

Кримінальним правопорушенням, що вчиняються у банківській сфері, притаманні свої особливі ознаки, які дозволяють їх відмежувати від інших видів протиправних діянь. Однак Кримінальний кодекс (далі – КК) України [4] не виокремлює шахрайство у банківській сфері в окрему статтю. Відтак відповідальність за цей злочин настає на підставі загальної норми про кримінально каране шахрайство, під яким розуміється заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою (ст. 190 КК). Об'єктом шахрайства у банківській сфері можна визначити право власності конкретних банків, а також фізичних та юридичних осіб – клієнтів цих банків. Отже, можемо навести поняття та ознаки цього діяння. Приміром, З. Б. Живко та С. С. Родченко під банківським шахрайством розуміють сукупність злочинних дій та маніпуляцій з метою заволодіння коштами комерційного банку або його клієнтів [5, с. 104]. І. В. Годнюк, І. А. Шубенко та А. О. Вольська визначають фінансове шахрайство в банках як «багатогранне суспільно-економічне явище, що являє собою систему відносин у сфері грошового обігу та фінансових зобов'язань, метою яких є недобросовісне заволодіння фінансовими ресурсами банків і/або їхніх клієнтів шляхом обману або зловживання довірою чи службовим становищем громадян і працівників банківських установ» [6, с. 111]. Зустрічаються й інші визначення банківського шахрайства, однак його ознаки у цілому зводяться до наступного: 1) діяння полягає у заволодінні майном або правом на майно, що належить банку чи іншій кредитній організації або їх клієнтам; 2) воно вчиняється з використанням банківських операцій, документів або службового становища; 3) найчастіше його суб'єктами виступають особи, які мають ознаки кримінального професіоналізму; 4) як правило, банківському шахрайству притаманні ознаки організованої злочинності.

У зв'язку з тим, що банківські відносини різноманітні за своїми формами, шахрайство у цій сфері може вчинюватися різними способами. Так, можна виділити: 1) шахрайство з банківськими картками (крадіжка персональної інформації, шахрайство з використанням мережі Інтернет, виготовлення дубліката карти тощо);

2) депозитне шахрайство (заниження офіційної суми депозиту у банківських документах, списання коштів з депозитного рахунку клієнта); 3) кредитне шахрайство (оформлення кредиту за чужими паспортними даними, незаконне перерахування коштів на чужі рахунки); 4) шахрайство у розрахунково-касовому обслуговуванні (фальшиві банкноти, відрахування з банківського рахунку клієнта тощо). Отже, існує безліч видів шахрайства у банківській сфері. Сюди відноситься і фішинг (шахрайство за допомогою Інтернет-сайтів, створених для виманювання у користувачів даних їхніх банківських карт), і телефонне шахрайство, пов'язане з виманюванням реквізитів банківських карток та примушуванням до переказу коштів на картку злодіїв (т. зв. вішинг), і різні види шахрайства з банкоматами та інші.

Військове вторгнення в Україну країни-агресора зумовило активізацію кримінально протиправної діяльності у цій сфері та появу нових шахрайських схем. Найбільш розповсюдженими з них є різні види «фейкових» оголошень про евакуаційні перевезення громадян, про оренду житла, «фейковий збір коштів на допомогу», «фейкові SMS-розсилки про грошову допомогу» тощо [7], коли шахраї, приміром, публікують несправжні оголошення та просять надіслати передплату на банківську картку, однак взятих на себе зобов'язань не виконують. Є випадки, коли такі особи знаходять фото потерпілих від воєнних дій в Інтернеті і збирають гроші на допомогу «постраждалим». Створюють фішингові (шахрайські) сайти, які схожі на сайти справжніх благодійних фондів, де нібито можна переказати кошти на підтримку Збройних сил України тощо. На практиці зустрічаються й інші види шахрайських схем, виникнення яких зумовлене станом війни в Україні.

Література:

1. Світовий банк: ВВП України в 2022 році може впасти на 45%. Finbalance. URL: finbalance.com.ua/news/svitoviy-bank-prohnozu-padinnya-vvp-ukrani-v-2022-rotsi-na-45.

2. Дослідження питань шахрайства у банківській сфері. KPMG, 2019. URL: https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/ua/pdf/2019/12/Global_Banking_Fraud_Survey.pdf.

3. Драчевська О. До питання визначення поняття «банківська діяльність». *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 193-197.

4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print>.

5. Живко З. Б., Родченко С. С. Фінансове шахрайство у банківській сфері: сутність, види та сучасний стан. *Науковий вісник Ужгородського*

національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2020. Випуск 31. С. 103-108.

6. Годнюк І. В., Шубенко І. А., Вольська А. О. Фінансове шахрайство у комерційних банках України. Шляхи боротьби у сфері безготівкових розрахунків. *Економічний простір*. 2021. № 165. С. 110-115.

7. Шахрайські схеми у період дії воєнного стану / Національний банк України. URL: <https://promo.bank.gov.ua/fin-defense/#section-25>.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-54>

INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE IN TIME OF WAR

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Kulakova N. V. **Кулакова Н. В.**

*Candidate of Law Sciences,
Associate Professor,
Professor at the Department of Criminology
and Criminal Executive Law
National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine*

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національна академія
внутрішніх справ
м. Київ, Україна*

Ефективність міжнародно-правової системи захисту культурної спадщини залежить, насамперед, від таких обставин як укріплення мирного співіснування держав, і саме головне, припинення збройних конфліктів, використання тільки мирних засобів для їх вирішення, безперечне виконання державами та громадянами норм міжнародного права та національного законодавства по захисту культурної спадщини.

Сьогодні в Україні знаходиться 7 об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО, і ще 17 об'єктів включено до Попереднього списку Світової спадщини. Крім них, в Україні існують ще тисячі культурних установ та пам'яток, що мають значну історичну цінність[1].

Через російську агресію на території України руйнацій та пошкоджень зазнали 104 об'єкти культурної спадщини. Серед них: 17 пам'яток національного значення, 81 – місцевого значення та 6 – щойно виявлених об'єктів культурної спадщини. Найбільше руйнувань зазнала культурна спадщина Харківщини. Наразі там зафіксовано 88

епізодів, з них у самому місті Харкові та його околицях – 75. В Донецькій області зафіксовано 62 випадки, з них 47 у Маріуполі. В Київській області постраждали від окупантів 49 об'єктів, з них найбільше – 34 в Бучанському районі. В Чернігівській області всього зафіксовано 33 випадки пошкоджень, з них 27 в Чернігові, в Луганській області – 21, з них 17 в Северодонецькому районі, в Сумській області – 20, з них 16 в Охтирському районі. Також зафіксовано 8 епізодів у Запорізькій області, 6 в Житомирській області, по 5 в м. Києві та Херсонській області, по 1 в Дніпропетровській, Миколаївській та Одеській областях[2].

Під культурною спадщиною розуміється «пам'ятки: твори архітектури, монументальної скульптури й живопису, елементи та структури археологічного характеру, написи, печери та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва чи науки; ансамблі: групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з точки зору історії, мистецтва чи науки; визначні місця: твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони, включаючи археологічні визначні місця, що є універсальною цінністю з точки зору історії, естетики, етнології чи антропології». Предметом охорони об'єкта культурної спадщини є характерна властивість об'єкта культурної спадщини, що становить його історико-культурну цінність, на підставі якої цей об'єкт визнається пам'яткою. Все це обумовлює актуальність розвитку та впровадження міжнародного законодавства.

Вперше спробу охорони культурної спадщини на міжнародному рівні було здійснено на Гаазьких конференціях 1899 і 1907 рр., на яких було прийнято 13 конвенцій, що започаткували формування принципів й норм міжнародного права, які передбачали спеціальні заходи охорони історичних і культурних об'єктів – мистецтва, історії, археології, давні рукописи й книги, будівлі, в яких зберігаються чи експонуються культурні надбання, а також окремо – центри зосередження культурних цінностей.

Конвенція про закони і звичаї сухопутної війни від 18 жовтня 1907 р. у двох статтях передбачає регулювання захист культурних цінностей у військовому конфлікті. Так, за ст. XXVII передбачено, що «під час облоги й бомбардувань слід ужити всіх необхідних заходів, щоб уберегти, по спроможності, храми, будівлі, що служать цілям науки, мистецтв і доброчинності, історичні пам'ятки, шпитали та місця, де зосереджено хворих чи поранених, за умови, що такі будівлі й місця не служать водночас воєнним цілям. Велике значення для розвитку міжнародного права, яке регулює питання правового захисту об'єктів культурної

спадщини, має Договір про охорону художніх та наукових закладів та історичних пам'ятників[3]), де і було зазначено що він приймається для того, «щоб захистити в час будь-якої небезпеки всі державні та приватні нерухомі пам'ятки, що становлять культурну скарбницю народів, вирішили укласти договір із цією метою і заради того, щоб забезпечити повагу до культурних цінностей та їх захист під час війни й у мирний час».

На міжнародній конференції в Гаазі 14.05.1954 р. було підписано «Конвенцію про захист культурних цінностей у випадках озброєного конфлікту», яка і до цього часу є основним документом щодо захисту об'єктів культурної спадщини. Її положення були доповнені в 1999 р. Другим Протоколом, який продовжував безперервну та системну діяльність удосконалення міжнародно-правових норм [4]. За своїм характером це системний документ, який має значення для всіх країн світу при забезпеченні захисту культурної спадщини. Оскільки вона не тільки визначає поняття культурної спадщини «цінності, рухомі або нерухомі, які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, такі як пам'ятники архітектури, мистецтва або історії, релігійні або світські, археологічне місцезнаходження, архітектурні ансамблі, які в якості таких представляють історичний або художній інтерес, твори мистецтва, рукописи книг, інші предмети художнього, історичного або археологічного значення, а також наукові колекції або важливі колекції книг, архівних матеріалів або репродукції цінностей». У визначені культурних цінностей об'єднано цілий список об'єктів, які незважаючи на їх різноманіття володіють характерними ознаками, але і кодифікує всі найважливіші норми по захисту культурних цінностей у випадках збройного конфлікту.

По-перше, передбачено заборону вивезення культурної власності з окупованої території; по-друге, вимога повернення зазначеної власності на території держави, з якої були вони вивезені; по-третє, заборона використання культурної власності як компенсації відшкодування шкоди, що була завдана воєнними діями; вчетверте, норми Конвенції діють не тільки під час озброєного конфлікту, але і період неоголошеної війни, на період окупації, навіть, якщо вона не зустрічає збройного супротиву, а також у випадку збройного конфлікту локального характеру.

Другий протокол 1999 р. до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадках збройного конфлікту 1954 р. доповнював і не змінював норми Конвенції. Цей документ має комплексний характер, що підтверджується його преамбулою, а саме спадкоємністю норм аналогічної Конвенції «норми, що регулюють захист культурних цінностей у випадках збройного конфлікту, повинні

відображати розвиток міжнародного права» [5]. Окремі положення Конвенції були розширені, а саме: у ст. 5 визначені підготовчі заходи у мирний час для захисту культурних цінностей від наслідків конфлікту, який може виникнути; визначена система криміналізації окремих діянь; відповідальність держав (ст. 38). Ці норми свідчать про перспективи розвитку міжнародного законодавства при розробці системи захисту культурних цінностей.

Також важливе значення для подальшого залучення держав до розвитку гуманітарного права, при здійсненні захисту культурної спадщини, було прийняття Додаткових протоколів 1977 рр. до Женевським конвенціям 1949 р. два Додаткових протоколи включили статті про захист культурних цінностей. Так, стаття 53 Протоколу I містить наступне положення «Без шкоди для положень Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р. та інших відповідних міжнародних документів забороняється: а) здійснювати будь-які ворожі акти, спрямовані проти тих історичних пам'ятників, творів мистецтва або місць відправлення культу, які складають культурну або духовну спадщину народів; б) використовувати такі об'єкти для підтримки військових зусиль; с) зробити такі об'єкти об'єктами репресалій» [6]. Ст. 16 Протоколу II забороняє здійснювати будь-які ворожі дії, спрямовані проти культурних цінностей та використовувати їх для підтримки військових зусиль [7].

Діючі міжнародно-правові акти по захисту культурних цінностей, безсумнівно володіють значним потенціалом, особливо при розробці системи запобіжних заходів, спрямованих на захист об'єктів культурної спадщини. Комплексне розв'язання проблеми охорони об'єктів охорони культурної спадщини можливе при спільній діяльності світової спільноти на основі застосування запобіжних заходів, що передбачені міжнародно-правовими актами.

Література:

1. Благодійна ініціатива «Save Ukrainian Culture» для захисту світової культурної спадщини від російських загарбників [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://arts.gov.ua/blagodijna-inicziatyva-save-ukrainian-culture>.
2. МКІП зафіксовано понад 300 епізодів воєнних злочинів росіян проти культурної спадщини [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://mkip.gov.ua/news/7109.html>.

3. Договір про охорону художніх та наукових закладів та історичних пам'яток (Пакт Періха) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.uazakon.com/document/tpart22/isx22214.htm>.

4. Конвенция о защите культурных ценностей в случае вооруженного конфликта [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

5. Другий протокол 1999 р. до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадках збройного конфлікту 1954 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/ratification-kit-cultural-property-271004.htm>.

6. Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающийся защиты жертв международных вооруженных конфликтов (Протокол I). Женева, 8 июня 1977 года. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/treaties-additional-protocol-1.htm>.

7. Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающийся защиты жертв немеждународных вооруженных конфликтов (Протокол II). Женева, 8 июня 1977 года. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/6lkb31.htm>

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-55>

APPLICATION OF NORMS OF THE ISTANBUL CONVENTION IN THE PERSPECTIVE OF THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE

ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ СТАМБУЛЬСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ В РАКУРСІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Matiushenko O. I. Матюшенко О. І.

*Candidate of Sciences in Public
Administration,
Head of the Criminal Law Department
National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine*

*кандидат наук з державного управління,
завідувачка кафедри
кримінального права
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна*

20 червня 2022 року Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому

насилъству та боротьбу з цими явищами, також відому як Стамбульська конвенція, яка була прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи у 2011 році. Ратифікація конвенції означає, що вона стає частиною національного законодавства нашої держави. У західному світі конвенція – це своєрідний «маркер цивілізованості», а тому є всі підстави вважати цей крок необхідним на шляху України до повноправного членства в Європейському Союзі.

Мета документу – зруйнувати гендерні стереотипи, які допускають насилъство щодо жінок і домашнього насилъства, яке може бути вчиненим стосовно чоловіків і неповнолітніх (хлопців та дівчат), оскільки конвенція пропагує та захищає право людей на вільне від насилъства життя та забороняє всі види дискримінації.

Для ефективного впровадження всіх передбачених у конвенції механізмів важливим є необхідність регулярного звітування перед міжнародною спільнотою про виконання взятих на себе зобов'язань.

Базові принципи конвенції: кримінальне переслідування правопорушників; захист постраждалих; запобігання насилъству; скоординована політика влади щодо протидії насилъству.

Зауважимо, що Україна не розглядатиме положення конвенції, які зобов'язують до змін у Конституції, Сімейному кодексі та законах щодо інститутів шлюбу, сім'ї й усиновлення та прав батьків виховувати дітей згідно з власними переконаннями. Україна прямо зазначила, що застосовуватиме конвенцію відповідно до цінностей, принципів і норм, визначених Конституцією України, – про це йдеться в офіційній заяві держави, розміщеній на сайті Верховної Ради України. Цікаво, що ратифікація конвенції з подібними застереженнями є доволі рідкісним явищем, оскільки до України єдиною країною, яка ратифікувала конвенцію із застереженнями, була Хорватія, яка вирізняється сильними християнськими традиціями. Ще одне застереження стосується того, що Україна не виплачуватиме постраждалим від насилъства передбачені конвенцією компенсації до моменту приведення національного законодавства у повну відповідність до конвенційних положень.

Стамбульська конвенція передбачає кримінальну відповідальність за широкий спектр форм насилъства, що охоплює: домашнє насилъство, яке охоплює фізичне, психологічне, сексуальне або економічне насилъство, сталкінг – сексуальне домагання вдома, на роботі, у транспорті, на вулиці чи де-інде (український законодавець передбачив відповідальність за сексуальні домагання в широкому значенні (небажану вербальну, невербальну або фізичну поведінку сексуального характеру, метою або наслідком якої є порушення гідності особи, зокрема, шляхом створення залякувального, ворожого, принизливого

або образливого середовища), сексуальне насильство (включно із звалтуванням, що передбачає різні види сексуальних активностей з особою без її згоди), примусовий шлюб, каліцтво жіночих геніталій, примусовий аборт та стерилізацію.

Україна почала імплементувати положення конвенції ще до її ратифікації, наприкінці 2017 року, коли ухвалили Закон «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами». Тому можна констатувати, що внутрішнє законодавство вже частково побудоване на нормах Стамбульської конвенції, саме тому докорінних змін в частині протидії домашньому насильству воно не потребує. Також слід зазначити, що конвенція ще більше розширює розуміння сексуального та домашнього насильства.

Крім того, Стамбульська конвенція передбачає скасування строків притягнення до кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, пов'язані із домашнім насильством та сексуальним насильством. Сьогодні в Україні такі кримінальні правопорушення, як домашнє насильство (ст. 126-1 КК України), сексуальне насильство (ст. 153 КК України), звалтування (ст. 152 КК України), примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України) також мають строки давності. Це означає, якщо звалтування сталося більше як 5 років тому, а домашнє насильство більше як 2 роки тому, особу може бути визнано винною, проте звільнено від кримінальної відповідальності.

Для забезпечення негайного захисту потерпілих конвенція передбачає вилучення кривдника, що вчинив домашнє насильство, з його дому так установлюючи фізичну відстань між кривдником і жертвою, щоб запобігти подальшому насильству. Вилучення правопорушника, навіть якщо він власник місця проживання, запобігатиме подальшим травмам у жертви. Сторони вирішуватимуть, яка владна структура матиме право на видачу заборонних постанов, проте безпека жертви чи особи, що наражається на ризик, залишатиметься пріоритетом.

Крім зміни підходів до розуміння окремих понять, конвенція передбачає впровадження принципово нових для України заходів та створення спеціалізованих установ, направлених на протидію насильству та оперативний захист потерпілих. Зокрема, велика увага приділяється превентивним заходам: проведення роз'яснювальної роботи, фінансування державних програм, забезпечення компенсацій постраждалим від насильства, створення та фінансування спеціальних притулків для потерпілих, спеціалізованих служб для підтримки

постраждалих від сексуального насильства, які надаватимуть соціальну та медичну допомогу потерпілим від насильства, а також співпрацюватимуть із правоохоронними органами. Це лише частина передбачених конвенцією заходів запобігання та протидії насильству.

Сьогодні правопорушення щодо жінок та пов'язані із домашнім насильством розглядаються в порядку приватного обвинувачення. Це означає, що такі провадження можуть розглядатися і передаватися до суду лише за заявою потерпілої особи. Проте Стамбульська конвенція зобов'язує Україну змінити підхід до такої категорії справ. Відтепер провадження щодо домашнього насильства не будуть приватними і розглядатимуться за відсутності заяв та скарг.

Література:

1. Конвенція Ради Європи «Про запобігання насильству щодо жінок і домашнього насильства та боротьбу з цими явищами» від 11.05.2011
2. Кримінальний Кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131)
3. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-56>

CRIMINAL VALUES AS THE SUBSTANCE OF WAR CRIMES

КРИМІНАЛЬНІ ЦІННОСТІ ЯК ПІДґРУНТЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Poklad V. I. Poklad B. I.

*Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department of
Social and Humanitarian Disciplines
Luhansk State University of Internal Affairs
named after E.O. Didorenko
Ivano-Frankivsk, Ukraine*

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціально-
гуманітарних дисциплін
Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка
м. Івано-Франківськ, Україна*

Війна є об'єктом аналізу для багатьох наук. Політологія, філософія, соціологія, психологія, правознавство. Кожна з них зосереджує увагу на різних аспектах цього явища. Але адекватне пізнання і наукове

пояснення усього, що відбувається в ситуації воєнного часу, передбачає його комплексну характеристику. І кожна наукова дисципліна має зробити свій внесок у загальне розуміння подій і процесів, пов'язаних з війною.

Війна, за визначенням соціолога В. Бачиніна, є негативним, деструктивним різновидом соціальних відносин [1, с. 72]. Саме розуміння війни як негативних і деструктивних соціальних відносин є приводом для актуалізації в першу чергу кримінологічного аналізу. Навіть така суто політологічна характеристика як «продовження політики іншими засобами» є елементом сучасної політичної кримінології.

Агресивна війна вважається найбільш серйозним міжнародним злочином, хоча на даному етапі розвитку міжнародного права немає єдиного загального визначення злочину агресії. Проте відповідальність за його вчинення передбачена певними статтями Кримінального кодексу України (пропаганда війни; планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни).

Агресивна війна максимально загострює проблему кримінальної особистості. Якщо у мирний час певні особи маскуються, ведуть конспіративний спосіб життя, то під час війни усе стає нібито стовідсотково прозорим. Ще наприкінці XIX століття Габріель Тард писав: «немає більше нічого деморалізуючого, як війна та революція, тому що вони збуджують пристрасті і приводять до безладу» [2, с. 269]. Ситуація безладу, створювана воєнними діями, актуалізує криміногенні схильності осіб, які перебувають під впливом кримінальної субкультури.

Кримінальна субкультура, як сукупність цінностей та норм злочинного світу, традиційно розглядається як прояв антикультури – поведінкових стереотипів маргінальних верств населення, що розкріпає обмежені загальною культурою суспільства спонукання окремих індивідів. Субкультурно обумовлений злочин стає інструментом соціальної мобільності для тих, хто не має можливості підвищити свій статус легальним шляхом [3, с. 417].

Кримінальну субкультуру можна визначити як систему цінностей та норм, які відрізняють злочинців від інших членів суспільства. Ядром кримінальної субкультури є кримінальні цінності. Інколи використовується поняття «антицінності» або «підпільні цінності» [3, с. 316]. Усвідомлюючи свою обділеність в існуючому соціальному порядку, – писав американський кримінолог Альберт Коен, – угруповання створюють власні, опозиційні цінності [див.: 4, с. 128].

Загалом цінності є масовими уявленнями про комфортне життя та засоби його досягнення. Злочинна поведінка у більшості випадків

обумовлюється сподіваннями на швидкий та легкий успіх. Уявлення про комфортне життя ґрунтується на деформованих потребах (бажаннях). Основними кримінальними цінностями є те, що дозволяє досягати бажаного швидкими, хоч і засудженими суспільством шляхами. Це – насильство, жорстокість, обман, хитрість тощо. Переважна більшість складів злочину у кримінальних законах містить згадування хоча б одної з цих «цінностей». Відповідні ціннісні орієнтації, як правило, характерні для молоді так званих «депресивних» регіонів, з високим відсотком ув'язнених, де «...неминуче складаються антигромадські структури, ціннісні настанови яких суперечать офіційній ідеології» [5, с. 158].

Та інколи офіційна ідеологія включає до свого змісту елементи ідеології кримінальної. На думку російського вченого С. Кара-Мурзи, «особливістю нашої кризи стало включення до етичної бази еліти елементів злочинної моралі – у прямому розумінні. В результаті сьогодні однією з головних перешкод до повернення Росії в нормальне життя стало широке поширення та вкорінення злочинного мислення» [6, с. 129]. У шалено популярному серед росіян фільмі «Брат-2» здійснюється «відверте поєднання російської національно-шовіністичної ідеї з російською злочинською ідеєю» [7, с. 235].

Люди в російській провінції, звідки переважно і прийшли в Україну вбивати й мародерити, живуть в інфраструктурно, соціально, комунікативно і політично деградованому середовищі, зростають в атмосфері зневіри, безнадії і тотальної ненависті, у стосунках з домінуванням агресії [8]. Своєрідним символом такого середовища стало російське місто Рубцовськ, яке *всесвітньою «славою» має завдячувати Telegram-каналу «Беларускі Гаюн», де з'явилося відео «Російські солдати відправляють через СДЕК вкрадені в Україні речі до РФ»* [8]. У Рубцовську (140 тис. мешканців) – чотири виправні колонії, місце дислокації 656-го полку Росгвардії [8], що засвідчує наявність лише двох каналів соціальної мобільності для більшості молоді – кримінального або військового. Коли нелегальні кримінальні цінності поєднуються з офіційною військовою ідеологією – стають можливими трагедії в Бучі (де «проявили» себе представники депресивної Бурятії) та в інших місцях. Підтвердженням такого поєднання можна вважати указ президента Путіна про присвоєння 64-й бригаді, яка відзначилась особливими звірствами у Бучі, звання «гвардійської» [9].

Як вважає фахівець з кризової антропології Ю. Костюченко, злочини агресивної війни РФ в Україні «є просто віддзеркаленням рутинних, фактично традиційних поведінкових патернів росіян, які раптом стали «політично бажаними» в їхньому суспільстві: домінування, агресія,

безсистемне насильство, збагачення без праці, лихий бандитський «героїзм». [8].

Традиційні для Росії поведінкові патерни, масові практики, пов'язані з офіційною ідеологією збереження і трансляції у сучасність цінностей та інститутів архаїчного суспільства з його культами агресії, війни, воїна-героя, мертвих предків, нетолерантності тощо. Це спроба гальмування сучасного етапу всесвітньо-історичного прогресу, який відбувається на зовсім інших засадах. Але ця спроба приречена на невдачу, про що свідчать і хід воєнних дій, і позиція світового співтовариства. Глобальний прогрес можна пригальмувати на деякий час, але повернути історію у зворотному напрямку неможливо.

Література

1. Бачинин В.А. О духовном смысле войны»: опыт политико-теологической рефлексии. *Криминология: вчера, сегодня, завтра*. № 2 (17). 2009. С. 71-74.
2. Тард Г. Преступник и преступление. Сравнительная преступность. Преступления толпы / Сост. и предисл. В.С. Овчинского. Москва : ИНФРА-М, 2004. 391 с.
3. Криминология / Под ред. Дж. Ф. Шели : пер. с англ. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 860 с.
4. Гидденс Э. Социология / Э. Гидденс. Москва : Эдиториал УРСС, 1999. 704 с.
5. Кристи Н. Удобное количество преступлений / Н. Кристи : пер. с англ. Е. Матерновской; общ. ред. и вст. Я. И. Гилинского. Санкт-Петербург : Алетей, 2006. 184 с.
6. Кара-Мурза С.Г. Аномия в России: причины и проявления / С.Г. Кара-Мурза. Москва : Научный эксперт, 2013. 264 с.
7. Рущенко І.П. Соціологія злочинності / І.П. Рущенко. Харків : Національний університет внутрішніх справ, 2001. 370 с.
8. Кригель М. Рубцовськ головного мозку. Що в головах російських вбивць, гвалтівників і мародерів. *Українська правда*. 2022. 27 квітня. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/04/27/7342322/> (дата звернення: 23.07.2022).
9. Путін нагородив бригаду гвалтівників, які чинили звірства в Бучі. *«ZN,UA»*. 2022. 18 квітня. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/putin-nahorodiv-brihadu-gvaltivnikov-jaki-chinili-zvirstva-v-buchi.html> (дата звернення: 24.07.2022).

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-57>

CRIMINAL LIABILITY FOR MISUSE OF HUMANITARIAN AID: AMENDED LEGISLATION

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЦІЛЬОВЕ ВИКОРИСТАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ: НОВЕЛА ЗАКОНОДАВСТВА

Symonenko N. O.

*<https://orcid.org/0000-0003-1048-278X>
Ph.D in Law, Associate Professor at the
Department of Criminal Law
National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine*

Симоненко Н. О.

*<https://orcid.org/0000-0003-1048-278X>
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна*

Із запровадженням воєнного стану, до України почала надсилатися гуманітарна допомога від різних країн світу та приватних організацій як у вигляді предметів та товарів, так і у вигляді коштів та благодійної допомоги. Та все ж, внаслідок недобросовісних дій деяких громадян, законодавець змушений врегулювати питання належного використання гуманітарної допомоги та покарання осіб, що зловживають скрутним становищем інших.

У зв'язку з цим, 24 березня 2022 року прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги», яким доповнено Кримінальний кодекс України новою статтею 201-2 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги».

Так, відповідно до Закону України «Про гуманітарну допомогу», гуманітарна допомога – цільова адресна безоплатна допомога в грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами із гуманних мотивів отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують її у зв'язку з соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, важким фінансовим становищем, виникненням надзвичайного стану, зокрема внаслідок стихійного лиха, аварій, епідемій і епізоотій, екологічних, техногенних та інших катастроф, які створюють загрозу для життя і здоров'я населення, або тяжкою хворобою конкретних фізичних осіб [3].

Отримати гуманітарну допомогу можуть: – постраждалі від стихійного лиха, аварій, епідемій і епізоотій, екологічних, техногенних

та інших катастроф, які створюють загрозу для життя і здоров'я населення; – особи, що потребують гуманітарної допомоги у зв'язку із соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, важким фінансовим становищем, або через тяжку хворобу; – особи, що постраждали через збройну агресію або збройний конфлікт.

Аналізуючи склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, можна дійти висновку, що кримінальна відповідальність за використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв та безоплатної допомоги не за цільовим призначенням або з метою отримання прибутку виникає, коли дії, передбачені даною нормою, вчинені у значному розмірі, якщо загальна вартість такої гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги у триста п'ятдесят (у 2022 році – 434 175 гривень) і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян; у великому розмірі – якщо загальна вартість товарів, безоплатної допомоги або грошової допомоги у тисячу (у 2022 році – 1 240 500 гривень) і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян; у особливо великому розмірі – якщо загальна вартість товарів, безоплатної допомоги або грошової допомоги у три тисячі (у 2022 році – 3 721 500 гривень) і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

То ж, порушеннями законодавства про гуманітарну допомогу, що тягне за собою кримінальну відповідальність виступає: використання гуманітарної допомоги не за цільовим призначенням; використання гуманітарної допомоги з метою отримання прибутку; нерозміщення та/або несвоєчасне розміщення спеціально уповноваженими державними органами з питань гуманітарної допомоги рішення про визнання товарів (предметів) гуманітарною допомогою на своєму офіційному веб-сайті; ненаправлення та/або несвоєчасне направлення спеціально уповноваженими державними органами з питань гуманітарної допомоги рішення про визнання товарів (предметів) гуманітарною допомогою до органів доходів і зборів та інших державних органів; порушення органами, які безпосередньо здійснюють державний санітарно-епідеміологічний, ветеринарно-санітарний, фітосанітарний, екологічний та радіологічний контроль товарів (предметів) гуманітарної допомоги, строків проведення відповідних видів контролю товарів (предметів) гуманітарної допомоги [5].

Не зважаючи на те, що внесені зміни до кримінального законодавства є досить слухними та своєчасними, але в свою чергу деякі правові норми потребують вдосконалення, особливо це стосується положень щодо діяльності благодійних організацій починаючи із моменту реєстрації, напрямів діяльності до прийняття рішення про гуманітарну допомогу особам, які її потребують.

Література

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341–III. Дата оновлення: 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 14.07.2022).

2. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 14.07.2022).

3. Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22.10.1999 р. № 1192-XIV. Дата оновлення: 16.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text> (дата звернення: 14.07.2022).

4. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 05.07.2012 р. № 5073-VI. Дата оновлення: 16.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text> (дата звернення: 14.07.2022).

5. Кришевич О.В. Кримінальна відповідальність за нецільове використання гуманітарної допомоги чи один з видів шахрайства. *Вісник Асоціації кримінального права України* : 2022. Вип. 1(17). С. 173–183.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-58>

ON THE APPLICATION PROSPECTS OF PUNISHMENT IN THE FORM OF DEPRIVATION OF MILITARY, SPECIAL TITLE, RANK, GRADE OR QUALIFICATION CLASS

ЩОДО ПЕРСПЕКТИВ ЗАСТОСУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО, СПЕЦІАЛЬНОГО ЗВАННЯ, РАНГУ, ЧИНУ АБО КВАЛІФІКАЦІЙНОГО КЛАСУ

Turlova Y. A. Турлова Ю. А.

Doctor Habil. of Law, Leading Research Associate of the Department for Criminal Law, Criminology and Judicial System Issues

*V.M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

*доктор юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Як відомо, побудова системи покарань, а також реалізація кримінального покарання та його окремих видів зумовлена впливом на державу й суспільство багатьох чинників, зокрема кризових явищ

політичного, соціального й економічного характеру. Найбільш актуальними для України дотепер залишаються фактори, пов'язані з інтенсифікацією європейської та євроатлантичної інтеграції України, реформуванням національного законодавства, у тому числі й у сфері протидії злочинності. Змістовна сторона політики у сфері протидії злочинності містить у собі криміналізацію та декриміналізацію, пеналізацію і депеналізацію суспільно небезпечних посягань. Однією з основних умов ефективності такої політики є забезпечення правильного співвідношення зазначених елементів на основі врахування реальних соціальних тенденцій.

Водночас, як засвідчує практика призначення окремих видів покарань, окремі елементи системи покарань за кримінальним правом України потребують певного коригування. Так, у науковій літературі думки щодо такого виду покарання як позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу (ст. 54 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [1], яке рідко призначається суддями, є доволі невизначеними і тому підлягають виключенню із системи покарань або заміні на більш ефективні [2]. Зауважимо, що спроби оцінки відповідності кримінального покарання та фактичного застосування окремих його видів (правозастосовної пеналізації) концептуальним завданням протидії злочинності має ґрунтуватись на емпіричній базі, зокрема на статистичному аналізі правозастосовної практики. Можливості для проведення такого аналізу стосовно зазначеного виду покарання надає вивчення відповідних статистичних даних, що відображають кількість винесених судами вироків з призначенням як додаткового покарання позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, у відомостях Державної судової адміністрації України [3]. Так, аналіз даних, що містяться у формах статистичної звітності Державної судової адміністрації України № 6 «Звіт про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання» засвідчує дуже незначну кількість осіб, які були засуджені саме до такого виду покарань. У 2021 році їх було 49, у 2020 – 16, у 2019 – 30. Відповідно до наведених Г.С. Поліщуком статистичних даних у 2004-2008 роках середня щорічна кількість зазначених осіб становила близько 52 [4, с. 374]. Отже, зазначене свідчить як про дуже незначну кількість випадків застосування зазначеного виду покарань, так і тенденції щодо зменшення його абсолютних та відносних показників у структурі покарання.

Відповідно до ст. 54 КК України позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу є

226

додатковим покаранням, яке спрямоване не лише на здійснення морального впливу на засуджену особу, а й на позбавлення її тих переваг, які надають відповідні звання, ранг, чин, кваліфікаційний клас. Цей вид покарання може бути застосований судом лише при засудженні особи за особливо тяжкий чи тяжкий злочин. Як вид покарання позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу не вказується у санкціях норм Особливої частини КК України. Його застосування залежить від рішення суду в якому, зокрема, враховуються такі обставини: використання винним свого звання, рангу, чину чи кваліфікаційного класу для вчинення злочину, або для одержання не передбачених законом пільг або переваг для себе чи для інших осіб; його ставлення до виконання службових обов'язків; наявність дисциплінарних стягнень; поведінку винного в колективі і в побуті [4, с. 368].

Відсутність згаданого покарання в жодній із санкцій Особливої частини КК України говорить про виключний характер такого покарання та певну його специфічність, а також відсутність чітких критеріїв його призначення. Наведене дає підстави О. Олійник для обґрунтованого висновку щодо доцільності вилучення із системи покарань або включення в ст. 54 КК України таких критеріїв чи законодавчо визначених підстав його застосування [5, с. 192].

Такі думки щодо місця позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу в системі покарань не є поодинокими. Так, набагато раніше Л.В. Багрій-Шахматов зауважив, що позбавлення військового або спеціального звання доречно вважати не видом покарання, оскільки воно по суті таким не є, а можливим правовим наслідком засудження за вчинення тяжкого злочину. З огляду на це він пропонував виключити його з системи покарань, зберігши норму, яка б передбачала можливість такого наслідку [6, с. 310].

Зауважимо, що позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу набагато частіше відбувається у межах не кримінального покарання, а дисциплінарного стягнення військовослужбовців та інших визначених законом осіб. Так, відповідно до Указів Президента України № № 196/2022 та 197/2022 застосовано до бригадних генералів дисциплінарне стягнення у вигляді пониження у військовому званні на один ступінь [7, 8].

На думку автора, сама назва зазначеного виду покарання не є досить вдалою, що пов'язано зі спробою законодавця перелічити усі можливі варіанти його вияву, а також тим, що назви звань, яких може бути позбавлено засуджену особу, не завжди узгоджуються з назвами фактично присвоєваних відповідним працівникам звань і залишення

поза межами застосування інших можливих для застосування звань, що звужує сферу застосування зазначеного покарання.

Так, досліджуючи питання текстуального визначення кількості назв (одиниць) звань, які суд міг відібрати у винного, В. В. Середа зауважує, що за КК України 1960 року (ч. 2 ст. 37) встановлено, що у випадку засудження за тяжкий злочин особи, яка має почесне звання або відзначена державною нагородою України, суд при постановленні вироку вирішує питання про внесення подання Президентові України про позбавлення її цих відзнак [9, с. 313-314].

Водночас, у чинній редакції ст. 54 КК України подібна норма відсутня. Відтак, постає питання щодо права суду ставити перед відповідними органами або службовими особами питання стосовно позбавлення засудженого тих належних йому відзнак (звань, нагород тощо), які не охоплюються розглядуваним покаранням? Окремі науковці вважають, що суд має таке право. Отже, у випадку «коли суд дійде висновку, що вчиненим злочином особа дискредитує присуджений їй науковий ступінь, присвоєне вчене, почесне звання чи нагороду», то він має право «направити подання в той орган або тій службовій особі, які їх присвоїли і які мають право у встановленому законом порядку прийняти рішення про позбавлення засудженого цих звань чи нагород» [10, с. 201].

Вищенаведене дає підстави для висновку про те, що чинна редакція кримінально-правової норми, що регламентує застосування покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу викликає низку зауважень. Проведений аналіз фактичного застосування зазначеного покарання у контексті кількісної оцінки дозволяє зробити припущення, що процес удосконалення системи покарань та її подальшої гуманізації не буде обмежений.

Література:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 01.07.2022)
2. Митрофанов І. Кримінально-правові засоби забезпечення законності та обґрунтованості покарання. *Юридична Україна*. 2010. № 1. С. 102-108.
3. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 01.07.2022).
4. Кримінально-виконавче право України: підручник / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джузи. Київ: Атіка, 2010. 752 с.

5. Олійник О. Проблемні питання сучасної системи покарань: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. №2. С. 191-196.

6. Багрий-Шахматов Л. В. Уголовная ответственность и наказание. Минск: Выш.школа, 1976. 383 с.

7. Про пониження у військовому званні: Указ Президента України від 31.03.2022 № 196/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1962022-41969> (дата звернення: 01.07.2022).

8. Про пониження у військовому званні: Указ Президента України від 31.03.2022 № 197/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1972022-41973> (дата звернення: 01.07.2022).

9. Середа В.В. Тенденції розвитку покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4. С. 309-317.

10. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ: Ін Юре, 2003. 1196 с.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-59>

THE LAW OF UKRAINE «ON CRITICAL INFRASTRUCTURE»: ISSUES OF CRIMINAL LAW

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО КРИТИЧНУ ІНФРАСТРУКТУРУ»: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ

Fediuk V. V. **Федюк В. В.**

*Postgraduate Student at the Department of
Research on the Problems of
Criminal and Criminal Executive Law of
Academician Stashis
Scientific Research Institute for the Study of
Crime Problems of
National Academy of Law Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine*

*аспірант відділу дослідження проблем
кримінального та
кримінально-виконавчого права
Науково-дослідного інституту вивчення
проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса Національної академії
правових наук України
м. Харків, Україна*

Прийняття Закону України «Про критичну інфраструктуру» (далі – Закон «Про КІ») та набрання ним чинності у червні 2022 р. виступає важливим кроком нормативно-правового забезпечення захисту систем, об'єктів та ресурсів, які є критично важливими для суспільства та

держави. Даний Закон у зазначеній сфері є основним, однак у поєднанні з іншими законодавчими актами України, зокрема, з Кримінальним кодексом України (далі – КК), він спрямований, серед іншого, й на визначення механізмів протидії сучасним викликам (тероризму, диверсіям, кібератакам та іншим проявам гібридної війни), які прямо посягають на безпечне та стале функціонування життєво важливих об'єктів інфраструктури. З цього випливає, що окремі положення Закону мають братися до уваги, як в контексті застосування норм Особливої частини чинного КК, так і слугувати одночасно орієнтиром для вдосконалення кримінально-правової охорони об'єктів критичної інфраструктури.

Відповідно до Преамбули Закону «Про КІ» останній є складовою законодавства у сфері національної безпеки. Однак, формулюючи визначення об'єктів критичної інфраструктури, законодавець зазначає, що ними є об'єкти інфраструктури, системи, їх частини та їх сукупність, які є важливими для економіки, національної безпеки та оборони, порушення функціонування яких може завдати шкоди життєво важливим національним інтересам (п. 13 ст. 1 Закону «Про КІ»). В свою чергу згідно з п. 10 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку» національні інтереси – це життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян. Таким чином, варто відзначити, що не слід вважати родовим об'єктом посягань на критичну інфраструктуру виключно відносини у сфері забезпечення основ національної безпеки (Розділ 1 Особливої частини КК). Важливо констатувати, що інфраструктурні об'єкти за умови відповідності ознакам, за якими їх можна віднести до критичної інфраструктури, можуть виступати предметами кримінальних правопорушень з інших розділів Особливої частини КК. Так, наприклад, ч. 2 ст. 259 КК (Розділ 9 Особливої частини КК) встановлює відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, якщо об'єктами завідомо неправдивого повідомлення стали критично важливі об'єкти інфраструктури... (як одна з кваліфікуючих ознак). У цій же статті міститься примітка, яка з метою тлумачення поняття «критично важливі об'єкти інфраструктури» відсилає до Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України». Проте з прийняттям Закону «Про КІ» визначення цього поняття, яке містилося у п. 16 ст. 1 та ст. 6 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», було виключено з нього і наразі слід керуватись положеннями

Закону «Про КІ». Визначальним для кваліфікації за ч. 2 ст. 259 КК є з'ясування того, чи є певний об'єкт «критично важливим об'єктом інфраструктури». Згідно з ст. 11 Закону «Про КІ», за логікою законодавця, має бути утворений Реєстр об'єктів критичної інфраструктури, в якому міститиметься інформація про такі об'єкти. Реєстр функціонуватиме для цілей узгодження дій суб'єктів національної системи захисту критичної інфраструктури. До таких суб'єктів належать і правоохоронні органи (п. 12 ст. 14 Закону «Про КІ»). Станом на липень 2022 р. такий Реєстр ще не функціонує. Тому залишається брати до уваги загальне визначення об'єктів критичної інфраструктури, що міститься у п. 13 ст. 1 Закону «Про КІ». Також доцільно враховувати низку притаманних такому об'єкту ознак та критеріїв. У ч. 2 ст. 8 Закону «Про КІ» зазначено, що віднесення об'єктів до критичної інфраструктури здійснюється за сукупністю критеріїв, що визначають їх соціальну, політичну, економічну, екологічну значущість для забезпечення оборони країни, безпеки громадян, суспільства, держави і правопорядку, зокрема для реалізації життєво важливих функцій та надання життєво важливих послуг, свідчать про існування загроз для них, можливість виникнення кризових ситуацій через несанкціоноване втручання в їх функціонування, припинення функціонування... Надалі у ч. 3 ст. 8 Закону «Про КІ» перераховано ці критерії, а ч. 4 ст. 9 даного Закону наводить достататньо широкий і невичерпний перелік 17 життєво важливих функцій та/або послуг, порушення яких призводить до негативних наслідків для національної безпеки України. Слід додати, що правозастосувачу, який не є фахівцем безпекової сфери, може бути важко інтерпретувати певний об'єкт як критичний, виходячи з вище перерахованих ознак та критеріїв. Тому нині доцільним виглядає звернення до Переліку секторів (підсекторів), основних послуг критичної інфраструктури держави, затвердженого Постановою КМУ від 09.10.2020 р. № 1109 (далі – Перелік) з метою зрозуміти, які сектори (сфери) можна вважати критичними. В розглядуваному прикладі з ч. 2 ст. 259 КК критично важливий об'єкт може належати до будь-якої з сфер. Взагалі, ч. 2 ст. 259 КК є єдиним наразі складом кримінального правопорушення, в якому об'єкт критичної інфраструктури виступає предметом кримінально протиправного посягання, хоча у п. 11 Прикінцевих та Перехідних положень Закону «Про КІ» Уповноваженому органу у сфері захисту критичної інфраструктури України поставлено завдання протягом року з дня початку ним діяльності підготувати зміни до КК в частині визначення видів правопорушень та відповідальності за них. Такий орган у липні 2022 р. вже створено.

Окремі положення Закону «Про КІ», як видається, дозволяють окреслити напрями вдосконалення кримінально-правової охорони об'єктів критичної інфраструктури. Так, зокрема, у п. 2 ч. 2 ст. 24 Закону «Про КІ» визначено примірний перелік вже кримінально караних діянь (диверсія, терористичні акти, викрадення, навмисного знищення, пошкодження майна та інші дії), але які вчиняються на об'єктах критичної інфраструктури, важливих державних об'єктах, внаслідок яких загинули люди або заподіяно значну матеріальну шкоду. У п. 3 ч. 2 ст. 24 Закону «Про КІ» цей перелік доповнюється масштабними кібератаками, актами кібертероризму проти систем управління, операційних та інших систем об'єктів критичної інфраструктури. Дійсно, ознаки несанкціонованого втручання у функціонування об'єкта критичної інфраструктури є інцидентами безпеки (п. 5 ч.1 ст. 1 Закону «Про КІ»). До речі, на думку С. Є. Кучерини та Д. О. Олейнікова, які доповнюють ще такими варіантами кримінально-правової оцінки суспільно небезпечних діянь, пов'язаних із посяганнями на об'єкти критичної інфраструктури, як напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261 КК), пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277 КК) ядерної енергетики, і цей перелік не є вичерпним [1, с. 95]. Однак слід відмітити ці положення Закону «Про КІ», як підвалини позитивної тенденції до поступової формалізації об'єктів критичної інфраструктури у вигляді предметів кримінальних правопорушень, що розташовані у різних розділах КК. Крім цього, в п. 1 ч. 2 ст. 24 Закону «Про КІ» зазначено, що щодо об'єкта критичної інфраструктури можуть вчинятися протиправні дії (в тому числі із застосуванням безпілотних літальних апаратів), їх захоплення, що загрожують безпеці громадян і порушують функціонування систем життєзабезпечення. Як видається, це законодавче положення може бути використано, як аргументи в дискусії щодо видозміни диспозиції ст. 261 КК, якою встановлено відповідальність за напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення з метою... (по суті, на об'єкти критичної інфраструктури відповідно до секторів, послуг з Переліку). Дискусійним питанням виступатиме можливість опосередкованого нападу (і чи буде це нападом взагалі, а не, приміром, вторгненням), оскільки у зв'язку з поширенням безпілотних літальних апаратів та схожих подібних пристроїв не обов'язково вимагається фізична присутність і спрямування певної фізичної сили при нападі. А отже, положення Закону «Про КІ» можуть виступати відправною точкою удосконалення вже існуючих у КК складів правопорушень.

Підсумовуючи, зазначимо, що профільний Закон у сфері критичної інфраструктури є основним нормативно-правовим актом, який містить узагальнену характеристику об'єктів критичної інфраструктури як предметів кримінальних правопорушень, що можуть мати абсолютно різні родові об'єкти. Також з Закону можна вивести можливі напрями вдосконалення кримінально-правової охорони критичної інфраструктури України. Основними такими напрями слід вважати встановлення все більш широкого переліку діянь, предметом яких виступає об'єкт критичної інфраструктури, а також закладення підвалин для видозміни диспозицій окремих складів кримінальних правопорушень.

Література:

1. Кучерина С. Є., Олейніков Д. О. Сучасний стан кримінально-правової охорони об'єктів критичної інфраструктури. *Інформація і право*. 2021. № 1 (36). С. 90-98.

CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-60>

APPLICATION OF ARTICLE 616 OF THE CCP OF UKRAINE AND JUDICIAL CONTROL: ISSUES OF CORRELATION

ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 616 КПК УКРАЇНИ ТА СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ: ПИТАННЯ КОРЕЛЯЦІЇ

Alenin Yu. P.

Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Corresponding member of the National Academy of Law Sciences, Professor of the Department of Criminal Procedure, Detective and Operative-Search Activity, National University «Odesa Law Academy» Odesa, Ukraine

Аленін Ю. П.

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, професор кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія» м. Одеса, Україна

Shoviuk I. V.

Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Department of Criminal Law Disciplines, Institute of Law, Lviv State University of Internal Affairs Lviv, Ukraine

Гловюк І. В.

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри кримінально-правових дисциплін Інституту права Львівського державного університету внутрішніх справ м. Львів, Україна

Zavtur V. A.

Candidate of Science of Law, Associate Professor of the Department of Criminal Procedure, Detective and Operative-Search Activity, National University «Odesa Law Academy» Odesa, Ukraine

Завтур В. А.

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія» м. Одеса, Україна

Викладена у ст. 616 КПК України процедура, обумовлена потребами України у обороні України від збройної агресії росії, має ряд питань її застосування, як показала правозастосовна практика з моменту набрання нею чинності. Частина цих питань обумовлено недоліками цієї статті, на які слушно звертається увага у доктрині [1]. Крім того, слід відмітити, що у статті є недолік юридичної техніки, адже дотепер міститься

формування «здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України», хоча розділ IX-1 КПК України має вже іншу назву.

Питання, крім іншого, виникають і тому, що у цій статті закладено дискрецію прокурора-процесуального керівника, який за результатами розгляду клопотання про скасування тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період має право звернутися до слідчого судді або суду з клопотанням про скасування підозрюваному, обвинуваченому запобіжного заходу. Крім того, що така процедура є доволі незвичною і для досудового розслідування, а особливо – для судового розгляду, у КПК України не вказано, у який строк прокурор, у разі, якщо він вважає клопотання обґрунтованим, має звернутись з клопотанням до слідчого судді, суду. Відмітимо, що хоча публічно доступної статистики немає, про те, що прокурори не завжди задовольняють ці клопотання, свідчить судова практика, яка демонструє, що сторона захисту безпосереднього звертається до слідчого судді, суду [див.: 2]. Також саме прокурор здійснює контроль за виконанням ухвали слідчого судді або суду про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період (ч. 3 ст. 616 КПК України).

Рішення прокурора за клопотання має ґрунтуватися на наявності умов та підстав, передбачених ч. 1 ст. 616 КПК України, у тому числі оцінці ризиків. Відмітимо, що незважаючи на те, що п. 2 ч. 1 ст. 616 КПК України вказує на «виклад обставин, які вказують на те, що відсутні ризики, передбачені частиною першою статті 177 цього Кодексу», у описаній ситуації навряд мова може йти про відсутність ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, оскільки це є підставою скасування запобіжного заходу за клопотанням сторони захисту без будь-яких умов, а про те, що потреба у призову на військову службу під час мобілізації як легітимна мета переважає наявні ризики [3, с. 54].

Судова практика демонструє спроби сторони захисту оскаржити незвернення прокурора з клопотанням про скасування тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, до слідчого судді, суду, при цьому ця практика не має уніфікованих підходів ні щодо предмету оскарження, ні щодо вирішення таких скарг. Проілюструємо це на прикладах.

Є приклади, коли оскаржуються постанови прокурора про відмову у задоволенні клопотань (наприклад, із посиланням, що «причини про відмову вказані формально, без вказівок на будь-які об'єктивні дані,

ОСОБА_1 має постійне місце проживання, працює, має дружину, двох синів, раніше не судимий, тяжкість злочину не є заборонаю для застосування ст. 616 КПК України» [4]). Слідчим суддею було указано в ухвалі, що в ч. 1 ст. 303 КПК України визначено рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування, та право на оскарження. Так, відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 303 КПК України, на досудовому провадженні можуть бути оскаржені рішення слідчого, дізнавача, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій – особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання, її представником, законним представником чи захисником [4]. Скаргу було задоволено та постанову прокурора скасовано, зобов'язано прокурора звернутися до слідчого судді із клопотанням про скасування підозрюваному запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період. У іншій ситуації знову ж з посиленням на п. 7 ч. 1 ст. 303 КПК України було відмовлено у задоволенні скарги, із мотивуванням, що «на теперішній час, в порушення вимог ст. 616 КПК України, адвокатом не доведено, що ОСОБА_1 підпадає під проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, та не надано висновок про придатність ОСОБА_1 до несення військової служби в умовах воєнного стану» [5]. Проте, цієї постанови прокурора п. 7 ч. 1 ст. 303 КПК України не стосується.

Слідчий суддя ВАКС, розглядаючи скаргу на бездіяльність прокурора, де захисник послався на те, що «відповідь прокурора прийнята не у формі постанови, тобто не відповідає вимогам ч. 3 ст. 110, ст. 220 КПК України, тому прокурор вчинив бездіяльність, яка підлягає оскарженню в порядку п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України» [6]. В ухвалі щодо цього аргументу зазначено, що: ст. 616 КПК України «не визначено, у якій формі приймається рішення прокурора у разі відмови у задоволенні клопотання, передбаченого ч. 1 ст. 616 КПК України, нею встановлено лише обов'язок прокурора розглянути клопотання та право звернутися до слідчого судді з клопотанням про скасування особі запобіжного заходу у виді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період. Водночас, відповідно до ст. 220 КПК України, яка встановлює порядок розгляду клопотань під час досудового розслідування, чітко визначено необхідність винесення вмотивованої постанови в разі повної або часткової відмови в задоволенні клопотання. Тобто, Кримінальний процесуальний кодекс України не вимагає, щоб кожне рішення, яке

236

приймається під час досудового розслідування кримінального провадження, викладалося у формі постанови» [6]. Те, що у ст. 616 КПК України не визначено форму рішення, є очевидним, проте, є загальна норма ст. 220 КПК України, яка регламентує рішення прокурора за клопотанням, незалежно від змісту і характеру клопотання, повна або часткова відмова у задоволенні якого вимагає саме постанови. Тому з доводами прокурора, що «розгляд клопотань підозрюваних, поданих у порядку ст. 616 КПК України, є окремим інститутом кримінального процесуального права, при якому норми ст. 220 КПК України не застосовуються» [6], погодитися неможливо, саме виходячи з того, що нема спеціальних норм щодо розгляду та вирішення прокурором таких клопотань, а отже, застосовні загальні норми КПК України. Слідчий суддя визнав, що «лист, як рішення прокурора, відповідає вимогам ч. 5 ст. 110 КПК України, оскільки містить відомості про зміст клопотання..., мотиви прийняття рішення, їх обґрунтування та посилення на положення кримінального процесуального закону, роз'яснення підозрюваному про порядок оскарження прийнятого рішення» [6]. При цьому, із посиланням на ст. 303 КПК України, у задоволенні скарги було відмовлено.

Відмітимо, що проблема відповідей листами є поширеною для оскарження за ст. 308 КПК України, проте, є позитивні випадки оскарження відповіді листом як саме як бездіяльності, хоча обґрунтовано, що має бути винесена постанова прокурором вищого рівня [7]. Отже, доводи захисту були цілком слухними.

Ще у одному випадку оскаржувалася бездіяльність, коли підозрюваний у скарзі зазначив, що відповідь прокурора не містила статтю, на підставі якої було йому відмовлено та причину такої відмови, тому прокурор вчинив бездіяльність. Слідчий суддя в ухвалі логічно зазначив те, що ст. 616 КПК України «не визначено, у якій формі приймається рішення прокурора у разі відмови у задоволенні клопотання, передбаченого ч. 1 ст. 616 КПК України, нею встановлено лише обов'язок прокурора розглянути клопотання та право звернутися до слідчого судді з клопотанням про скасування особі запобіжного заходу у виді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період» [8], і відмовив у задоволенні скарги через те, що оскаржувана бездіяльність не зазначена у ст. 303 КПК України. Разом з тим, за такого аргументу відмови відкритим залишається питання, чому слідчий суддя не відмовив у відкритті провадження за скаргою на підставі ч. 4 ст. 304 КПК України.

Цікавою була ситуація з поданням скарги у судовому розгляді. Суд загалом слушно зазначив, що «Судом встановлено, що обвинуваченим

ОСОБА_2 було подано до суду скаргу в порядку ст.ст. 303, 307 КПК України. Разом з тим, скарги на рішення прокурора в порядку ст. 303 КПК України можуть бути подані до слідчого судді на стадії досудового розслідування. Так, ухвалою Берегівського районного суду Закарпатської області ... призначено судовий розгляд... розгляд скарг на рішення прокурора на даній стадії судом нормами Кримінального процесуального кодексу України не передбачено» [9]. Крім того, суд звернув увагу на те, що «ст. 616 КПК України передбачено саме право, а не обов'язок прокурора звернутися до слідчого судді або суду, який розглядає кримінальне провадження, з клопотанням про скасування особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період» [9]. У задоволенні скарги було відмовлено.

Отже, техніко-юридичне формулювання ст. 616 КПК України дозволяють зробити певні висновки щодо такого оскарження у аспекті (1) наявності ситуації та (2) у розрізі ефективного засобу юридичного захисту та доступу до суду.

(1) Так, як сформульована зараз ст. 303 КПК України, яка містить закритий перелік дій, бездіяльності та рішень, скарги на які розглядаються у стадії досудового розслідування, то можливість оскарження постанови прокурора по ст. 616 КПК України – не передбачена. Разом з тим, слід підкреслити, що має бути прийнята саме постанова прокурора, виходячи з норм ст. 220 КПК України, у встановлені у цій статті строки.

(2) По ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є дерогація. Проте, на практиці можливі помилки у оцінці прокурором ситуації щодо можливості скасування запобіжного заходу. Тому, відповідно, має бути механізм, який би забезпечував оскарження у ситуації відмови прокурора у задоволенні клопотання по 616 КПК України.

Отже, у КПК України слід передбачити механізм оскарження постанови прокурора про відмову у задоволенні клопотання по ст. 616 КПК України; це можливо зробити у ст. 303 КПК України, оскільки саме там передбачений перелік. Відповідно, має бути уточнена норма стосовно контролю прокурора за виконанням ухвали слідчого судді або суду про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період.

Література:

1. Фоміна Т., Рогальська В. Особливий режим слідства. Запобіжні заходи в умовах воєнного стану: що змінилось. URL: https://zib.com.ua/ua/151472-zapobizhni_zahodi_v_umovah_voennogo_stanu_scho_zminilos.html
2. Михайленко В. Еволюція судової практики у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану: запобіжні заходи. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/evolyuciya-sudovoyi-praktiki-u-kriminalnomu-provadhenni-v-umovah-voennogo-stanu-zapobizhni-zahodi.html>
3. Гловюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Видання 2. Електронне видання. Дніпро-Львів-Одеса-Харків, 2022. Станом на 03 травня 2022. 58 с. URL: <https://www.academia.edu/78447702/>
4. Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 29 квітня 2022 року, справа № 953/3061/22. <https://verdictum.ligazakon.net/document/104408273>
5. Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 29 квітня 2022 року, справа № 953/3061/22. <https://verdictum.ligazakon.net/document/104408274>
6. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 22 квітня 2022 року, справа № 991/1372/22. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/104060798>
7. Гловюк І.В. Проблемні питання оскарження та розгляду скарг на рішення та бездіяльність прокурора вищого рівня під час застосування статті 308 Кримінального процесуального кодексу України. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 6. С. 220-224. http://lsej.org.ua/6_2020/55.pdf
8. Ухвала Шосткинського міськрайонного суду Сумської області від 25 травня 2022 року, справа № 589/724/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104464027>
9. Ухвала Берегівського районного суду Закарпатської області від 02 травня 2022 року, Справа № 297/838/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104168447>

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-61>

**THE SIGNIFICANCE OF EXPERTISES IN CRIMINAL PROCES
IN THE CONDITIONS OF THE REFORM
OF THE LEGISLATION OF UKRAINE**

**РОЛЬ ЕКСПЕРТИЗ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ
В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ**

Volobuyev A. F.

*<https://orcid.org/0000-0001-9419-7446>
Doctor of Laws, Professor,
Professor of the Department of Criminal
Procedure and Criminalistics
Donetsk State University of Internal Affairs
Kropyvnytskyi, Ukraine*

Волобуєв А. Ф.

*<https://orcid.org/0000-0001-9419-7446>
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального
процесу та криміналістики
Донецького державного університету
внутрішніх справ
м. Кропивницький, Україна*

Традиційно склалося так, що суди в Україні при оцінці доказів ставляться до висновків експертів з більшою довірою в порівнянні з іншими джерелами доказів. І це є цілком зрозумілим, адже в низці кримінальних проваджень встановлення кардинально важливих обставин вчинення кримінального правопорушення є неможливим без проведення експертного дослідження. Окрім того використання досягнень науки в доказуванні є ознакою високого рівня розвитку юридичної науки і практики. У зв'язку із цим роль експертиз у кримінальному провадженні є надзвичайно великою, що усвідомлюється сторонами та обумовлює їх прагнення скористатися ними в процедурі доказування для обстоювання своїх інтересів.

В останні роки в Україні чітко позначилася тенденція підсилення захисту прав людини під час кримінального провадження, чому сприяла низка рішень Європейського суду з прав людини. У зв'язку з цим законодавець кілька разів міняв редакцію статей Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), які регламентували проведення експертиз у кримінальному провадженні. В остаточній їх редакції сторони обвинувачення і захисту були наділені рівними правами в залученні експерта для проведення експертного дослідження певних об'єктів під час досудового розслідування.

Так, зазначається, що експертиза проводиться експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту (ч. 1 ст. 242 КПК України). Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах

для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової (ч. 2 ст. 243 КПК України). У разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею (ч. 1 ст. 245 КПК України) [1]. Таким чином сторона захисту під час досудового розслідування за рахунок власних коштів має право проводити «свої» паралельні експертизи поряд з експертизами сторони обвинувачення. В криміналістичній літературі експертизи сторони захисту отримали назву конкурентних (альтернативних) експертиз, які розглядаються як прояв реалізації принципу змагальності в кримінальному провадженні [2, с. 211-216; 3, с. 120].

Але аналіз можливостей практичної реалізації наведених нормативних положень щодо самостійного залучення стороною захисту експертів під час досудового розслідування показав, що таке право значною мірою є декларативним. У зв'язку із цим М. Г. Щербаковський звернув увагу на низку проблемних питань. Зокрема, для проведення належного експертного дослідження сторони захисту потрібно не тільки надати експертіві об'єкт дослідження і необхідні зразки, що вже є проблематичним, але й матеріали справи, як то, протоколи огляду місця події, допитів, слідчого експерименту тощо. Як відомо, ці матеріали знаходяться у віданні слідчого і прокурора і можуть утримувати інформацію, що складає на певний момент слідчу таємницю, яка не підлягає розголошенню до надання доступу іншій стороні до матеріалів досудового розслідування (ст. 290 КПК України). Для вирішення цього питання вказаний автор пропонує надати адвокатам право самостійного здійснення процесуальних дій та відповідного оформлення процедури отримання ними доказів, аналогічного з оформленням проведення слідчих (розшукових) дій. Йдеться про самостійне виявлення, вилучення та огляд предметів і документів, отримання відомостей від осіб, проведення необхідних експериментальних дій. Передбачається й процесуальне оформлення таких дій відповідними протоколами, які повинні підписуватися адвокатом і всіма учасниками при посвідченні печаткою адвоката [4, с. 148-151]. Фактично йдеться про проведення альтернативних слідчих дій, а загалом й про проведення альтернативного досудового розслідування. Наслідуючи таку логіку у забезпеченні рівності сторін у використанні експертиз під час досудового розслідування, Д. В. Куриленко запропонував й відшкодовувати (компенсувати) стороні захисту витрати на проведення експертизи [5, с. 332].

Видається, що на проголошення рівності сторін у використанні експертиз для збирання доказів сторонами кримінального провадження суттєво вплинула теорія і практика цивільного і господарського законодавства. Так, відповідно до їх положень обов'язок збирання доказів і подання їх до суду покладено на сторони, які мають цілком рівні права, в тому числі і щодо використання експертиз. Але ж досудове розслідування за чинним законодавством може здійснювати тільки один суб'єкт – спеціально уповноважений державний орган, яким є слідчий і прокурор. Його завданням є встановлення юридично значущих обставин події кримінального правопорушення для обґрунтованого і справедливого застосування кримінального закону, тобто встановлення істини у кожній справі. Подібне завдання на сторону захисту не покладається – її функція у кримінальному провадженні дещо інша. Вона полягає у наданні правової допомоги підозрюваному (обвинуваченому), здійсненні адвокатського контролю за застосуванням належної правової процедури щодо нього, дотриманням його прав при збиранні і поданні до суду доказів, у тому числі шляхом проведення експертиз. У зв'язку із цим надання адвокатам права проведення фактично слідчих дій для підготовки альтернативної експертизи призводить до утворення двох суб'єктів досудового розслідування з протилежними інтересами, що неминуче призведе до хаосу в досудовому розслідуванні. На це цілком слушно звернув увагу В.В. Бажанюк [6, с. 141-142]. З свого боку зазначимо, що досудове розслідування є досить складним пізнавальним завданням, яке нагадує вирішення математичного завдання з багатьма невідомими, але відбувається у формі доказування і в умовах існуючої або очікуваної протидії. Саме з цим пов'язується, на наш погляд, виділення з кримінального процесу криміналістичної науки, яка являє собою комплекс юридичних і спеціальних знань, потрібних для практичного вирішення завдань кримінального провадження в певних несприятливих умовах.

Аналізуючи положення чинного КПК України можна дійти категоричного висновку, що законодавець не передбачає можливості проведення слідчих (розшукових) дій стороною захисту. Відповідно до ч. 3. ст. 93 КПК України сторона захисту може тільки ініціювати проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань. Експертиза ж віднесена до переліку слідчих дій. Тому надання ст. 243 КПК України стороні захисту права самостійного залучення експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової, створює явну суперечливість. Зазначимо, що намагання

усунення такої суперечності шляхом надання стороні захисту ще й права проведення інших слідчих (розшукових) дій обумовлює необхідність перегляду низки принципово важливих положень КПК України.

Видається, що буквальне тлумачення рівності сторін у збиранні і поданні до суду доказів неминуче веде до визнання у досудовому розслідуванні кількох уповноважених суб'єктів. Тут не слід забувати й про потерпілого, який відповідно до статей 56-58 КПК України має право подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду і мати свого представника для відстоювання своїх прав і законних інтересів – такого ж кваліфікованого адвоката як і захисник. Тому зазначений підхід до проведення експертиз неминуче призведе до негативних наслідків – розбалансування досудового розслідування і неможливості ефективного вирішення завдань кримінального провадження.

Вирішення проблеми бачиться у наділенні сторони захисту таким об'ємом прав у питаннях залучення експерта, які потрібні для виконання функції надання правової допомоги підозрюваному (клієнтові) шляхом здійснення адвокатського контролю за проведенням експертизи під час досудового розслідування. З огляду на це видається доволі слушною пропозиція В.В. Бажанюка, яка полягає у зобов'язанні органу досудового розслідування (дознавача слідчого, прокурора) при призначенні експертизи ознайомлювати сторону захисту з відповідною постановою (дорученням), роз'яснювати право подавати пропозиції (клопотання) щодо об'єктів дослідження, формулювання питань експертові, визначення експертної установи та ін. Орган досудового розслідування також повинен бути зобов'язаний після отримання висновку експерта ознайомлювати з ним і сторону захисту [6, с. 143]. Цілком логічним виглядає й збереження права сторони захисту ініціювати проведення експертизи шляхом подання відповідного клопотання слідчому, прокурору, слідчому судді.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що визначення обсягу прав сторони захисту щодо проведення експертизи повинно враховувати функцію цієї сторони у кримінальному провадженні, яка полягає у наданні правової допомоги підозрюваному (обвинуваченому), здійснення адвокатського контролю за дотримання його прав у збиранні і поданні до суду доказів, у тому числі шляхом проведення експертиз.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України /Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 15.07.2022).

2. Клименко Н.І. Щодо інституту конкурентної (альтернативної) експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2011. Вип. 11. С. 211-216.

3. Калініна І.В. Розвиток конкурентної (альтернативної) експертизи в Україні. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*. Матеріали всеукр. наук-практ. конф. Київ-Маріуполь, 2018. С. 120-121.

4. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.

5. Куриленко Д.В. Сучасні проблеми залучення експерта у кримінальному провадженні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Вип. 2. ч. 2. 2016. С. 331-334.

6. Бажанюк В.В. Про змагальність сторін в проведенні судової експертизи. *Правовий часопис Донбасу*, № 1(78), 2022. С. 139-145.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-62>

**CORRELATION OF THINGS AND PHYSICAL EVIDENCE
AS OBJECTS OF CLAIM AND OBTAINING IN ACCORDANCE
WITH ART. 93 OF THE CPC OF UKRAINE**

**СПІВВІДНОШЕННЯ РЕЧЕЙ І РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ
ЯК ОБ'ЄКТІВ ВИТРЕБУВАННЯ ТА ОТРИМАННЯ
ВІДПОВІДНО ДО СТ. 93 КПК УКРАЇНИ**

Krushenytskyi A. V. Крушеницький А. В.

*Acting Head of the Department of
Criminal Procedure and Forensics,
Faculty No. 1 Donetsk State University of
Internal Affairs
Kropyvnytskyi, Ukraine*

*т. в. о. завідувача кафедри кримінального
процесу та криміналістики факультету
№ 1 Донецького державного університету
внутрішніх справ
м. Кропивницький, Україна*

Незважаючи на значну кількість наукових праць та підвищений інтерес до проблем доказового права у кримінальному процесі, досі залишаються дискусійними або взагалі невіршеними багато питань, пов'язаних з порядком витребування та отримання доказів шляхом застосування процедури, визначеної ст. 93 КПК України. Так, відповідно до приписів зазначеної статті одним із способів збирання доказів сторонами кримінального провадження є витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування,

244

підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок. Однак, в практичній діяльності, як у сторони обвинувачення, так і у сторони захисту постійно виникають проблеми з реалізацією останніми своїх повноважень у частині витребування та отримання речових доказів в порядку 93 КПК України, що призводить до непоодиноких відмов у їх наданні. Причиною виникнення таких проблем є відсутність належної правової регламентації процедури витребування та отримання речей і документів. У зв'язку із чим, на сьогодні існує нагальна потреба в чітких науково обґрунтованих положеннях щодо збирання речових доказів шляхом використання такого способу збирання доказів у кримінальному провадженні, як витребування та отримання відповідно до ст. 93 КПК України.

На основі попередніх досліджень нами вже зазначалося, що «витребування» й «отримання» речей і документів є самостійними способами збирання доказів поряд проведенням слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Витребування речей чи документів – це процесуальна дія, яка полягає у зверненні з вимогою до певного суб'єкта про добровільне надання речей чи документів, які є носіями інформації (відомостей), що має значення для кримінального провадження. Важливою умовою для використання вказаного способу збирання (формування) доказів є наявність достовірних даних, що речі чи документи перебувають чи зберігаються у певного суб'єкта (в органах державної влади, місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях, у службових або фізичних осіб). Отримання речей чи документів – це процесуальна дія, яка являє собою окремий процес доставляння стороні обвинувачення чи захисту юридичними або фізичними особами письмових документів чи їх копій, а також предметів із проханням приєднати їх до матеріалів кримінального провадження. Тобто, під час отримання певна особа добровільно за своєю ініціативою передає стороні кримінального провадження вказані об'єкти, які підлягають оглядові, фотографуванню та докладному опису в протоколі огляду [1, с. 158-160].

Поряд з цим, вважаємо за доцільне розглянути питання щодо умов, за яких річ як об'єкт витребування відповідно до ст. 93 КПК України може бути визнана речовим доказом у кримінальному провадженні. Оскільки не всі речі, вилучені (витребувані) протягом досудового розслідування можуть відповідати критеріям речового доказу відповідно до ст. 98 КПК України. У зв'язку з чим, необхідно визначити, що слід розуміти під поняттями «річ» та «речовий доказ» як об'єктами витребування та отримання.

Наразі вітчизняними науковцями пропонується досить багато варіантів щодо визначення поняття та ступеневого видового поділу речових джерел. Зокрема речовими доказами пропонувалося називати різні предмети та грошові кошти, які стосуються подій злочину, містять будь-які сліди злочину, а також зафіксовані за допомогою технічних засобів під час проведення процесуальної або слідчої дії та долучені до кримінального провадження постановою (ухвалою) особи, яка проводить дізнання, слідчим, прокурором, суддею або судом; предмети матеріального світу, яким характерна незамінність, зв'язок яких з обставинами, що стосуються справи, доказаний у встановленому процесуальним законом порядку, та які визнані джерелом доказів і долучені до справи спеціальною постановою (ухвалою); предмети, які через свій об'єктивний зв'язок із подією, яка розслідується, можуть виконувати в процесі доказування певні гносеологічні функції, слугують засобами пізнання фактів, що підлягають установленню у цій справі [2, с. 212]. Відправною ж точкою для ґрунтовного дослідження теоретичних аспектів поняття речового доказу стала позиція законодавця, закріплена в КПК. Так, у статті 78 КПК України 1960 р. зазначалося, що речовими доказами є предмети, які були знаряддям вчинення злочину, зберегли на собі сліди злочину або були об'єктом злочинних дій, гроші, цінності та інші речі, нажиті злочинним шляхом, і всі інші предмети, які можуть бути засобами для розкриття злочину і виявлення винних або для спростування обвинувачення чи пом'якшення відповідальності [3]. Прийняття ж КПК України 2012 р. знаменувалося переглядом підходів щодо визначення поняття «речові докази». У статті 98 КПК України 2012 р. зазначається, що речовими доказами є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення [4]. На нашу думку, застосування законодавцем терміну «матеріальні об'єкти» замість терміну «предмети» більш точно виражає змістовий складник визначення «речові докази», оскільки є більш широким порівняно з терміном «предмети». Таким чином, у новому КПК України вдосконалено визначення речових доказів. Так, законодавець конкретизував об'єкти, які можуть бути залучені як речові докази в кримінальному провадженні: 1) матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення; 2) матеріальні

об'єкти, які зберегли на собі його сліди; 3) матеріальні об'єкти, які містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження; 4) предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій; 5) гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Що стосується поняття «річ», то варто зауважити, що в чинному КПК відсутні норми, які б пояснювали зміст цього об'єкту витребування (вилучення). Так, в розумінні ст. 179 ЦК під річчю слід розуміти предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки [5]. Римське приватне право речами визнавало все, що оточувало людину, могло бути об'єктом речового права і містило в собі певну цінність [6]. Новий тлумачний словник української мови термін «річ» визначає як одяг, білизна, предмети особистого користування і спеціального призначення; предмети, що належать кому-небудь; майно [7, с. 137].

З приводу співвідношення «речі» та «речового доказу» слушною є позиція Ю. Мирошниченка, який наголосив на тому, що речовий доказ – це перш за все матеріальний об'єкт. Поняття «річ» теж передусім визначається законом як предмет матеріального світу. Очевидно, що загальною ознакою як речі, так і речового доказу є їх матеріальне походження. Проте речі в правовому розумінні відрізняються від інших об'єктів матеріального світу здатністю задовольняти потреби людини, бути об'єктом цивільно-правового обігу, мати споживчі якості. Не можуть бути визнані речами предмети матеріального світу, які не наділені корисними властивостями. Не викликає сумніву, що сліди злочину, як матеріальні об'єкти, є речовими доказами. Але так само безсумнівним є й те, що вони не мають споживчої цінності й у зв'язку із цим не можуть бути визначені як речі. Таким чином, логічним буде сформулювати таку конструкцію: кожна річ може бути визнана речовим доказом, якщо має значення для кримінального провадження; не кожен речовий доказ є річчю. Визнання компетентною особою того чи іншого предмета речовим доказом не визначає його як річ, а лише вказує на його речове походження. На нашу думку такий підхід зберігає єдине легальне визначення речі, встановлює сутнісну характеристику речового доказу, статус речі, що дозволяє правильно нею оперувати в кримінальному провадженні [8].

Отже для того, щоб встановити чи відповідає певна річ ознакам речового доказу, для сторони обвинувачення етапи витребування речей відповідно до ст. 93 КПК України повинні виглядати наступним чином.

1. Складання та направлення на адресу фізичної або юридичної особи (володільця речей та документів) письмової вимоги. Така вимога може бути надіслана для виконання такими способами: засобами електронного зв'язку; месенджерами; поштовим зв'язком; шляхом «нарочного» вручення.

2. Розгляд та виконання володільцем речей та документів письмової вимоги. Якщо письмова вимога стосується юридичної особи, то разом із речами та документами юридична особа може надати й супровідні документи, які пояснюють зміст витребуваних об'єктів.

3. Одержання стороною обвинувачення запитуваних речей та документів шляхом їх витребування. Способи одержання стороною обвинувачення запитуваних речей та документів повинні бути визначені в залежності від об'єкту та об'єму витребування: документи – засобами електронного зв'язку, месенджерами, поштовим зв'язком, шляхом «нарочного» вручення/отримання; речі – шляхом «нарочного» вручення/отримання.

4. Огляд стороною обвинувачення витребуваних речей/документів. За наслідками проведеної слідчої (розшукової) дії – складання протоколу огляду витребуваних речей та документів.

5. За результатами проведеного огляду – прийняття стороною обвинувачення процесуального рішення щодо визнання витребуваних речей/документів речовими доказами та їх долучення до матеріалів кримінального провадження, а у випадку якщо витребувані речі та документи не містять ознак, визначених у ч. 1 ст. 98 КПК України – повернення їх володільцю. Таке процесуальне рішення оформлюється слідчими/прокурором шляхом винесення постанови, з посиланням на п. 8 ч. 2 ст. 40, ст. 94, ч. 2 ст. 100, ч. 3 ст. 110, ч. 1 ст. 98 КПК України [9. с. 174].

На нашу думку, для сторони захисту етапи витребування речей відповідно до ст. 93 КПК України повинні виглядати таким же чином, однак, реалізація останніх двох пунктів (складання протоколу огляду та винесення постанови) для сторону захисту є неможливою, оскільки законом взагалі не регламентовано право захисника будь-яким чином здійснювати фіксування речових доказів. А тому доцільно внести зміни до КПК, надавши захиснику право складати протокол огляду витребуваних/отриманих речей та документів.

На основі викладеного можна стверджувати, що речовими доказами слід вважати матеріальні об'єкти, які відповідають ознакам, визначеним ст. 98 КПК, у встановленому законом порядку були отримані та додані до матеріалів кримінального провадження з метою використання під час доказування. Процедури «витребування» й «отримання» речей і документів застосовані в порядку ст. 93 КПК України є самостійними

способами збирання речових доказів поряд з проведенням слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Водночас, слід звернути увагу, що нормативно-правова регламентація процесу збирання доказів із застосуванням процедури їх витребування та отримання потребує вдосконалення з метою формування єдиних підходів до розуміння суті, порядку та процесуального оформлення збирання речових доказів на стадії досудового розслідування.

Література:

1. Крушеницький А.В. Витребування та отримання речей і документів в системі процесуальних дій. *Правовий часопис Донбасу*, № 2 (79), 2022. с. 152-164.

2. Докази та доказування у кримінальному провадженні: навч. посібник / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 272 с.

3. Кримінально-процесуальний кодекс України : Кодекс України від 28.12.1960 № 4651-VI. Офіційний сайт Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 22.07.2022).

4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. Офіційний сайт Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 22.07.2022).

5. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. Офіційний сайт Верховної ради України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 22.07.2022).

6. Орач Є.М., Тишик Б.Й. Основи римського приватного права : Навчальний посібник. Львів: Ред. вид. відділ Львів, ун-ту, 2000. 238 с.

7. Новий тлумачний словник української мови. 3 том (П-Я). К. 2006, 862 с.

8. Мирошниченко Ю. Кожна річ може бути визнана речовим доказом, але не кожен речовий доказ є річчю. Газета «Закон і бізнес». URL: <https://zib.com.ua/ua/15358.html> (дата звернення: 22.07.2022).

9. Задорожко Ю. Речові докази та документи у кримінальному провадженні про кримінальні правопорушення, пов'язані з наданням медичної допомоги. Щомісячний науково-практичний юридичний журнал «Підприємництво, господарство і право». Київ. 2017. Вип. 8. С. 174–177.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-63>

CYBERFRAUD TODAY

КІБЕРШАХРАЙСТВА СЬОГОДЕННЯ

Lytvyn E. P. **Литвин Е. П.**

Cadet *курсант*

Lviv State University of Internal Affairs *Львівського державного університету*
Lviv, Ukraine *внутрішніх справ*
м. Львів, Україна

Priakhin Ye. V. **Пряхін Є. В.**

Candidate of Legal Sciences, Associate *кандидат юридичних наук, доцент,*
Professor, Associate Professor at the *доцент кафедри кримінального процесу*
Department of Criminal Procedure and *та криміналістики*
Criminalistics *Львівського державного університету*
Lviv State University of Internal Affairs *внутрішніх справ*
Lviv, Ukraine *м. Львів, Україна*

Сьогодні рідко почуєш фразу: «У мене у метро (маршрутці) вкрали гаманець (або телефон чи сумку)». І це не тому, що злочинців стало менше, а тому, що з технологічним прогресом розвивається і модифікується сам лиходій, який переходить в іншу сферу суспільного життя – кіберпростір. На початку 60-х років минулого століття, коли були зареєстровані перші злочини, вчинені з використанням електронно-обчислювальних машин, в американській пресі з'явилося поняття «комп'ютерна злочинність». Цей термін використовували в засобах масової інформації, вчені, працівники правоохоронних органів, незважаючи на те, що для цього не було ні криміналістичних, ні правових підстав. Визначення поняття «комп'ютерний злочин» вперше було надане у 1983 році в Парижі (Франція) групою експертів Організації економічної співробітництва та розвитку ООН: комп'ютерний злочин – це будь-яке незаконне, неетичне чи не дозволене діяння, що стосується автоматизованої обробки даних чи передачі даних [1].

Чинником, який найбільше впливає на кібершахрайство в Україні, є Інтернет, що зараз виступає основним знаряддям комп'ютерного шахрайства. Інтернет-асоціацією України спільно з холдингом Factum Group Ukraine проведено дослідження репрезентативного населення України віком від 15 р. і старше. За результатами проведених досліджень установлено, що динаміка проникнення Інтернету має показники, за якими 65% населення (21,35 млн) є регулярними користувачами мережі Інтернет, у 67% населення (21,9 млн) підключено домашній Інтернет.

Чинником, який також впливає на злочинність даної категорії, є мобільність доступу до мережі. Так, 57% інтернет-користувачів використовують для доступу мобільний телефон або смартфон; 45% – домашній переносний персональний комп'ютер; 39% – стаціонарний персональний комп'ютер; 15% – планшетний персональний комп'ютер; 10% – робочий комп'ютер. І всі ці показники мають тенденцію до зростання. На думку А. Ф. Зелінського, «порівняно низький коефіцієнт злочинності в Україні – це результат насамперед винятково високої латентності (прихованості) злочинів і погано поставленого обліку». Отож, поглиблене дослідження шахрайств, вчинених із використанням комп'ютерних мереж, неможливе без аналізу такого додаткового показника, як латентність злочинності [2].

Кібершахрайство являє собою незаконні дії, які здійснюються людьми, що використовують інформаційні технології для злочинних цілей. Серед основних видів кіберзлочинності виділяють поширення шкідливих програм, злом паролів, крадіжку номерів кредитних карт і інших банківських реквізитів, а також поширення протиправної (в т.ч. фейкової) інформації через мережу Інтернет. Кіберзлочинністю прийнято вважати кримінально карані дії, що передбачають несанкціоноване проникнення в роботу комп'ютерних мереж, комп'ютерних систем та програм, з метою видозміни комп'ютерних даних. При цьому комп'ютер виступає в якості предмета злочину, а інформаційна безпека – в якості об'єкта. До подій, пов'язаних зі цим видом кримінальних правопорушень можна віднести ситуації, при яких комп'ютер – знаряддя для вчинення кримінальних правопорушень, з метою порушення авторських прав, громадської безпеки, прав власності, моральності. Класифікувати наразі кібершахрайство можливо так:

1) правопорушення проти конфіденційності, цілісності і доступності комп'ютерних даних і систем, зокрема: незаконний доступ, наприклад, шляхом злому, обману та іншими засобами; нелегальне перехоплення комп'ютерних даних; втручання у дані, включаючи навмисне пошкодження, знищення, погіршення, зміну або приховування комп'ютерної інформації без права на це; втручання у систему, включаючи умисне створення серйозних перешкод функціонуванню комп'ютерної системи, наприклад, шляхом розподілених атак на ключову інформаційну інфраструктуру; зловживання пристроями, тобто виготовлення, продаж, придбання для використання, розповсюдження пристроїв, комп'ютерних програм, комп'ютерних паролів або кодів доступу метою здійснення кіберзлочинів;

2) правопорушення, пов'язані з комп'ютерами, включаючи підробку і шахрайство, вчинені з використанням комп'ютерів;

3) правопорушення, пов'язані зі змістом інформації, зокрема, дитяча порнографія, расизм і ксенофобія;

4) правопорушення, пов'язані з порушенням авторських та суміжних прав, наприклад незаконне відтворення і використання комп'ютерних програм, аудіо/відео та інших видів цифрової продукції, а також баз даних і книг.

У той же час, з урахуванням мотивації злочинців, кібер-правопорушення представляється можливим умовно розділити на наступні категорії: 1) кібершахрайство з метою заволодіння коштами чи інформацією (для власного користування або для подальшого продажу); 2) втручання в роботу інформаційних систем з метою отримання доступу до автоматизованих систем управління (для навмисного пошкодження за винагороду або для нанесення шкоди конкурентам); інші злочини [3].

Для прикладу, у Дніпропетровській області правоохоронці викрили місцеву жительку, яка незаконно оформляла онлайн-кредити на громадян. За попередніми даними, фігурантка шукала близько 40 осіб більш ніж на 300 тис. грн. Зокрема, через підбір пароля зловмисниця отримала доступ до електронної скриньки однієї з потерпілих, де зберігалися копії документів та особисті фото. З використанням цих даних правопорушниця отримала доступ до онлайн-банкінгу та увійшла до мобільного застосунку «Дія». Правоохоронці наголосили, що розкриття цієї схеми підтвердило неможливість отримання онлайн-кредиту з використанням цифрових документів у «Дії» [4].

У науковій літературі виокремлюють основні складники, які можуть впливати на зниження рівня кіберзлочинності, а саме:

– правові та законодавчі складники. На боці протидії кіберзлочинності перебуває державна система у вигляді законодавчої і виконавчої гілок влади, зі своїми нормами права (спрямованими на протидію злочинам і сприяння боротьбі з кіберзлочинами). Чинником стримування злочинності є зміни в правових нормах або в процесах реформування державних органів (зокрема, утворення 2015 р. підрозділу кіберполіції Національної поліції України, створення спеціальних відділів протидії кіберзлочинності в структурі Служби безпеки України);

– приватний сектор і банківська система, які також надають підтримку в боротьбі з кібершахрайством у межах своїх прав. Контролювання фінансових потоків відіграє не останню роль, особливо щодо шахрайств, скоєних із використанням систем віддаленого банківського обслуговування;

– профілактика і досвід. Основним чинником, який виключає можливість комп'ютерних шахраїв довгий час використовувати ті самі

способи вчинення кримінальних правопорушень, є профілактика, набутий підрозділами Національної поліції (іншими органами правоохоронної спрямованості) досвід, проведення бесід, оприлюднення проблеми в засобах масової інформації тощо. Так само важливу роль відіграють процесуальні та правові прецеденти, які використовуються під час розслідування і документування кримінальних правопорушень органами досудового розслідування Національної поліції України, прокуратури й оперативними підрозділами з боротьби з кіберзлочинністю.

На жаль, шахрайство існувало і існує в умовах війни, бо схеми злодіїв отримали нові втілення. Тяжкі часи завжди провокують не лише спалах патріотизму, самовідданості та братерського єднання. Серед нас також живуть і ті, хто намагається заробити на горі інших. Як зазначається на веб-сайті Укрінформ, «з початку військового вторгнення рф в Україну кіберполіцейські викрили 106 осіб на вчиненні шахрайства в Інтернеті». Серед найрозповсюдженіших схем шахрайства в умовах воєнного стану є псевдоблагодійність, пропозиції оренди неіснуючого житла, фейкові пасажирські перевезення та продаж неіснуючих товарів, зокрема й військової амуніції. Правоохоронці також фіксують випадки шахрайства під виглядом організації переправлення через державний кордон чоловіків призовного віку або надання інформації щодо безвісти зниклих громадян. Кіберполіція закликає громадян перераховувати гроші тільки на рахунки офіційних благодійних фондів, рахунки, вказані на сайті НБУ, або через додаток «Дія». Варто надавати перевагу післяплаті за товари та послуги. Також правоохоронці застерігають від замовлення документів, що нібито дозволять перетнути кордон чоловікам у віці 18–60 років, оскільки окрім ризику потрапити на гачок шахраїв, замовникам підробних документів загрожує кримінальна відповідальність [4].

Як бачимо, кіберзлочинність і її особливості досить сильно відрізняються від злочинності загальнокримінальної спрямованості. Зростання кількості шахрайств із використання комп'ютерних мереж залежить від збільшення ступеня проникнення високих інформаційно-програмних технологій у повсякденне життя населення України. Соціальні мережі та Інтернет є потенційною загрозою для багатьох користувачів, які наражають свої персональні дані на небезпеку. Незнання, як захистити себе та свої персональні дані – є дуже важливим викликом сучасності для людини XXI століття.

Література:

1. Неділько Я. Поняття кіберзлочинів та їх види. URL: <http://www.chasopysnapu.gr.gov.ua/chasopys/ua/pdf/4-2018/nedilko.pdf>
2. Лефтеров Л. В. Кримінологічний аналіз шахрайств, учинених із використанням комп'ютерних мереж. URL: http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/5_2018.pdf#page=318
3. Пфо О. М. Основні поняття і класифікація кіберзлочинності. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84825482.pdf>
4. Мультимедійна платформа іномовлення України «Укрінформ». URL: <https://www.ukrinform.ua>

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-64>

DETENTION OF A MINOR SUSPECT UNDER MARTIAL LAW

ЗАТРИМАННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОГО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Lytvynenko O. G. **Литвиненко О. Г.**

Doctor of Philosophy in specialty 081 «Law», Senior Lecturer at the Department of Organization of Pretrial Investigation, Faculty No. 1 of the Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of the Donetsk State University of Internal Affairs

доктор філософії за спеціальністю 081 «Право», старший викладач кафедри організації досудового розслідування факультету № 1 Криворізького навчально-наукового інституту Донецького державного університету внутрішніх справ

Aksonov K. V. **Аксьонов К. В.**

*Lecturer at the Department of Organization of Pretrial Investigation, Faculty No. 1 of the Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of the Donetsk State University of Internal Affairs
Kryvyi Rih, Ukraine*

*викладач кафедри організації досудового розслідування факультету № 1 Криворізького навчально-наукового інституту Донецького державного університету внутрішніх справ
м. Кривий Ріг, Україна*

Початок війни Росії з Україною змінив не лише звичайний уклад громадян нашої держави, а й законодавчу сферу, в тому числі й кримінальний процес, задля адаптації до його правозастосування в умовах війни. Зокрема такі зміни торкнулись кримінальне процесуальне законодавство в частині затримання.

Так, 1 травня 2022 року набрав чинності закон України № 2201-IX від 14 квітня 2022 року «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення порядку провадження кримінального провадження в умовах військового становища» [1]. Вказаним Законом розширено повноваження правоохоронних органів під час дії воєнного стану. Кримінально-процесуальний кодекс України доповнено статтею 615 «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану», в якій передбачено випадки та особливості проведення тих чи інших слідчих (розшукових) або процесуальних дій. У п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України зазначено, що у разі введення воєнного стану та якщо: наявні випадки для затримання особи без ухвали слідчого судді, суду, визначені статтею 208 цього Кодексу, або виникли обґрунтовані обставини, які дають підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, – уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду або постанови керівника органу прокуратури затримати таку особу. Строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду чи постанови керівника органу прокуратури під час дії воєнного стану не може перевищувати двохсот шістнадцяти годин з моменту затримання, який визначається згідно з вимогами статті 209 цього Кодексу. Затримана без ухвали слідчого судді, суду чи постанови керівника органу прокуратури особа під час дії воєнного стану не пізніше двохсот шістнадцяти годин з моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до слідчого судді, суду чи керівника органу прокуратури для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу [2].

В умовах воєнного стану питання обрання такого тимчасового запобіжного заходу як затримання набуває особливої актуальності, адже це є предметом судового контролю, а в умовах війни діяльність судів ускладнюється як неготовністю законодавства забезпечити належне функціонування всієї системи кримінальної юстиції, так і фізичною неможливістю здійснювати правосуддя у зв'язку з веденням бойових дій на певних територіях [3].

Збільшений законодавцем термін затримання у 216 годин є досить спірним строком, особливо у разі затримання неповнолітнього. З нашої точки зору такий строк є не припустимим у відношенні до осіб, які не досягли повноліття, оскільки діти, які потрапили в сферу кримінального судочинства є вразливими, не в повній мірі розуміють те, що відбувається, відповідно потребують додаткових гарантій захисту своїх прав на всіх стадіях кримінального процесу.

Положення ст. 492 КПК України встановлюють, що затримання та тримання під вартою можуть застосовуватись до неповнолітнього лише у разі, якщо він підозрюється у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину [2]. До того ж цією ж статтею регламентується, що про затримання і взяття під варту неповнолітнього негайно сповіщаються його батьки чи особи, які їх замінюють [2]. Вказана норма абсолютно відповідає вимогам зазначеним у п.10.1. «Пекінських правил», в яких зазначено, що при затриманні неповнолітнього її або його батьки або опікун негайно повідомляються про таке затримання, а у випадку неможливості такого негайного сповіщення, батьки або опікун повідомляються пізніше в якомога коротший термін [4].

Щодо особливостей затримання неповнолітніх, то законодавцем не виділено їх в окрему категорію в контексті затримання, та не наділено додатковими правами під час такого затримання, тобто воно здійснюється на загальних підставах з повнолітніми учасниками кримінального процесу.

Як вдало зазначає І.В. Гловюк кримінальне процесуальне законодавство повинно максимально чітко та несуперечливо регламентувати підстави, суб'єктний склад, порядок затримання, його фіксування, адже затримання обмежує одне з фундаментальних прав людини – право на свободу та особисту недоторканість, а ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. гарантує, що нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом. У даному контексті закон має відповідати таким виробленим у практиці Європейського суду з прав людини критерієм, як доступність та передбачуваність [5, с. 299].

У ст. 13 Типового закону про правосуддя відносно неповнолітніх підкреслюється, що рішення про позбавлення свободи повинно прийматися до неповнолітнього правопорушника лише в якості крайнього заходу та повинно бути обмежено мінімальним строком [6, с. 19]

Оскільки міжнародна спільнота намагається покращити процесуальне становище неповнолітнього, який потрапив у сферу кримінального судочинства, варто вдосконалити національне законодавство враховуючи умови воєнного стану. Конкретно встановити мінімальний строк затримання щодо неповнолітнього підозрюваного важко, але ми переконані, що такий строк має бути значно меншим, ніж строк затримання повнолітньої особи, який зазначено у ст. 615 КПК України.

Варто погодитись із Т.О. Лоскутовим, який говорить про те, що граничний строк досудового затримання неповнолітнього у двадцять

чотири години є набагато кращим для забезпечення прав і свобод осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, аніж строк у шістдесят годин. Проте, навіть строк затримання у двадцять чотири години може повністю використовуватися тільки у виняткових випадках, при інших обставинах він повинен зменшуватися [7, с. 205]. Вчений безумовно правий у тому, що навіть зменшений строк затримання щодо неповнолітнього підозрюваного не може часто застосовуватися повністю. Його використання може бути виправдано тільки винятковими обставинами, наприклад такими як воєнний стан.

Пропонуємо доповнити кримінально-процесуальний кодекс України нормою, яка буде передбачати скорочений строк затримання саме неповнолітньої особи. Така необхідність обумовлена тим, що особливо в умовах воєнного стану дитина має бути забезпечена додатковими гарантіями захисту прав на початку кримінального переслідування тому, що діти мають несформовану психіку та відсутність життєвого досвіду, а довготривале перебування дитини в ізоляції негативно впливатиме на його стан.

Ситуація в країні унеможлиблює слідчих суддею працювати в повному обсязі, тому варто запропонувати зменшити строк затримання неповнолітнього з 216 годин на 72 години. Вважаємо, що цього буде достатньо для реалізації учасниками кримінального процесу своїх повноважень та забезпечення неповнолітнього додатковими правами та гарантіями.

Окрім цього варто зазначити, що неповнолітній не пізніше семидесяти двох годин з моменту затримання повинен бути звільнений або доставлений до суду для розгляду питання про обрання щодо нього запобіжного заходу.

Враховуючи воєнний стан в країні перебування неповнолітнього затриманого в умовах ізоляторів тимчасово тримання або слідчих ізоляторів має бути якомога меншим, задля збереження психологічного та морального здоров'я осіб, які не досягли повноліття.

Література:

1. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення порядку провадження кримінального провадження в умовах військового становища» від 14 квітня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

3. Литвиненко О.Г. Затримання особи в умовах воєнного стану. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Забезпечення публічної безпеки і порядку в умовах воєнного стану» (м. Кропивницький, 01 липня 2022 р.). Кропивницький, 2022. С. 233-234

4. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних («Пекинские правила») от 29.11.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text

5. Гловюк І.В. Законне затримання та затримання уповноваженою службовою особою: питання теорії та практики. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Т. 14. С. 299-311. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npronua_2014_14_33.

6. Правосудие: вопросы, касающиеся детей, находящихся в конфликте с законом. Типовой закон о правосудии в отношении несовершеннолетних и соответствующий комментарий. NACIONES UNIDAS. NUEVA YORK. 2014. 131 с.

7. Лоскутов Т.О. Відповідність окремих норм Кримінального процесуального кодексу України європейським стандартам забезпечення прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8 (282). С. 203-207.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-65>

TRANSFORMATION OF THE PRINCIPLE OF DIRECTION OF THE EXAMINATION OF EVIDENCE BY THE COURT IN CRIMINAL PROCEDURE DURING MARTIAL LAW

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРИНЦИПУ БЕЗПОСЕРЕДНОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКАЗІВ СУДОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Marochkin O. I. Марочкін О. І.

*PhD in Law, кандидат юридичних наук,
Assistant at the Department асистент кафедри кримінальної юстиції
of Criminal Justice Національного юридичного університету
Yaroslav Mudryi National Law University імені Ярослава Мудрого
Kharkiv, Ukraine м. Харків, Україна*

Одним із важливіших елементів справедливого кримінального судочинства є принцип безпосередності дослідження доказів судом. За висновком ЄСПЛ йдеться про право обвинуваченого мати можливість

протистояти свідку у присутності судді, який остаточно вирішує справу (справа P.K. v. Finland, № 37442/97, HUDOC (2002)).

За загальним правилом суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання, або отриманих в порядку, передбаченому ст. 225 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК). Йдеться про виняткові випадки, коли за певних обставин, що можуть унеможливити їх допит в суді (існування небезпеки для життя і здоров'я, тяжка хвороба, інші обставини) свідок, потерпілий у певному процесуальному порядку можуть бути допитані слідчим суддею. Порушення цих положень закону позбавляє суд права обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору або посылатися на них.

Введення в нашої державі воєнного стану Указом Президента України від 24 лютого п.р. внесло істотні корективи в механізм реалізації принципу безпосередності дослідження доказів судом. Потреба у підвищенні ефективності судового розслідування «за гарячими слідами» та протидії злочинам, які вчиняються в умовах воєнного стану, удосконалення порядку здійснення кримінального провадження у нових умовах існування нашої держави, обумовила необхідність подальшого розширення переліку виключень із принципу безпосередності дослідження доказів судом. На порядку денному з'явилася нова категорія злочинів, з одного боку, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, а з іншого – проти основ національної безпеки України – державна зрада, колабораційна діяльність, пособництво державі-агресору тощо.

Тому Законами України від 15.03.2022 р. та від 14.04.2022 р. статтю 615 КПК було доповнено положеннями про те, що показання, отримані під час допиту свідка, потерпілого, у тому числі одночасного допиту двох чи більше осіб у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо хід і результати такого допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації (ч. 11 ст. 615 КПК). Що стосується показань, отриманих під час допиту підозрюваного, то вони можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо у такому допиті брав участь захисник, а хід і результати проведення допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації. Більш того, ч. 12 ст. 615 КПК передбачає можливість дистанційної участі захисника і перекладача у кримінальному провадженні у разі неможливості їх явки для безпосередньої участі у справі. Тож джерелами доказової інформації у

кримінальних провадженнях все частіше стають цифрові докази, у яких відображаються обставини кримінального правопорушення та проведені процесуальні дії.

Зрозуміло, що такі відступи від принципу безпосередності стають можливими завдяки запровадженню цифрового (електронного) правосуддя, яке з появою новітніх технологій може порушувати єдність часу, місця та процедури в процесі дослідження доказів по справі. В свою чергу, роз'єднання простору та часу, які раніше були поєднані у доцифровому процесі, тягне порушення неперервності між спілкуванням учасників судового процесу у формі змагальності сторін, та електронною (цифровою) інформацією, що має доказове значення і може бути покладена в основу судового рішення.

Особливістю електронної (цифрової) інформації є те, що вона існує в електронно-цифровій формі. Такий її характер вимагає обов'язкового перетворення цих даних для їх подальшого дослідження та використання. Тобто, на відміну від речових доказів, у яких фактичні дані містяться у природному, некодованому вигляді, для сприйняття інформації, що зберігається на цифровому джерелі, обов'язковою має бути процедура її перетворення (перекодування) в іншу форму, доступну для її безпосереднього сприйняття. Тож, специфікою електронних доказів, зокрема, є: 1) неможливість безпосереднього сприйняття інформації, що обумовлює необхідність використання технічних та програмних засобів для одержання відомостей; 2) наявність технічного носія інформації, який може бути використаний багаторазово; 3) наявність так званих метаданих – інформації технічного характеру про умови її створення та фіксації, яка закодована в середині файлів.

Сучасні технології, які використовуються під час здійснення електронного правосуддя, а саме: комп'ютерні системи для дослідження електронних та відеодоказів, системи віддаленої участі в процесі (платформи відеозв'язку тощо), суттєво змінюють його просторові межі. З іншого боку, актуалізується дослідження у сфері впливу таких технологій на якість правосуддя. Зокрема, якщо суд відбувається за допомогою відео-конференц-зв'язку, виникає чимало процесуальних питань. Наприклад, будь-яке переривання зв'язку, викривлення звуку чи відео ставить питання про законність усього засідання. А якщо сторона не побачила або не почула будь-що під час процесу через технічний брак, чи є це підставою для скасування судового акту? Як бути із дослідженням доказів, якщо один учасник надав їх у залі судового засідання, а інший – шляхом відеозв'язку? Тож йдеться про перешкоди на шляху ефективного управління електронними доказами в системі правосуддя, таких як відсутність єдиних стандартів і різноманітність та

складність процедур збору доказів. Відповідь на ці питання міститься у Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо електронних доказів у цивільних та адміністративних провадженнях, прийнятих 30 січня 2019 р. на 1335 засіданні заступників Міністрів (далі – Керівні принципи). Вони мають слугувати практичним інструментом для держав-членів, допомагати адаптувати функціонування своїх судових та інших механізмів врегулювання спорів для вирішення питань, що виникають у зв'язку з електронними доказами у судових провадженнях. Йдеться, перш за все, про усні свідчення, отримані засобами дистанційного зв'язку. Так, по-перше, усні свідчення можуть бути отримані дистанційно шляхом використання технічних пристроїв, якщо характер доказів це дозволяє; по-друге, при вирішенні питання, чи можуть усні свідчення бути прийняті дистанційно, суди повинні враховувати, зокрема, такі фактори: значимість свідчення; статус особи, яка дає свідчення; безпека та надійність відеозв'язку, через який мають передаватися свідчення; витрати та труднощі доставлення відповідної особи до суду; по-третє, при дистанційному прийнятті доказів необхідно забезпечити таке: а) передача усних свідчень може бути побачена та почута особами, які беруть участь у провадженні, та представниками громадськості, якщо провадження проводиться публічно; б) особа, яка була дистанційно заслухана, може бачити та чути провадження, за необхідності для забезпечення справедливості та ефективності; по-четверте, процедура та технології, які застосовуються для отримання свідчень дистанційно, не повинні ставити під загрозу прийняття таких доказів та здатність суду встановити особистість таких осіб; по-п'яте, незалежно від того, чи передаються свідчення шляхом стаціонарного чи мобільного зв'язку, слід забезпечити належну якість відеоконференції та зашифрувати відеосигнал для захисту від перехоплення.

Важливими висновками Керівних принципів є наступні: 1) питання вирішення потенційної доказової цінності електронних доказів належить судам відповідно до національного законодавства; 2) електронні докази повинні оцінюватися так само, як і інші види доказів, зокрема, стосовно допустимості, достовірності, точності та цілісності.

В підсумку зазначимо, що докази та доказування є основою будь-якого процесу, і від того, наскільки якісно та повно під час досудового розслідування та судового розгляду справи буде зібрана та досліджена доказова база, залежить ефективність розгляду кримінального провадження в суді та швидкість досягнення мети правосуддя.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-66>

**CONCERNING THE BASIC MODEL OF THE CRIMINALISTIC
METHODICS OF COURT PROCEEDINGS**

**ЩОДО БАЗОВОЇ МОДЕЛІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ
СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ**

Myroshnychenko Yu. M. Мирошніченко Ю. М.

*Candidate of Legal Sciences, Chairman of
the Illichiv District Court
Mariupol, Donetsk region
Mariupol, Donetsk region, Ukraine*

*кандидат юридичних наук, голова
Іллічівського районного суду
м. Маріуполя Донецької області
м. Маріуполь, Донецька область, Україна*

Важливим теоретичним завданням, розв'язання якого вимагає побудова системи методичних комплексів для потреб кримінального судочинства, є визначення й обґрунтування структури базової методики судового провадження, яка б стала, якщо не еталоном, то, принаймні, орієнтиром для формування окремих судових методик. Приступаючи до реалізації цього завдання, необхідно чітко усвідомлювати, що створення базової моделі криміналістичної методики судового провадження – складний процес, який вимагає насамперед формулювання принципу побудови такого роду моделі, визначення технологічних підходів до її формування, розробки її логічної та функціональної складових згідно з етапністю та цілям цього виду діяльності [1]. Вихідним положенням при цьому є те, що особливості судового провадження зумовлюють необхідність створення своєрідної побудови, суттєво відмінної від традиційних криміналістичних методик.

Необхідність оригінального підходу до конструювання криміналістичних методик судового провадження пояснюється тим, що в методиці розслідування окремих видів злочинів акцент робиться на пошуковій діяльності слідчого, а рекомендації криміналістів дозволяють оптимізувати пошук особи, яка вчинила злочин, виявлення слідів кримінального правопорушення, доказів по справі тощо. Натомість пізнавальна діяльність суду спрямована на перевірку результатів досудового розслідування, доведеність елементів, що входять до предмета доказування, на обґрунтованість обвинувальної тези [2].

Першим і провідним структурним елементом методики розслідування певного виду кримінального правопорушення є його криміналістична характеристика. Безперечно, для судді, як і для слідчого, важливим є знання криміналістичної характеристики

кримінального правопорушення, воно допомагає суду оцінити надані сторонами докази й зробити правильний висновок щодо кримінально-правової кваліфікації досліджуваної події. Однак для обрання судом способу своїх дій не мають вирішального значення ані обставини, які підлягають встановленню у кримінальній справі, ані предмет злочинного посягання, ані спосіб вчинення злочину, ані будь-які інші елементи криміналістичної характеристики кримінального правопорушення.

Звичайно, вид кримінального правопорушення певним чином впливає на умови розгляду конкретної кримінальної справи. Не можна не помітити як характер досліджуваної судом події, скажімо, кваліфікованого вбивства або згвалтування позначається на психологічному тлі судового розгляду, емоційній атмосфері в залі судового засідання, управління яким вимагає від головуючого особливих криміналістичних знань і вмінь, необхідних для утримання судового розгляду в продуктивному руслі. Проте залежність між характером злочину і тактикою головуючого у справі не настільки жорстка, щоб виступати основою побудови окремих методик судового провадження. Психологічна обстановка лише один з численних елементів, що утворюють ситуацію судового розгляду, яка зрештою і визначає тактику суду в кримінальній справі.

Таким чином, криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень не може бути покладено в основу створення системи окремих методик судового провадження. Відповідно криміналістична характеристика кримінальних правопорушень не належить до проблем методики судового розгляду кримінальних справ, для прикладних цілей якої досить знання суддею криміналістичної характеристики злочину (проступку), розробленої в межах методики досудового розслідування. Судова методика має описувати об'єкт за схемою, що істотно відрізняється від загальноприйнятої структури криміналістичної характеристики досудового розслідування.

Алгоритм діяльності суду, як система взаємопов'язаних послідовних дій головуючого, визначається, головним чином, ситуацією, що склалася у справі під впливом низки об'єктивних і суб'єктивних факторів. Тому актуальнішим для розроблення проблем судової методики є питання ситуаційної характеристики судового провадження, адже якщо характеристика – це сукупність типових, характерних ознак і властивостей об'єкта, то ніщо не віддзеркалює всі істотні елементи обстановки конкретного судового провадження предмет ніше за ситуацію, що склалася у справі.

Зважаючи на існування загальних закономірностей виникнення й розвитку судових ситуацій, характерних для того чи іншого етапу судової стадії кримінального процесу, на даному етапі формування вчення про криміналістичне забезпечення судового провадження теоретично доцільним і практично виправданим буде сконцентрувати дослідницькі зусилля на створенні базової методики судового розгляду кримінальних справ, що має стати відправною точкою для формування методик нижчого рівня. За своїм змістом вона повинна розкривати діяльність суду на кожному відрізку руху справи, надавати рекомендації з обрання його оптимальних напрямів, використання найбільш ефективних засобів впливу на конкретні ситуації певного етапу провадження.

Виходячи з цього, базова модель судово-методичного криміналістичного комплексу може мати таку структуру: а) характеристика судового провадження певного виду, що включають мету, завдання та напрями судового дослідження; б) типові судові ситуації, що відповідають певному етапу судового провадження; в) типові комплекси (алгоритми) процесуальних дій і криміналістичних засобів впливу на судові ситуації з метою реалізації обумовлених ними тактичних завдань.

Метою побудови базової моделі судової методики, як універсальної, уніфікованої моделі, за якою мають створюватися інші окремі методики [3], є вивчення судового провадження з криміналістичних позицій та розробка на підставі отриманих знань (виявлених закономірностей) практичних рекомендацій щодо рішень і дій суду в тій чи іншій типовій ситуації загального порядку судового провадження. До числа завдань створення базової судової методики можна віднести: 1) обґрунтування системи судового провадження; 2) виділення типових судових ситуацій стосовно кожного з його етапів з розкриттям основних напрямів діяльності суду з їх розв'язання; 3) розроблення узагальненої тактики процесуальних дій, характерних для кожного етапу судового провадження; 4) виявлення основних форм протидії кримінальному судочинству та розроблення способів мінімізації його негативних наслідків.

Поряд з наявністю загальних закономірностей судового провадження, на яких ґрунтується базова модель судової методики, правомірно припустити існування низки особливостей, властивих як окремим видам судових проваджень, так і розгляду кримінальних справ, класифікованих за іншими критеріями, криміналістичне забезпечення яких потребуватиме розроблення окремих науково-методичних комплексів меншого ступеня загальності. При цьому, однак, слід мати

на увазі, що необхідність створення таких методик може вважатися науково обґрунтованою за умови, що будуть встановлені їх істотні криміналістичні особливості, які проявляються специфікою судових ситуацій, що складаються в процесі розгляду відповідної категорії справ.

Інакше кажучи, для теоретичного обґрунтування потреби в окремих методико-криміналістичних комплексах слід знайти й продемонструвати стійку залежність між типовими ситуаціями, характерними для певних видів проваджень і специфічним набором криміналістичних засобів, необхідних для розв'язання саме цих ситуацій. У посібниках (спеціальних курсах) з судової методики, призначених для підготовки юристів відповідної спеціалізації та підвищення кваліфікації суддів їх доцільно викладати у формі особливостей розгляду кримінальних справ певної категорії.

Таким чином, у міру розвитку загальної моделі методики судового провадження з урахуванням потреб практики за її зразком будуть розроблятися комплекси рекомендацій меншого рівня загальності – окремі судові методики. Після накопичення наукою достатнього масиву таких побудов постане питання створення єдиної класифікаційної системи окремих методик судового розгляду кримінальних справ, яка дозволить системно досліджувати проблеми методико-криміналістичного забезпечення судового провадження, цілеспрямовано розробляти та ефективно застосовувати окремі судові методики на практиці.

Література:

1. Журавель В. А. Концептуальные подходы к модернизации криминалистических методик. *Ежегодник украинского права*. 2013. № 5. С. 557-570.
2. Кириллова Н. П. Структура частной методики государственного обвинения по отдельным категориям дел. *Криминалисть*. 2011. № 2(9). С. 47-54.
3. Журавель В. А. Окремі методики в системі криміналістичних знань. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія «Юридична»*. 2015. Вип. 1. С. 187–200.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-67>

FORENSIC DNA ANALYSIS IN WARTIME CONDITIONS

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ДНК-АНАЛІЗ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Pozacheniuk E. I.

*Chief Forensic Expert in the
Dactyloscopic Sector Forensic
Research Types of Research Luhansk
Research Forensic Center of the
Ministry of Internal Affairs of
Ukraine
Vinnitsa, Ukraine*

Позаченюк Е. І.

*головний судовий експерт сектору
дактилоскопічних досліджень відділу
криміналістичних видів досліджень
Луганського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру
Міністерства внутрішніх справ України
м. Вінниця, Україна*

Rublenko A. A.

*Senior Forensic Expert in the
Dactyloscopic Sector Forensic
Research Types of Research Luhansk
Research Forensic Center of the
Ministry of Internal Affairs of
Ukraine
Dnipro, Ukraine*

Рубленко А. А.

*старший судовий експерт сектору
дактилоскопічних досліджень відділу
криміналістичних видів досліджень
Луганського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру
Міністерства внутрішніх справ України
м. Дніпро, Україна*

Наприкінці минулого століття увірвалися в людське життя і змінили наш світ генетичні технології. Ця новизна не оминула і криміналістику. Завдяки досягненням у галузі молекулярної генетики стало можливим досліджувати дезоксирибонуклеїнову кислоту (ДНК) з метою ідентифікації. Було з'ясовано, що на молекулі ДНК записана вся спадкова інформація про людину. У подальшому вченими були вивчені й розшифровані генетичні коди цілого ряду ділянок ДНК, які відтворюють генетичну різноманітність людей. Було встановлено, що дослідження ДНК можливе й у біологічному матеріалі, який зазнав змін (тобто матеріал у вигляді плям на різних предметах, як-то: висушена кров, сперма, слина тощо). У судовій медицині цей напрям з'явився завдяки англійському вченому Алеку Джеффрису, який в 1984 році дійшов висновку, що як відбиток папілярного узору пальця є унікальним для кожної людини, так унікальним є й набір фрагментів ДНК кожної людини. У судовій медицині з цього часу цей напрямок почав стрімко розвиватися й отримав назву «ДНК-дактилоскопія», «ДНК-аналіз», «судово-медичний ДНК-аналіз». Завдяки його відкриттю та розробкам, ця технологія використовується у всьому світі, а в криміналістиці – саме в процесі проведення судово-медичних експертиз для розкриття різних злочинів, а також встановлення спорідненості і вирішення безлічі інших

завдань, пов'язаних з ідентифікацією особистості [3, с. 80]. Нині ДНК-аналіз проводиться навіть у портативних лабораторіях, і десятки підприємств у світі випускають обладнання геномної ідентифікації особи.

За період часу з моменту встановлення можливості застосування ДНК-аналізу з метою ідентифікації особи у світовій науці та криміналістичній практиці досягнуто суттєвих результатів, пов'язаних з розробленням дієвих технологій ДНК-аналізу та їх використанням у розслідуванні злочинів і судовому доказуванні. Значно розширилися можливості ДНК-аналізу в дослідженні біологічних слідів, ідентифікації живих осіб і трупів, установленні біологічного батьківства і біологічної спорідненості людей [4, с. 40]. Ефективність ДНК-аналізу в розкритті та розслідуванні злочинів переконливо доведена багаторічною практикою. Цей напрям залишається одним із найбільш значущих у теорії та практиці судової експертизи та криміналістики, демонструє видатні результати доказування в кримінальних справах і надалі динамічно розвивається [1, с. 216]. Так, ДНК-аналіз українські експерти почали проводити ще в 1994 році. Новим етапом розвитку стало впровадження в 1999 році першого в Україні генетичного аналізатора, а з 2005 по 2022 рік в Експертній службі МВС України створено і працює 9 ДНК-лабораторій: 8 лабораторій в обласних центрах та лабораторія Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру [2, с. 165].

Проблеми сьогодення ставлять перед слідчими, органами досудового розслідування, завдання щодо впровадження в систему доказів все більш широких, а найголовніше сучасних можливостей судових експертиз. Саме цей метод дозволяє майже зі стовідсотковою вірогідністю ідентифікувати особу та ефективно доводити її причетність до вчинення протиправних дій. Саме за допомогою аналізу ДНК можлива ідентифікації особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, здійснюється пошук зниклих безвісти осіб, можливе упізнання трупів людей, їх останків чи частин тіл, де останнє є найбільш актуальним в умовах війни. Жахливими реаліями війни, розв'язаної Росією на території України, є тисячі вбитих та закатованих, багатьох з людей вважають зниклими безвісти. Тому і про актуальність унікального методу ДНК-аналізу свідчить і те, що з його допомогою під час війни на території України встановлена дуже велика кількість осіб, які постраждали внаслідок російської агресії. Під час оглядів місць злочинів, а особливо масштабних місць злочинів, необхідно ефективний, швидкий та максимально точний метод, наразі це саме ДНК-аналіз.

За ініціативою Адміністрації Президента розроблено алгоритм щодо процедури ідентифікації тіл загиблих в зоні бойових дій. Процедура

максимально спрощена, і родичі можуть безперешкодно і безкоштовно здати тест ДНК для пошуку безвісти зниклих. Існує єдина база з даними про всі тіла, що надійшли із зони бойових дій, – військових і цивільних. Є єдина установа, яка приймає ДНК тіл загиблих і ДНК родичів, – це Науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України.

Завдяки пересувній ДНК – лабораторії, криміналістами, які використовують унікальну технологію швидкісного встановлення ДНК, можливе досить швидке встановлення сильно обгорілих фрагментів тіл загиблих людей. Для їх встановлення відбирали ДНК-профілі в родичів загиблих та порівнювали зі зразками, вилученими на самому місці злочину. Тому наразі, завдяки оперативній роботі криміналістів, у найкоротший термін опрацьовується велика кількість ДНК-матеріалу та встановлено особи загиблих. При цьому для проведення ДНК-аналізу потрібно невелику кількість біологічного матеріалу, як наприклад шматочки кісткової або хрящової тканини. Великою перевагою є те, що саме розшифрування ДНК-матеріалу проводиться лише раз, вноситься в базу ДНК-профілів, а потім за базою можливе багаторазове співставлення зі зразками ДНК-профілів родичів, чи можливих підозрюваних осіб.

Держава цього року зробила великий крок у законодавчому полі. Верховна Рада 9 липня ухвалила закон «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», що передбачає створення єдиної державної бази ДНК. Мета створення такої бази – удосконалити роботу правоохоронних органів України із запобігання, виявлення, розкриття та розслідування злочинів проти життя, здоров'я, волі, статевої свободи та недоторканості громадян, а також інших злочинів і правопорушень, розшуку безвісти зниклих осіб та ідентифікації невпізнаних трупів.

Законом передбачається як обов'язкова, так і добровільна реєстрація ДНК. Обов'язково реєструватимуть ДНК, в тому числі, невпізнаних трупів. Також пропонується встановити механізм відбору біологічних зразків осіб, які добровільно вступають або призиваються на військову службу та військовослужбовців, за потреби забезпечити подальшу їхню ідентифікацію.

За словами заступника міністра внутрішніх справ України Ігоря Бондаренка, ухвалення цього закону особливо актуально зараз, коли МВС проводить молекулярно-генетичні дослідження, пов'язані із воєнними злочинами військових РФ на території України. За чотири місяці війни призначено понад 6 тисяч експертиз щодо встановлення особи, з яких близько 40 відсотків вже виконані.

14 липня 2022 року в місті Вінниці російські ракети поцілили в Будинок офіцерів і будівлю з офісними приміщеннями. Від ракетного

удару загинуло 26 осіб. Деяких людей можливо було ідентифікувати лише за можливостей ДНК-аналізу. Було проведено фахівцями більше 200 співставлень виділених ДНК-профілів, завдяки чому були встановлені особи постраждалих.

Таким чином, ми бачимо, що ДНК-експертиза під час війни – це важливий інструмент для ідентифікації людини. Одночасно їй притаманні ряд рис, таких як висока надійність, відносна швидкість, можливість одноразового зчитування ДНК-профілю з внесенням його до електронної бази та подальшої неодноразового співставлення. ДНК-аналіз є одним із самих перспективних напрямків розвитку судових експертиз.

Література:

1. Білоус В. В. Законодавче забезпечення генетичної ідентифікації в Україні: проблеми теорії і практики криміналістики. *Право і суспільство*. 2015. № 5-2. Ч. 3. С. 216–224.
2. Дяченко Н. М. Основні етапи розвитку молекулярно-генетичної експертизи в Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі МВС України. *Криміналістичний вісник*. 2011. № 1 (15). С. 165–169.
3. Кривда Р. Г. Використання аналізу ДНК у судовомедичних експертизах / Н. Е. Кожухова, Г. Ф. Кривда, Р. Г. Кривда та ін.; за ред. Ю. М. Сиволапа і Г. Ф. Кривди. – Одеса : ОДМУ, 2001. – 92 с.
4. Особливості збирання у досудовому провадженні біологічних слідів людини : метод. рек. / Фурман Я. В., Юсупов В. В., Котляренко Л. Т., Дмитрук Р. С. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 44 с.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-68>

**TASKS AND CONTROLVERSIALISSUES ARISSING PERSONAL
(PERSON) IDENTIFICATION IN WAR AND POST-WAR**

**ЗАВДАННЯ ТА СПІРНІ ПИТАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ
ПІД ЧАС ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИ (PERSON),
В УМОВАХ ВОЕННОГО ТА ПІСЛЯВОЕННОГО ЧАСУ**

Chashnytska T. H.

*ORCID:<https://orcid.org/0000-0001-9092-508X>
Postgraduate Student at the Department of
Information Technology and Cybersecurity
Educational Research Institute № 1
National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine*

Чашницька Т. Г.

*ORCID:<https://orcid.org/0000-0001-9092-508X>
аспірант кафедри інформаційних технологій
та кібербезпеки
Навчально-наукового інституту № 1
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна*

Юридична наука (правознавство) це спеціалізована галузь наукових знань у сфері гуманітарних наук, наукова діяльність, що вивчає право в теоретичному та прикладних аспектах.

Особливістю юридичної науки у порівнянні з іншими гуманітарними науками є те, що вона має прикладний характер та покликана забезпечувати вирішення практичних потреб правового регулювання суспільних відносин. Структуру чи систему юриспруденції складають різноманітні юридичні науки серед яких спеціальна прикладна наука – криміналістика.

Криміналістична наука представляє собою цілісну систему наукових знань, яка служить меті розкриття й розслідування злочинів, встановлення істини в кримінальному судочинстві. Інтенсивно розвиваються всі розділи криміналістики, виникають нові напрями, теорії та вчення [1, с. 41]

Одним із важливих завдань, що постає на сьогодні перед сучасною криміналістикою є ідентифікація особи, зокрема за ознаками зовнішності, що обумовлено необхідністю виявлення певних осіб, діяльність яких має протиправний характер та може негативно впливати на безпеку держав.

Необхідно врахувати необхідність вирішення наступних завдань:

– виявлення проблемних правових питань та їх інтеграція, взаємоузгодженість, що спрямовані на створення цілісної наукової правової картини світу;

– орієнтованість наукових досліджень на комплексне вивчення актуальних проблемних питань, зокрема з ідентифікації особи за ознаками зовнішності;

– відновлення та осучаснення системи криміналістичного забезпечення виявлення, розкриття, розслідування злочинів та неправомірних дій (наприклад, виявлення осіб, що видають себе за іншу людину, використовуючи підробні документи);

– виявлення та припинення діяльності осіб у складі диверсійних груп (з підробними документами, діяльність яких може загрожувати світовому правопорядку);

– використання матеріалів відеозапису, на яких зафіксовані підозрілі особи, що можуть бути причетні до диверсійної діяльності на території різних країн;

– залучення можливостей міграційних служб країн ЄС, зокрема країн Прибалтики та України, для встановлення особи (person).

Об'єднання країн Європи здійснюється задля стабільності, безпеки. Європейська інтеграція – це зближення України з Європейським Союзом насамперед на рівні законів, що може забезпечуватися використанням загальних однотипних правових норм, що будуть сприяти взаємоузгодженій роботі правоохоронних органів країн ЄС, України.

Останнім часом простежується зміна напрямів криміналістичних досліджень та наближення їх до єдиного європейського простору [3]. Підтвердженням прогресивних тенденцій у розвитку криміналістики є її розгляд в системі юридичних наук [4]. Слід зазначити, що інтенсивно розвиваються всі розділи криміналістики, виникають нові напрями, теорії та вчення. З інтенсивним науково-технічним прогресом сучасного суспільства відбувається коригування криміналістичних знань.

Інформатизація, комп'ютеризація та автоматизація привела до «технологізації» криміналістики, розробки й впровадження інформаційних, цифрових, телекомунікаційних технологій. Сучасний стан та тенденції розвитку криміналістики в Україні свідчать про необхідність та можливість запровадження міжнародного досвіду, зокрема експертних установ Європейського Союзу.

Активне впровадження міжнародних стандартів у судово-експертне забезпечення правосуддя, завершення акредитації судово-експертних установ в Україні та здійснення стандартизації безпосередньо напрямів експертних досліджень відповідно до міжнародних стандартів, дозволить покращити роботу експертних служб.

Звернемо увагу на значення Державної Міграційної Служби України як першої ланки з ідентифікації особи, що оформлює паспорт громадянина.

Також слід зазначити, про необхідність узгодженої роботи міграційних служб країн ЄС, країн Прибалтики, України та Великобританії, що дозволить прискорити виявлення спроб протиправних дій осіб (зокрема шахрайств під час оформлення документів).

На сучасному етапі, коли Україна знаходиться у стані війни, часто виникає необхідність у ідентифікації особи, що може бути обумовлена різними чинниками:

- необхідністю ідентифікації особи громадянина України, яка перебувала на тимчасово окупованій території та втратила документи, а також зазнала змін зовнішності;
- необхідністю встановлення особи, що отримала поранення, під час яких зазнала суттєвих змін зовнішності;
- необхідністю недопущення шахрайства під час оформлення документів для виїзду до інших країн (виявлення умисних змін даних про особу);

Сьогодні вимагає приділяти увагу питанням міжнародної взаємодії за напрямом протидії протиправним, шахрайським діям певних осіб (груп осіб) з метою сприяння становленню світового порядку у воєнний і післявоєнний час.

Література:

1. Криміналістика. Академічний курс: підручник / Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, В. І. Боров та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 504 с.
2. Договір о Європейском Союзе / Верховна Рада України / Законодавство України [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text
3. Правова доктрина України. У 5 т. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Харків, 2013. С. 865 – 1064 ; Ukrainian Legal Doctrine in Five Volumes. V (2): Judicial Law, Penal Law, and Forensic Legal Sciences. Ed. by V. Ia. Tatsyi and V. I. Borysov. London, 2018. P. 163–319.
4. Валерій Шепітько. Теоретико-методологічна модель криміналістики та її нові напрями. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики :зб. наук. пр. – Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокарі-уса», 2021. – Вип. 3 (25). – 199, [1] с. DOI: 10.32353/khrife.3.2021.02

**EUROPEAN UNION LAW. INTERNATIONAL LAW
AND COMPARATIVE LAW**DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-69>**ANTI-TERRORIST LEGISLATION: WAYS TO OVERCOME
THE CHALLENGES AND THREATS OF TERRORISM
IN THE LEGISLATION OF EUROPEAN COUNTRIES IN VIEW
OF THE ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION
AGAINST UKRAINE****АНТИТЕРОРИСТИЧНЕ ЗАКОНОДАВСТВО:
ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ВИКЛИКІВ ТА ЗАГРОЗ ТЕРОРИЗМУ
В ЗАКОНОДАВСТВІ ДЕРЖАВ ЄВРОПИ В СВІТЛІ
ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ****Goncharuk O. V.**

*PhD, Associate Professor, Associate
Professor at the Chair of Comparative
and European Law Educational and
Scientific Institute of International
Relation
Taras Shevchenko National University
of Kyiv
Kyiv, Ukraine*

Гончарук О. В.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри порівняльного
і європейського права
Навчально-наукового інституту
міжнародних відносин Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

24 лютого 2022 року увесь цивілізований світ струсила відкрита збройна агресія Російської Федерації проти України, створивши загрозу світовому правопорядку, миру та безпеці людства, посиливши загрозу тероризму, що була високою у світі через терористичні атаки США 11 вересня 2001 року.

Кримінальний кодекс України у ст. 258 увів поняття терористичного акту та встановив кримінальну відповідальність за його вчинення, визначивши це правопорушення як тяжкий злочин. У 2006 році до КК України були введені статті 258¹, 258², 258³, 258⁴ як наслідок ратифікації Україною міжнародних конвенцій, прийнятих під егідою як ООН, так і Ради Європи та спрямованих на боротьбу з тероризмом. У 2010 році кодекс доповнено ст. 258⁵ про кримінальне переслідування фінансування тероризму внаслідок співробітництва України із Радою Європи і ратифікацією Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук,

арешт та конфіскацію доходів, отриманих злочинним шляхом, та про фінансування тероризму від 16.05.2005 р.

За більше ніж двадцятирічну законодавчу та дипломатичну діяльність Україна має досить потужну нормативну, організаційну та інструментарну систему боротьби з тероризмом [2, с. 7-9].

По-перше, були ратифіковані ключові міжнародні конвенції в сфері антитерористичної діяльності: Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом 1997 року (29.11.2001 р.), Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом 1977 року (17.01.2002 р.), Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 2000 року (12.09.2002 р.), Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму 2005 року (25.09.2007 р.), Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму 2005 року (31.07.2006 р.) [5, с. 75] та ін.

По-друге, Україна має значну кількість двосторонніх міжнародних договорів у сфері співробітництва щодо протидії тероризму. З 2000 року укладено більше 50 таких міжнародних угод. У 2001-2004 роках було укладено Меморандуми про взаєморозуміння між Україною Грецією, Грузією, Латвією, Панамою, Португалією, Польщею, Туреччиною, Францією, Чехією. У 2005-2010 роках підписантами виступили Австралія, Албанія, Андорра, Вірменія, Казахстан, Канада, Китай, Литва, Ліхтенштейн, Мексика, Монако, Монголія, Нігерія, Нідерланди, Німеччина, Перу, Сан-Марино, Сирія, США, Філіппіни, Хорватія, Чорногорія. У 2011-2021 роках були укладені договори із Австрією, Бельгією, Данією, Ізраїлем, Індією, Індонезією, Єгиптом, Катаром, Кувейтом, Мальтою, Ліваном, ОАЕ, ПАР, Саудівською Аравією, Великою Британією, Таджикистаном, Узбекистаном, Уругваєм, Фінляндією, Шрі-Ланкою.

По-третє, крім норм КК, Україна має окремий законодавчий масив, який регулює боротьбу із тероризмом. Це ЗУ «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 р. [6], ЗУ «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6.12.2019 р. [7], Указ Президента України «Про Концепцію боротьби з тероризмом в Україні» від 5.03.2019 р. [3], Розпорядження КМУ «Про інформаційно-роз'яснювальні заходи у сфері боротьби з тероризмом» від 12.09.2012 р., Рішення РНБО «Про заходи щодо посилення боротьби з тероризмом в Україні» від 25.05.2012 р. тощо.

По-четверте, створено систему органів державної влади, діяльність яких безпосередньо спрямована на боротьбу із тероризмом: зокрема Центр спеціальних операцій боротьби з тероризмом, захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів СБУ

(27.12.2005) [2, с. 11], Рада з питань запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення при КМУ (08.09.2016) та ін.

Не зважаючи на те, що Велика Британія є державною загального права, сфера протидії тероризму представлена цілою низкою статутів. По-перше, Закон про тероризм 2000 р. визначає різні форми тероризму (міжнародного, внутрішнього, ірландського) [8, с. 86-87] та передбачає можливість застосування до терористів суворох покарань (ст. 282А) і значні суми штрафів. Закон про тероризм 2006 року посилює кримінальну відповідальність за тероризм, передбачає можливість застосування за обвинувальним вироком довічного ув'язнення за вчинення терористичного акту, включаючи також за участь у навчанні осіб, пристосування засобів до здійснення терористичних актів [1].

По-друге, у 2011 році був прийнятий Закон про антитероризм, злочини та безпеку, який визначив механізм кримінального переслідування та притягнення до відповідальності осіб, які обвинувачуються у вчиненні актів тероризму. У 2021 році Законом про боротьбу з тероризмом та винесення покарань цей механізм було посилено з огляду як на внутрішні загрози терористичних атак, так і зовнішні чинники, зокрема посилення терористичних дій РФ на території України, відкрити збройну агресію, фінансування Росією здійснення терористичних атак (справа родини Скрипаль), збройних сепаратистських злочинних формувань на тимчасово окупованій території України.

Франція містить у Книзі 4 КК Розділ 2, який визначає кримінальну відповідальність за тероризм. По-перше, ст. 421-1 містить визначення тероризму [8, с. 56-57], а ст.ст. 421-2, 421-2-1, 421-2-2 визначають інші дії, що також розглядаються як терористичний акт. Дії, визначені ст. 421-2 тягнуть за собою покарання у вигляді 20 років позбавлення волі та штраф в розмірі 350 тис. євро (ст. 421-4), визначені статтями 421-2-1 та 421-2-2 передбачають 10 років позбавлення волі та штраф 225 тис. євро (ст. 421-5). Стаття 421-2-3 передбачає відповідальність за фінансування тероризму у вигляді ув'язнення на 7 років та штрафу у 100 тис. євро. Якщо ж терорист погрозами, заходами тиску, обіцянками та пропозиціями переваг примушує осіб взяти участь у терористичній діяльності, йому загрожує 10 років ув'язнення та штраф 150 тис. євро. Організація терористичної групи карається 30 роками ув'язнення та штрафом у 500 тис. євро (ст. 421-5), а використання владних повноважень тягне покарання строком 15 років ув'язнення та штраф у розмірі 225 тис. євро (ст. 421-2-4-1).

По-друге, КК Франції визначає обтяжуючі обставини вчинення терористичного акту: смерть однієї чи декількох осіб (карається довічним ув'язненням та штрафом 750 тис. євро), напади групою на осіб, в тому числі з використанням вибухівки чи запалювальних речовин (карається довічним ув'язненням та штрафом у 500 тис. євро), збільшуючи при цьому період надійності до 30 років (ст. 421-7).

По-третє, французьке кримінальне право суворо карає учасників організованої групи за готування до вчинення терористичного акту (ст. 421-6), хоча в загальному готування до злочину не переслідується кримінальним правом.

По-четверте, кримінальну відповідальність за вчинення актів тероризму несуть як фізичні, так і юридичні особи. Крім основного покарання до винних у вчинення акту тероризму осіб застосовується додаткове покарання у вигляді повної або часткової конфіскації майна (ст. 422-6). Кошти від фінансових або майнових санкцій спрямовуються до гарантійного фонду для постраждалих від терористичних атак та інших правопорушень (ст. 422-7).

Література:

1. *Terrorism Act 2000.* URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/11/data.pdf> *Terrorism Act 2006.* URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/11/data.pdf> *Counter-Terrorism and Sentencing Act 2021.* URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2021/11/data.pdf> *Terrorism Prevention and Investigation Measures Act 2011.* URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2011/23/data.pdf> (дата звернення: 27.07.2022)
2. Ємельянов В.П. Антитерористичне законодавство: поняття, система, шляхи вдосконалення : монографія. Харків : Право, 2016. 88 с.
3. Концепція боротьби з тероризмом: Указ Президента України від 05.03.19 р. № 53. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/230/2013> (дата звернення: 27.07.2022)
4. Леонов Б.Д. Запобігання тероризму: кримінологічний аспект: монографія. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2015. 435 с.
5. Поліщук С.М. Удосконалення загальнодержавної системи боротьби з тероризмом. *Інформація і право.* № 2(37). 2021. С. 74-80
6. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення: 27.07.2022)
7. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та

фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення: 27.07.2022)

8. Уголовное право зарубежных стран : учебное пособие / Л. С. Аистова, Д. Ю. Краев. 2-е изд. / перер. с 1-го изд. Д. Ю. Краев. СПб, 2020. 131 с.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-70>

«AIR SOVEREIGNTY»: MODERN INTERPRETATION

«ПОВІТРЯНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ»: СУЧАСНЕ ТРАКТУВАННЯ

Grygorov O. M. Григоров О. М.

*Doctor of Law, Associate Professor,
Professor at the Department
of International Law
Educational and Scientific Institute
of International Relations
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine*

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародного права
Навчально-наукового інституту
міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Перша спроба визначення на універсальному рівні правового статусу повітряного простору була здійснена в рамках у Паризької конвенції 1919 р. про повітряну навігацію, яка, об'єднавши 53 держави світу, набула чинності у 1922 р. Ст. 1 Конвенції визначала, що кожна держава має повний і винятковий суверенітет над повітряним простором, розташованим над її сухопутною та водною територією [1]. На жаль, внаслідок низки об'єктивних причин, Паризька конвенція не стала першим універсальним міжнародним актом того часу у галузі цивільної авіації [2, с. 36-40].

Чиказька конвенція 1944 р. про міжнародну цивільну авіацію (чинна з 04.04.1947 р.), яка на разі є основним джерелом міжнародного повітряного права, кодифікувала загальновизначений на сьогодні принцип повного і виняткового суверенітету держави над повітряним простором над її територією.

Наступним важливим кроком для міжнародно-правової регламентації статусу і режиму повітряного простору стало прийняття Конвенції ООН 1982 р. з морського права (чинна з 16.11.1994 р.), яка у

п. «б» ст. 87 закріпила свободу польотів у повітряному просторі, розташованому над відкритим морем.

Отже, при тлумаченні поняття «повітряний простір», виходячи з його правового статусу і режиму використання, ми визначаємо повітряний простір, з одного боку, як інтегральну частину території конкретної держави (суверенний повітряний простір), а з іншого, як простір, що знаходиться за межами державної території (міжнародний повітряний простір) [3, с. 45]. Таким чином, умовний термін «повітряний суверенітет» охоплює, на нашу думку, різні – теоретичні і практичні – аспекти застосування принципу повного і виняткового суверенітету держави над повітряним простором, який розташований над її територією, і є складовою частиною поняття «державний суверенітет». Виходячи саме з цієї думки, проаналізуємо нові тенденції у розумінні поняття «повітряного суверенітету» держави.

На зламі тисячоліття у доктрині і у практиці міжнародного права виникла низка нових міжнародно-правових моделей, пов'язаних з «повітряним суверенітетом» держави. Так, результатом Віденської міжнародної конференції 1991 р. стало підписання її учасниками Договору про відкрите небо (набув чинності 01.01.2002 р.), який урегулював основні аспекти застосування режиму «відкритого неба». Договір мав сприяти застосуванню чинних та майбутніх угод у галузі контролю за озброєннями як у сфері звичайних, так і стратегічних озброєнь на території від Ванкуверу до Владивостоку [4]. По суті, Договір про відкрите небо визначив новації щодо використання суверенного повітряного простору для польотів розвідувальної авіації держав-учасниць, насамперед, щодо доступу до заборонених для польотів зон у суверенному повітряному просторі. Як цілком справедливо стверджує Ю. Гаврилова, особливе значення в рамках Договору про відкрите небо мають польоти над забороненими зонами, оскільки такі зони нерідко встановлюються для того, щоб приховати від інших держав будь-які військові та/або екологічно-небезпечні об'єкти, і є результатом конфронтаційної моделі міжнародних відносин [5]. На жаль, факт виходу з Договору 1992 р. США та РФ нівелював застосування цього важливого міжнародно-правового механізму забезпечення миру та міжнародної безпеки.

Водночас, стратегічна спрямованість політики ЄС в авіаційній галузі, сформульована в тому числі в ст. 7 Рамкового регламенту 2004 р.: «Співтовариство повинно надати підтримку та працювати в напрямку розширення дії програми Спільного європейського неба на держави, що не є членами Європейського Союзу. Для цього Співтовариство має прагнути як у рамках угод, укладених з сусідніми державами, що не є

членами ЄС, так і в контексті діяльності ЄВРОКОНТРОЛЮ, до розширення на ці держави сфери дії цього регламенту» [6], визначила нові підходи щодо формування «спільного авіаційного простору», не враховуючи діючі межі суверенного повітряного простору держав-учасниць. Довгий шлях України до приєднання до Спільного європейського неба, який завершився 12.10.2021 р. підписанням Угоди між Україною та ЄС про спільний авіаційний простір, ще раз висвітлив новітню тенденцію зміни трактування змісту поняття «повітряного суверенітету». Не дивлячись на те, що ця новація пов'язана з питаннями лібералізації діяльності міжнародного повітряного транспорту, можна чітко прослідити взаємозв'язок між практичним втіленням концепції «спільного авіаційного простору» і відходу держав-членів ЄС від «класичного» застосування принципу повного і виняткового суверенітету держави над її повітряним простором в рамках міжнародно-договірної практики ЄС в авіаційній галузі [2, с. 113-123].

Ще однією тенденцією у сучасному трактуванні поняття «повітряного суверенітету» стала, на думку автора, практика РБ ООН щодо введення «безпольотних зон» у суверенному повітряному просторі. Першим кроком на цьому шляху була Резолюція 670(1990) від 25.09.1990 р., прийнята РБ ООН у відповідь на агресію Ірану проти Кувейту. Зокрема, пп. 2-7 Резолюції визначали, що 1) усі держави, незалежно від будь-яких прав та зобов'язань, накладених в силу міжнародної угоди (включно з Чиказькою конвенцією 1944 р. – *прим. автора*), не дозволяють жодному повітряному судну, незалежно від його реєстрації, злітати з їх території, якщо це повітряне судно буде перевозити будь-які вантажі (за винятком гуманітарних вантажів, визначених Комітетом РБ ООН) в Ірак або Кувейт, 2) держави не дозволяють жодному повітряному судну, пункт призначення якого знаходиться в Іраку або Кувейті, незалежно від його реєстрації, пролітати над їх територією (за винятком обов'язкової посадки для перевірки вантажу або ж якщо цей політ схвалено Комітетом РБ ООН) [7]. Також на початку громадянської війни у Лівії РБ ООН ухвалила аналогічну Резолюцію №1973 від 19.03.2011 р, якою санкціоновані будь-які дії щодо захисту мирних жителів і населених ними територій, за винятком введення окупаційних військ, і встановлена заборона на всі польоти в повітряному просторі Лівії. Заборона не поширювалась на польоти в гуманітарних цілях, такі як доставка або сприяння доставці допомоги, в тому числі медикаментів, продовольства, гуманітарного персоналу і пов'язаної з ними допомоги, або евакуація іноземних громадян з Лівії, а також інші польоти в цілях захисту цивільного

населення. Резолюція діяла до 27.10.2011 р., коли було ухвалено Резолюцію № 2016, яка скасувала режим «безпольотної зони».

Таким чином, варто погодитися з висновком української дослідниці Малишевої Ю.В., яка пов'язує такі обмеження «повітряного суверенітету» з міжнародно-правовими санкціями, спрямованими на переривання повітряного сполучення в суверенному повітряному просторі, які у поєднанні із іншими цілеспрямованими заходами фінансового та економічного спрямування є відповідь світового співтовариства на злочинну політику держави-делінквента [8]. В сучасних умовах санкційна діяльність РБ ООН щодо встановлення «безпольотної зони», на думку автора, свідчить про те, що практика делегування державами-учасницями ООН повноважень щодо обмеження суверенітету держави-агресора включно з обмеженням «повітряного суверенітету» є дієвим (за наявності консенсусу постійних членів РБ ООН) міжнародно-правовим інструментом забезпечення миру і безпеки.

З викладеного вище можна зробити висновок про певну детермінацію поняття «повітряного суверенітету» в сучасному міжнародному праві у двох напрямках: 1) в рамках лібералізації діяльності міжнародного повітряного транспорту та 2) в рамках забезпечення дії санкційних механізмів РБ ООН, що має важливе значення для прогресивного розвитку як сучасного міжнародного повітряного права, права міжнародної безпеки, так і міжнародного права в цілому.

Література:

1. Paris Convention of 1919. *Revolvy*. URL: <https://www.revolvy.com/page/Paris-Convention-of-1919>
2. Григоров О. М. Міжнародно-правові засади регулювання відносин у сфері цивільної авіації: становлення та розвиток: монографія. Одеса: Фенікс, 2020. 440 с.
3. Григоров О.М., Марущак О.І. Сфера просторів буття людства: формування простору суверенітету людства. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Випуск 109 (Частина II). 2012. С. 42–48.
4. Григоров О.М. Україна та Договір про відкрите небо. *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Міжнародні відносини*. Випуск 8. Частина II. 2008. С. 88-92.
5. Гаврилова Ю.Ю. Правовий режим повітряного простору і програма «відкрите небо». *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України: Збірник наукових праць*. – К.: ІЗВРУ, 2011. – Вип. 1 (4). С. 116-121.

6. Regulation (EC) No. 549/2004 of the European Parliament of the Council of 10 March 2004; laying down the framework for the creation of the single European Sky (the framework Regulation). *Official Journal of the European Union*, 2004, L96, p. 1-8.

7. Резолюція СБ ООН 670(1990). 25.09.1990. URL: [http://undoc5.org/ru/Res/670\(1990\)](http://undoc5.org/ru/Res/670(1990))

8. Малишева Ю.В. Цілеспрямовані санкції та їх застосування Радою Безпеки ООН. *Дис. на здобуття наук. ступ канд.юрид.наук. К.*, 2016. 256 с. (117)

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-71>

**GENOCIDE: INTERNATIONAL REGULATION AND ISSUES
OF PROSECUTION IN LIGHT OF THE ARMED AGGRESSION
OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE**

**ГЕНОЦИД: МІЖНАРОДНЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ
ТА ПРОБЛЕМАТИКА ПРИТЯГНЕННЯ
ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СВІТЛІ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ**

Ivchuk Yu. Yu. Івчук Ю. Ю.

*Doctor of Law, Professor,
Professor at the Department of Law
Volodymyr Dahl East Ukrainian
National University
Dnipro, Ukraine*

*докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри правознавства
Східноукраїнського
національного університету імені
Володимира Даля
м. Дніпро, Україна*

*«Геноцид починається з вбивства однієї людини не за те,
що вона зробила, а через те, хто вона є».
Кофі Аннан*

Здобутки цивілізованої світової спільноти у царині забезпечення прав індивідів, етносів та націй свідчать про беззаперечне засудження та заборону вчинення будь-яких дій, спрямованих на повне або часткове знищення певних груп людей, тобто геноциду. Зокрема, вперше на міжнародному рівні геноцид був визнаний злочином згідно з міжнародним правом у резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 11 грудня 1946 року, що закликала розглядати геноцид як злочин із

універсальною юрисдикцією відповідно до національного законодавства та стимулювала до внутрішньої співпраці всіх держав для координації міжнародного судового переслідування геноциду [1]. Через два роки легальне визначення геноциду віднайшло своє закріплення у Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього, прийнятій у Парижі 9 грудня 1948 року. Згідно зі статтею 2 Конвенції під геноцидом розуміються такі дії, що здійснюються з наміром знищити, повністю або частково, якусь національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку: 1) вбивство членів такої групи; 2) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи; 3) навмисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, які розраховані на повне чи часткове її фізичне знищення; 4) заходи, розраховані на запобігання дітонародженню в середовищі такої групи; 5) насильницька передача дітей із однієї групи до іншої [2]. Міжнародний суд ООН неодноразово заявляв, що Конвенція втілює принципи, які є частиною загального звичаєвого міжнародного права, а заборона геноциду у свою чергу є нормою міжнародного права *ius cogens*.

Жахливий досвід Голокосту часів Другої світової війни не став важелем стримування проявів геноциду у XX-XXI століттях. У якості прикладу випадків геноциду минулого століття можна назвати вторгнення Індонезії в Східний Тимор (1975), вбивства червоних кхмерів у Камбоджі (1970-ті), вбивства народів тутсі та хуту у Руанді 1994 року, різанину в Сребрениці 1995 року. На жаль, XXI сторіччя не стало виключенням випадків геноцидальної політики держав та режимів на тлі розвитку процесів самовизначення окремих народів та ведення локальних війн і воєнних конфліктів.

24 лютого 2022 року Російська Федерація розпочала новий етап збройної агресії проти України з метою так званої «денацифікації» України. Згідно з даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини з 24 лютого 2022 року по 24 липня 2022 року зафіксовано 12 272 жертви серед цивільного населення України: 5 237 загиблих і 7 035 поранених. При цьому, Управління Верховного комісара ООН з прав людини вважає, що фактичні цифри значно вищі, оскільки отримання інформації з місць, де тривають інтенсивні бойові дії на даний момент не є можливим, а багато звітів все ще очікують підтвердження [3].

14 квітня 2022 року Верховна Рада України прийняла Постанову «Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні», в якій наголосила, що вчинені російською федерацією дії мають на меті системне й послідовне знищення Українського народу, його самобутності та позбавлення його права на самовизначення та самостійний розвиток. Масовими є факти вчинення збройними силами російської федерації на тимчасово

окупованих територіях звірств (зокрема, в містах Буча, Ірпінь, Маріуполь, селища міського типу Бородянка, Гостомель та багатьох інших населених пунктах на території України), що виявлялися у численних випадках вбивств, викрадення, позбавлення свободи людей, їх катування, гвалтування, глумління над тілами вбитих і замучених тощо[4]. Заява парламенту є зверненням до цивілізованого світу з проханням визнати вчинення Росією геноциду українців на міжнародному рівні.

Водночас, як показує міжнародний досвід, процес розслідування та визнання злочинів актом геноциду є довготривалим з огляду на складність доведення поза розумними сумнівом спеціального наміру геноциду (*dolus specialis*) – наміру знищення повністю або частково, якоїсь національної, етнічної, расової або релігійної групи як такої. Палата Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді описала геноцидний намір як «ключовий елемент» умисного злочину, який «характеризується психологічним зв'язком між фізичним результатом і психічним станом винного»[5]. Без наявності спеціального наміру масові злочини військових Російської Федерації проти українського народу можна розцінювати як військові злочини або інші злочини проти людяності. У контексті розглядуваного питання цікавою є думка Девіда Шеффера, посла США у справах воєнних злочинів, який вважає, що на даному етапі вже можна говорити про наявність у діях військово-політичного керівництва Російської Федерації ознак підбурювання до геноциду. Як зазначає Шеффер: «Офіційні представники російського уряду, президент Путін, пан Медведєв, військове керівництво багато разів говорили про Україну та про українців у манері, яка їх дегуманізує, пояснює, чому і як можна знищити цю групу, бо, мовляв, вони не справжні, вони мають бути частиною населення Росії. Це і є підбурювання до здійснення актів геноциду»[6].

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що незважаючи на гіркий досвід Другої світової війни та міжнародне визнання геноциду «злочином злочинів», світова спільнота зіткнулась з новими викликами у вигляді геноцидальної політики держав у XX-XXI століттях. Незважаючи на виокремлення характерних форм та ознак геноциду на конвенційному рівні, процес доказування акту геноциду є складним та вимагає тривалого розгляду у міжнародних трибуналах.

Література:

1. UN General Assembly Resolution, 11 December 1946, A/RES/96-I. URL: <https://www.un.org/ru/ga/1/docs/1res.shtml> (дата звернення: 23.07.2022)

2. Конвенція про попередження злочину геноциду та покарання за нього : від 09.12.1948 р. № 995_155. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 23.07.2022).

3. Ukraine: civilian casualty update 25 July 2022. *United Nations*. URL: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/07/ukraine-civilian-casualty-update-25-july-2022> (date of access: 26.07.2022).

4. Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»: Постанова від 14.04.2022 р. № 2188-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> (дата звернення: 25.07.2022).

5. The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu (Trial Judgement), ICTR-96-4-T, International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR), 2 September 1998, available at: <https://www.refworld.org/cases,ICTR,40278fbb4.html> [accessed 27 July 2022]

6. Докази геноциду Росії проти українців: інтерв'ю із учасником трибуналів щодо колишньої Югославії та Руанди. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/henotsyd-dokazy-viyna-rosiyi-proty-ukrayiny/31890768.html> (дата звернення: 23.07.2022).

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-72>

**VIOLATION OF INTERNATIONAL LEGAL NORMS
BY THE RUSSIAN FEDERATION IN THE CONTEXT
OF FORCED DEPORTATION OF UKRAINIANS**

**ПОРУШЕННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ НОРМ
РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ У КОНТЕКСТІ
ПРИМУСОВОЇ ДЕПОРТАЦІЇ УКРАЇНЦІВ**

Kortukova T. O. Кортукова Т. О.

*Doctor of Philosophy in International Law
Associate Professor at the Department of
International, Civil and Commercial Law
State University of Trade and Economics
Kyiv, Ukraine*

*доктор філософії з міжнародного права,
доцент кафедри міжнародного, цивільного
та комерційного права
Державного торговельно-економічного
університету
м. Київ, Україна*

За оцінками різних джерел російська влада допитала, затримала та примусово депортувала від 900 000 до 1,6 мільйона громадян України, у тому числі 260 000 дітей до Російської Федерації, здебільшого до ізольованих регіонів Далекого Сходу [1]. Численні повідомлення від

українських офіційних і неурядових джерел, а також від приватних осіб у соціальних мережах про примусову депортацію з окупованих територій до Російської Федерації також отримала і місія ОБСЄ [2].

Разом з тим, слід зазначити, що «фільтраційні» операції Російської Федерації полягають у роз'єднанні сімей, конфіскації українських паспортів і видачі російських паспортів з очевидною спробою змінити демографічний склад частини України [1].

Відповідно до міжнародного права депортація цивільного населення є міжнародним злочином. Вперше заборона силового вигнання цивільного населення у «віддалені райони» містилася у статті 23 Кодексу Лібера 1863 року. У 1919 році доповідь Комісії про відповідальність винуватців війни, яку Версальська конференція створила після Першої світової війни, назвала «депортацію цивільних осіб» «порушенням законів і звичаїв війни».

До того ж, згадка про примусове переселення (депортацію) як про воєнний злочин мітилася у Сент-Джеймській декларації 1942 року. Принцип VI Нюрнберзьких принципів Комісії міжнародного права 1950 року підтвердив заборону примусової депортації.

На сьогодні, відповідно до міжнародного гуманітарного права, зокрема, у статті 49 IV Женевської конвенції від 1949 року [3] зазначається, що: «індивідуальне або масове примусове переміщення, а також депортація осіб, які перебувають під захистом, з окупованої території на територію держави-окупанта або на територію будь-якої іншої країни, окупованої чи ні, заборонені, незалежно від їх мотивів». Стаття 147 Женевської конвенції IV підтверджує, що «незаконна депортація або передача особи, яка перебуває під захистом», є серйозним порушенням Конвенції. Стаття 85 Додаткового протоколу I 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року повторює цю норму, щоб підсилити її.

Окрім того, примусова депортація в міжнародному кримінальному праві відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду може бути кваліфікована як злочин проти людяності або як воєнний злочин. Більше того, якщо примусова депортація застосовується до дітей, то такий злочин буде кваліфікуватись як геноцид у вигляді насильної передачі дітей з однієї людської групи у іншу.

Важливою справою у контексті примусової депортації, яка розглядалась в межах Апеляційної палати Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії була справа Стакіча. Зокрема, у цій справі, Апеляційна палата встановила, по-перше, депортація не обов'язково повинна бути постійною. По-друге, депортація має бути примусовою, тобто вона не може бути добровільною. Тим не менш,

примус є відносно низьким стандартом. Як зазначила Апеляційна палата, термін «примусовий», коли він використовується стосовно злочину депортації, не обмежується фізичною силою, але включає загрозу застосування сили чи примусу, наприклад, викликану страхом перед насильством, примусом, затриманням, психологічним гнобленням або жорстоким поведінням владних повноважень проти такої особи чи осіб чи іншої особи або шляхом використання примусового середовища [4].

Нарешті, у міжнародному праві прав людини, зокрема у Протоколі № 4 до Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини передбачається, що ніхто не може бути вигнаний, як індивідуально, так і колективно, з території держави, громадянином якої він є.

Внутрішнє законодавство України, також передбачає кримінальну відповідальність за депортацію та примусове переміщення. В Україні депортація цивільного населення з метою примусової праці є порушенням статті 438 Кримінального кодексу 2001 року. Україна також криміналізує передачу дітей як геноцид у статті 442 Кримінального кодексу 2001 року.

Таким чином, масова примусова депортація українців, яку вчиняє Російська Федерація грубо порушує норми міжнародного та національного права. Зокрема, примусова депортація українців спрямована на знищення української нації. Тому з метою негайного припинення злочинних дій, які вчиняє Російська Федерація, міжнародна спільнота має терміново вжити відповідні дії та притягнути до міжнародно-правової відповідальності Російську Федерацію, а також до індивідуальної відповідальності осіб, винних у вищезазначених злочинах.

Література:

1. Blinken A. Russia's «Filtration» Operations, Forced Disappearances, and Mass Deportations of Ukrainian Citizens. Office of the Spokesperson. 13.7.2022 URL: <https://www.state.gov/russias-filtration-operations-forced-disappearances-and-mass-deportations-of-ukrainian-citizens/>. (дата звернення: 24.07.2022)

2. Benedek W., Bilkova V., Sassoli M. Report on violations of international humanitarian and human rights law, war crimes and crimes against humanity committed in Ukraine since 24 February 2022. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/a/515868.pdf>. (дата звернення: 25.07.2022)

3. Fourth Geneva Convention relative to the protection of civilian persons in time of war of 12 August 1949 URL: 286

https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.33_GC-IV-EN.pdf. (дата звернення: 24.07.2022)

4. Shmitt M. Deportation of Ukrainian civilians to Russia: the legal framework. 2022 URL: <https://lieber.westpoint.edu/deportation-ukrainian-civilians-russia-legal-framework/>. (дата звернення: 25.07.2022)

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-73>

LEGAL ACTS OF THE EU IN THE FIELD OF CIVIL PROTECTION OF THE POPULATION

ПРАВОВІ АКТИ ЄС У СФЕРІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

Malimon V. I. **Малімон В. І.**

*Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Public Administration
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
Ivano-Frankivsk, Ukraine*

*кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
м. Івано-Франківськ, Україна*

Pomfiuk T. M. **Помф'юк Т. М.**

*Postgraduate Student at the Department of Public Administration
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
Ivano-Frankivsk, Ukraine*

*аспірант кафедри публічного управління та адміністрування
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
м. Івано-Франківськ, Україна*

Набрання чинності Лісабонським договором у 2009 році стало наступним після Маастрихтського договору кроком до встановлення та поширення спільних європейських цінностей та принципів урядування для країн Європейського Союзу. Ним було запроваджено основні керівні інституції Союзу, які засновуються на демократичних засадах та яких так потребував розширений його склад. Згідно зі статтею 214 *Лісабонського договору* ЄС взяв зокрема, і низку зобов'язань щодо захисту та надання допомоги жертвам стихійних або техногенних катастроф у всьому світі. Договір передбачає підтримку та координацію систем цивільного захисту держав-членів (стаття 196), а також надає повноваження інституціям ЄС визначати необхідні для цього заходи [5].

Ще одним правовим актом у сфері цивільного захисту стало Рішення «Про Механізм цивільного захисту Союзу» № 1313/2013/EU від 17 грудня 2013 року [3].

Механізм складається із ряду елементів і дій, що включають: – визначення груп швидкого реагування та іншої інтервенційної підтримки, наявних у державах – членах з метою допоміжної інтервенції у випадках виникнення надзвичайних ситуацій; – підготовку та впровадження навчальної програми для груп швидкого реагування та іншої інтервенційної підтримки і для експертів із груп з оцінки і / або координування; – конференції, семінари і експериментальні проєкти з головних аспектів інтервенції; – встановлення і, за потребою, розподілення груп з оцінки і/або координування; – встановлення і управління центром моніторингу і інформації; – встановлення і управління загальною аварійною системою зв'язку та інформації; – інші допоміжні дії, такі як заходи зі сприяння транспортуванню ресурсів для допоміжних інтервенцій.

До Механізму цивільного захисту Європейського Союзу, що є ключовим інструментом системи цивільного захисту Європейського Союзу, увійшли 32 держави (28 держав – членів ЄС: Австрія, Естонія, Італія, Португалія, Бельгія, Франція, Латвія, Румунія, Болгарія, Фінляндія, Литва, Словаччина, Хорватія, Німеччина, Люксембург, Словенія, Кіпр, Греція, Мальта, Іспанія, Чехія, Угорщина, Нідерланди, Швеція, Данія, Ірландія, Польща, Велика Британія, а також Македонія, Ісландія, Ліхтенштейн та Норвегія), які співпрацюють у сфері цивільного захисту з метою покращення захисту населення, його майна, навколишнього середовища, культурної спадщини у разі масштабних природних та техногенних катастроф. Основна роль Механізму цивільного захисту полягає у сприянні співпраці у заходах з надання допомоги щодо захисту цивільного населення у разі великих надзвичайних ситуацій, які можуть вимагати прийняття термінових заходів реагування. Це відноситься і до ситуацій, де може бути безпосередня загроза таких великих надзвичайних ситуацій [2].

Основою Механізму цивільного захисту ЄС є Координаційний центр реагування на надзвичайні ситуації (англ. *Emergency Response Coordination Centre, ERCC*) [4]. Він узгоджує питання надання допомоги країнам, що постраждали від надзвичайних ситуацій, зокрема щодо виділення матеріальних ресурсів та спеціалізованого обладнання, проведення експертизи, формування й відрядження груп цивільного захисту. Центр працює цілодобово і може надати допомогу будь-якій країні ЄС чи поза його межами у випадку масштабної катастрофи за запитом національних органів влади або уповноваженого органу ООН.

Узгоджена реакція на техногенні катастрофи та природні небезпеки на європейському рівні дає змогу уникати дублювання зусиль із надання допомоги та забезпечити відповідність допомоги потребам постраждалих. Координаційний центр реагування на надзвичайні ситуації може безпосередньо зв'язуватися з національними органами цивільного захисту країни, яка потребує допомоги, а також фінансово підтримувати перевезення сил і засобів цивільного захисту до країни, що постраждала [1, с. 9].

Координаційний центр реагування на надзвичайні ситуації має власний портал [6], на якому детально розповідається про його діяльність та міститься інша важлива інформація. Зокрема, на порталі розміщено путівник з питань цивільного захисту ЄС та держав – учасниць Механізму (англ. *Vademecum*). У ньому міститься інформація про організацію цивільного захисту та загальний огляд заходів, що вживаються державами – членами Механізму та на рівні ЄС для подолання надзвичайних ситуацій і їх наслідків, які можуть бути спричинені природними катастрофічними подіями, як-от: землетруси, зсуви, лісові пожежі, повені, посухи, снігові бурі, припливні хвилі, та/або людською діяльністю, наприклад, масштабними аваріями (у т. ч. на виробництві, зокрема пов'язаними з хімікатами), соціальними заворушеннями, тероризмом тощо. *Vademecum* є джерелом інформації для професіоналів, які працюють у сфері цивільного захисту на національному, регіональному та місцевому рівнях, волонтерів та неурядових організацій, представників громадськості [1, с. 10].

Окрім того, ця база даних містить всю інформацію про експертні групи, їх голів та представників, які проводять навчання з питань цивільного захисту. Програми навчання розроблені так, щоб якомога більше було практичних та тренінгових занять, а також, щоб експерти з даних питань могли обмінюватись своїми знаннями і навичками.

На Всесвітній конференції зі зменшення небезпеки надзвичайних ситуацій, що відбулася 14–18 березня 2015 р. у Сендаї (Японія), держави – члени ООН прийняли *Сендайську рамкову програму дій зі зменшення небезпеки надзвичайних ситуацій на 2015-2030 роки*. Ця глобальна угода спрямована на зміцнення соціальної та економічної стійкості з метою пом'якшення негативних наслідків зміни клімату, антропогенних катастроф і стихійних лих. Євросоюз узяв на себе провідну роль у переговорах щодо укладання угоди та підтримує всі держави (й ті, що є членами ЄС, й ті, що до нього не входять) у їхньому прагненні досягнути встановлених цільових показників. У червні 2016 р. Європейська Комісія прийняла *План дій із втілення Сендайських пріоритетів у політику ЄС* і визначила відповідні фінансові інструменти [1, с. 8].

Серед інших правових актів, якими врегульовані аспекти взаємодії країн ЄС у сфері цивільного захисту та надання відповідної допомоги, слід зазначити *Регламент Європейського Парламенту та Ради № 375/2014 від 04 березня 2014 р. про створення Європейського добровільного корпусу гуманітарної допомоги* («Ініціатива волонтерів ЄС з допомоги»), *Регламент Ради (ЄС) 2016/369 від 15 березня 2016 р. щодо надання екстреної допомоги в рамках Союзу* та ін.

Отже, в ЄС сформована цілісна система правових актів у сфері цивільного захисту, що дозволяє гнучко та оперативно реагувати на виклики сьогодення. Приєднання до Механізму цивільного захисту ЄС, який об'єднує усі служби з надзвичайних ситуацій в ЄС та поступова імплементація інших правових актів ЄС у сфері цивільного захисту населення у національне законодавство повинно стати пріоритетом для України в найближчі роки.

Література:

1. Організація системи забезпечення національної стійкості на регіональному і місцевому рівнях : аналіт. доп. / [Резнікова О. О., Войтовський К. С. Лепіхов А. В.]; за заг. ред. О. О. Резнікової. Київ : НІСД, 2021. 140 с.

2. Подскальна О. А. Приєднання України до механізму цивільного захисту Європейського Союзу – один із пріоритетів її європейського вибору. *Інвестиції : практика та досвід*. 2015. № 19. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/19_2015/28.pdf.

3. Decision № 1313/2013/EU of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on a Union Civil Protection Mechanism. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1401179579415&uri>.

4. Emergency Response Coordination Centre. URL: <https://erccportal.jrc.ec.europa.eu>.

5. Treaty of Lisbon amending the Treaty of European Union and the Treaty establishing the European Community. *Official Journal of the European Union*. Series C. 2007. Vol. 50. № 306. 271 p.

6. Vademecum – Civil Protection home. URL: https://ec.europa.eu/echo/civil_protection/civil/vademecum/at/2-at.html.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-74>

**PECULIARITIES OF THE MILITARY PERSONNEL USAGE
IN SPACE EXPLORATION AT THE CURRENT STAGE
OF INTERNATIONAL SPACE LAW DEVELOPMENT**

**ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ВІЙСЬКОВОГО
ПЕРСОНАЛУ В ОСВОЄННІ КОСМОСУ НА СУЧАСНОМУ
ЕТАПІ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО КОСМІЧНОГО ПРАВА**

Semenchuk M. R. Семенчук М. Р.

*Postgraduate Student at the Department of
International Law
Educational and Scientific Institute
of International Relations
Taras Shevchenko National University
of Kyiv
Kyiv, Ukraine*

*аспірантка кафедри
міжнародного права
Навчально-наукового
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Дослідження та освоєння космічного простору має свою специфіку, яка потребує не лише високотехнологічних, а й людських ресурсів. Беручи до уваги особливості перебування людини у космосі, зокрема вплив відсутності гравітації на фізичний та психологічний стан, а також необхідність носіння обладнання та спецодягу для виходу у відкритий космос, кількість професійних астронавтів є досить малою та залежить від інструментаріїв підготовки таких кадрів кожною державою окремо. До прикладу, в США у кандидатів на посади астронавтів (командир/пілот, спеціалісти з місії та корисного навантаження або бортінженери) потребують ступеня бакалавра для пілота, магістра, докторського ступеня або 3 років професійного досвіду у галузі знань природничих наук (фізико-математичні, біологічні та технічні науки) для інших членів екіпажу, гарну фізичну підготовку та зріст приблизно 162-193 см. Крім того, командир космічного апарату повинен мати щонайменше 1000 годин або 3 роки досвіду керування реактивним літаком, а НАСА у підборі кандидатів віддає перевагу досвіду пілотів-випробувачів [1]. Проте, у багатьох випадках таким вимогам відповідають тільки кандидати із військовим досвідом, а отже використання військового персоналу у дослідження та освоєнні космосу наразі є незамінним.

Договором про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла (далі – Договір про космос) 1967 року, а саме частиною другою Статті

IV, було визначено використання космосу цілком в мирних цілях та передбачалася заборона створення на небесних тілах військових баз [2]. Підпало під заборону також випробування будь-яких типів зброї і проведення військових маневрів, що створило концепцію «демільтаризації космічного простору». З огляду на необхідність професійних кадрів у сфері дослідження космічного простору, використання військового персоналу для наукових досліджень та мирних цілей Договором про космос не забороняється. Разом із тим, в Угоді про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах 1984 року у п. 4 Статті 3 продубльовано можливість для держав-учасниць використовувати військовий персонал задля наукових та мирних цілей [3].

Частиною першою Статті V Договору про космос окреслюється правовий статус космонавтів та надання допомоги з боку держав-учасниць у випадку аварії, лиха або вимушеної посадки на території іншої держави-учасниці Договору або у відкритому морі. Космонавтам, як посланцям людства в космосі, гарантується безпека та повернення до держави, в якій зареєстровано їх космічний корабель. Крім того, зазначений обов'язок держав закріплений також в Угоді про рятування космонавтів, повернення космонавтів і повернення об'єктів, запущених у космічний простір 1968 року [4].

Оскільки військовий персонал космічного корабля підпадає під правовий статус космонавтів, серед західних правників наразі відбувається жвава дискусія щодо відсутності чітких рекомендацій у разі появи збройного конфлікту у ході можливих військово-космічних операцій в обхід Договору про космос як першого основного договору міжнародного космічного права.

Наразі правова наука активно розвивається у якісно новій галузі міжнародного права, а саме – міжнародному космічному праві. Навіть попри обмежений нормативно-правовий механізм регулювання військово-космічної діяльності держав, актуальним питанням у розвитку галузі є і залишається проведення міждисциплінарних досліджень та залучення багатогранних наукових думок для вирішення нагальних питань міжнародної безпеки та сталого розвитку задля забезпечення превентивних заходів у разі виникнення військових конфліктів у космосі.

Література:

1. Astronaut Requirements, 04.03.2020 // NASA. URL: https://www.nasa.gov/audience/forstudents/postsecondary/features/F_Astronaut_Requirements.html (дата звернення: 26.07.2022).

2. Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла від 27.01.1967/Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_480#Text (дата звернення: 26.07.2022).

3. Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах від 18.12.1979/Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_482#Text (дата звернення: 26.07.2022).

4. Угода про рятування космонавтів, повернення космонавтів і повернення об'єктів, запущених у космічний простір від 22.04.1968 / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_483#Text (дата звернення: 26.07.2022).

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-75>

GEOPOLITICAL INTERESTS OF UKRAINE IN POLAND

ГЕОПОЛІТИЧНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ В ПОЛЬЩІ

Semeniuk-Prybaten A. V.

*Candidate of Law, Senior Lecturer
at the Department of Archival Studies,
Special Historical
and Legal Disciplines
Ivan Ogienko National University of
Kamyanets-Podilskyi
Kamianets-Podilskyi,
Khmelnitskyi
region, Ukraine*

Семенюк-Прибатень А. В.

*кандидат юридичних наук, старший
викладач кафедри архівознавства,
спеціальних історичних
та правознавчих дисциплін
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка
м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька
область, Україна*

З отриманням Польщею політичної свободи та здобуттям Україною незалежності розпочався активний процес формування нової моделі міждержавних українськопольських відносин. Взаємини з Польщею – пріоритетний напрям зовнішньої політики України, укоріненість якого вітчизняні науковці віднаходять в офіційній геополітичній концепції держави. Як зазначила у своїй публікації чл.-кор. НАН України І. Мельникова, основні засади цієї політичної програми вперше було сформульовано у проголошених Верховною Радою України Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. та Акті

проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р., схваленому всенародним референдумом 1 грудня 1991 р. [1, с. 59].

Започаткування офіційних відносин між незалежною Україною та демократичною Республікою Польща ознаменував підписаний 18 травня 1992 р. у ході першого візиту українського президента Л. Кравчука до Варшави Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво. На сьогодні договірно-правова база між Україною та РП налічує понад 100 міжнародних договорів, що регулюють більшість сфер українськопольської співпраці, а також понад 450 двосторонніх домовленостей між суб'єктами адміністративно-територіального устрою обох країн. Створено низку інститутів міждержавної співпраці, діяльність яких сприяє збереженню нинішніх політичних контактів і зміцненню взаємовідносин.

Зі здобуттям Україною незалежності 1991 р. багато говорили про переваги геополітичного положення, які б посилили вагомість нашої держави на міжнародній арені, насамперед у Європі, і навіть впливали б на стратегічні інтереси глобальних гравців світової політики. Не вдаючись у детальний аналіз усіх переваг та недоліків геополітичного положення України, зауважимо, що його загалом визначають як доволі вигідне, що віддавна привертало увагу всіх активних учасників міжнародних відносин, а насамперед наших ближчих чи дальших сусідів – Росії, Польщі, Румунії, Німеччини, Туреччини та ін. Положення України на межі Європи з Азією, у зоні так званого цивілізаційного розлому між західною та православною цивілізаціями (за відомим сценарієм американського геополітика Гантінгтона про зіткнення цивілізацій), наявний широкий доступ до моря, який, до того ж, поєднується з гирлами великих європейських річок – Дунаю, Дністра та Дніпра, великі простори родючих чорноземів та поклади багатьох корисних копалин – вугілля, залізних та марганцевих руд, але насамперед важливе транзитне положення на потужних нафто- та газопотоках з Росії у країни Центральної та Південно-Східної Європи та положення між двома конкуруючими центрами військово-політичного протистояння – НАТО на західних та південних кордонах України та очолюваною Росією Організацією договору про колективну безпеку (ОДКБ) – на східних та північних рубежах, а також безпосереднє сусідство з потужним центром світового політичного та економічного притягання – Європейським Союзом, з одного боку, та зі стрімко зростаючою у своїх політичних та економічних апетитах Росією – з іншого, – усе це загалом створило переконливі козири для врахування вагомості України у світовій та європейській геополітиці.

Недоліками нашого геополітичного положення вважають: обмежений доступ до просторів Світового океану через внутрішні Чорне та Азовське моря, а далі – через вузькі протоки Босфор та Дарданелли, які контролює Туреччина (саме з міркувань безпеки судноплавства вона не дозволяє диверсифікувати український імпорт нафти танкерами навіть середньої тоннажності); нестача власних великих покладів нафти та газу і водночас велика залежність української економіки від постачання російських енергоносіїв; наявність окремих окраїнних частин країни, що в географічному розумінні недостатньо поєднані з основним масивом території і були в минулому мало консолідовані у загальноукраїнський політичний процес (тут йдеться насамперед про Крим та Закарпаття, які потенційно можуть стати першочерговими об'єктами зазіхання сусідніх держав); відчутна політична, економічна, культурна та інформаційна залежність від впливового сусіда – Росії. Однак, як віддавна вважали, і, на превеликий жаль, підтверджують дотепер, найбільшою геополітичною проблемою є слабка внутрішня зв'язаність між собою різних частин України, як великої за площею та протяжної у західносхідному напрямі європейської держави, відмінна ментальна, культурна та вартісна націленість Заходу та Сходу України на зовнішньополітичні орієнтири – насамперед на Європу та Росію, що стало багатомісячним наслідком складного сплаву історії з географією. Західно-східну природу українського суспільно-політичного розвитку з усіма її перевагами та недоліками віддавна відстежували провідні українські історики, географи та політологи. Зокрема, політолог та історик Крупницький вважав, що «ритм українського історичного процесу пролягає через західносхідний курс і нагадує певне замкнуте коло, де Україна з геополітичної точки зору декілька разів у своїй історії виривалася до Заходу в своєму весь час наслідуючому цей ривок наступному русі до Сходу та Півдня» [1, с. 88]. Історик і політолог І. Лисяк-Рудницький відзначав важливу роль у формуванні українського національного характеру взаємодоповнюючих впливів Сходу та Заходу: «Для української історії характерне співіснування двох традицій – західної (соціально-політичної) і східної (християнсько-духовної), синтез яких найяскравіше проявився у період Київської Русі та Козацької держави XVII ст.». Він вважав, що східні та західні впливи мали місце на всіх етапах української історії, стали її невід'ємним елементом. Тривале переважаєння одного з цих впливів без вчасної компенсації з боку іншого лише деструктивно впливало на Україну [1, с. 90–91]. Варто зауважити, що у зв'язку з політичною роздробленістю українських земель та їхнім тривалим перебуванням у складі західних (Польща, АвстроУгорщина) та східних (Оттоманська

імперія, Росія) держав, які часто ворогували між собою, не вдавалося у нові та новітні часи створити передумови для органічного симбіозу цих західно-східних, а, можливо, й південних впливів та перетворити їх у самодостатню вартісну категорію високого державотворчого змісту. Бракувало власної державності, де можна було б осмислити таку природу української внутрішньої геополітики і надати їй конструктивного життєстверджуючого характеру для потреби власного самоствердження. З розпадом Радянського Союзу, де більшість українських етнічних територій була об'єднана під форматом УРСР, і проголошення незалежності України така можливість нарешті з'явилася. Однак, як засвідчує теперішній досвід, над цим надзвичайно важливим завданням державного будівництва ніхто впродовж двадцяти років незалежності серйозно не працював. Вагомість переваг геополітичного положення для міжнародної безпеки та налагодження ефективного співробітництва відзначало багато відомих політиків. Україна як велика за площею та населенням європейська держава, що знаходиться на межі двох частин світу, з власним розмаїтим природноресурсним потенціалом могла б стати стратегічним посередником для поступового зближення інтересів західної і православної, а почасти й ісламської цивілізацій. Однак насамперед йдеться про істотне послаблення імперських амбіцій Росії та її зближення зі стратегічними політичними й економічними інтересами Заходу, які можна було б налагодити через посередництво України. Відомий американський політолог польського походження Збігнев Бжезинський неодноразово наголошував про важливість України у новому світовому політичному порядку, що почав формуватися після розпаду Радянського Союзу та світової системи соціалізму. Зокрема, у відомій праці «Велика шахівниця» він наголошував, що «Україна – ця нова і дуже важлива клітинка на євразійській шахівниці – є геополітичним стрижнем, тому що саме її існування як незалежної держави допомагає трансформувати Росію. Без України Росія перестала бути євразійською імперією. Росія без України може й далі домагатися імперського статусу, але в разі успіху цих домагань вона стане переважно азійською імперською державою. ... І все ж, якщо Україна виживе як незалежна держава, вона муситиме стати частиною Центральної Європи, а не Євразії, а якщо вона стане частиною Центральної Європи, то їй доведеться повною мірою брати участь у зв'язках Центральної Європи з НАТО та Європейським Союзом. Якщо згодом і Росія погодиться на ці зв'язки, це означатиме, що й вона вирішила увійти до Європи. Незгода Росії буде рівнозначна тому, що вона відмовиться від Європи на користь своєї особливої «євразійської»

ідентичності» [2]. Важливість місії України полягала у посередництві при формуванні нового світового порядку, де західноєвропейська політична традиція мала би поступово, в еволюційний спосіб, поширюватися в глибини Євразії, розглядаючи Росію як природну зону розширення своїх інтересів і як потенційного союзника у змаганні з іншими центрами глобального геополітичного протистояння, насамперед з великими ісламською та китайською цивілізаціями. Водночас, це би фактично означало, що самодостатня роль Росії, як головної держави великої православної цивілізації, буде приглушена і їй буде відведено другорядну роль споживача новітніх політичних, культурних та економічних ідей, випродукованих у Європі.

Прикладами такого статусу у повоєнний період були Фінляндія та меншою мірою Австрія. Цікавими є питання можливої еволюції буферної держави у випадку так званого обмеженого суверенітету, який означає добровільну чи вимушену відмову від статусу нейтралітету та поступовий перехід під вплив якогось потужнішого сусіда, якщо на це дає неформальну згоду інший впливовий сусід. У цьому випадку зберігаються лише формальні атрибути і відносний рівень суверенітету, а країна стає членом військово-політичного та економічного союзу з домінуванням такого сусіда. Доволі промовистим прикладом такого статусу були держави Центрально-Східної та Південно-Східної Європи після Другої світової війни, які в переважній більшості були членами Варшавського договору чи Ради економічної взаємодопомоги [4].

Екстраполюючи ці теоретичні міркування на сучасну українську геополітичну реальність, можемо стверджувати, що дуже багато потенційних переваг ми загубили, або ж применшили їхнє значення. Так, перевагу стратегічного посередника у відносинах Європи з Росією ми практично загубили, а натомість набули властивостей типової буферної держави. Зміцніла Росія як постійний член Ради Безпеки ООН, ядерна держава та член груп G-8 та G-20, що безпосередньо активно налагоджує двосторонні та багатосторонні відносини з країнами Європи без будь-якого врахування інтересів України. Питання її цивілізаційного вибору розглядають у контексті формування так званого «російського світу», учасником якого, на її думку, обов'язково має стати й наша держава. Значно понизилася роль України у транзиті російських енергоносіїв на ринки Європи, насамперед після введення в дію газопроводу «Північний потік» по дну Балтійського моря та намірів збудувати газопровід по дну Чорного моря, які обходять не лише територію України, а й багатьох суміжних держав. Завдяки зусиллям державного керівництва Росії, яке активно використовує енергетичні козири у діалозі з Заходом, а також практично безальтернативне культурно-історичне та ідеологічне

домінування на більшій частині пострадянського простору, посередництво України у налагодженні її відносин з державами Європи практично стало непотрібним. Натомість непослідовність та кволість політичних та економічних реформ, слабка згуртованість українського суспільства у формуванні та реалізації стратегічних пріоритетів відсунули Україну на узбіччя світової політики.

Сьогодні постало питання про те, чи наша держава здатна витримувати баланс у відносинах між ЄС та Росією, дбаючи насамперед про реалізацію власних національних інтересів, чи ми все більше дрейфуємо у російський бік і доволі скоро нам доведеться виконувати роль слухняного сателіта, як це було вготовано для країн так званої «соціалістичної співдружності» щодо могутнього тоді Радянського Союзу, що стане закономірним результатом нашої внутрішньої слабкості та байдужого споглядання Європи та США. При цьому ми в обов'язковому порядку будемо змушені відмовитися від позицій нейтральної та позаблокової держави, змінивши колишню риторичку про європейський вибір, а тим більше про ймовірне членство у НАТО, на цілком реальне членство у ОДКБ, ЄСП та інших формах військово-політичних та економічних союзів із беззаперечним домінуванням Росії. Досвід Туреччини засвідчує, що її де-факто стан буфера між Європою та ісламським світом не шкодить проведенню політичних та економічних реформ, окрім того – вона стала самодостатнім центром регіонального впливу. Теперішнє українське керівництво намагається утримувати баланс у відносинах Захід–Схід, хоча це робити чимраз важче через відсутність політичних реформ і згорання демократії, зростаючий рівень корупції та складність і непослідовність у проведенні економічних перетворень. Досвід Туреччини був би для нас сьогодні як ніколи корисним, з поправкою на тривалий період відсутності власної державності та наявності великого східного сусіда. До того ж, разом з Туреччиною можна було б вибудувати потужну і цілком самодостатню чорноморську вісь притягання держав, котрі опинилися обабіч євроінтеграційних процесів та не хочуть потрапити у політичну залежність від Росії чи ісламського фундаменталізму. Необхідно добре розуміти, що за сповзанням у зону домінуючих інтересів Росії логічним кроком може стати спочатку часткова, а згодом – і цілковита втрата національної незалежності.

Література:

1. Потульницький В. А. Теорія української політології: курс лекцій Потульницький В. А. К., Либідь, 2020.

2. Бжезинський З. Велика шахівниця [Електронний ресурс]: <http://westukr.itgo.com/shah.html>.

3. Bieleń S. Państwa buforowe w stosunkach międzynarodowych. Stosunki międzynarodowe. T.17. 2021. S. 9–19.

4. Knudsen O. F. Eastern Europe: The Buffer of Cordon Sanitaire / Chay J., Ross T. E. (ed.). Buffer States in World Politics. Boulder, 2020. S. 87–109.

5. Spykman N. J., Geographic Objectives in Foreign Policy Spykman N. J., Rollins A. A. // The American Political Science Review, 1939. T. 32.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-76>

**ON THE ISSUE OF LIMITING THE INTERNATIONAL LEGAL
PERSONALITY OF THE RUSSIAN FEDERATION AS A RESULT
OF ARMED AGGRESSION AGAINST UKRAINE**

**ДО ПИТАННЯ ОБМЕЖЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ
ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ВНАСЛІДОК
ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ**

Servatiuk L. V. Серватюк Л. В

*Candidate of Legal Sciences, Associate
Professor, Associate Professor at the
Department of General Legal Disciplines
National Academy of the Security
Service of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових
дисциплін
Національної академії
Служби безпеки України
м. Київ, Україна*

Tronts V. M. Тронц В. М.

*Senior Lecturer at the Department of
General Legal Disciplines
National Academy of the Security
Service of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

*старший викладач кафедри
загальноправових дисциплін
Національної академії
Служби безпеки України
м. Київ, Україна*

Міжнародна правосуб'єктність – це міжнародно-правова категорія, що є якісною характеристикою суб'єкта міжнародного права, розглядається як сукупність елементів: правоздатність, дієздатність та деліктоздатність [1, с. 51].

Держави, незалежно від їх розміру, економічної чи військової потужності, мають однакові міжнародні права та обов'язки. Не зважаючи на те, що подібне положення повністю відповідає основним

принципам міжнародного права, перш за все принципу суверенної рівності держав, воно і досі остаточно не реалізоване. Найважливіші рішення з питань колективної безпеки в системі ООН приймаються РБ ООН. До її складу входять п'ять постійних членів з правом вето (США, Росія, Великобританія, Франція, Китай) та десять непостійних членів без права вето. Інші держави практично усунуті від процесу прийняття рішень РБ ООН та обмежені в праві (на своїх умовах) мирного врегулювання спору, відновлення порушеного права або принципів Статуту ООН, припинення збройної агресії та вироблення механізмів завершення розпочатого збройного конфлікту.

З моменту анексії Криму та початку війни на Донбасі у 2014 році Україна намагається відновити свою територіальну цілісність та захистити права людини в Криму та від наслідків збройної агресії росії. До початку повномасштабної збройної агресії діяльність ООН в Україні здебільшого зводилась до гуманітарного реагування та допомоги з подолання наслідків агресії. З 2014 року Україна отримала через систему ООН більше \$700 млн, які були спрямовані на допомогу внутрішньо переміщеним особам та проєкти розвитку [2].

З 2014 року під егідою ООН діє моніторингова місія ООН з прав людини, яка зафіксувала велику кількість порушень прав людини на сході України та в окупованому Криму, які й складуть доказову базу злочинів росії в Україні.

Політична рішучість ООН обмежилась прийняттям певних резолюцій Генеральною асамблеєю ООН (засудження російської агресії в Україні та анексію Криму, про територіальну цілісність України, права людини в Криму, мілітаризацію півострова тощо), які мають рекомендаційний характер.

Всі інші, більш рішучі, військові заходи ООН й спроби притягнути росію до відповідальності у формі санкцій, в межах Статуту ООН, з метою відновлення миру в Україні були заблоковані, шляхом використання нею права вето, в РБ ООН. Зокрема, спроба введення миротворчого контингенту ООН на Донбас та обов'язкова до виконання резолюція РБ ООН про негайне припинення повномасштабного вторгнення в Україну були поховані через вето росії [3]. Нажаль Україна не може анонсувати розгляд таких питань на сесії ГА ООН, адже саме РБ ООН – постійно діючий орган ООН, відповідальний за підтримку миру й безпеки у світі [4]. Також Статут ООН не передбачає процедури позбавлення права вето й виключення постійного члена РБ ООН з її складу, адже його створювали країни-переможниці у Другій світовій війні (постійні члени РБ ООН).

Війна росії проти України засвідчила не спроможність ООН ні запобігти збройній агресії, ні зупинити державу-агресора. Роботу організації, створеної для забезпечення миру і безпеки, паралізує

держава, яка, за словами президента Зеленського, перетворила право вето в РБ ООН на право смерті [2].

Також практика показала не ефективність та недосконалість інституту міжнародно-правової відповідальності, а санкції є не ефективними для відновлення міжнародного правопорядку і не можуть змусити суб'єктів міжнародного права дотримуватись основних принципів міжнародного права. Саме тому Україна, разом з демократичними державами світу, змушені шукати інші, більш дієві, заходи впливу на росію.

Аналіз практики застосування норм інституту відповідальності у міжнародному праві дає змогу зробити висновок, що на держави значний вплив має саме політична (не матеріальна) форма відповідальності. Одним з дієвих механізмів впливу на росію може стати обмеження її міжнародної правоздатності, а саме: право виступати на міжнародній арені від свого імені, право вступати у відносини з іншими суб'єктами міжнародного права і бути членом провідних міжнародних організацій, право брати участь у створенні універсальних норм міжнародного права, а також визнання ООН росії державою-агресором й державою – спонсором тероризму.

Україна разом з міжнародними партнерами відпрацьовують певні механізми щодо обмеження міжнародної правосуб'єктності росії. Першим і одним з основних завдань – позбавлення росії членства в ООН і права вето в РБ ООН. Таких шляхів є декілька, зокрема стаття 27.3 Статуту ООН закріплює, що постійний член РБ ООН, який є стороною спору, повинен утримуватись від голосувань щодо питань, які стосуються цього спору. Тобто ця норма відкриває шлях до позбавлення росії права голосу в питаннях, пов'язаних із війною в Україні при умові виконання таких застережень щодо самої процедури: 1) чи не будуть інші постійні члени РБ ООН проти такого прецеденту й 2) як юридично довести, що росія є стороною спору з Україною. За 76 років існування ООН дана норма вже застосовувалась. Останній випадок відмови країни від голосування відповідно до статті 27.3 був у 1960 році, але тривале незастосування не означає неможливість повернення до такої практики. Головне, щоб на це була політична воля [2].

Щодо другого застереження, на сьогодні, України має декілька аргументів, якими вона може обґрунтувати наявність «спору». З початком повномасштабного вторгнення росії на територію України ГА ООН в березні 2002 року прийняла резолюцію про агресію проти України містить чітке формулювання про те, що РФ здійснила «агресію» проти України і обидві країни є сторонами «конфлікту» [5].

Другим аргументом є розгляд Міжнародним судом ООН два позови України проти Росії. По першому з них від 2017 року суд вже встановив свою юрисдикцію щодо розгляду справи. Тобто суд визнав існування

спору і що росія є однією із сторін спору. Також керуючись статтею 96 Статуту ООН Україна може ініціювати звернення ГА ООН до Міжнародного Суду ООН щодо надання консультативного висновку чи є росія стороною конфлікту та чи можна застосувати щодо неї положення статті 27.3 Статуту ООН.

Іншою потенційною можливістю позбавлення членства росії в ООН є доведення відсутності правового рішення ГА ООН щодо правонаступництва росії після розпаду ССРСР. За загальною процедурою нові країни, що з'явилися після розпаду більшої країни на кілька нових або після злиття кількох країн в одну, вступали в ООН, шляхом голосування держав-членів в ГА ООН [4]. Україна і в цьому випадку має право ініціювати резолюцію ГА ООН з проханням до Міжнародного суду ООН розглянути питання правонаступництва росії та надати роз'яснення щодо того, чи законно росія перебуває у РБ ООН. Однак необхідно врахувати й ризики – у разі виключення росії з РБ ООН постає питання щодо чинності рішень та резолюцій РБ ООН, за які голосувала росія.

На визнання акту агресії проти України з боку рф як держави-терориста спрямовано й Закон України «Про заборону пропаганди російського неонацистського тоталітарного режиму, акту агресії проти України з боку рф як держави-терориста, символіки, яка використовується збройними та іншими воєнними формуваннями рф у війні проти України» від 14 квітня 2022 року. Також 3 травня 2022 року Верховна Рада України підтримала звернення до Палати представників та Сенату Конгресу США щодо визнання росії державою – спонсором тероризму. Таке визнання США та іншими провідними державами значно розширює важелі впливу на росію, а саме: по-перше процес вилучення держави з переліку терористичних є ще складнішим, аніж її включення. З «чорного списку» росію зможуть виключити лише разом із поваленням путинського режиму; по-друге, такий статус уможливило санкції і щодо тих країн та індивідів, які сприяють її протиправній діяльності. Санкції зможуть застосовувати не лише на Білорусь та КНР, але, й наприклад, Сербію, через територію якої може здійснюватися транспортування китайських комплектуючих для ВПК рф; по-третє в подальшому буде мати значний вплив на позицію Міжнародного суду ООН і, відповідно, на його рішення у справі Україна проти Росії [6, 7] і по-четверте – сприятиме національному судочинству в контексті конфіскації заморожених активів рф та її фізичних і юридичних осіб з посиланням на Міжнародну конвенцію про боротьбу з фінансуванням тероризму та на Міжнародні стандарти боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму FATF, які передбачають, що «держави повинні вжити заходи, подібні до тих, що викладені у Віденській конвенції, Палермській конвенції та Конвенції про заборону фінансування тероризму, включаючи законодавчі заходи, щоб

дозволити їхнім компетентним органам заморожувати чи вилучати та конфіскувати: (с) майно, яке є доходом, використане або призначене для фінансування тероризму, терористичних актів або терористичних організацій» [8].

Література:

1. Буткевич В.Г. Міжнародне право. Основи теорії: підручник / В.Г. Буткевич, В.В. Мицик, О.В. Задорожній; за ред. В.Г. Буткевича. – К.: Либідь, 2002. – С. 304.

2. Три способи врятувати ООН: як позбавити РФ права вето у Раді безпеки. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/06/3/7140507> (дата звернення 20.07.2022 р.).

3. Росія використала право постійного члена Радбезу – вето в ООН резолюцію про агресію проти України. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosija-rada-bezpeky-oon-ukrajina-veto/31724315.html> (дата звернення 20.07.2022 р.).

4. Статут Організації об'єднаних націй: Статут ООН від 26.06.1945 р. // База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010 #Text (дата звернення 20.07.2022 р.).

5. Текст рішення ООН про агресію РФ проти України. Коментований переклад. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/03/2/7135100/> (дата звернення 21.07.2022 р.).

6. Про боротьбу з фінансуванням тероризму: Міжнародна конвенція // База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518 #Text (дата звернення 21.07.2022 р.).

7. Про ліквідацію всіх форм расової дискримінації: Міжнародна конвенція // База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text (дата звернення 21.07.2022 р.).

8. Міжнародні стандарти боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму FATF. // База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835_001#Text (дата звернення 21.07.2022 р.).

International scientific conference «The role of legal science in establishing
a new world order in wartime and post-war period»

July 29–30, 2022

Izdevniecība «Baltija Publishing»
Valdeķu iela 62 – 156, Rīga, LV-1058
E-mail: office@baltijapublishing.lv

Iespiests tipogrāfijā SIA «Izdevniecība «Baltija Publishing»
Parakstīts iespiešanai: 2022. 1. augusts.
Tirāža 100 eks.